

ISSN 2073-333X
Международный научный журнал

Қазақстанның ғылымы мен өмірі Наука и жизнь Казахстана Science and life of Kazakhstan

№8/3 2019

Поздравляем с 70-летием Захари Захариева - болгарского профессора, доктора, Председателя Федерации дружбы с народами России и СНГ, Председателя Фонда «Славяне», Члена национального совета Болгарской Социалистической Партии, Председателя Дискуссионного клуба «Политика 21»

Этот юбилейный номер мы посвящаем к 70-летию уважаемого болгарского профессора Захари Захариева! Желаем крепкого здоровья, добрых событий, новых научных свершений и плодотворного труда!

Құрылтайшы:

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАЗАҚСТАН КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ КЛУБЫ

Учредитель:

МЕЖДУНАРОДНЫЙ КАЗАХСТАНСКИЙ КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЙ КЛУБ

Founder:

INTERNATIONAL KAZAKHSTAN CRIMINOLOGY CLUB

**ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ
НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА
SCIENCE AND LIFE OF KAZAKHSTAN**

**Халықаралық ғылыми журнал
Международный научный журнал
International science journal**

№8/3 2019

Бас редактор – Алауханов Е.О.

«Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері», заң ғылымдарының докторы, профессор

Главный редактор – Алауханов Е.О.

«Заслуженный деятель Казахстана», доктор юридических наук, профессор

Editor-in-chief – Alaukhanov Ye.O.

«Honored Worker of the Republic of Kazakhstan», doctor of Law Sciences, professor

Алматы 2019

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Абдиров Н.М., з.ғ.д., профессор
Абдрасилов Б.С., б.ғ.д., профессор
Абдукаримов О.А., ҚР қоғам қайраткері
Абдурасулова К.Р., з.ғ.д., профессор (Ташкент)
Абзалов Э.М., з.ғ.д., профессор, 3-сыныпты мем. заң кеңесшісі (Ташкент)
Аликперов Х.Д., з.ғ.д., профессор, 3-сыныпты мем. заң кеңесшісі (Баку)
Асанов Ж.К., з.ғ.к., ҚР Жоғарғы Сотының Төрағасы
Байдаулет И.О., мед.ғ.д., профессор
Байдельдинов Д.Л., з.ғ.д., профессор
Баулин Ю.В., з.ғ.д., профессор (Киев)
Бисенов К.А., тех.ғ.д., профессор
Бородин С.В., з.ғ.д., вице-президент, адвокат (Воронеж)
Букалерева Л.А., з.ғ.д., проф. (РУДН, Мәскеу)
Ведерникова О.Н., з.ғ.д., проф., РФ Жоғарғы Сотының судьясы (Мәскеу)
Гаипов З.С., с.ғ.д., профессор
Голик Ю.В., з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Гриб В.В., з.ғ.д., профессор, бас ред. (Мәскеу)
Грунтов О.И., з.ғ.д., профессор БГУ (Минск)
Дулатбеков Н.О., з.ғ.д., профессор
Елешов Р., - а-ш.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Елубаев Ж.С., з.ғ.д., профессор
Есім Ғ., ф.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Жұмағұлов Б.Т., — т.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Жұрынов М.Ж., академик, ҚР ҰҒА Президенті
Зарипов З.С., з.ғ.д., профессор (Рязань)
Зигмунд О. А., з.ғ.д., профессор (Германия)
Ыдырысов Д.А., т.ғ.д., профессор
Қасымбеков М.Б., с.ғ.д., профессор
Қозаченко И.Я., з.ғ.д., профессор (Екатеринбург)
Коняхин В.П., з.ғ.д., профессор (Краснодар)
Коробеев А.И., з.ғ.д., профессор (Владивосток)
Құл-Мұхаммед М.А., з.ғ.д., профессор
Лебедев С.Я., з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Лиховая С.Я., з.ғ.д., профессор (Киев)
Лопашенко Н.А., з.ғ.д., профессор (Саратов)
Мацкевич И.М., з.ғ.д., профессор (Мәскеу, МГЮА)
Минязева Т.Ф., з.ғ.д., профессор (Мәскеу, РУДН)
Мұхамедұлы А., ф.ғ.д., профессор
Мұсақожаева А.К., профессор, ҚазҰӨУ ректоры
Мұтанов Ғ.М., т.ғ.д., проф., ҚР ҰҒА академигі, ҚазҰУ ректоры
Рагимов И.М. з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Рустамбаев М.Ю, з.ғ.д., профессор (Ташкент)
Оразалин Н.М., ақын-драматург
Орлов В.Н., з.ғ.д., «Российский криминологический взгляд» журналының бас редакторы
Сагадиев К.А., з.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Сартаев С.С., з.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Сұлтанов Қ.С., с.ғ.д., профессор
Сыдыков Е.Б., т.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі, ЕҰУ ректоры
Сыдыкова Л.Ч., з.ғ.д., профессор (Бішкек)
Төлген М.Ә., доктор PhD, ректор ШҚМУ ректоры
Шамурзаев Т.Т., з.ғ.д., профессор (Бішкек)
Шестаков Д.А., з.ғ.д., профессор, СПб халықаралық криминологиялық клубының президенті

РЕДАКЦИЯЛЫҚ КЕҢЕС:

Абдуллаев К.К., а.-ш.ғ.д., профессор
Айтжанов Б.Д., вет.ғ.д., профессор
Асангазы О., қоғам қайраткері
Әбішев Т.Д., з.ғ.к., профессор
Әбішев Х.А., з.ғ.к., профессор
Байменов А.М., тех.ғ.к., профессор
Бекмағамбетов А.Б., з.ғ.к., профессор (Қостанай)
Бектұрғанов Е.Ө., ҚР Парламенті Мәжілісінің депутаты
Бишманов Б.М., з.ғ.д., профессор
Борбат А.В., з.ғ.к., бас редактор (Мәскеу)
Данилов А.П., з.ғ.к., доцент (Санкт-Петербург)
Джансараева Р.Е., з.ғ.д., профессор
Жақып Б.Ө., филол.ғ.д., профессор
Жанабилов Н. Е., з.ғ.к., профессор (Астана)
Жолдыбай К., жазушы-публицист
Жұмағұлова В.И. ф.ғ.д., профессор
Иванчин А.В., з.ғ.д., адвокат (Ярославль)
Ивона Массакки, профессор (Польша)
Қанжігітов Е.Қ., вет.ғ.д., профессор
Кәрібаев Б.Б., т.ғ.д., профессор
Кемел М., э.ғ.д., профессор
Кленова Т.В., з.ғ.д., профессор (Самара)
Корконосенко С.Г., с.ғ.д., профессор (Санкт-Петербург)
Қуаналиева Г.А., з.ғ.д., профессор
Куфлева В.Н., з.ғ.к., доцент (Краснодар)
Құрманалиев К.А., ф.ғ.д., профессор
Мажейка Кипрас И., МЕАТР акад. (Мәскеу)
Маткаримова Г.С., з.ғ.д., профессор (Ташкент)
Мельник Г.С., с.ғ.д., проф. (Санкт-Петербург)
Миндагулов Ә.Х., з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Молдабаев С. С., з.ғ.д., профессор (Алматы)
Омаров Б.Ж., фил.ғ.д., профессор
Саданов А.Қ., б.ғ.д., профессор
Саломов Б., з.ғ.д., профессор, адвокат (Ташкент)
Сапиев О.С., ҚР қоғам қайраткері
Сарсембаев М.А., з.ғ.д., профессор
Сейтжанов Ә.Ә, з.ғ.к., доцент
Сматлаев Б.М., з.ғ.д., профессор
Старостин С.А., з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Рустемов Б.Т., жазушы-публицист
Рүстемова Г.Р. з.ғ.д., профессор
Тогжанов Е.Л., з.ғ.к., с.ғ.д.
Тойлыбаев Б.А., п.ғ.д., профессор
Турецкий Н.Н., з.ғ.д., профессор
Тұрғараев Б.Т., з.ғ.д., профессор
Тұрсынов С.Т., э.ғ.д., профессор
Усманов А., п.ғ.д., профессор
Усманов С.У., т.ғ.д., профессор
Фадеев В.Н., з.ғ.д., проф. (Мәскеу)
Челадзе Г., құқық докторы, әкімшілік бизнес докторы, профессор (Грузия)
Шаукенова З.К., э.ғ.д., профессор
Харченко В.Б., з.ғ.д., профессор (Харьков)
Ху Тин, Вьетнам Жазушылар Қауымдастығының Төрағасы (Вьетнам)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Абдиров Н.М., д.ю.н., профессор
Абдрасилов Б.С., д.б.н., профессор
Абдукаримов О.А., общественный деятель РК
Абдурасулова К.Р., д.ю.н., профессор (Ташкент)
Абзалов Э.М., д.ю.н., профессор, гос. советник юстиции 3-класса (Ташкент)
Аликперов Х.Д., д.ю.н., профессор, гос. советник юстиции 3-класса (Баку)
Асанов Ж.К., к.ю.н., Председатель Верховного Суда РК
Байдаулет И.О., д.мед.н., профессор
Байдельдинов Д.Л., д.ю.н., профессор
Баулин Ю.В., д.ю.н., профессор (Киев)
Бисенов К.А., д.т.н., профессор
Бородин С.В., к.ю.н., вице-президент, адвокат (Воронеж)
Букалерева Л.А., д.ю.н., проф. (РУДН, Москва)
Ведерникова О.Н., д.ю.н., проф., судья Верховного Суда РФ (Москва)
Гаипов З.С., д.п.н., профессор
Голик Ю.В., д.ю.н., профессор (Москва)
Гриб В.В., д.ю.н., профессор, гл. ред. (Москва)
Грунтов О.И., д.ю.н., профессор БГУ (Минск)
Дулатбеков Н.О., д.ю.н., профессор
Елешов Р., д. с-х.н., академик НАН РК
Елубаев Ж.С., д.ю.н., профессор
Есим Г., д.ф.н., академик НАН РК
Жумагулов Б.Т., — д.т.н., академик НАН РК, депутат Сената Парламента РК
Журынов М.Ж., академик, Президент НАН РК
Зарипов З.С., д.ю.н., профессор (Рязань)
Зигмунд О. А., д.ю.н., профессор (Германия)
Идрисов Д.А., д.т.н., профессор
Касымбеков М.Б., д.полит.н., профессор
Козаченко И.Я., д.ю.н., профессор (Екатеринбург)
Коняхин В.П., д.ю.н., профессор (Краснодар)
Коробеев А.И., д.ю.н., профессор (Владивосток)
Кул-Мухаммед М.А., д.ю.н., профессор
Лебедев С.Я., д.ю.н., профессор (Москва)
Лиховая С.Я., д.ю.н., профессор (Киев)
Лопашенко Н.А., д.ю.н., профессор (Саратов)
Мацкевич И.М., д.ю.н., профессор (Москва, МГЮА)
Минязева Т.Ф., д.ю.н., профессор (Москва, РУДН)
Мухамедиулы А., д.ф.н., профессор
Мусаходжаева А.К., профессор, ректор КазНУИ
Мутанов Г.М., д.т.н., профессор, академик НАН РК, ректор КазНУ
Рагимов И.М., д.ю.н., профессор (Москва)
Рустамбаев М.Ю., д.ю.н., профессор (Ташкент)
Оразалин Н.М., поэт-драматург
Орлов В.Н., д.ю.н., гл. ред. журнала «Российский криминологический взгляд»
Сагадиев К.А., д.э.н., академик НАН РК
Сартаев С.С., д.ю.н., академик НАН РК
Султанов К.С., д.пол.н., профессор
Сыдыков Е.Б., д.и.н., академик НАН РК, ректор ЕНУ
Сыдыкова Л.Ч., д.ю.н., профессор (Бишкек)
Толеген М.А., доктор PhD, ректор ВКГУ
Шамурзаев Т.Т., д.ю.н., профессор (Бишкек)
Шестаков Д.А., д.ю.н., профессор, президент Санкт-Петербургского международного криминологического клуба

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ:

Абдуллаев К.К., д.с.-х.н., профессор
Айтжанов Б.Д., д. вет.н., профессор
Асангазы О., общественный деятель
Абишев Т.Д., к.ю.н., профессор
Абишев Х.А., к.ю.н., доцент
Байменов А.М., к.тех.н., профессор
Бекмагамбетов А.Б., к.ю.н., профессор (Костанай)
Бектурганов Е.У., депутат Мажилиса Парламента РК
Бишманов Б.М., д.ю.н., профессор
Борбат А.В., к.ю.н., гл. редактор (Москва)
Данилов А.П., к.ю.н., доцент (Санкт-Петербург)
Джансараева Р.Е., д.ю.н., профессор Жумагулова
В.И., д.ф.н., профессор
Жакып Б.О., д.фил.н., профессор
Жанабилов Н. Е., к.ю.н., профессор (Астана)
Жолдыбай К., писатель-публицист
Жумагулова В.И., д.ф.н., профессор
Иванчин А.В., д.ю.н., адвокат (Ярославль)
Ивона Массакки, профессор (Польша)
Канжигитов Е.К., д.вет.н., профессор
Карибаев Б.Б., д.и.н., профессор
Кемел М., д.э.н., профессор
Кленова Т.В., д.ю.н., профессор (Самара)
Корконосенко С.Г., д.пол.н., профессор (Санкт-Петербург)
Куаналиева Г.А., д.ю.н., профессор
Куфлева В.Н., к.ю.н. доцент (Краснодар)
Курманалиев К.А., д.ф.н., профессор
Мажейка Кипрас И., академик МЕАТР (Москва)
Маткаримова Г.С., д.ю.н., профессор (Ташкент)
Мельник Г.С., д.пол.н., профессор (Санкт Петербург)
Миндагулов А.Х., д.ю.н., профессор (Москва)
Молдабаев С. С., д.ю.н., профессор (Алматы)
Омаров Б.Ж., д. фил.н., профессор
Саданов А.К., д.б.н., профессор
Сапиев О.С., общественный деятель РК
Сарсембаев М.А., д.ю.н., профессор
Сейтжанов А.А., к.ю.н., доцент
Сматлаев Б.М., д.ю.н., профессор
Саломов Б., д.ю.н., профессор, адвокат (Ташкент)
Старостин С.А., д.ю.н., профессор (Москва)
Рустемов Б.Т., писатель-публицист
Рустемова Г.Р., д.ю.н., профессо
Тогжанов Е.Л., к.ю.н., д.полит.н.
Тойлыбаев Б.А., д.п.н., профессор
Турецкий Н.Н., д.ю.н., профессор
Тургараев Б.Т., д.ю.н., профессор
Турсынов С.Т., д.э.н., профессор
Усманов А., д.п.н., профессор
Усманов С.У., д.т.н., профессор
Фадеев В.Н., д.ю.н., профессор (Москва)
Челадзе Г., доктор права, доктор административного бизнеса, профессор (Грузия)
Шаукенова З.К., д.соц.н., профессор
Харченко В.Б., д.ю.н., профессор (Харьков)
Ху Тин, Председатель Вьетнамской Ассоциации Писателей (Вьетнам)

EDITORIAL BOARD:

Abdirov B.D., Dr. of Law Sciences, professor
Abdrasylov B.S., Dr. of Biological Sciences, professor
Abdulkarimov O.A., public figure of the Republic of Kazakhstan
Abdurasulova K.R., Dr. of Law Sciences, professor (Tashkent)
Abzalov E.M., Dr. of Law Sciences, professor, state counselor of Justice of the 3rd class (Tashkent)
Alikperov H.D. Dr. of Law Sciences, professor, state counselor of Justice of the 3rd class
Asanov Zh. K., Candidate of Law Sciences, chairman of the Supreme Court of Kazakhstan
Baidaulat I.O., Dr. of Medical Sciences, professor
Baideldinov D.L., Dr. of Law Sciences, professor
Baulin U.V., Dr. of Law Sciences, professor (Kyiv)
Bisenov K.A., Dr. of Technological Sciences, professor
Borodin S.V., Dr. of Law Sciences, vice president, lawyer (Voronezh)
Bukalerovala L.A., Dr. of Law Sciences, professor (Moscow, RUDN)
Vedernikova O.N., Dr. of Law Sciences, professor, judge of the Supreme Court of the Russian Federation (Moscow)
Gayipov Z.S., Dr. of Political Sciences, professor
Golik Yu.V., Dr. of Law Sciences, professor (Moscow)
Grib V.V., Dr. of Law Sciences, professor, editor-in-chief (Moscow)
Gruntov O.I., Dr. of Law Sciences, professor of BSU (Minsk)
Dulatbekov N.O., Dr. of Law Sciences, professor
Yeleshov R., Dr. of Agricultural Sciences, acad. NAS RK
Esim G., Dr. of Philological Sciences, acad. NAS RK
Elubaev G.S., Dr. of Law Sciences, professor
Zhumagulov B.T., Dr. of Technical Sciences, academician of the NAS of the RK
Zhurinov M.Zh., academician, president of NAS RK
Zaripov Z.S., Dr. of Law Sciences, professor (Ryazan)
Ydyrysov D.A., Dr. of Historical Sciences, professor
Kasimbekov M.B., Dr. of Political Sciences, professor
Kemel M., Dr. of Economic Sciences, professor
Kul-Muhammed M.A., Dr. of Law Sciences, professor
Kozachenko I.Ya., Dr. of Law Sciences, professor (Yekaterinburg)
Koniyakhin B.P., Dr. of Law Sciences, professor (Krasnodar)
Korobeyev A.I., Dr. of Law Sciences, professor (Vladivostok)
Lebedev S.Ya., Dr. of Law Sciences, professor (Moscow)
Likhovaya S.Ya., Dr. of Law Sciences, professor (Kyiv)
Lopashenko N.A., Dr. of Law Sciences, professor (Saratov)
Matskevich I.M., Dr. of Law Sciences, professor (Moscow, MSAL)
Minyazeva T.F., Dr. of Law Sciences, Professor (Moscow, RUDN)
Mukhamediyul A., Dr. of Philosophical Sciences, professor
Musakhodzhaeva A.K., professor, rector of KazNAA
Mutanov G.M., Dr. of Technical Sciences, professor, academician of NAS RK, rector of KazNU
Ragimov I.M., Dr. of Law Sciences, professor (Moscow)
Rustambayev M.Yu., Dr. of Law Sciences, professor (Tashkent)
Orazalin N.M., poet, playwright
Orlov B.N., Dr. of Law Sciences, editor-in-chief of «Russian criminological view»
Sagadiev K.A., Dr. of Economic Sciences, academician of NAS RK
Sartayev S.S., Dr. of Law Sciences, academician of NAS RK
Siegmunt O., Dr. of Law Sciences, professor (Germany)
Sultanov K.S., Dr. of Political Sciences, professor
Sydykov E.B., Dr. of Historical Sciences, academician of NAS RK, rector of ENU
Sydykova L.Ch., Dr. of Law Sciences, professor (Bishkek)
Tolegen M.A., PhD, rector of EKSU
Shamurzaev T.T., Dr. of Law Sciences, professor (Bishkek)
Shestakov D.A., Dr. of Law Sciences, professor, president of St. Petersburg International Criminological Club

EDITORIAL COUNCIL:

Abdullayev K.K., Dr. of Agricultural Sciences, professor
Aitzhanov B.D., Dr. of Veterinary Sciences, professor
Asangazy O., public figure
Abishev T.D., Candidate of Law Sciences
Abishev H.A., Candidate of Law Sciences, associate professor
Baimenov A.M., Candidate of Technological Sciences, professor
Bekmagambetov A.B., Candidate of Law Sciences, professor (Kostanay)
Bekturganov E.U., Deputy of the Parliament of Kazakhstan
Bishmanov B.M., Dr. of Law Sciences, professor
Borbat A.V., Candidate of Law Sciences, editor-in-chief (Moscow)
Danilov A.P., Candidate of Law Sciences, associate professor (St. Petersburg)
Jansarayeva R.E., Dr. of Law Sciences, professor
Zhakyp B.U., Dr. of Philological Sciences, professor
Zhanabilov N.Ye., Candidate of Law Sciences, professor (Astana)
Zholdybay K., writer, publicist
Zhumagulova V.I., Dr. of Philological Sciences, professor
Ivanchin A.V., Dr. of Law Sciences, advocate (Yaroslavl)
Ivona Massaki, professor (Poland)
Kanzhigitov Ye.K., Dr. of Veterinary Sciences
Karibayev B.B., Dr. of Historical Sciences, professor
Klenova T.V., Dr. of Law Sciences, professor (Samara)
Korkonosenko S.G., Dr. of Political Sciences, professor (St. Petersburg)
Kufleva V.N., Candidate of Law Sciences, assistant professor (Krasnodar)
Kuanaliyeva G.A., Dr. of Law Sciences, professor
Kurmanaliyev K.A., Dr. of Philological Sciences, professor
Mazheika Kipras I., academician of PANS (Moscow)
Matkarimova G.S., Dr. of Law Sciences, professor (Tashkent)
Melnik G.S., Dr. of Political Sciences, professor (St. Petersburg)
Mindagulov A.N., Dr. of Law Sciences, professor (Moscow)
Omarov B.Zh., Dr. of Philological Sciences, professor
Sadanov A.K., Dr. of Biological Sciences, professor
Salomov B., Dr. of Law Sciences, professor (Tashkent)
Sapiyev O.S., public figure of RK
Sarsembayev M.A., Dr. of Law Sciences, professor
Seitzhanov A.A., Candidate of Law Sciences, associate professor
Smatlayev B.M., Dr. of Law Sciences, professor
Starostin S.A., Dr. of Law Sciences, professor (Moscow)
Rustemov B.T., writer, publicist, council
Rustemova G.R., Dr. of Law Sciences, professor
Togzhanov E.L., Dr. of Law Sciences, candidate of Political Sciences
Toilybayev B.A., Dr. of Pedagogical Sciences, professor
Turetski N.N., Dr. of Law Sciences, professor
Turgarayev B.T., Dr. of Law Sciences, professor
Tursynov C.T., Dr. of Economic Sciences, professor
Usmanov A., Dr. of Political Sciences, professor
Usmanov S.U., Dr. of Historical Sciences, professor
Fadeyev V.N., Dr. of Law Sciences, professor (Moscow)
Cheladze G., Dr. of Law Sciences, doctor of Business Administration, professor (Georgia)
Shaikenova Z.K., Dr. of Sociological Sciences, professor
Harchenko B.V., Dr. of Law Sciences, professor (Harkov)
Huu Thinh, Chairman Vietnam Writer's Association, poet (Vietnam)

*“Мен өзімнің ұстазыма әкемнен кем қарыздар емеспін:
әкемнен өмір алсам, ал Аристотельден өмірімді жақсы өткізу туралы білім алдым”.*
Александр Македонский

“Ғылым мен мәдениет барлық дүниенің алтын алқасы болып отыр”.
Мұхтар Әуезов

АҚПАРАТТЫҚ ХАТ

“ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ – НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА” халықаралық ғылыми журналы ғылыми сілтеме жасау индексіне тіркелген (ИНЦ).

Журнал ҚР БҒМ Білім және ғылым саласындағы бақылау жөніндегі комитет ұсынған заңтану, филология, педагогика, философия, өнертану ғылымдары бойынша басылымдар тізіміне кіреді.

2009 жылдан бастап ай сайын сегіз тілде жарық көреді (қазақ, орыс, ағылшын, француз, қытай, чех, венгер, неміс тілдерінде).

Мемлекеттік тіркеу: №9875-Ж 09.02.2009 ж. Халықаралық тіркеу: ISSN 2073 – 333X, Париж, наурыз, 2009 жыл.

Журналға жазылу «Қазпошта» және Қазақстан Республикасының барлық пошта бөлімдерінде жүргізіледі.

Журнал «Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері», Халықаралық Қазақстан криминологиялық клубының Президенті, заң ғылымдарының докторы, **профессор Е.О. Алаухановтың** ғылыми жетекшілігімен шығады.

Басылым 2019 жылдан бастап Ғылыми редакторлар мен баспагерлер ассоциациясының (Ресей, АНРИ) мүшесі болып табылады.

Қазіргі таңда журнал отандық ғылым дамуының кілті ретінде **Мемлекет басшысының** баяндамасында айқындалған халықаралық ғылымиметрикалық көрсеткіштер базасына қолжеткізуге мүмкіндік береді (Web of science, Clarivate Analytics, Scopus).

Басылымда мақалалар төмендегідей ғылыми бағыттар бойынша жарияланады:

- Байқау жеңімпаздары;
- Тарих пен ғылымдағы есімі ерен тұлға;
- Білім мен ғылым мәселелері;
- Жас ғалымдар мінбері;
- Мерейтой;
- Айтулы шара;
- Рецензиялар, жаңа кітаптар.

МАҚАЛАНЫҢ МАЗМҰНЫ МЕН КӨЛЕМІНЕ ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР:

1. Мақала көлемі 10 мыңнан 20 мыңға дейінгі белгілерді құрауы керек немесе 6 бет пен 10 беттің аралығында болғаны жөн. Егер материал бұл көрсетілген мөлшерден аз немесе көп болса журнал редакциясы ұжымымен келісілуі керек;
Ескертпе: журнал форматына сәйкес авторлардан 4x5 мөлшеріндегі фотоларын жіберуін сұраймыз, мақаламен қоса жарияланады.
2. Мақала мына критерийлерге жауап беруі керек: ғылыми жаңашылдығы, жазудағы ерекшелік (мәтіннің өзіндік стилі **80 пайыздан жоғары**), мақалада зерттеліп отырған тақырып пен мәселеге деген авторлық көзқарас болғаны жөн.
3. Мақалада келтірілген материалдар тек деректерді баяндау және сипаттау мазмұнында болмауы керек;
4. Мақала мазмұнына сәйкес келетін материалдарды қолданғанда, оларды дұрыс және дәлдікпен қолдану мәселесіне мән берген дұрыс. Авторлар ұсынылған материалдың дәйектілігі үшін жауап береді, ол үшін плагиаттың жоқтығы туралы анықтама өткізеді. **ПЛАГИАТҚА жол берілмейді.**
5. **Мақалада отандық (Қазақстандық) авторлардың еңбектерін міндетті түрде қолдану керек.** Сонымен қатар «Қазақстанның ғылым мен өмірі» журналының алдыңғы сандарында жарияланған авторлардың мақалаларына сілтеме жасауға кеңес беріледі.
6. Автор мақала жазу барысында өз еңбектеріне сілтемені азырақ жасап, басқа маңызды ғалымдардың еңбектеріне сілтеме жасағаны жөн болар.

МАҚАЛА МӘТІНІН КӨРКЕМДЕУГЕ ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР:

1. Мақала мәтіні редакцияға WORD-тың кез келген нұсқасында сақталған файл түрінде жіберіледі;
2. Мақала құрылымы: мақала атауы, мақала мәтіні, автордың тегі, аты, әкесінің аты, автормен байланысу және тағы да басқа мәліметтер (атап айтқанда: жұмыс немесе оқу орны, мекен-жайды көрсету, ғылыми атағы мен лауазымы, қызметі), **кілт сөздер** (5 сөзден кем болмауы тиіс), қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде қысқаша анықтама (3-4 сөйлемнен кем болмауы тиіс) және библиография. Егер мақала шет тілде жазылса, мақала атауы, мақала мәтіні, автордың тегі, аты, әкесінің аты, автормен байланысу және тағы да басқа мәліметтер (атап айтқанда: жұмыс немесе оқу орны, мекен-жайды көрсету, ғылыми атағы мен лауазымы, қызметі), кілт сөздер, қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде қысқаша анықтама сонымен қатар орыс тілінде берілуі керек.
3. Мақала келесідей құрамнан тұруы тиіс: **кіріспе, негізгі бөлім, қорытынды.** Баяндаудың белгілі бір нақтыланған тәртібін сақтаған жөн.
4. Мақала мәтіні «Times New Roman» қаріпінде терілуі тиіс, қаріп өлшемі – 14, жол аралығы (интервал) – 1. Азат жолдың басталуы – 1,25 см.
5. Сілтемелер мен библиографиялық тізім Мемлекеттік стандарт (ГОСТ) талаптары бойынша рәсімделуі керек.
6. Жоғарыда көрсетілген ережелерге сәйкес келмейтін мақалалар қаралмайды.
7. Редакцияға келіп түскен материалдар **мерзімі 1 айдан 3 айға** дейінгі уақытта қаралады. Мақала үшін төлемақы – 16 000 теңге. Төлемдер, мақала жарияланады деген шешім қабылданғаннан кейін жүзеге асырылады:

Төлемақы төлеуге:

Карталық шот:

5169 4971 5103 9504 Kaspi Gold

ЖСН: 9207 1540 0124

Есеп шоты:

АО “Kaspi Bank” Номер счета KZ37722S000002241040 K6E19

Жақын және алыс шетелде тұратын авторлар Western Union төлемдік жүйелері арқылы төлеуге болады.

ТМД ЕЛДЕРІНДЕГІ РЕДАКЦИЯ ӨКІЛДІГІ:

Мәскеу, ММУ:	проф. Матвеева А.А.	ұялы тел.:+7 (916) 526-44-29
Мәскеу:	проф. Лебедев С.Я.	ұялы тел.: +7 (985) 977-28-05
Санкт-Петербург:	доцент Данилов А.П.	ұялы тел: +7-911-963-13-91
Рязань:	проф. Зарипов З.С.	ұялы тел.: +7-960-5726474
Краснодар:	проф. В.П. Коняхин	ұялы тел.: +7-918-443 56 21
Краснодар:	доцент Куфлева В.Н.	ұялы тел.: +79184333395
Киев:	проф. Лиховая С.Я.	ұялы тел.: +7 380674469485
Харьков:	проф. Харченко В.Б.	ұялы тел.: +7 380932339968
Ташкент:	проф. Абдурасулова К.Р.	ұялы тел.: +7 998 909 63 92 51
Ташкент:	проф. Абзалов Э.М.	ұялы тел.: +7 998 901 87 07 01
Душанбе:	проф. Бахриддинов С.Э.	ұялы тел.: + 992907702120
Бішкек:	проф. Сыдыкова Л.Ч.	ұялы тел.: + 996555753058
Бішкек:	проф. Шамурзаев Т.Т.	ұялы тел.: + 996555789546
Ярославль:	проф. Иванчин А.В.	ұялы тел.: + 89106641313
Ставрополь:	проф. Кибальник А.Г.	ұялы тел.: +79624038213
Ростов-на-Дону:	проф. Бойко А.И.	ұялы тел.: +7 (928) 158-68-17
Екатеринбург:	доцент Сергеев Д.Н.	ұялы тел.: +7 (902) 260-15-54

Журнал редакциясының мекенжайы:

Алматы қаласы, Алмалы ауданы, Абылай хан даңғылы 113 үй

e-mail:nauka-zan@mail.ru; web-сайт: www.nauka-zan.kz

Бас редактор: з.ғ.д., профессор Алауханов Есберген Оразұлы
+7 701 111 8828 (WhatsApp);

Ғылыми редактор: Ақжанар Алауханова
+7 778 515 99 50 (WhatsApp)

“Чтобы писать для СМИ, не нужно никакой квалификации, но чтобы их читать, нужно в совершенстве знать вещи, мир и людей”.
Хуго Штейнхаус

“Никогда не следует хорошо говорить о себе. Следует это печатать”.
Жюль Валле

ИНФОРМАЦИОННОЕ ПИСЬМО

Международный научный журнал «НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА – ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ» включен в индекс научного цитирования (ИНЦ).

Журнал входит в Перечень изданий, рекомендуемых Комитетом по контролю в сфере образования и науки Министерства образования и науки Республики Казахстан (ККСОН) по специальностям юридических, филологических и педагогических наук и др.

Журнал издается с 09.02.2009 года, ежемесячно, на восьми языках (казахский, русский, английский, французский, китайский, чешский, венгерский, немецкий).

Государственная регистрация: №9875-Ж. Международная регистрация: ISSN 2073 – 333X, Париж, март 2009 г.

Подписка на журнал производится в «Қазпошта» и почтовых отделениях Республики Казахстан.

Журнал выходит под научной редакцией д.ю.н., профессора, «Заслуженного деятеля Казахстана», Президента Международного Казахстанского криминологического клуба – Алауханова Е.О.

С 2019 года издание вступило в ряды первого в России профессионального сообщества редакторов и издателей – Ассоциацию научных редакторов и издателей (**Association of science editors and publishers**).

В настоящее время, Издание открывает доступ к международной наукометрической базе данных (Web of science, Clarivate Analytics, Scopus), определенного Главой государства в качестве ключевого развития отечественной науки. Вместе с тем, Редакция Международного журнала сотрудничает с иностранными регистрационными агентствами, которые с использованием разработанных международным фондом DOI (International DOI Foundation, IDF) стандартом присваивают DOI в различных предметных областях.

У Журнала «НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА» имеется возможность выпускать материалы к публикации, как с идентификаторами цифрового объекта, так и без них. Цифровой идентификатор объекта **DOI (Digital Object Identifier)**, представляющий собой уникальную строку из букв и цифр присваивается объектам по желанию авторов и на отдельных возмездных условиях.

В издании публикуются статьи по следующим научным рубрикам:

- Победители конкурса
- Имя в истории и науке
- Вопросы образования и науки
- Трибуна молодых ученых
- Юбилей
- Мероприятия
- Рецензии, новые книги
- Разное

ТРЕБОВАНИЯ К СОДЕРЖАНИЮ И ОБЪЕМУ СТАТЬИ:

1. **Язык научной статьи** и используемая в ней терминология должны быть понятны широкому кругу читателей и представителям всех специальностей.
2. **Научный стиль** должен соответствовать общепринятым нормам литературной речи, отличаться от разговорного, делового и иных стилей, характеризоваться логически стройным изложением произведения, сопровождаться аргументацией каждой позиции автора.
3. **Объем статьи** должен составлять от 15 до 30 тыс. знаков (с пробелами, с учетом сносок и надписи) или 6–10 страниц. Опубликование материалов меньшего или большего объема предварительно согласовывается с Редакцией журнала.
4. **Статья** должна отвечать критериям актуальности, научной новизны, уникальности (свыше 80% оригинальности текста), содержать авторский подход к изучаемой теме/проблеме.
5. **Материал**, содержащийся в статье, не должен быть описательным, констатирующим общеизвестные факты. Рукописи, воспроизводящие законодательную базу, подлежат отклонению.
6. **Необходимо обращать** внимание на использование заимствованного материала, точность и правильность его цитирования. Авторы несут ответственность за достоверность предоставленного материала, что подтверждается результатом сравнительно-сопоставительного анализа, проведенного при помощи системы «Антиплагиат». **Не допускается ПЛАГИАТ.**
7. **В статье** необходимо широко использовать труды казахстанских авторов, внесших в развитие и совершенствование отечественной науки.
Редакция Журнала настоятельно рекомендует авторам содержать ссылки на статьи авторов, опубликованных в предыдущих номерах журнала «Наука и жизнь Казахстана».
8. **Самоцитирование** в статье при написании автором научной работы допускается в наименьшем количестве. Рекомендуется обратить внимание на значимые научные труды ученых мира.
Примечание: согласно формату журнала просим авторов высылать фото в размере 4x5, которая будет опубликована вместе со статьей.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ ТЕКСТА СТАТЬИ:

1. **Текст научной статьи** направляется в Редакцию в виде файла, сохраненного в любой версии Word с расширением.
2. **Структура научной статьи:**
 - а) **название статьи;**
 - б) **текст статьи;**
 - в) **Сведения об авторе** (место работы/учебы с указанием адреса, должности, степени, звания, электронный адрес, контактные данные);
 - г) **индексы УДК и / или ББК;**
 - д) **ключевые слова** (в количестве не более 5);
 - е) **аннотация** (из 3-4 предложений);
 - ж) **библиография.**
 - Если статья написана на иностранном языке, то название статьи, текст статьи, Ф.И.О., контактные и иные данные об авторе (место работы/учебы с указанием адреса, должности, степени, звания), ключевые слова, аннотация должны быть представлены на казахском и (или) русском языках.
3. **Статья** должна состоять из следующих элементов: введение, основная часть и заключение. Необходимо соблюдать определенную последовательность.
4. **Текст** должен быть набран одним и тем же шрифтом – Times New Roman. Высота шрифта – 14 пунктов. Межстрочный интервал – одинарный. Абзацный отступ – 1,25 см.
5. **Ссылки** на использованные в работе источники следует оформлять в квадратных скобках по тексту статьи с указанием Ф.И.О. автора, года издания и страниц. *Пример внутри текстовой библиографической ссылки: [Савицкий В.М., 1996, с. 47].*
Выдержки из нормативных правовых актов оформляются в виде постраничных сносок. *Например, в тексте: «В соответствии сп. 5) ч. 2 ст. 293 ГПК РК, «не могут быть оспорены в*

суде в соответствии с настоящей главой, «решения, действия (бездействие) государственных органов, органов местного самоуправления, общественных объединений, организаций, должностных лиц, государственных служащих, подлежащие судебному обжалованию юридическими лицами, в уставном капитале которых имеется доля государства».

В за текстовой ссылке нормативный правовой акт оформляется следующим образом:

«Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан. [Электронный ресурс]: Кодекс Республики Казахстан от 31 октября 2015 года № 377-V ЗРК. Доступ из Информационно-правовой системы нормативных правовых актов РК «Әділет». Режим доступа: URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377/> свободный. (Дата обращения: 28.01.2019).

Допускается также указывать только электронный адрес ресурса. **Пример:** URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377>

Аналогичным образом оформляются ссылки на электронные книги, журналы, газеты и т.п.

6. Библиографический список должен быть оформлен в соответствии с «ГОСТ 7.1-2003. Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления». Библиографический список входит в общее число страниц статьи и приводится в конце статьи в алфавитном порядке. В Библиографическом списке приводятся все выходные данные издания. *Пример оформления учебного пособия: Организация судебной власти в Российской Федерации: Учеб. пособие для вузов / В.М. Савицкий; Рос. акад. наук, Ин-т государства и права, Акад. правовой ун-т. – М.: Бек, 1996. – 320 с.*

Пример оформления научной статьи: Аблаева Э.Б. История развития теории разделения властей: определение роли судебной системы // Вестник Поволжского института управления. – Саратов: Изд-во «Российская академия народного хозяйства и государственной службы при Президенте Российской Федерации (Москва), 2018. Т. 18. № 7. – С. 52-62.

Пример оформления статьи, опубликованной в сборниках конференций: Виноградов В.А. Правовое государство и верховенство права: доктрины, конкуренция юрисдикций, обеспечение правовой свободы. Позиции КС РФ в отношении правового государства // Доктрины Правового Государства и Верховенства Права в современном мире / Сборник статей. Ответственные редакторы: В.Д. Зорькин, П.Д. Баренбойм. – М.: ЛУМ, Юстицинформ, 2013. – С. 373-395.

Пример оформления автореферата диссертации: Фролова, Е.А. Неокантианство в русской философии права во второй половине XIX – первой половине XX в.: автореф. дис. ...докт. юрид. наук: 12.00.01 / Фролова Елизавета Александровна. – М., 2013. – 47 с.

Пример оформления диссертации: Лукьянова, Е.Г. Учения о законе в политико-правовой мысли России XIX – начала XX вв.: дис. ...докт. юрид. наук: 12.00.01 / Лукьянова Елена Геннадьевна. – М., 2018. – 425 с.

Нормативные правовые акты не входят в Библиографический список.

Библиографический список должен содержать только те работы, которые приводятся автором в тексте статьи и были ранее опубликованы в соответствующих изданиях.

Библиографический список должен быть оформлен в соответствии с «ГОСТ 7.1-2003. Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления».

7. Статьи, оформленные не в соответствии с указанными выше требованиями, остаются без рассмотрения.
8. Все поступившие материалы рассматриваются от 1 до 3 месяцев и публикуются в порядке очередности.

Оплата по реквизитам:

Карточный счет:

5169 4971 5103 9504 Kaspi Gold

ИИН: 9207 1540 0124

Расчетный счет:

АО “Kaspi Bank” Номер счета KZ37722S000002241040 K6E19

Авторы дальнего и ближнего зарубежья могут произвести оплату через платежные системы Western Union

ПРЕДСТАВИТЕЛЬСТВО РЕДАКЦИИ В СНГ:

Москва МГУ:	проф. Матвеева А.А.	моб.: +7 (916) 526-44-29
Москва:	проф. Лебедев С.Я.	моб.: +7 (985) 977-28-05
Санкт-Петербург:	доцент Данилов А.П.	моб.: +7-911-963-13-91
Рязань:	проф. Зарипов З.С.	моб.: +7-960-5726474;
Краснодар:	проф. Коняхин В.П.	моб.: +7-918-443 56 21
Краснодар:	доцент Куфлева В.Н.	моб.: +79184333395
Киев:	проф. Лиховая С.Я.	моб.: +7 380674469485
Харьков:	проф. Харченко В.Б.	моб.: +7 380932339968
Ташкент:	проф. Абдурасулова К.Р.	моб.: +7 998 909 63 92 51
Ташкент:	проф. Абзалов Э.М.	моб.: +7 998 901 87 07 01
Душанбе:	проф. Бахриддинов С.Э.	моб.: + 992907702120
Бишкек:	проф. Сыдыкова Л.Ч.	моб.: + 996555753058
Бишкек:	проф. Шамурзаев Т.Т.	моб.: + 996555789546
Ярославль:	проф. Иванчин А.В.	моб.: + 89106641313
Ставрополь:	проф. Кибальник А.Г.	моб.: +79624038213
Ростов-на-Дону:	проф. Бойко А.И.	моб.: +7 (928) 158-68-17
Екатеринбург:	доцент Сергеев Д.Н.	моб.: +7 (902) 260-15-54

Адрес редакции журнала:

г. Алматы, Алмалинский район, проспект Абылай хана, д. 113

e-mail: nauka-zan@mail.ru; web-сайт: www.nauka-zan.kz

Гл. редактор: д.ю.н., проф. Алауханов Есберген Оразулы
+7 701 111 8828 (WhatsApp);

Научный редактор: Акжанар Алауханова
+7 778 515 99 50 (WhatsApp)

*«Всегда выбирайте самый трудный путь – на нем вы не встретите конкурентов»
Шарль де Голль*

*«Централизованное распространение в конечном итоге приведет к возврату утроенного
инвестированного капитала»
Джефф Безос*

ЖУРНАЛ РАСПРОСТРАНЯЕТСЯ:

1. Франция. Библиотека Парижского университета Сорбонны
2. Библиотека Гарвардского университета
3. Польша. Университет им.Николая Коперника в Торуне.
4. Венгрия. Национальная библиотека имени Сеченьи
5. Чехия. Библиотека Карлова университета
6. Библиотека филиала Нью-Йоркского университета в Праге
7. Турция. Библиотека Стамбульского университета
8. Библиотека Ассоциации Юристов Стран Черноморского и Каспийского Регионов
9. Библиотека Санкт-Петербургского Международного Криминологического Клуба
10. Библиотека Администрации Президента Республики Казахстан
11. Библиотека культурного центра Президента Республики Казахстан
12. Библиотека Сената Парламента Республики Казахстан
13. Библиотека Мажилиса Парламента Республики Казахстан
14. Национальная академическая библиотека Республики Казахстан (г. Астана)
15. Национальная библиотека Республики Казахстан (г. Алматы)
16. Библиотека Казахской национальной академии музыки (г. Астана)
17. Библиотека Казахской национальной академии искусств им. Т.К. Жургенова (г. Алматы)
18. Библиотека Евразийского Национального Университета им. Л.Н. Гумилева
19. Научная библиотека Казахского национального аграрного университета (г. Астана)
20. Библиотека Казахского Национального Университета им. аль-Фараби
21. Библиотека Казахского Национального Педагогического Университета им. Абая
22. Библиотека университета им. Сулеймана Демиреля
23. Библиотека Международного Казахско-Турецкого Университета им. Х.А. Ясави
24. Библиотека Казахского гуманитарно-юридического университета
25. Библиотека Карагандинской академии МВД РК им. Б. Бейсенова
26. Библиотека Алматинской академии МВД РК
27. Библиотека КарГУ им. Е.А. Букетова
28. Библиотека Карагандинского университета «Болашақ»
29. Научная библиотека Восточно-Казахстанского государственного технического университета им. Д. Серикбаева
30. Научная библиотека Восточно-Казахстанского государственного университета им. С.Аманжолова
31. Научная библиотека Кокшетауского государственного университета им. Ш.Уалиханова
32. Российская государственная библиотека (г.Москва)
33. Библиотека Российской академии народного хозяйства государственной службы при Президенте Российской Федерации (РАНХиГС)
34. Читальный зал юридического факультета МГУ им. М.В. Ломоносова
35. Библиотека Университета им. О.Е. Кутафина
36. Библиотека Московского университета МВД России
37. Библиотека Московского следственного комитета РФ
38. Библиотека Всероссийской государственного университета юстиции
39. Библиотека ВНИИ МВД России
40. Библиотека Российской академии правосудия
41. Научная библиотека Кубанского государственного университета (г. Краснодар)

42. Научная библиотека Ярославского государственного университета им. П.Г. Демидова
43. Библиотека Санкт-Петербургского государственного университета
44. Библиотека Академии Генеральной прокуратуры РФ
45. Библиотека Рязанской академии права и управления ФСИН РФ
46. Библиотека Северо-Кавказская академия гос. службы (Ростов-на-Дону)
47. Библиотека Уральская государственная юридическая академия
48. Библиотека Омской академии МВД РФ
49. Библиотека Томского государственного университета
50. Библиотека Саратовской государственной юридической академии
51. Библиотека Саратовского центра по исследованию проблем организованной преступности и коррупции
52. Научная библиотека Новосибирского государственного университета
53. Научная Библиотека Дальневосточного федерального университета
54. Библиотека Самарского университета
55. Библиотека Белорусского государственного университета
56. Библиотека Киевского национального университета
57. Научная библиотека им. М.Максимовича
58. Научная библиотека национального авиационного университета (г.Киев)
59. Национальная научная библиотека Грузии
60. Библиотека Ереванского государственного университета языков и социальных наук им. В.Я.Брюсова
61. Библиотека Туркменского государственного университета им. Махтумкули
62. Национальная библиотека Азербайджана
63. Азербайджанская национальная библиотека им. М.Ф. Ахундова
64. Библиотека Академии Полиции МВД Азербайджанской Республики
65. Библиотека Ташкентского государственного юридического института
66. Библиотека академия МВД Республики Узбекистан
67. Библиотека Литературного института Узбекистана
68. Ташкентский государственный педагогический университет им. Низами
69. Библиотека Таджикского национального университета
70. Академия МВД Кыргызской Республики им. генерал-майора милиции Э.А. Алиева
71. Библиотека (КРСУ) Кыргызско-Российского славянского университета им. Б.Н. Ельцина
72. Библиотека Национальной Академии наук Кыргызской Республики

СОДЕРЖАНИЕ – МАЗМҰНЫ – CONTENTS

ПОЗДРАВЛЕНИЕ

Поздравление профессора Захари Захариева с 70-летием и 45-летием дипломатической публичной деятельности.....	19
Фото с профессором Захари Захариевым.....	20
Поздравление с 60-летием профессора Лопашенко Н.А. от профессора Алауханова Е.О.	22
Поздравление с 65-летием профессора Фадеева В.Н. от профессора Алауханова Е.О.	24
Фото участников заседания Международной ассоциации юристов стран Черноморского и Каспийского регионов.....	25

ЗАҢ ҒЫЛЫМЫ – ЮРИДИЧЕСКАЯ НАУКА – LAW SCIENCE

Абдиров Н.М. ЦЕЛИ И ЗАДАЧИ КООРДИНАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРОКУРАТУРЫ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН.....	28
Абдрашев Р.М., Бекбасарова Т.Ж., Куатова А.Ш. О СИСТЕМНЫХ МЕРАХ БОРЬБЫ С КОРРУПЦИЕЙ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН.....	33
Абдрашев Р.М., Куатова А.Ш., Бекбасарова Т.Ж. МЕХАНИЗМЫ РЕАЛИЗАЦИИ ПОЛОЖЕНИЙ КОНСТИТУЦИИ В УГОЛОВНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН (НА ОСНОВАНИИ ТЕЗИСОВ ВЫСТУПЛЕНИЙ НА МЕЖДУНАРОДНОЙ КОНФЕРЕНЦИИ, ПРОВЕДЕННОЙ КОНСТИТУЦИОННЫМ СОВЕТОМ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В 2019 г.).....	39
Козыбаева Г.Б. АДМИНИСТРАТИВНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА РАСПИТИЕ АЛКОГОЛЬНЫХ НАПИТКОВ ИЛИ ПОЯВЛЕНИЕ В ОБЩЕСТВЕННЫХ МЕСТАХ В СОСТОЯНИИ ОПЬЯНЕНИЯ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ.....	44
Козыбаева Г.Б. ОСОБЕННОСТИ АДМИНИСТРАТИВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА ВОВЛЕЧЕНИЕ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ В СОВЕРШЕНИЕ АДМИНИСТРАТИВНОГО ПРАВОНАРУШЕНИЯ.....	49
Құранбек Ж.А. ЖЫЛЖЫМАЙТЫН МҮЛІК ОБЪЕКТІЛЕРІ САЛАСЫНДАҒЫ АЛАЯҚТЫҚ ӨРЕКЕТТЕРДІ ТЕРГЕУДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ МЕН ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	53
Нурекешов Т.К. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ «ЖАСЫЛ ЭКОНОМИКАҒА» КӨШУ ТҰЖЫРЫМДАМАСЫ ДӘСТҮРЛІ ЖӘНЕ БАЛАМА ЭНЕРГЕТИКАНЫҢ ТЕПЕ – ТЕҢДІГІНІҢ НЕГІЗ ҚҰРАУШЫ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ.....	58
Сагинбеков К.С., Кадыркулов А.Ж., Сатылганов Е.Т., Усейнов М.И. АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЮ ПРОКУРОРСКОГО ИНСТИТУТА В УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ РК.....	62

Сатылғанов Е.Т. ҚОҒАМДЫҚ БІРЛЕСТІК ҚЫЗМЕТІН ЖЕТІЛДІРУДЕГІ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕР.....	69
Уразымбетов Т.Е., Ахмет Ғ.Б. КҮДІКТІНІҢ ЖЕКЕ ҚҰҚЫҒЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ КОНСТИТУЦИЯСЫНДА ЖАЗЫЛҒАН КЕПІЛДІГІ.....	73

ПЕДАГОГИКА ҒЫЛЫМЫ – ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ НАУКА – PEDAGOGICAL SCIENCE

Gurbanova A.A., Nazarova G.Zh. PRACTICAL USAGE OF METHODS OF ACTIVIZATION OF THE INDEPENDENT AND COGNITIVE ACTIVITY OF STUDENTS AT FOREIGN LANGUAGE LESSONS.....	79
Есполова Ғ.К., Базарбек Б. ФОРМИРОВАНИЕ ГОТОВНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ К ПРЕПОДАВАНИЮ ПРЕДМЕТА «ПОЗНАНИЕ МИРА».....	84
Завалко Н.А., Стеблецова И.С., Радченко Н.Н., Ровнякова И.В. СОДЕРЖАНИЕ И ТЕХНОЛОГИИ РАБОТЫ ПО РАЗВИТИЮ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧИТЕЛЕЙ, РАБОТАЮЩИХ С ОДАРЕННЫМИ ДЕТЬМИ.....	91
Кодекова Ғ.Б., Жуматаева Е. МОДЕЛЬ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО МЫШЛЕНИЯ СТУДЕНТОВ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ ОБРАЗОВАНИЯ.....	98
Kurmanayeva D.K., Kurmanayeva G.K. USING REGIONAL COMPONENT IN IMPROVING SPEAKING SKILLS IN FOREIGN LANGUAGE'S CLASSES AT NON-LINGUISTIC UNIVERSITY.....	106
Makazhanova Zh.M., Bataeva F.A. THE PHENOMENON OF MULTICULTURAL EDUCATION IN RELATION TO MULTILINGUALISM.....	110
Макшиева Ғ.Қ. ДАРЫНДЫ ЖӘНЕ ТАЛАНТТЫ СТУДЕНТТЕРДІҢ ҚАЖЕТТІЛІГІН ЕСКЕРТУ МАҚСАТЫНДА ОҚУДЫ САРАЛАУ СТРАТЕГИЯЛАРЫН ҚОЛДАНУ МҮМКІНДІКТЕРІ.....	114
Nazarova G.Zh., Gurbanova A.A. MOTIVATION AS ONE OF THE MOST IMPORTANT MEANS OF DEVELOPING STUDENTS' COGNITIVE ACTIVITY IN THE PEDAGOGICAL PROCESS.....	117
Сахариева С.Г., Радченко Н.Н., Завалко Н.А. МОДЕЛЬ РЕАЛИЗАЦИИ СУБЪЕКТНОГО ПОДХОДА В УСЛОВИЯХ ИНФОРМАЦИОННО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ ВУЗА.....	121
Smagulov Ye., Khaimuldanov Ye., Mendigaliyeva G. INFLUENCE OF MATHEMATICAL MODELING OF PRODUCTION AND ECONOMIC CHALLENGES TO THE DEVELOPMENT OF MATHEMATICAL ABILITIES OF STUDENTS.....	128
Smagulov Ye., Khaimuldanov Ye., Mendigaliyeva G. THE APPLICATION OF THE ADMISSION OF COMPARISON IN TEACHING A PROMOTION TO THE ACHIEVEMENT OF THE POSITIVE RESULTS OF STUDENTS.....	131
Сыдыкова З.Е., Кожобекова Р.Т., Абитиярова А.А. ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ И ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ ПО ФОРМИРОВАНИЮ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ УЧАЩИХСЯ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ.....	134

Tleubekova L.A., Sengerbekova B.A., Koshkenbayeva M.M., Kupeshova A.Zh. THE IMPACT OF NAZARBAYEV INTELLECTUAL SCHOOL'S CURRICULUM ON THE FORMATION OF STUDENTS' CREATIVITY POTENTIAL.....	139
Хаймұлданов Е.С., Смагулов Е.Ж. МАТЕМАТИКАНЫ ОҚЫТУДА ТЕСТ ТАПСЫРМАЛАРЫН ҚҰРАСТЫРУ ӘДІСТЕМЕСІ	144
Шадиева Н.Х., Мағзумбекова А.К., Беласарова Ж.Т. ОҚУШЫЛАРДЫҢ ШЕШЕН СӨЙЛЕУ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ӘДІСІ ЖӘНЕ ОНЫ ҚОЛДАНУ ЖОЛДАРЫ.....	148
Шадиева Н.Х., Мағзумбекова А.К., Беласарова Ж.Т. ҚАЗАҚ ТІЛІН ҮЙРЕТУГЕ АРНАЛҒАН АЛҒАШҚЫ ОҚУЛЫҚТАРҒА ШОЛУ (1989-1995 жылдар).....	153

ФИЛОЛОГИЯ ҒЫЛЫМЫ – ФИЛОЛОГИЧЕСКАЯ НАУКА – PHILOLOGICAL SCIENCE

Уразымбетов Т.Е. АРИСТОТЕЛЬ РИТОРИКАСЫНЫҢ НЕГІЗГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	158
Какжанова Ф.А. ПЛАН СОДЕРЖАНИЯ КАТЕГОРИИ ВИДА АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА И ЕГО СОПОСТАВЛЕНИЕ С ПЛАНOM СОДЕРЖАНИЯ КАЗАХСКОГО ВИДА.....	163
Smagulova A., Matkerimova R., Kotiyeva L. THE MAIN CRITERIA FOR THE TRANSFER OF OIL AND GAS TERMINOLOGY.....	168
Сүйеркүл Б.М., Талғатқызы Г. ҚАЗАҚ ДИАСПОРАСЫНДАҒЫ ЫРЫМ-ТҮЙІМДАРДЫ ЛИНГВОПРАГМАТИКАЛЫҚ ТАЛДАУ (Ж.СӘМИТҰЛЫНЫҢ «ҚАҒАРЛЫ АЛТАЙ» ТРИЛОГИЯСЫ БОЙЫНША).....	174

ӨНЕРТАНУ ҒЫЛЫМЫ – ИСКУССТВОВЕДЧЕСКАЯ НАУКА – ART SCIENCE

Нұржан А.Д., Крыкбаева С.М. ХАЛЫҚТЫҚ ОЮ-ӨРНЕКТЕРДІҢ АБСТРАКТЫЛЫ ДАМУЫНЫҢ ЗЕРТТЕЛУ НЕГІЗІ.....	179
Шарипова Д.С., Кенджакулова А.Б. НАСЛЕДИЕ ЗВЕРИНОГО СТИЛЯ В ТВОРЧЕСТВЕ ЕВГЕНИЯ СИДОРКИНА.....	184

ФИЗИЧЕСКАЯ НАУКА – ФИЗИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМ – PHYSICAL SCIENCE

Кабылбеков К.А., Абдрахманова Х.К., Кеделбаев Б.Ш., Исаев Е.Б. КОМПЬЮТЕРНОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ КОЛЕБАТЕЛЬНЫХ СИСТЕМ.....	190
Кабылбеков К.А., Абдрахманова Х.К., Исаев Е.Б., Кеделбаев Б.Ш. КОМПЬЮТЕРНОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ ЭЛЕКТРИЧЕСКОГО ПОЛЯ СИСТЕМЫ ЗАРЯДОВ.....	198

ПІКІР – РЕЦЕНЗИЯ – REVIEW

Рецензия профессора Мауленова Г.С. на учебник «Криминология» профессора Алауханова Е.О.	205
Рецензия профессора Агыбаева А.Н. на учебник «Криминология» профессора Алауханова Е.О.	207
Рецензия профессора Каиржанова А. на монографию «Тюркология: история всемирной тюркологии»	208

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МƏЛІМЕТ - СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ – INFORMATION ABOUT AUTHORS	217
--	------------

ҚҰТТЫҚТАУ – ПОЗДРАВЛЕНИЕ - CONGRATULATIONS

Е. Юбилей

Уважаемый Захари Захариев!

Примите мои сердечные слова поздравления и самые добрые пожелания в честь Вашего юбилея – 70-летия со дня рождения и 45-летием дипломатической публичной деятельности!

Особенно приятно поздравлять человека, который является столь ценным специалистом для научного и дипломатического сообщества на международной арене. Ваша широкая деятельность является блестящим примером полной самоотдачи на поприще служения своей стране.

Ваш высокий профессионализм, блестящие знания и интеллектуальный потенциал способствовали укреплению и расширению связей Федерации дружбы с народами России и СНГ и Фонда «Славяне», а также с научными институтами, организациями и ассоциациями.

Ваш труд – это ежедневный неоценимый вклад в становление и развитие благополучного общества.

Вы являетесь автором 11-ти самостоятельных монографических исследований, 30-ти брошюр, больше 50 студий, а также принимали непосредственное участие в разработке и написании коллективных трудов, составлении сборников и написании многих статей, которые печатались за рубежом. Достойна высочайшего признания и уважения Ваша деятельность по развитию дружбы и многостороннего сотрудничества между болгарским и русским народами, народами стран СНГ и славянских стран.

Ваша деятельность заслуживает самой глубокой признательности и уважения!

Вы достойный сын болгарского народа, который оставил высочайший научный вклад для своего народа!

Желаю успеха, удачи и благополучия в Вашей тонкой дипломатической работе! Пусть Ваше семидесятилетие станет лишь промежуточным рубежом на долгом пути Вашей профессиональной реализации!

С уважением,

д.ю.н., профессор, почетный академик НАН РК, «Заслуженный деятель науки Казахстана», гл. редактор международного журнала «Наука и жизнь Казахстана», Президент Международного Казахстанского криминологического клуба

Есберген Алауханов

Профессор Ильгам Рагимов собрал в Баку юристов стран Черноморско-Каспийского региона на заседание Международной ассоциации юристов стран Черноморского и Каспийского бассейнов, где принимал участие профессор Захари Захариев

Фото профессора Захари Захариева и участников заседания Международной ассоциации юристов стран Черноморского и Каспийского регионов

***Заслуженный юрист Российской Федерации,
Лауреат Национальной премии по литературе в области права, лауреат
профессиональной премии для научно-педагогических
сотрудников «Высота», д.ю.н., профессор, член республиканского УМО
по уголовному праву, член президиума Российского конгресса уголовного
права, член Российской криминологической ассоциации, член
Казахстанского международного криминологического клуба и член
Редакционного Совета международного журнала «Наука и Жизнь
Казахстана»***

Лопашенко Наталье Александровне 60 лет!

С Юбилеем!

Вы - наш дорогой ученый, прошли в науке большой и славный путь от аспиранта до профессора, доктор юридических наук.

За плечами у Вас многие годы трудовой деятельности, посвящение самой благодарной цели – высшему образованию – одной из самых сложных и ответственных областей деятельности, от состояния которой напрямую зависит будущее нашего поколения и государства в целом.

Вы являетесь ярким представителем тех, кто готов не жалея сил, передавать опыт и навыки молодому поколению.

Вы зарекомендовали себя неравнодушным человеком, находящимся в состоянии постоянного поиска, генерализующим новые идеи, ищущий инновационные пути их реализации. Впечатляющим итогом стали Ваши многочисленные научные работы, посвященные серьезным уголовно-правовым проблемам.

Вы - автор более 200 актуальных и оригинальных работ, в том числе десятки учебников и монографий широко известных не только в России, но и за рубежом, выдающийся организатор

науки в России, заслуженно удостоенных многих отличий наград.

Имея богатый опыт работы в должности профессора кафедры уголовного и уголовно-исполнительного права Саратовской государственной юридической академии, Вы проводите большую работу по совершенствованию организации научно-исследовательской работы в вузе и в целом, Вы выступаете инициатором многоотомного уголовного права в России.

Ваше трудолюбие, высокое чувство ответственности за порученное дело, которое Вы сами себе выбрали и назначили, скромность, порядочность и отзывчивость снискали глубокое уважение среди Ваших коллег.

В Казахстане Вас знают научная аудитория и интеллигенция как крупного ученого России, а также члена Редакционного Совета международного журнала «Наука и Жизнь Казахстана» и Международного Казахстанского криминологического клуба!

Мы желаем Вам, дорогая Наталья Александровна, крепкого здоровья и дальнейших творческих успехов и поздравляем Вас от всей души с Вашим юбилейным годом!

С уважением,

д.ю.н., профессор, почетный академик НАН РК, «Заслуженный деятель науки Казахстана», гл. редактор международного журнала «Наука и жизнь Казахстана», Президент Международного Казахстанского криминологического клуба

Есберген Алауханов

**ПОЗДРАВЛЯЕМ УЧЕНОГО-КРИМИНОЛОГА, ПРОФЕССОРА
ФАДЕЕВА ВИКТОРА НИКОЛАЕВИЧА С 65-ЛЕТИЕМ!**

С юбилеем!

Дорогой и уважаемый друг, и коллега Виктор Николаевич, сердечно поздравляю Вас с Вашим 65-летним юбилеем! Всю свою профессиональную жизнь Вы посвятили благородному делу служения Отечеству! Ваш значительный личный вклад в формирование и развитие криминологии в России, защиту ее научных интересов, укрепление и влияния науки в России широко известен и общепризнан. Вы вносите огромный личный вклад в дело подготовки высококвалифицированных юристов, укрепление научного потенциала университета, расширение сотрудничества с ведущими учебными заведениями страны и мира. Вы являетесь автором многих книг, публикаций, монографий и учебников, которые выдержали проверку временем и многократно переиздавались не только в России, в том числе в Казахстане и Узбекистане.

Неутомимая преподавательская и исследовательская деятельность, доброжелательность и человечность снискали Вам чувства глубокого уважения коллег, благодарных учеников и студентов. Вы являетесь собой яркий пример для многих поколений криминологов.

Годы напряженной исследовательской работы позволили вписать Ваше имя в созвездие самых значительных современных ученых, развивающих криминологическую науку в России, а также за рубежом и стать одним из самых продуктивных и цитируемых сегодня российских криминологов.

Признателен Вам, что Вы поднимаете актуальные темы «будущего криминологии». В день Вашего юбилея, дорогой Виктор Николаевич, от всей души желаю Вам крепкого здоровья, счастья, новых творческих успехов, благополучия и процветания Вам и Вашим близким!

С уважением,

д.ю.н., профессор, почетный академик НАН РК, «Заслуженный деятель науки Казахстана», гл. редактор международного журнала «Наука и жизнь Казахстана», Президент Международного Казахстанского криминологического клуба

Есберген Алауханов

Фото участников заседания Международной ассоциации юристов стран Черноморского и Каспийского регионов, где принимали участие профессора Захариев З., Рагимов И.М., Алауханов Е.О. и др. участники

Фото профессоров Рагимова И.М. и Алауханова Е.О.

**Фото участников заседания - профессора Голика Ю.В., профессора Алауханова Е.О.
и др. участников**

ЗАҶҒЫЛЫМЫ – ЮРИДИЧЕСКАЯ НАУКА – LAW SCIENCE

Абдиров Н.М.
кандидат юридических наук,
прокурор Туркестанской области,
государственный советник юстиции 3-го класса
г. Туркестан

ЦЕЛИ И ЗАДАЧИ КООРДИНАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРОКУРАТУРЫ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Түйіндеме: Ғылыми мақалада Қазақстан Республикасы прокуратурасының үйлестіру қызметі талданды. Қолданыстағы заңнама нормалары мен заңгер-ғалымдардың пікірлері негізінде үйлестіру қызметінің "мақсаты" және "міндеттері" анықталды.

Түйін сөздер: прокуратураның үйлестіру қызметі, үйлестіру кеңесі, прокуратура органдары, құқық қорғау органдары, қылмыспен күрес.

Аннотация: В научной статье проанализирована координационная деятельность прокуратуры Республики Казахстан. На основе норм действующего законодательства и мнений ученых-юристов определена «цель» и «задачи» координационной деятельности.

Ключевые слова: координационная деятельность прокуратуры, координационный совет, органы прокуратуры, правоохранительные органы, борьба с преступностью.

Abstract: The article analyzes the coordination activities of the Prosecutor's office of the Republic of Kazakhstan. On the basis of the norms of the current legislation and opinions of legal scholars, the "purpose" and "tasks" of coordination activities are defined.

Keywords: coordination activities of the Prosecutor's office, coordination board, prosecutor's office, enforcement authorities, combating crime.

Координационная деятельность прокуратуры Республики Казахстан, также как и все иные виды деятельности имеет свои цели и задачи, которые взаимосвязаны, взаимообусловлены и правильное достижение и решение которых можно признать гарантией для достижения планируемых и прогнозируемых результатов.

Рассмотрение целей координации прокуратуры требует раскрытия содержания понятия «цель» и «задачи».

В современной литературе, не существует единого подхода к определению понятия «цель». Одни специалисты определяют цель как результат той или иной деятельности, нашедший непосредственное отражение в сознании его исполнителей, другие отождествляют цель со всем комплексом целесообразной деятельности, осуществленным в определенном направлении [1].

В вопросах определения категории «цель», наиболее аргументированной и достоверной представляется концепция целеустановления, трактующая это предельно широкое понятие как «идеальный образ будущего результата» [2]. Иначе говоря, «цель – это идеально представленные необходимые результаты предстоящей деятельности, являющиеся ожидаемыми и желаемыми для руководителей тех или иных организационных звеньев, мысленные (идеальные) модели тех будущих результатов, которые позднее материализуются» [3, с.18].

В этом отношении наиболее предпочтительной представляется дефиниция цели координации, представленная в работе Ю.В. Капитоновой. Опираясь на закономерности вышеназванной методики целеустановления, Ю.В. Капитонова определяет цель координационной деятельности как «достижение результата», в качестве которого, в данном случае, можно рассматривать повышение эффективности деятельности правоохранительных органов по борьбе с преступностью, и, как следствие, снижение уровня темпов роста преступности, либо ее стабилизация, достигаемая путем применения мер сдерживания» [4, с. 36].

Предпочтительность приведенного определения заключается в том, что оно содержит две конкретные составляющие, которые по существу своему являются целями координации. Во-первых, «повышение эффективности деятельности правоохранительных органов по борьбе с преступностью», во-вторых, «снижение уровня темпов роста преступности либо ее стабилизация».

По мнению ряда ученых, основной целью координационной деятельности правоохранительных органов по борьбе с преступностью является «повышение эффективности деятельности правоохранительных органов в борьбе с преступностью путем разработки и осуществления согласованных действий, направленных на своевременное выявление, раскрытие, пресечение и предупреждение преступлений, устранение причин и условий, способствующих их совершению» [5, с. 27].

Из приведенного определения следует, что цель координационной деятельности – это «повышение эффективности деятельности правоохранительных органов в борьбе с преступностью», «выявление», «раскрытие», «пресечение», «предупреждение преступлений» и др., когда каждое из перечисленных положений может выступать в качестве самостоятельной и обособленной цели координации. Следует заметить, что авторы все вышеназванное (цели) помещают в рамки мер по «разработке и осуществлению согласованных действий», которые по существу и являются одной из основных целей координационной деятельности прокуратуры.

По нашему мнению, особого внимания заслуживает вывод ученых о том, что проводя разграничение понятий «координация» и «взаимодействие» в отношении процедуры организации совместной деятельности правоохранительных органов по противодействию преступности, следует иметь в виду, что как координация, так и взаимодействие осуществляются в сфере борьбы с преступностью с одной целью, а именно: повышения эффективности борьбы с преступностью. Что касается задач, то для координации они являются более конкретными по своему содержанию, рассчитаны на продолжительный период времени, носят целенаправленный характер» [6, с. 12-13].

Данные выводы нами полностью разделяются.

На нормативно-правовом уровне основная цель координации закреплена в ч. 2. п. 1 Положения о Координационном совете Республики Казахстан: «Координационный совет является консультативно-совещательным органом, образуемым в целях повышения эффективности деятельности государственных органов в обеспечении законности и правопорядка в Республике Казахстан, в том числе для объединения усилий и взаимодействия правоохранительных органов, осуществляющих оперативно-розыскную деятельность, дознание и следствие в борьбе с преступностью» [7].

Однако, обозначенные в положении цели требуют дальнейшей детализации:

Во-первых, необходимо внести изменения в ч. 2 п. 1 Положения о Координационном совете Республики Казахстан по обеспечению законности, правопорядка и борьбы с преступностью: заменить слова «образуемым в целях» на слова «образуемым с целью».

Во-вторых, в практической деятельности прокуратуры и Координационных советов при составлении ежегодных Региональных программ профилактики правонарушений и преступлений на определенный год, а также других программ и планов, как правило, приходится сталкиваться с проблемой правильного и точного определения конкретных задач координационных мероприятий. Правильное и точное определение задач координации является камнем преткновения и залогом успеха в достижении желаемых результатов всей системы координационной деятельности. Как свидетельствуют факты динамики и роста преступности в регионе, эти задачи не всегда достижимы. В этом случае к деятельности прокуратуры и Координационного совета по составлению программ и планов предъявляются весьма жесткие требования:

- во-первых, во избежание будущих ошибок и просчетов задачи должны быть сформулированы на доступном, ясном, четком и профессиональном уровне;
- во-вторых, задачи должны быть весомо аргументированными, соответствовать складывающимся условиям и тенденциям развития преступности в регионе;
- в-третьих, задачи должны соответствовать состоянию возможностей тех или иных организационных звеньев (исполнителей), так как каждый орган в пределах своей компетенции действует присущими только ему приемами и методами, несмотря на одновременное взаимодействие с другими органами;
- в-четвертых, задачи по своим параметрам должны быть адекватными, конкретными, то есть соответствующими требованиям ожидаемых результатов, способствовать их исполнению и носить целенаправленный характер;
- в-пятых, задачи должны быть рассчитаны на продолжительный период времени.

В практической деятельности прокуратуры в данном направлении существуют и другие проблемы, которые требуют должного внимания. Так, в идеализированном представлении, практически достигнутые результаты координационной деятельности должны полностью соответствовать ранее обозначенным задачам. К сожалению, в условиях реальной практической деятельности, это не достижимо по различным причинам:

- во-первых, в ходе достижения поставленной цели может измениться ситуация, ранее обуславливающая ее содержание;
- во-вторых, в действиях координатора и исполнителей, в связи с возникшей необходимостью (оперативной обстановкой), могут быть допущены существенные отклонения от конкретных задач для достижения поставленной цели;
- в-третьих, достижение цели может сопровождаться возникновением различных неожиданных последствий и т.д. [3, с.33].

Таким образом, цель и задачи согласованной деятельности правоохранительных органов не всегда одни и те же, они изменяются в зависимости от конкретной ситуации.

Так, при разработке Региональной программы профилактики правонарушений и преступлений по Актыбинскому региону, совершаемых в общественных местах и на улицах на 2015 год: «Профилактика преступности – дело всех и каждого», исходя из того, что координация, как и взаимодействие в сфере противодействия преступным проявлениям, осуществляется во имя единой цели – *повышения эффективности борьбы с преступностью*, были определены следующие цели: повышение эффективности профилактики правонарушений, утверждение принципа неотвратимости ответственности за совершенное правонарушение; оздоровление обстановки на улицах и в других общественных местах, укрепление безопасности объектов жизнеобеспечения и особой важности; сокращение латентной преступности; установление тесной взаимосвязи населения и общественных институтов с правоохранительными органами и др. [8].

Однако, по нашему мнению, в данном случае допущена существенная ошибка, выражающаяся в смешении цели с задачами координации. По существу, то, что определено в указанной программе в качестве целей, в лучшем случае можно воспринимать в качестве задач координации. Отсюда и не действенность данной программы в вопросах повышения эффективности борьбы с преступностью.

Во избежание ошибок и просчетов, которые были допущены в процессе реализации Региональной программы на 2015 г., обусловленных «дефектами» намеченных цели и задач, прокуратурой и Координационным советом Актыбинской области для определения задач Региональной программы на 2016 год были проанализированы все перспективные направления консолидации усилий в борьбе с преступностью, способные в скором времени дать положительные результаты.

По итогам проведенного анализа в Региональной программе на 2016 г. была определена главная цель – повышение эффективности борьбы с преступностью с определением конкретных задач: консолидация усилий органов государственной власти и общественных институтов в профилактике правонарушений и борьбе с преступностью; укрепление правопорядка и общественной безопасности; надежная защита жизни, здоровья, прав и свобод граждан, а также всех форм собственности от преступных посягательств [9].

Как подтвердила практика, полученные по итогам 2016 года результаты оказались ощутимыми в плане их позитива и выражались в снижении количества отдельных категорий преступлений за истекший период времени, а в частности: преступлений, совершенных среди несовершеннолетних, в сфере нефтяного бизнеса, против собственности (кражи скота) и др.

Исходя из результатов практики координационной деятельности прокуратуры, следует обратить внимание еще на один аспект исследуемой проблемы.

Так, в ряде случаев, в зависимости от сложившихся социально-экономических обстоятельств, закономерностей развития некоторых категорий преступлений на определенном участке, несоответствия способов и методов деятельности правоохранительных органов требованиям объективной действительности и т.д., в комплексе негативно влияющих на результаты координационной деятельности, возникает объективная необходимость направлять усилия правоохранительных органов на достижение каких-либо более конкретных задач, например:

- снижение уровня отдельных видов преступлений, характеризующихся интенсивным темпом роста, и, самое главное, получивших широкое распространение;
- снижение удельного веса преступлений среди отдельных групп населения;
- повышение уровня правосознания и правовой культуры населения, устранение правового нигилизма.

Задачи координации являются более конкретными по своему содержанию и рассчитаны на реализацию в пределах определенного запланированного периода. Задачи координации вытекают из положений Конституции Республики Казахстан, законов Республики Казахстан «О прокуратуре», «Об органах внутренних дел» и других нормативных правовых актов.

Как с теоретической, так и с законодательной точки зрения, в общей сложности, в числе основных задач координационной деятельности отдельные авторы выделяют следующие:

- разработка и осуществление органами правоохранительной системы согласованных действий по своевременному выявлению, раскрытию, пресечению и предупреждению преступлений, качественному расследованию уголовных дел, принятию необходимых мер по устранению причин и условий, способствующих совершению преступлений;
- объединение согласованных усилий в работе правоохранительных органов по борьбе с преступностью;
- устранение дублирования и параллелизма в их деятельности по противодействию преступности и др. [10, с. 87].

Основные задачи координационной деятельности прокуратуры регламентируются пп. 1, 2, 3 п. 2 ч. 2 Положения о Координационном совете Республики Казахстан, согласно которым к их числу отнесены:

1) координация деятельности правоохранительных и иных государственных органов по защите прав и свобод граждан, укреплению законности и правопорядка, а также борьбе с преступностью;

2) выработка согласованных предложений и действий, направленных на повышение эффективности правоохранительной деятельности, совершенствование ее правового регулирования;

3) определение основных направлений борьбы с преступностью на основе анализа и обсуждения состояния преступности, ее структуры и динамики, а также прогнозирование тенденций развития преступности и иных правонарушений.

Задачи координационной деятельности прокуратуры обуславливаются и государственными программами, принятыми на региональном уровне и состоят, прежде всего, в охране общественных отношений от противоправных посягательств и реализуются в процессе осуществления совместной деятельности компетентных органов, предназначенных для обеспечения законности, правопорядка и борьбы с преступностью.

Иными словами, задачи координационной деятельности прокуратуры решаются на основе регулятивной и охранительной функции исследуемого нами института.

Если исходить из социального назначения института координационной деятельности прокуратуры, то можно предположить, что на государство обществом будут возлагаться задачи охраны всей системы общественных отношений от преступных посягательств, свидетельствующие о многогранности и многосторонности значения этого вида деятельности в вопросах правовой охраны. Вместе с тем, субъекты, от которых охраняются общественные отношения, не могут рассматриваться как посторонние лица для этих отношений, так как являются их носителями, участниками. Поэтому координационная деятельность прокуратуры решает вопросы не только охраны общественных отношений от преступных посягательств, но и воздействует на сознание и поведение субъектов, вступающих в эти отношения, и в достаточной мере является средством, носящим преобразующий, воспитательный характер. Естественно, что социально-ценностные возможности института координационной деятельности прокуратуры не беспредельны, они имеют свои разумные ограничения. Какой бы совершенной ни была система координационной деятельности прокуратуры, необходимо понимать, что она не в силах искоренить преступность, борьба с которой организуется и проводится человечеством на протяжении многих столетий, с момента ее возникновения.

Вместе с тем, на основании решения задач координационной деятельности прокуратуры, повышается эффективность согласованной деятельности правоохранительных органов по борьбе с преступностью, снижается уровень преступности, обеспечиваются процессы решения основных задач координационной деятельности прокуратуры в вопросах обеспечения законности, правопорядка и борьбы с преступностью.

Подводя итоги, можно сделать вывод о том, что цель координационной деятельности прокуратуры опосредуется как результат согласованных действий в борьбе с преступностью, достигнутый путем объединения сил и средств, как правоохранительных органов, так и иных государственных органов, социальных институтов, организаций и учреждений, являющихся субъектами координационных правоотношений в вопросах обеспечения законности, правопорядка и повышения эффективности борьбы с преступностью.

Достижение цели координационной деятельности прокуратуры конкретизируется путем решения определенных задач, общих для всех органов, участвующих в координации. ***При этом принципиально очевидны специфика и содержание самой координационной деятельности прокуратуры, во многом обуславливающиеся задачами данного направления прокурорской деятельности.***

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

- 1 Загороднюк В.П. Целеполагание в практике, культуре, познании. – Киев, 1991. – С. 11; Уваров В.Н. Государственная служба и управление: учеб. для юрид. вузов. – Петропавловск, 2004. – С. 16.
- 2 Чунаева А.А. Категория цели в современной науке и ее методологическое значение. – Л., 1979. – С. 28; Ропак Н.И. Категория цели: проблемы исследования. – М., 1980 – С. 86.
- 3 Махинин В.И. Управление в органах безопасности: Методологические, теоретические, методические основы культуры: монография. – М., 2002.
- 4 Капитонова Ю.В. Основы координации деятельности прокуратуры по борьбе с преступностью. – М., 2000.
- 5 Координация деятельности правоохранительных органов по борьбе с преступностью: науч.-метод. рекомендации / В.Г. Бессарабов, Ю.В. Капитонова, В.А. Макаренко, В.П. Рябцев. – М., 2001.

- 6 Координация прокуратурой деятельности правоохранительных органов по борьбе с преступностью: монография / К.И. Амирбеков, В.К. Артеменков, Т.А. Боголюбова [и др.] / под общ. ред. Ф.М. Кобзарева. – М., 2016.
- 7 Указ Президента Республики Казахстан от 2 мая 2011 г. № 68 «Об утверждении Положения о Координационном совете Республики Казахстан по обеспечению законности, правопорядка и борьбы с преступностью» // Собр. актов Президента Респ. Казахстан и Правительства Респ. Казахстан. – 2011. – № 37, ст. 439.
- 8 Региональная программа профилактики правонарушений и преступлений по Актыбинской области на 2015 год. [Электронный документ] // Официальный сайт Акима Актыбинской области. URL: http://aktobe.gov.kz/sites/default/files/Node_21459/№3%20САНА.docx.
- 9 Региональная программа профилактики правонарушений и преступлений по Актыбинской области на 2016 г. [Электронный документ] // Официальный сайт Акима Актыбинской области. URL: http://aktobe.gov.kz/sites/default/files/Node_21459/№3%20САНА.docx.
- 10 Кобзарев Ф.М. Проблемы взаимодействия прокуратуры и суда в сфере уголовного судопроизводства: монография. – М.: ИПК руководящих кадров Генеральной прокуратуры Рос. Федерации, 2006.

Абдрашев Р.М.,
профессор кафедры Социально-гуманитарных наук,
доктор юридических наук
Университет Международного Бизнеса

Бекбасарова Т.Ж.,
старший преподаватель кафедры Социально-гуманитарных наук
Университет Международного Бизнеса

Куатова А.Ш.
старший преподаватель кафедры Социально-гуманитарных наук
Университет Международного Бизнеса

О СИСТЕМНЫХ МЕРАХ БОРЬБЫ С КОРРУПЦИЕЙ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

ТҮЙІНДЕМЕ. "Қазақстан Республикасындағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің жүйелі шаралары туралы" мақаласында Қазақстан Республикасының Сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнамасына мониторинг жүргізілді. Терең талдау негізінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің тиімділігін арттыруға бағытталған бірқатар шаралар ұсынылды. Авторлар сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің негізгі бағыты жүйелі тәсіл деп санайды.

КІЛТ СӨЗДЕР: сыбайлас жемқорлық; ұйымдасқан қылмыс; қылмыстың алдын алу; бұқаралық ақпарат құралдары; саяси партиялар; жедел-іздістіру қызметі.

РЕЗЮМЕ. В статье «О системных мерах борьбы с коррупцией в Республике Казахстан» проведен мониторинг антикоррупционного законодательства Республики Казахстан. На основании углубленного анализа предложен ряд мер, направленных на повышение эффективности борьбы с коррупцией. Основным направлением борьбы с коррупцией авторы считают системный подход.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: коррупция; организованная преступность; профилактика преступлений; средства массовой информации; политические партии; оперативно-розыскная деятельность.

SUMMARY. The article "on systemic measures to combat corruption in the Republic of Kazakhstan" monitored the anti-corruption legislation of the Republic of Kazakhstan. Based on an in-depth analysis, a number of measures aimed at improving the effectiveness of the fight against corruption are proposed. The main direction of the fight against corruption, the authors believe a systematic approach.

KEYWORDS: corruption; organized crime; crime prevention; media; political parties; operational search activities.

На сегодняшний день борьба с коррупцией является одним из основных приоритетных направлений государственной политики Республики Казахстан. И для ее реализации нужна действенная антикоррупционная политика, соответствующая потребностям развития нашего государства.

Основными мерами по снижению коррупции в Казахстане, на наш взгляд, являются методы политического характера. Успех в борьбе с коррупцией в первую очередь зависит от политической воли главы государства. Необходимо перейти от пустых разговоров и «охоты на ведьм» к реализации конкретной программы борьбы с коррупцией. Необходима оперативная смена формы правления – с президентской республики на парламентскую. Это позволит обеспечить взаимозависимость и взаимосвязь всех ветвей власти друг от друга. Таким образом, нужна конституционная система сдержек и противовесов. Пока объективно сохраняется зависимость законодательной и судебной властей от исполнительной, слаб парламентский контроль за исполнительной властью. В целях уменьшения воздействия коррупции на законодательные органы, необходимо ужесточить контроль за законотворческим процессом, а также принять меры по снижению иммунитета от уголовного преследования у депутатов.

Помимо трех ветвей власти, необходима активизация института омбудсмена и средств массовой информации. Самая мощная борьба с коррупцией – это гласность. Если СМИ активно будут говорить об этом и каждый такой сигнал не останется без рассмотрения, тогда мы достигнем больших успехов. Без свободных средств массовой информации и конкурентной политической системы невозможно говорить о борьбе с коррупцией. В дополнение к изложенному необходимо стремиться к полной независимости судебной системы.

Эффективной мерой борьбы с этим явлением является минимизация воздействия коррупции на политику. Во-первых, важным моментом является введение прозрачных выборных процедур, в том числе и финансирования избирательных компаний. В этой связи в законодательстве необходимо

предусмотреть возможность выдвижения кандидатов на выборы, независимо от принадлежности к партиям и общественным объединениям.

Говоря о преимуществе системного подхода в борьбе с коррупцией, помимо политических мер борьбы с коррупцией необходимо применение экономических, социальных, правовых, организационных, воспитательных и других мер.

Меры экономического характера.

Пожалуй, меры экономического характера необходимо рассмотреть в первую очередь, принимая во внимание необходимость минимизации присутствия государственных органов в экономике. От реализации экономических мер зависит, насколько эффективно будут реализованы иные системные меры противодействия коррупции. В этой связи предлагаем следующие меры экономического характера, направленные на повышение эффективности борьбы с коррупцией:

- необходимо обеспечить открытость бюджетной сферы перед обществом, которое должно быть наделено полномочиями постоянного мониторинга за реализацией государственного бюджета;
- при ограничении влияния государственных структур на бизнес, проведение мероприятия, направленных на снижение теневой экономики (возможно рассмотрение вопроса о легализации некоторых форм теневой экономики);
- совершенствование и внедрение электронных форм расчета, позволяющих вести мониторинг движения денежных средств и обеспечить безналичный расчет;
- целесообразно реформировать деятельность чиновников на выполнение задач по обеспечению прав и свобод граждан, а не хозяйственной деятельности.

Правовые меры. Правовую основу противодействия коррупции составляют Конституция Республики Казахстан, конституционные законы, общепризнанные принципы и нормы международного права и международные договоры, закон Республики Казахстан "О противодействии коррупции", другие нормативно-правовые акты.

Это одна из ключевых задач при реализации антикоррупционной программы, актуальность которой вряд ли нуждается в обосновании. Здесь необходимо:

- усовершенствовать работу судебной системы Республики Казахстан в части повышения их независимого статуса и реализации принципа презумпции невиновности;
- повысить социальный статус судей;
- упростить бюрократизированную процедуру поступления на государственную службу, в том числе и в органы правосудия;
- усовершенствовать систему подготовки и отбора кадров в правоохранительные органы и органы правосудия;
- повысить эффективность работы арбитражных судов;
- повысить эффективность административной юстиции путем разработки и введения отдельно административно-процессуального кодекса Республики Казахстан.

Правовое регулирование должно затрагивать два уровня:

- 1) меры по предупреждению коррупции и контролю над ней как за явлением, имеющим экономический, политический, управленческий, правовой, этический аспект;
- 2) меры по предупреждению, выявлению, доказыванию и наказанию виновных и их соучастников по конкретным фактам коррупции, а также меры по устранению и возмещению вреда.

Реализация антикоррупционной программы по перечисленным выше направлениям должна подкрепляться:

- подготовкой ряда нормативно-правовых актов, восполняющих пробелы в антикоррупционном законодательстве. Прежде всего, это недопущение лоббизма в высших эшелонах власти, в том числе и парламентского лоббизма путем принятия закона Республики Казахстан «О лоббистской деятельности»;
- подготовкой и принятием закона Республики Казахстан «О противодействии организованной преступности», направленной на противодействие высшим проявлениям организованной преступности. В данном случае необходимо принимать во внимание, что коррупция является обязательным признаком организованной преступности;
- совершенствованием закона Республики Казахстан «О противодействии коррупции», который по своему содержанию существенно уступает ранее действующему закону Республики Казахстан «О борьбе с коррупцией», которое заключается в принятии следующих мер:

а) п.6) ст.1 Закона Республики Казахстан коррупция определена, как незаконное использование лицами, занимающими ответственную государственную должность, лицами, уполномоченными на выполнение государственных функций, лицами, приравненными к лицам, уполномоченным на выполнение государственных функций, должностными лицами своих должностных (служебных) полномочий и связанных с ними возможностей в целях получения или извлечения лично или через

посредников имущественных (неимущественных) благ и преимуществ для себя либо третьих лиц, а равно подкуп данных лиц путем предоставления благ и преимуществ. Данное определение противоречит статье 16 этого же закона, в которой предусмотрены меры противодействия коррупции в сфере предпринимательства ^[1].

Таким образом, в статье 16 речь идет о противодействии коррупции в сфере предпринимательства, хотя исходя из смысла п.6) статьи 1 закона коррупция в частном секторе у нас не признана. Для устранения коллизий между международными соглашениями, регламентирующими борьбу с коррупцией и ратифицированными Республикой Казахстан и вновь принятым Законом «О противодействии коррупции» от 18 ноября 2015г. необходимо п.6) ст.1 Закона «О противодействии коррупции» от 18 ноября 2015г. изложить в следующей редакции:

«Коррупция – это незаконное использование лицами, занимающими ответственную государственную должность, лицами, уполномоченными на выполнение государственных функций, лицами, приравненными к лицам, уполномоченным на выполнение государственных функций, должностными лицами **или лицами, занимающими служебное положение в коммерческих и иных организациях** своих должностных (служебных) полномочий и связанных с ними возможностей в целях получения или извлечения лично или через посредников имущественных (неимущественных) благ и преимуществ для себя либо третьих лиц, а равно подкуп данных лиц путем предоставления благ и преимуществ».

б) ратификация международных конвенций и признание коррупции в частном секторе обязывает нас включить в перечень коррупционных правонарушений правонарушения против интересов службы в коммерческих и иных организациях. В этой связи предлагаем дополнить п.29) ст.3 УК Республики Казахстан рядом правонарушений против интересов коммерческих и иных организаций и изложить его в следующей редакции:

«коррупционные преступления - деяния, предусмотренные статьями 189 (пунктом 2) части третьей), 190 (пунктом 2) части третьей), 215 (пунктом 3) части второй), 216 (пунктом 4) части второй), 217 (пунктом 3) части третьей), 218 (пунктом 1) части третьей), 234 (пунктом 1) части третьей), 249 (пунктом 2) части третьей), 250, 251, 253, 286, 307 (пунктом 3) части третьей), 361, 362 (пунктом 3) части четвертой), 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 450, 451 (пунктом 2) части второй) и 452 настоящего Кодекса» ^[2];

в) В пункте 11) статьи 1 вышеназванного Закона под коррупционным правонарушением понимается имеющее признаки коррупции противоправное виновное деяние (действие или бездействие), за которое законом установлена административная или уголовная ответственность. В качестве недостатка рассматриваемого пункта статьи хотелось бы отметить и возможность наступления и иных видов юридической ответственности (например, дисциплинарной) за совершение коррупционных правонарушений. К примеру, в соответствии со частью 1 статьи 17 утратившего силу Закона Республики Казахстан от 1998г. «О борьбе с коррупцией» государственный служащий, работник правоохранительного органа, сообщившие органу, ведущему борьбу с коррупцией, заведомо ложную информацию о факте коррупционного правонарушения в отношении другого государственного служащего, работника правоохранительного органа, **наказывался в дисциплинарном порядке вплоть до увольнения с должности или иного освобождения от выполнения соответствующих функций по представлению органа, ведущего борьбу с коррупцией**;

г) в статье 6. Система мер противодействия коррупции предусмотрены меры борьбы с рассматриваемым явлением. Вместе с тем, не детализирован механизм их реализации, который необходимо конкретизировать в рассматриваемом нормативно-правовом акте;

д) статья 11. Меры финансового контроля не соответствует ратифицированной международной конвенции ООН против коррупции, которая обязывает отечественного законодателя в качестве меры финансового контроля предусмотреть обязанность государственных служащих сдавать не только декларацию о доходах, но и расходах. В этой связи в статье 11 вышеназванного закона необходимо отразить обязанность субъектов коррупционных правонарушений сдавать в уполномоченный орган также и декларацию о расходах, что повысит эффективность финансового контроля за совершение коррупционных правонарушений;

е) в статье 11 вышеназванного закона в качестве объектов финансового контроля предусмотрены: кандидаты в Президенты Республики Казахстан, депутаты Парламента Республики Казахстан и маслихатов, акимы городов районного значения, поселков, сел, сельских округов, а также в члены выборных органов местного самоуправления и их супруги - до регистрации в качестве кандидата; лица, занимающие ответственную государственную должность, и их супруги; лица, уполномоченные на выполнение государственных функций, и их супруги; должностные лица и их супруги; лица, приравненные к лицам, уполномоченным на выполнение государственных функций, и их супруги. К

большому сожалению, на сегодняшний день отсутствует действенная система финансового контроля, поскольку недостаточно четко отработан механизм проверки имущественного положения и источников доходов должностных лиц, включая прокуроров, следователей и оперативных работников, а также судей. Как правило, имущество, добытое преступным путем, подлежит регистрации на близких родственников, которыми являются: родители, дети, братья или сестры и т.д. Естественно, при таких ситуациях выявить факты совершения коррупционного преступления должностным лицом, практически невозможно. На наш взгляд, назрела необходимость закрепления в Законе «О противодействии коррупции» изменений, связанных с наделением обязанностью близких родственников должностного лица сдачи декларации о доходах. Из предложенной категории лиц законодательно предлагается закрепить необходимость проверки имущественного положения и источников доходов не только супруга, но и близких родственников: родителей, детей, усыновителей, усыновленных, полнородных и неполнородных братьев и сестер, дедушек, бабушек, внуков. Указанные пробелы в действующем законодательстве дают возможность лицам, совершившим коррупционные преступления, успешно укрывать имущество, нажитое преступным путем.

ж) целесообразно не заканчивать работу по выявлению признаков коррупционного преступления со стороны лица, нарушившего меры финансового контроля. Налоговым органам необходимо взаимодействовать с оперативными подразделениями правоохранительных органов. Их деятельность должна быть направлена на выявление источника приобретения денежных средств, с помощью которых было приобретено укрытое от учета имущество, на проверку их криминального происхождения;

з) для реализации мер финансового контроля необходимо предусмотреть в ст.11 Закона Республики Казахстан ч.14 и изложить ее в следующей редакции:

«— Представление недостоверных деклараций и сведений, перечисленных в настоящей статье, лицами, указанными в пунктах 1 и 2 настоящей статьи (за исключением лиц, уволенных с государственной службы по отрицательным мотивам), если в содеянном содержатся признаки уголовно-наказуемого деяния, влечет за собой необходимость проведения оперативно-розыскных мероприятий соответствующими органами в порядке, предусмотренном Законом Республики Казахстан «Об оперативно-розыскной деятельности».

Соответственно, необходимо дополнить пунктом е) ч.1 ст.10 Закона Республики Казахстан «Об оперативно-розыскной деятельности» положением следующего содержания:

«1. Основаниями для проведения оперативно-розыскных мероприятий являются:

б) поступившая в органы, осуществляющие оперативно-розыскную деятельность, информация о:

– о лицах, представивших в налоговый орган недостоверную декларацию и сведения, перечисленные в Законе «О борьбе с коррупцией», если в их действиях содержатся признаки уголовно-наказуемого деяния»^[3].

и) Статья 12 вышеуказанного закона содержит далеко не весь перечень антикоррупционных ограничений. К примеру, эти ограничения практически обходят стороной иные этические нарушения государственной службы, которые также должны найти отражение в этой статье закона. **При этом, не во всех случаях дарение подарков должно подпадать под понятие «коррупционное правонарушение». Это случаи крупных юбилеев, торжественных дат, исторических события, событий, связанных с проводами на пенсию и т.д.**

к) Закон охватывает противодействие не всем формам коррупции, поскольку о них сказано лишь фрагментарно. В этой связи необходимо проработать проект нового закона Республики Казахстан «О противодействии коррупции», в котором необходимо последовательно отразить все аспекты противодействия таким формам коррупции, как: лоббизм; непотизм; бюрократия; фаворитизм и т.д.;

л) Каждый проект нормативно-правового акта должен в обязательном порядке пройти антикоррупционную экспертизу. Вместе с тем, в соответствии с отечественным правом она не назначается. Так, в части 1 статьи 30 Закона Республики Казахстан от 6 апреля 2016г. «О правовых актах» по проектам нормативных правовых актов **может проводиться** научная экспертиза (правовая, лингвистическая, экологическая, экономическая и другая) в зависимости от правоотношений, регулируемых данными актами. При этом, об антикоррупционной экспертизе ни сказано ни слова. В этой связи предлагаем часть 1 статьи 30 Закона Республики Казахстан от 6 апреля 2016г. «О правовых актах» изложить в следующей редакции:

Статья 30. Задачи антикоррупционной экспертизы

1. По проектам нормативных правовых актов в обязательном порядке проводится антикоррупционная экспертиза.

2. Антикоррупционная экспертиза проводится для:

1) оценки качества, обоснованности, своевременности, правомерности проекта, соблюдения в проекте закрепленных Конституцией Республики Казахстан прав человека и гражданина;

- 2) определения возможной эффективности нормативного правового акта;
- 3) выявления возможных отрицательных последствий принятия проекта в качестве нормативного правового акта;
- 4) антикоррупционные нормы, содержащие условия для совершения коррупционных правонарушений.

3. Проекты законодательных и иных нормативных правовых актов, последствия от принятия которых могут создать угрозу экологической, в том числе радиационной, безопасности, охране окружающей среды, подлежат помимо антикоррупционной, обязательной научной экологической экспертизе.

4. Порядок проведения научной экспертизы определяется законодательством Республики Казахстан.

- совершенствованием закона Республики Казахстан «О выборах», в котором необходимо предусмотреть политическую свободу для всех граждан Республики Казахстан, имеющих право (независимо от вступления и принадлежности к политическим партиям). Это позволит обеспечить доступ граждан к государственному управлению и снизить возможность незаконного лоббизма в продвижении их карьеры;

- развитием административного законодательства посредством расширения перечня коррупционных правонарушений за счет пополнения их перечнем дисциплинарных проступков. Это позволит избежать ухода от дисциплинарной ответственности, связанной с коррупционными проявлениями чиновников.

Повышение значимости контрольных структур. По данному вопросу необходимо отметить значимость развития и совершенствования института Уполномоченного по правам человека, который не смог стать реальной пятой властью в республике. Формализм в его работе определил никчемность этого института. Ситуация усугубляется отсутствием независимых СМИ, а также печальными событиями, происшедшими в Республике и связанными с кровавыми нападениями на журналистов. Кроме того, требуется принятие оперативных мер, направленных на повышение эффективности деятельности Счетного комитета Республики Казахстан по контролю за исполнением республиканского бюджета.

Реформа государственной службы. В качестве основной концепции развития института государственной службы необходимо пересмотреть приоритеты в работе чиновников, основной целью которого является служение обществу и государству. В этой связи необходимы следующие реформы в системе государственной службы:

- необходима модернизация сознания государственных служащих с ориентиром на служение интересам граждан, общества и государства;

- система набора на службу в государственные органы существенным образом бюрократизирована, что указывает на необходимость в законодательном порядке исключить лишние барьеры при поступлении на госслужбу (аналогичные бюрократические барьеры существуют и в других отраслях, например, в системе министерства образования, где поступление в высшие учебные заведения ориентировано на результат ЕНТ);

- выработка системы подготовки государственных чиновников, которая давала бы им возможность беспрепятственно продвигаться по карьерной лестнице, минуя имеющиеся место барьеры;

- принятие нового кодекса Чести государственного служащего, который позволил бы системно регламентировать этические правила поведения чиновника во всех ее проявлениях. В частности, в кодексе Чести государственного служащего должна найти свое отражение жесткая регламентация действий чиновников по взаимодействию с гражданами, прозрачность их действий.

Поддержка институтов гражданского общества и развитие гражданского общества. В настоящее время гражданское общество находится в стадии становления. В этой связи основным направлением борьбы с коррупцией является становление гражданского общества с развитыми экономическими, культурными, правовыми и политическими отношениями, которое активно взаимодействует с государством, но не зависит от него. Помимо формирования гражданского общества, необходимо активное привлечение гражданского общества в борьбе с коррупцией. Для достижения этой цели необходимо:

- создание и обеспечение механизма прозрачности принятия решений государственными служащими всех уровней;

- максимальное обеспечение населения информацией о предоставлении государственных услуг, полная информатизация деятельности государственного аппарата всех уровней;

- проведение официальных брифингов государственными органами, специализирующимися на борьбе с коррупцией;

- на уровне государственных программ формирование в среде учащихся в средних и высших учебных заведениях республики антикоррупционного поведения и антикоррупционной культуры, формирование положительного поведения имиджа человека с антикоррупционной культурой и установкой.

Модернизация правоохранительной системы.

Одним из основных направлений повышения эффективности борьбы с коррупцией является модернизация правоохранительной системы Республики Казахстан. Для повышения эффективности деятельности правоохранительной системы необходимо проведение следующих мероприятий:

- переформатирование правосознания государственных служащих, направленную на служение обществу и государству;

- параллельно принятие мер по обеспечению социального статуса государственного служащего;

- повышение эффективности правовой защищенности сотрудников правоохранительных органов от провокационных действий граждан, направленных на дискредитацию авторитета государственной власти;

- усиление общественного контроля за деятельностью государственных органов путем формирования в общественных советах не своих ставленников, а сторонних лиц, не имеющих никакого отношения к системе государственной власти;

- совершенствование системы подготовки и повышения квалификации государственных служащих, направленное на их нравственное и профессиональное воспитание.

Модернизация правосознания граждан.

Модернизация правосознания граждан является составной частью борьбы с коррупцией, поскольку противодействие этому явлению немыслимо без формирования антикоррупционного мышления, повышения моральных и нравственных качеств личности. Для реализации модернизации правосознания граждан необходимо:

- проведение мероприятий, связанных с реализацией программы «Рухани Жанғыру» в школах и высших учебных заведениях Республики Казахстан, направленных на создание нетерпимости к коррупции;

- агитационная антикоррупционная пропаганда через средства массовой информации;

- создание условий для участия общественных организаций в формировании антикоррупционной культуры населения;

- создание и выпуск в СМИ официальных программ, основной целью которых является ведение мониторинга коррупционных правонарушений в разрезе областей, городов и городов республиканского значения;

- постоянный отчет руководителей государственных органов различных уровней о результатах борьбы с коррупцией и принимаемых мер, направленных на минимизацию данного явления.

Таким образом, именно системный подход в борьбе с коррупцией может дать положительный эффект в борьбе с такими явлениями, как коррупция и организованная преступность. Рассматриваемые предложения могут быть взяты за основу при разработке очередной программы по противодействию коррупции в Республике Казахстан.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Закон Республики Казахстан «О противодействии коррупции» от 18 ноября 2015 г.
2. Уголовный кодекс Республики Казахстан 2014 г.
3. Закон Республики Казахстан «Об оперативно-розыскной деятельности» от 15 сентября 1994 г.

Абдрашев Р.М.,
профессор кафедры Социально-гуманитарных наук,
доктор юридических наук
Университет Международного Бизнеса

Куатова А.Ш.,
старший преподаватель кафедры Социально-гуманитарных наук
Университет Международного Бизнеса

Бекбасарова Т.Ж.
старший преподаватель кафедры Социально-гуманитарных наук
Университет Международного Бизнеса

Судья осуждающий невинного, осуждает самого себя.

Публилий Сир

**МЕХАНИЗМЫ РЕАЛИЗАЦИИ ПОЛОЖЕНИЙ КОНСТИТУЦИИ В УГОЛОВНОМ
СУДОПРОИЗВОДСТВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН (НА ОСНОВАНИИ ТЕЗИСОВ
ВЫСТУПЛЕНИЙ НА МЕЖДУНАРОДНОЙ КОНФЕРЕНЦИИ, ПРОВЕДЕННОЙ
КОНСТИТУЦИОННЫМ СОВЕТОМ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В 2019 г.)**

ТҮЙІНДЕМЕ. "Қазақстан Республикасының қылмыстық сот ісін жүргізудегі Конституцияның ережелерін іске асыру тетіктері" деген мақалада құқық қолдану практикасын және қолданыстағы заңнаманы талдау негізінде Қазақстан Республикасының Конституциясына және қылмыстық іс жүргізу заңына талдау жүргізілді кінәсіздік презумпциясы қағидатын іске асыруда кемшіліктер анықталды. Жоғарыда баяндалғанды талдау мақала авторларына қолданыстағы заңнаманы жетілдіруге бағытталған бірқатар ұсыныстар мен ұсынымдар ұсынуға мүмкіндік берді.

КІЛТ СӨЗДЕР: кінәсіздік презумпциясы; Қазақстан Республикасының Конституциясы; Қылмыстық іс жүргізу құқығы; ақтау.

РЕЗЮМЕ. В статье «Механизмы реализации положений Конституции в уголовном судопроизводстве Республики Казахстан» проведен анализ Конституции Республики Казахстан и уголовно-процессуального закона. На основании анализа правоприменительной практики и действующего законодательства выявлены недостатки в реализации принципа презумпции невиновности. Анализ вышеизложенного позволил авторам статьи выдвинуть ряд предложений и рекомендаций, направленных на совершенствование действующего законодательства.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: презумпция невиновности; Конституция Республики Казахстан; Уголовно-процессуальный закон; оправдательный приговор.

SUMMARY. The article "Mechanisms for the implementation of the provisions of the Constitution in criminal proceedings of the Republic of Kazakhstan" analyzes the Constitution of the Republic of Kazakhstan and the criminal procedure law on the basis of the analysis of law enforcement practice and current legislation identified shortcomings in the implementation of the principle of presumption of innocence. Analysis of the above allowed the authors to put forward a number of proposals and recommendations aimed at improving the current legislation.

KEYWORDS: presumption of innocence; Constitution of the Republic of Kazakhstan; Criminal Procedure Law; the acquittal.

Республика Казахстан — далеко не единственная страна с «обвинительным» уклоном правосудия. Примерно такая же ситуация в прочих странах, где действует континентальная (германская) правовая система. В Бельгии и в Чехии суды выносят 0,3 % оправдательных приговоров, в Португалии — 0,6 %, в Германии — 0,9 %. В Японии, например, выносится и того меньшее количество оправданий, а ещё там до сих пор применяется смертная казнь. Во Франции их 7 %. В Европе нормальным считается 5–7% оправдательных приговоров. Опять же все варьируется от стран, но как мы видим, расхождение у нас кратное.

Что касается сравнения с числом оправдательных приговоров в сталинские времена, то хотелось бы ещё уточнить за какой год и по каким категориям дел приводится статистика. Но поскольку в СССР правовая система также была континентальной, то в первую очередь следует предположить, что больший процент оправдательных приговоров мог быть связан с менее качественной работой следствия — до суда доводилось больше дел, по которым было недостаточно доказательств.

В последнее время отмечается о запуске нового тренда в судах Казахстана - Процент оправдательных приговоров в Казахстане сравнился с этим показателем в Германии. Об этом сообщил

председатель Верховного суда РК Жакип Асанов на совещании по итогам работы судов в первом полугодии 2018 года, передает корреспондент МИА «Казинформ». Безусловно, если это действительно так, то наблюдается позитивная динамика в модернизации нашей судебной системы и переориентировании ее деятельности на, в первую очередь, защиту конституционных прав граждан.

При этом, надо принимать во внимание о невозможности сравнения нашей статистики ни с Японией (там 1% оправданий, но это совсем ничего не значит, их система запутана и требует отдельного исследования), ни с Германией, ни с Нидерландами, например (10% оправданий), ни с Великобританией (20%), ни с США (20%). Что касается общего количества всех дел, то правоохранительная система США насчитывает тот же 1 % оправданий вследствие того, что 95 % дел завершаются соглашениями о признании виновности, что является распространенным в американском судопроизводстве при наличии "слабых" доказательств и состоит в заключении контракта с обвиняемым на основе компромисса.

То же самое можно сказать о невозможности сравнения с Германией. Так, по данным международной неправительственной организации «Transparency International» в списке наименее коррумпированных стран мира Германия находится на 10 месте, Казахстан – на 122. Данный показатель указывает на невозможность сравнения количества оправдательных приговоров в Казахстане и Германии, поскольку в последнем случае процент коррупционных злоупотреблений, как в стадии досудебного производства, так и в судебных стадиях, минимален. Если на то пошло, у нас с Германией практически одинаковый уровень безработицы. На конец 2018 года уровень безработицы в Казахстане приравнивается к 4,8%, а в Германии – 3,5%. Но это не говорит об одинаковом уровне развития экономики. То же самое по этим цифрам нельзя делать выводов относительно одного и того же уровня относительно соблюдения конституционных прав граждан и конституционных принципов уголовного судопроизводства.

Таким образом, напрашивается вывод. Цифры оправдательных приговоров – это не показатель честности судебной системы при разбирательстве уголовных дел. При наличии минимального процента оправдательных приговоров возможны две версии – либо у нас идеальные следственные аппараты, либо в судах все еще продолжают придерживаться обвинительного уклона, либо имеет место фальсификация палочной системы. А от палочной системы надо отходить и разработать действенные критерии оценки реализации принципа презумпции невиновности. К примеру, фактически безработица в Казахстане составляет 40-50%. А снизили ее за счет введения так называемых самозанятых, которые фактически являются теми же безработными. Здесь такая же ситуация. Уберите из статистики оправдательные приговоры дела частного обвинения, и тогда мы увидим совершенно другой процент.

Несмотря на утешительные цифры, указанные выше, чиновники признают факт наличия обвинительного уклона при вынесении приговора. «Мы вынуждены признать, что до сих пор не изжит до конца обвинительный уклон на всех стадиях уголовного процесса по принципу: есть уголовное дело - значит, виновен. Статистика показывает, что на местах ещё допускаются факты необоснованного привлечения к уголовной ответственности», - отметил председатель судебной коллегии по уголовным делам Верховного суда РК Абай Рахметулин ^[1].

По мнению правозащитников, для того, чтобы был вынесен оправдательный приговор, должны сойтись следующие факторы: 1. Невиновность (полное отсутствие доказательств, безусловно, я тоже считаю невиновностью). 2. Правильно выстроенная стратегия защиты. 3. Отсутствие ошибок со стороны подсудимого и его защиты (например, самооговора на начальном этапе). 4. Удача. Четвертый фактор и это самое страшное, является ключевым – примерно 40%. **При этом под удачей, принимая во внимание формальный подход к рассмотрению уголовного дела, следует связывать во многом личность конкретного судьи, который вопреки царящему в системе равнодушию вдруг начинал вникать в обстоятельства дела, объективно оценивал представленные доказательства.**

Как говорил известный писатель Максим Горький – подлецы – самые строгие судьи.

Каковы ПРИЧИНЫ низкого уровня реализации принципа невиновности?

1. Некачественное досудебное расследование. Прекращение уголовного дела за недоказанностью вины в совершении уголовного правонарушения также является показателем реализации принципа невиновности. Однако тут не все гладко, как хотелось бы. И здесь могут иметь место махинации ведомственного характера. К примеру, зачастую причиной прекращения уголовных дел за недоказанностью совершения уголовного правонарушения в связи с отсутствием судебной перспективы является следствием низкого уровня квалификации следователей, которая в таких условиях становится «квази-оправданием», позволяя правоохранительным органам не передавать в суд дела не только со

слабой доказательственной базой, но и дела, где органы предварительного следствия затруднялись с квалификацией уголовного правонарушения, либо допустили грубые оперативно-тактические ошибки при сборе фактических данных по уголовным делам, что привело к утрате фактических данных и невозможности дальнейшего направления уголовного дела в суд в связи с потерей судебной перспективы. Есть масса причин, связанных с недостатками нашего уголовного законодательства, что влечет за собой трудности в квалификации уголовного правонарушения и, в конечном итоге, прекращение уголовного дела за недоказанностью совершения уголовного правонарушения.

Если процент оправдательных приговоров растет, то закономерно возникает вопрос относительно повышения качества принятых решений по регистрируемым материалам в ЕРДР и производства предварительного следствия. Надеется, что это произошло, вряд ли можно, принимая во внимание такие негативные факторы, как рост социальной напряженности между обществом и системой государственной власти, большой процент текучести кадров с органов предварительного следствия, а также наличие множества жалоб, подтверждающих не изжитость нарушений конституционных прав граждан в ходе предварительного расследования уголовных дел. В этой связи имеются сомнения относительно поступления в суд высококачественных материалов органов уголовного преследования, когда у суда не остается ни капли сомнений в виновности подсудимого в совершении уголовного правонарушения. Это не считая тех конфликтных ситуаций, которые не вошли в статистические данные.

2. Изменение правового статуса судьи, который фактически превратился в орган уголовного преследования (санкционирование следственных действий, в том числе и меры пресечения в виде ареста). Тем самым, усилив судебный контроль судей за досудебным производством по уголовным делам, законодатель стимулировал у них психологическую связку с органами предварительного следствия, чего раньше не наблюдалось.

3. Психологический фактор. Дело в том, что оправдательный приговор – это нонсенс, и таких смелых судей, которые готовы потом отстаивать свою позицию, все меньше и меньше. Надо просто понимать, что каждый оправдательный приговор вызывает проблемы для судьи, потому что он затрагивает огромную корпорацию следователей, прокуроров, которые вели дело, которые его утверждали. Становится гораздо больше **судей-конформистов**, которым проще плыть вместе с общим потоком по течению.

Как говорил Джон Кеннеди: "Конформизм — тюремщик свободы и враг роста"

4. Зависимость судебной системы от исполнительной власти. На мой взгляд, этот фактор и предопределил наличие у судебной системы обвинительного уклона при принятии решений по уголовным делам. Нацеленность на вынесение обвинительного приговора имеет место, если обвиняемый находился под стражей в целях избежания требования со стороны оправданного материальной компенсации в процессе реабилитации. Существует корреляционная связь между вынесением оправдательного приговора, выплатой материальной денежной компенсации оправданному в целях реабилитации, а также имиджем самого судьи. В профессиональных судах у нас презумпция невиновности приравнивается к презумпции достоверности материалов предварительного следствия», -- уверяют правозащитники.

5. Минимизация действия принципа состязательности сторон за счет введения согласительного и упрощенного производств, которые не предусматривают вынесение оправдательного приговора, так как виновное лицо признает вину и обращается с ходатайством рассмотреть дело без исследования доказательств в суде.

6. Низкий правовой статус адвокатов по уголовным делам. К большому сожалению, общеизвестный постулат: «Ведущую роль в системе правозащитных институтов играет адвокатура, являющаяся ядром системы оказания гражданам юридической помощи», остался без внимания. Это является признаком полицейского государства.

Сразу вспоминается фраза Уильяма Шекспира: «Первым делом давайте убьем всех адвокатов».

Именно реализация гражданами конституционного права на получение квалифицированной юридической помощи является условием и гарантией доступа к правосудию. Слабость адвокатуры проявляется в ее привязке к правоохранительным органам. Совершенно бесполезна работа адвокатов «по назначению». Казахстанская адвокатура **не соответствует сегодняшним трендам развития этого института**. Элементарно адвокат не имеет прав на самостоятельное проведение следственных действий.

Наша адвокатура отстала от адвокатуры стран Европы и Америки на 100 лет. К примеру, во Франции еще в конце 19 века профессия адвоката получила независимый статус и была невероятно престижной. В Америке аппарат государственного управления выстраивается за счет лиц, имеющих адвокатскую практику, то есть нацеленных на соблюдение конституционных прав граждан. К примеру, 60% президентов в США утверждались из числа лиц, имеющих адвокатскую практику. Около 45% лиц, занимающих большие посты в правительстве, также оканчивали юридические факультеты. При этом, адвокатура в Казахстане не должна политизироваться.

7. В государственной система разрушен баланс, связанный с институтом сдержек и противовесов. Особенно четко это проявляется в системе правоохранительных органов. Самоустранившись от общего надзора, что в свою очередь повлекло за собой массовые нарушения конституционных прав граждан в частном секторе, прокуратура получила дискреционные полномочия, сосредоточив свою деятельность за органами предварительного следствия и дознания, став по сути дела ее полицейским начальником. Отсутствует элемент состязательности между следователями и прокурором. Обжаловав указание прокурора, следователь фактически выносит себе смертный приговор. Не работает правило, согласно которому институт сдержек и противовесов в системе правоохранительных органов может действовать только тогда, когда ни один из органов не имеет дискреционных полномочий, которые могут повлечь за собой конфликт интересов.

Таким образом, из вышеуказанного следуют выводы и предложения.

1. Не считать негативным для органов уголовного преследования оправдательные приговоры, когда в суде вскрываются какие-либо новые факты, не доступные в ходе предварительного следствия: внезапно обнаружился новый свидетель, случайно обнаружена какая либо находка, ставшая оправдательной уликой.

2. Необходимо разорвать обвинительную связку между судами и силовиками. В демократическом правовом государстве главную роль в разрешении коллизий, в том числе коллизий, возникающих между гражданином и органами государства, а также должностными лицами, призвана играть судебная власть. На мой взгляд, не следовало бы сближать деятельность судей и следователей и сделать судебную власть независимой от исполнительной власти.

3. Внедрять применение принципа презумпции невиновности не за счет включения в общие статистические данные количество оправданных по делам частного порядка, а за счет проведения институциональных реформ в отношении адвокатуры, который должен получить независимый от правоохранительных органов и суда статус и способный защищать подзащитных в уголовно-процессуальном смысле этого слова орган. При этом, необходимо учитывать несколько существенных факторов, которые нужно принять во внимание. Во-первых, мы видим мощную финансовую поддержку со стороны исполнительной власти в отношении правоохранительной системы, а не правозащитных организаций. Во-вторых, без проведения институциональной реформы адвокатуры и придания более значимого статуса невозможен сам процесс построения гражданского общества. Это параллельный процесс и если мы в действительности хотим построить демократическое государство, то проведение институциональной реформы адвокатуры, рано или поздно, станет неизбежным процессом.

4. Изучить и рассмотреть вопрос относительно целесообразности и возможности внедрения в уголовно-процессуальный закон проведения параллельного расследования со стороны адвокатов с предоставлением в суд акта защиты, поскольку при наличии лишь государственного расследования взгляд судьи формируется через призму виновности подсудимого. В ходе реформы правоохранительных органов и суда активно затрагивались вопросы, связанные с предоставлением адвокату права проводить независимое параллельное расследование, что позволит реализовать принцип состязательности сторон в уголовном судопроизводстве. Фактически адвокатское расследование существовало всегда и существует в настоящее время в уголовном судопроизводстве Республики Казахстан. Вместе с тем, оно носит ограниченный характер. Вышеуказанное предложение заслуживает особого внимания, поскольку предложение играет компенсаторную роль по отношению к дознанию либо предварительному следствию, т.е. нацелено на то, чтобы устранить пробелы в доказательственной информации, которые негативно скажутся на защите прав, свобод и законных интересов подозреваемого, обвиняемого или потерпевшего.

5. Исключить применение принципа презумпции невиновности в отношении лиц, совершивших коррупционные уголовные правонарушения. Почему именно коррупционных? Потому что коррупция стала национальным бедствием. В последнее время я всё больше склоняюсь к мысли, что в отдельных случаях - и это требует серьёзной доработки казахстанского законодательства - презумпция виновности должна быть введена в юридический оборот. Подчёркиваю: в отдельных случаях, и мы с вами прекрасно знаем, в каких. Мы, в частности, знаем, что попался какой-то чиновник, и выяснилось, что у него имущества нет, что он два года назад перевёл дачу на жену и так далее. Классическая ситуация, как

из фильма «Берегись автомобиля», но там, правда, лицо было не облечено административной властью, но, тем не менее, схема та же самая. В противном случае, если мы не внесём необходимые изменения, которые касаются презумпции виновности, то, на мой взгляд, мы всё время будем разводить руками.

Применение принципа презумпции виновности пока что обоснованно только применительно к судебной практике коррупционных уголовных правонарушений. А у нас проводится либеральная политика в отношении преступников коррупционеров, что не находит никакого оправдания.

Презумпция невиновности – современный тренд законодательства США и Китая – об этом надо знать

На сегодняшний день во многих странах мира правоохранительные органы озабочены тем, чтобы ограничить действие принципа невиновности. Человека, обвиняемого в определенных видах преступлений, в ряде стран также обязывают доказывать свою невиновность. К примеру, в США по тяжким уголовным преступлениям (убийства, ввоз наркотиков в страну) обвиняемый должен доказывать, что он невиновен.

Вводя в уголовно-процессуальное законодательство принцип презумпции виновности, власти Китая объявили войну мухам, тиграм и лисам (так они окрестили коррупционеров).

В руководстве компартии Китая есть понимание, что вопрос коррупции - это вопрос жизни и смерти власти. **Си Цзиньпин** и всё его окружение понимают: если коррупцию не ввести в какие-то разумные рамки, то их режиму, стране в целом нормальное будущее не гарантировано.

Согласно недавнему постановлению Верховного суда КНР, все обвиняемые, проходящие по таким делам, как медицинские преступления, нарушения патентного права, загрязнение окружающей среды, нападения на людей и домашних животных, а также другим подобного рода преступлениям, должны доказывать суду свою невиновность. В противном случае они будут признаны виновными. Китайские эксперты оценили новацию и считают, что теперь китайское правосудие "уделяет больше внимания правам и интересам рядовых граждан". По мнению профессора права Государственного университета КНР Го Шоукана, "презумпция виновности" будет особенно полезна при рассмотрении таких дел, как плохое медицинское лечение - преступление, которое особо часто встречается в Китае, а также в тех случаях, когда суд не может доказать виновность преступника. Ожидается также, что этот принцип будет применяться к делам, связанным с подделкой пищевой продукции и несчастными случаями на рабочем месте, например в шахтах, на заводах по производству взрывчатых веществ или пиротехнических средств и на химических предприятиях. Кроме того, на своем последнем заседании Верховный суд Китая разрешил использование в качестве доказательств аудио- и видеозаписей, сделанных без ведома обвиняемого, даже если этот материал был получен незаконным образом ^[2].

Принцип презумпции виновной ответственности коррупционеров с успехом применяется в законе Сингапура «О борьбе с коррупцией». В разделе 8 Закона постулируется, по сути, **презумпция виновности агента правительства, любого государственного ведомства или государственной общественной организации**. Любое вознаграждение, полученное чиновником от лица, искавшего связи с правительством, будет считаться заплаченным коррупционным путем в качестве стимула или награды, пока не доказано обратное. Это фактически переносит бремя доказывания своей невиновности на служащего, который должен убедить суд, что вознаграждение не было получено в рамках коррупционной схемы.

Таким образом, рассматриваемые проблемы и предложенные пути их решения позволят повысить эффективность применения норм Конституции в уголовном судопроизводстве Республики Казахстан.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Верховный суд: в Казахстане менее 1 процента составляет доля оправдательных приговоров <https://almaty.tv/news/arkhiv/verkhovnyy-sud-v-kazakhstan-menee-1-protsesta-sostavlyayet-dolya-opravdatelnykh-prigovorov>.
2. <https://www.rbc.ru/society/03/04/2002/5703b9e79a7947afa08c6dbc>

Козыбаева Г.Б.
докторант 1 года обучения,
капитан полиции
Академии правоохранительных органов при
Генеральной прокуратуре Республики Казахстан
E-mail: astana_almaty2016@bk.ru

АДМИНИСТРАТИВНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА РАСПИТИЕ АЛКОГОЛЬНЫХ НАПИТКОВ ИЛИ ПОЯВЛЕНИЕ В ОБЩЕСТВЕННЫХ МЕСТАХ В СОСТОЯНИИ ОПЬЯНЕНИЯ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

Аңдатпа. Мақалада ҚРӘҚБтК-нің 440-бабына талдау жасалады, бұрын қолданылып келген кодификацияланған заңнама ережелеріне талдау жасалады. Мақалада кәмелетке толмағандар әкімшілік құқық бұзушылықтың арнайы субъектілері болып табылады және мақалада кәмелетке толмағандар жасаған құқыққа қайшы әрекеттері үшін ата-аналарды және басқа да заңды өкілдерді әкімшілік жауапкершілікке тарту ерекшеліктері қарастырылған. Автор басқа мәселелерді анықтап, оларды шешу үшін автордың ұсыныстарын негіздеді.

Түйінді сөздер. Кәмелетке толмағандар, заңды өкілдер, әкімшілік жауапкершілік, кодталған заңнама, мас болу, қоғамдық орын, алкоголь.

Аннотация. В статье кратко изложен анализ статьи 440 КРКоАП, проведен анализ с ранее действующими нормами кодифицированного законодательства. Несовершеннолетние являются специальными субъектами административного правонарушения и в статье рассмотрены особенности привлечения родителей и иных законных представителей к административной ответственности за противоправные деяния, совершенные несовершеннолетними. Автором выявлены иные проблемы и обоснованы авторские предложения по их решению.

Ключевые слова. Несовершеннолетние, законные представители, административная ответственность, кодифицированное законодательство, алкогольное опьянение, общественное место, спиртные напитки.

Annotation. The article summarizes the analysis of Article 440 of the CRKoAO, analyzes the previously existing rules of codified legislation. Minors are special subjects of an administrative offense and the article discusses the features of bringing parents and other legal representatives to administrative responsibility for unlawful acts committed by minors. The author has identified other problems and substantiated the author's proposals for their solution.

Keywords. Minors, legal representatives, administrative responsibility, codified legislation, intoxication, public space, alcohol.

Впервые в кодифицированном законодательстве административная ответственность за появление в общественных местах несовершеннолетних в пьяном виде появилась в 1984 году. В действующем до 2001 года Кодексе Казахской ССР об административных правонарушениях диспозиция ст.179 предусматривала два квалифицирующих признака:

- 1) появление в общественных местах в пьяном виде подростков в возрасте до 16 лет;
- 2) распитие подростками в возрасте до 16 лет спиртных напитков [1].

Как и сейчас субъектами правонарушения являлись родители и лица их заменяющие, но с 16 летнего возраста несовершеннолетние самостоятельно несли административную ответственность за это правонарушение. Также положительным свойством административного кодекса Казахской ССР следует считать, что в статье 178 было дано понятие общественному месту: стадионы, скверы, парки, все виды общественного транспорта, другие общественные места, кроме предприятий торговли и общественного питания, в которых продажа спиртных напитков в разлив разрешена исполнительным комитетом местного Совета народных депутатов.

В действующем Кодексе Республики Казахстан об административных правонарушениях объективная сторона второй части статьи 440 содержит два квалифицирующих признака:

- 1) появление в общественных местах в состоянии опьянения лиц, не достигших восемнадцати лет;

- 2) распитие несовершеннолетними алкогольных напитков [2].

Ранее наказуемым деянием считалось распитие спиртных, а не алкогольных напитков. Алкогольные напитки – напитки, содержащие этанол (этиловый спирт, алкоголь).

Особенность объективной стороны рассматриваемого правонарушения заключается в том, что лицо находится в общественном месте не просто в пьяном виде, а оскорбляющем человеческое достоинство и общественную нравственность, в частности, если поведение лица в состоянии опьянения явно нарушает общепризнанные нормы (непристойные высказывания или жесты, грубые выкрики, неопрятный вид, неспособность ориентироваться и т.п.).

Согласно Закону Республики Казахстан от 16 июля 1999 года №429 «О государственном регулировании производства и оборота этилового спирта и алкогольной продукции» под алкогольной продукцией следует понимать пищевую продукцию с объемной долей этилового спирта более полутора процента, произведенная с использованием этилового спирта из пищевого сырья и (или) спиртосодержащей пищевой продукции, за исключением спиртосодержащей продукции медицинского назначения, зарегистрированной в качестве лекарственного средства в соответствии с законодательством Республики Казахстан в области здравоохранения [3].

Понятие алкогольной продукции намного шире алкогольных напитков и кроме пива, вина водки, коньяка, ликера и иных виноматериалов включает в себя:

1) пищевую продукцию животного происхождения (в том числе кумыс, кефир, айран, шубат), а также кваса, полученного путем спиртового брожения и безалкогольных напитков, приготовленных с использованием спиртованных настоев, трав и виноматериалов;

2) спиртосодержащие непищевые продукты (лекарственные, моющие и дезинфицирующие средства, лакокрасочные и парфюмерно-косметические продукты, иные товары).

То есть употребление в общественных местах алкогольной продукции будет образовывать состав правонарушения только в случаях, если они являются алкогольными напитками. Употребление безалкогольного пива или шампанского в общественном месте не является правонарушением, хотя для окружающих оно может восприниматься как алкогольный напиток. Поэтому мы полагаем, что запрет на употребление в общественных местах безалкогольного пива и шампанского должен быть запрещен.

При определении общественного места следует руководствоваться приказом Генерального Прокурора Республики Казахстан от 19 сентября 2014 года №89 «Об утверждении Правил приема и регистрации заявлений и сообщений об уголовных правонарушениях, а также ведения Единого реестра досудебных расследований», в котором дано понятие общественному месту [3].

Общественное место – специально оборудованные места общего пользования в черте или вне городов и населенных пунктов, предназначенные для использования населением, а также проведения массовых мероприятий, обслуживания и отдыха граждан.

Далее Правила содержат перечень общественных мест:

- 1) организации образования и отдыха;
- 2) организации здравоохранения;
- 3) пункты общественного питания;
- 4) кинотеатры, театры, цирки, концертные, смотровые и выставочные залы, спортивные арены и другие крытые сооружения, предназначенные для массового отдыха, в том числе ночные клубы и дискотеки;
- 5) музеи, библиотеки и лектории;
- 6) поезда местного и дальнего сообщения, суда воздушного, морского и речного транспорта, салоны городских, междугородних автобусов, маршрутных такси и городского электротранспорта;
- 7) здания аэропортов, железнодорожных, автомобильных и водных вокзалов, перроны железнодорожных вокзалов и метрополитены;
- 8) помещения государственных органов и организаций, не использующих пропускной режим;
- 9) помещения, являющиеся рабочими местами, на объектах с пропускным режимом, используемых коллективами трудящихся для работы в случаях совершения хулиганства;
- 10) подъезды домов.

То есть если распитие алкогольных напитков будет осуществляться вне специально оборудованных мест общего пользования, несмотря на наличие присутствующих в этом месте посторонних граждан, такие действия не должны признаваться правонарушениями, совершенными в общественных местах.

Вышеупомянутыми Правилами перечислены такие места, которые не будут учитываться как правонарушения, совершенные в общественном месте:

- 1) объекты общественного назначения, не выполняющие свои функции в момент совершения правонарушения;
- 2) объекты с пропускным режимом, используемых коллективами трудящихся для работы и охраняемых автостоянках;
- 3) подсобные помещения гардеробов организаций, учреждений, торговых и увеселительных заведений, в том числе, раздевалок спортзалов учебных и иных заведений;
- 4) такси;
- 5) территории заброшенных зданий, вне зависимости от наличия ограждения, подземные коммуникации, необустроенные участки местности - пустыри, побережье реки, за исключением набережных улиц и пляжа, участки автодороги без каких-либо объектов инфраструктуры;

б) места общего пользования в коммунальных квартирах, чердаки, подвалы, лифты, за исключением хулиганств [4].

В практической деятельности правоохранительных органов существует проблема доказывания вины правонарушителей. Возникает обоснованный вопрос: «Надо ли проводить медицинское освидетельствование по данной статье?». Для определения вины правонарушителя по признаку «распитие алкогольных напитков», достаточно стадии открытого приготовления с целью употребить алкогольные или иные одурманивающие вещества в общественном месте. Степень опьянения правонарушителя (правонарушителей) при квалификации распития алкогольных напитков значения не имеет. Следовательно, проводить медицинское освидетельствование правонарушителей по второму квалифицирующему признаку не имеет смысла.

На основании п.13 Нормативного постановления Верховного Суда Республики Казахстан от 6 октября 2017 года № 7 «...административная ответственность за появление в общественных местах в состоянии опьянения, оскорбляющем человеческое достоинство и общественную нравственность, наступает как при алкогольном, так и наркотическом или токсикоманическом опьянении» [5].

По мнению Кызылова М.А., Корнейчук С.В., Савицкой О.С. диспозиция, комментируемой статьи, содержит не четкое понятие о противоправных (не этических) действиях правонарушителя, которыми он оскорбляет человеческое достоинство и общественную нравственность, предоставляя это право лицам, обеспечивающим общественный порядок. В Казахстане нет «сухого закона», запрещающего употреблять спиртные напитки и появляться в пьяном виде в общественных местах. К сожалению законодательство не дает понятия и конкретного перечня противоправных действий, которые образуют поведение граждан, оскорбляющих человеческое достоинство и общественную нравственность [6, с.59-60].

На основании п.13 Нормативного постановления Верховного Суда Республики Казахстан от 6 октября 2017 года № 7 «...административная ответственность за распитие алкогольных напитков лицами, не достигшими восемнадцати лет, наступает за совершение таких действий, как в общественном, так и в любом другом месте» [5].

При квалификации правонарушения, должностным лицам, наделенным правом возбуждать производство по делу об административном правонарушении по ч.2 ст.440 КРКоАП следует выяснить вопросы:

- 1) где несовершеннолетний приобрел спиртные напитки?
- 2) кто довел несовершеннолетнего до состояния опьянения?

После установления таких фактов, следует решать вопросы о возбуждения производства по делам об административных правонарушениях по ст.ст. 128 «Вовлечение несовершеннолетнего в совершение административного правонарушения», 131 «Доведение несовершеннолетнего до состояния опьянения», 200 «Нарушение требований законодательства Республики Казахстан по реализации алкогольной продукции».

Появление несовершеннолетнего в общественном месте в состоянии опьянения по смыслу охватывает любой вид и степень опьянения. Опьянение – особое состояние нервной системы вследствие приема алкоголя или наркотиков.

Если факт употребления несовершеннолетним алкогольных, наркотических или психотропных веществ, стал следствием неисполнения или ненадлежащего исполнения без уважительных причин обязанностей по воспитанию несовершеннолетнего родителем или лицом его заменяющим, то квалифицировать такие правонарушения следует по статье 140 УК РК «Неисполнение обязанностей по воспитанию несовершеннолетнего». То есть, если несовершеннолетний употребил дома алкоголь или наркотик это уголовный проступок, а если несовершеннолетний выйдет после этого в общественное место, то родителей следует привлекать еще и к административной ответственности по ст. 440 КРКоАП.

Не смотря на то, что субъектом правонарушения по части 2 ст.440 КРКоАП является лицо, не достигшее восемнадцати лет, административное взыскание следует накладывать на родителей или лиц, их заменяющих. Состав исследуемого правонарушения представляет собой вину родителей или иных законных представителей несовершеннолетнего в форме прямого или косвенного умысла. Причем это не «чужая» вина, т.е. несовершеннолетнего, а вина и административная ответственность его родителей или иных законных представителей за невыполнение возложенных на них обязанностей по осуществлению должного надзора за поведением несовершеннолетних, которые употребили алкогольные напитки.

Вина за появление несовершеннолетнего в общественном месте в состоянии опьянения, оскорбляющим человеческое достоинство и общественную нравственность, определяется поведением правонарушителя, выражающееся в определенных действиях, которые оскорбляют человеческое достоинство и общественную нравственность, причем правонарушитель должен находиться в состоянии

опьянения (алкогольного или наркотического). То есть доказыванию подлежит одновременно два факта: незаконное (ненадлежащее) поведение и физическое состояние правонарушителя. Показания понятых или свидетелей достаточно для определения неформального поведения правонарушителя, оскорбляющее человеческое достоинство и общественную нравственность, которое обязательно должно быть следствием употребления алкогольных напитков или наркотических и других одурманивающих веществ.

Согласно Закону Республики Казахстан от 9 июля 2004 года N 591 несовершеннолетние, злоупотребляющие алкогольными напитками, наркотическими средствами, психотропными и иными сильнодействующими веществами, оказывающими отрицательное влияние на психические и физические функции и поведение человека, должны состоять на учете в ОВД и органах здравоохранения. В отношении таких несовершеннолетних должны осуществляться меры индивидуальной профилактики, предусмотренные законодательством о профилактике правонарушений [7].

При рассмотрении дела об административном правонарушении, за повторное или систематическое употребление алкогольных напитков несовершеннолетними по ходатайству участников производства по делу об административном правонарушении и (или) органов внутренних дел судом могут быть установлены особые требования к несовершеннолетнему, которому исполнилось 16 лет.

Впервые такая мера принуждения была предусмотрена в Казахстане Законом Республики Казахстан от 4.12.2009 года №214 «О профилактике бытового насилия» [8]. Более полный механизм установления особых требований к правонарушителю изложен в ст.54 КРКоАП. Эта норма предусматривает следующие запреты на поведения к несовершеннолетнему:

- 1) посещать определенные места, выезжать в другие местности без разрешения комиссии по защите прав несовершеннолетних;
- 2) употреблять алкогольные напитки, наркотические средства, психотропные вещества
- 3) возложены обязанности являться в органы внутренних дел для профилактической беседы от одного до четырех раз в месяц [2].

Вышеперечисленные ограничения, могут применяться к несовершеннолетнему в полном объеме или раздельно друг от друга на срок от трех до шести месяцев на основании части 3 статьи 69 КРКоАП. Судам следует учитывать, что «установление особых требований к поведению правонарушителя» является мерой административно-правового воздействия и применяется наряду с наложением административного взыскания, так и вместо него при освобождении лица, совершившего административное правонарушение, от административной ответственности» (часть 2 статьи 22 Закона РК «О профилактике бытового насилия»).

Контроль за исполнением запретов, установленных настоящей статьей, постановку на профилактический учет и осуществление индивидуальной профилактической работы в отношении лиц, совершивших правонарушение в сфере семейно-бытовых отношений, осуществляют ОВД на основании ведомственных Инструкций МВД РК [9].

Результаты проведения профилактической беседы оформляются справкой или рапортом лица, осуществляющего профилактический контроль, которые подшиваются в профилактическое дело на лицо, в отношении которого установлены особые требования к поведению.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Кодекс Казахской ССР об административных правонарушениях от 22 марта 1984 года, принят на восьмой сессии Верховного Совета Казахской ССР десятого созыва.
2. Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях от 5 июля 2014 года № 235.
3. О государственном регулировании производства и оборота этилового спирта и алкогольной продукции. Закон Республики Казахстан от 16 июля 1999 года №429
4. Об утверждении Правил приема и регистрации заявлений и сообщений об уголовных правонарушениях, а также ведения Единого реестра досудебных расследований. Приказом Генерального Прокурора Республики Казахстан от 19 сентября 2014 года №89.
5. О некоторых вопросах применения судами норм Особенной части Кодекса Республики Казахстан об административных правонарушениях. Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 6 октября 2017 года № 7.
6. Административная юрисдикция участкового инспектора полиции: учебно-практическое пособие / М.А. Кызылов, С.В. Корнейчук, О.С. Савицкая. – Костанай: Костанайская академия МВД РК им. Ш. Кабылбаева, 2015. – 158 с.
7. О профилактике правонарушений среди несовершеннолетних и предупреждении детской безнадзорности и беспризорности. Закон Республики Казахстан от 9 июля 2004 года N 591.

8. О профилактике бытового насилия. Закон Республики Казахстан от 4.12.2009 года №214.
9. Приказ МВД РК от 15 июля 2014 года №432 «Об утверждении Инструкции по осуществлению профилактического контроля за лицами, состоящими на профилактическом учете в органах внутренних дел».

Козыбаева Г.Б.
докторант 1 года обучения,
капитан полиции
Академии правоохранительных органов при
Генеральной прокуратуре Республики Казахстан
E-mail: astana_almaty2016@bk.ru

ОСОБЕННОСТИ АДМИНИСТРАТИВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА ВОВЛЕЧЕНИЕ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ В СОВЕРШЕНИЕ АДМИНИСТРАТИВНОГО ПРАВОНАРУШЕНИЯ

Андатпа. Мақалада азаматтардың кәмелетке толмағандарды құқық бұзушылық жасағаны үшін жауапкершілігін көздейтін қылмыстық және әкімшілік кодталған заңнама нормаларына талдау жасалады. Зерттеу Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінің 128-бабының жетілмегендігін көрсетті. Автор басқа мәселелерді анықтап, оларды Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтың алдын-алу мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу арқылы шешу туралы ұсыныстарын негіздеді.

Түйінді сөздер. Кәмелетке толмағандар, жауапкершілік, әкімшілік жауапкершілік, бәсекелес қылмыстық заң, ауырлататын жағдайлар, құқық бұзушылық белгілері.

Аннотация. В статье кратко изложен анализ норм уголовного и административного кодифицированного законодательства, предусматривающих юридическую ответственность граждан за вовлечение несовершеннолетних в совершение правонарушений. Исследование показало несовершенство статьи 128 Кодекса Республики Казахстан об административных правонарушениях. Автором выявлены иные проблемы и обоснованы авторские предложения по их решению, путем внесения изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам профилактики правонарушений среди несовершеннолетних.

Ключевые слова. Несовершеннолетние, вовлечение, административная ответственность, конкурирующие нормы уголовного права, обстоятельства отягчающие ответственность, признаки правонарушения.

Annotation. The article summarizes the analysis of the norms of criminal and administrative codified legislation providing for the legal liability of citizens for involving minors in committing offenses. The study showed the imperfection of article 128 of the Code of the Republic of Kazakhstan on administrative offenses. The author has identified other problems and substantiated the author's proposals for their solution, by amending and supplementing some legislative acts of the Republic of Kazakhstan on the prevention of juvenile delinquency.

Keywords. Minors, involvement, administrative responsibility, competing criminal law, aggravating circumstances, signs of an offense.

Впервые административная ответственность за вовлечение несовершеннолетних в совершение административного правонарушения была введена с 1 января 2006 года Законом Республики Казахстан №123 [1].

Диспозиция части 1 статьи 111-1 КРКоАП предусматривала административную ответственность за вовлечение несовершеннолетнего в совершение административного правонарушения, если это действие не содержит признаков уголовно наказуемого деяния [3].

Ранее такие действия являлись только обстоятельством, отягчающим ответственность за административное правонарушение [2, 3].

Действующая статья 128 КРКоАП предусматривает аналогичную ответственность, но диспозиция статьи не содержит слов «если это действие не содержит признаков уголовно наказуемого деяния». Так же эта норма не предусматривает квалифицирующего признака повторности совершения аналогичного административного правонарушения [4].

На практике возникают два обоснованных вопроса:

1) когда вовлечение несовершеннолетних в совершение административного правонарушения следует признавать квалифицирующим признаком, а когда оно будет являться обстоятельством, отягчающим ответственность за административное правонарушение?

2) какое вовлечение несовершеннолетних является административным правонарушением, а какое относится к сфере уголовной юстиции?

Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 22 декабря 2016 года №12 разъясняет, что «Вовлечение несовершеннолетнего в совершение административного правонарушения согласно подпункту 3) статьи 57 КРКоАП следует учитывать в качестве обстоятельства, отягчающего ответственность, если виновное лицо не привлекается к административной ответственности по статье 128 КРКоАП» [5].

Такое разъяснение Верховного суда РК не дает ответ на первый вопрос. Но позволяет сделать вывод, что квалифицирующий признак вовлечения несовершеннолетних в совершение административного правонарушения не может одновременно являться обстоятельством, отягчающим административную ответственность.

Не существует таких проблем в Российском законодательстве, так как кодифицированные нормы конкретно предусматривают действия (бездействия) которые следует квалифицировать как вовлечение несовершеннолетних. Кодекс Российской Федерации об административных правонарушениях предусматривает:

1) вовлечение несовершеннолетнего в употребление алкогольной и спиртосодержащей продукции, новых потенциально опасных психоактивных веществ или одурманивающих веществ (ст. 6.10 КРФоАП);

2) вовлечение несовершеннолетнего в процесс потребления табака (ст. 6.23 КРФоАП) [6].

Остальные виды вовлечения несовершеннолетних по Российскому законодательству будут являться обстоятельством, отягчающим административную ответственность.

Заслуживает внимание административного Кыргызского законодательства, где статьей 43 Кодекса Кыргызии об административной ответственности предусмотрено вовлечение несовершеннолетнего в административное правонарушение как обстоятельство, отягчающее административную ответственность. Административная ответственность предусмотрена статьей 367 Кодексом Кыргызии об административной ответственности за вовлечение несовершеннолетнего в антисоциальное поведение с квалифицирующими признаками:

1) вовлечение несовершеннолетнего в попрошайничество;

2) вовлечение несовершеннолетнего в употребление спиртных напитков;

3) вовлечение несовершеннолетнего в употребление, веществ или средств, не являющихся наркотическими или психотропными, но влияющих на интеллектуально-волевою деятельность [7].

В Белоруссии также на основании п.3 ч.1 статьи 7.3 вовлечение несовершеннолетнего в административное правонарушение является обстоятельством, отягчающим административную ответственность. Но административная ответственность за вовлечение несовершеннолетних предусмотрена за:

1) вовлечение несовершеннолетнего в религиозную организацию путем склонения его к систематическому участию в богослужениях, религиозных обрядах, ритуалах и церемониях либо обучение несовершеннолетнего религии вопреки его воле и без согласия родителей или лиц, их заменяющих (ст.9.9) .

2) вовлечение несовершеннолетнего в антиобщественное поведение путем покупки для него алкогольных, слабоалкогольных напитков или пива (ст.17.4);

3) вовлечение лицом, достигшим восемнадцатилетнего возраста, заведомо несовершеннолетнего в употребление алкогольных, слабоалкогольных напитков или пива либо в немедицинское употребление сильнодействующих или других одурманивающих веществ (ст.17.4) [8].

Аналогичная административная ответственность содержится почти во всех странах восточной Европы и Центральной Азии. В Казахстане нет четких критериев, отличающих вовлечение как квалифицирующий признак правонарушения от обстоятельства, отягчающего административную ответственность. В этой связи мы полагаем, что следует внести соответствующие изменения и дополнения в КРКоАП, что, безусловно, решит выше обозначенные проблемы.

Хоть диспозиция статьи 128 КРКоАП и не содержит слова «если это действие не содержит признаков уголовно наказуемого деяния», должностным лицам, наделенным юрисдикционными полномочиями возбуждать производство по делам об административных правонарушениях, следует отличать от конкурирующих норм уголовного кодекса.

Уголовным кодексом Республики Казахстан предусмотрены следующие виды вовлечения несовершеннолетних:

1) вовлечение несовершеннолетнего в совершение уголовных правонарушений (ст.132 УК РК);

2) вовлечение несовершеннолетнего в совершение антиобщественных действий(ст.133 УК РК);

3) вовлечение несовершеннолетнего в занятие проституцией (ст. 134 УК РК);

4) вовлечение несовершеннолетних в изготовление продукции эротического содержания (ст.144 УК РК) [9].

Конкурирующей нормой административному вовлечению будет являться часть 1 статьи 133 УК РК с квалифицирующими признаками:

1) вовлечение несовершеннолетнего в употребление одурманивающих веществ;

2) вовлечение несовершеннолетнего в токсикоманию;

3) вовлечение несовершеннолетнего в неоднократное употребление спиртных напитков;

- 4) вовлечение несовершеннолетнего в занятие бродяжничеством или попрошайничеством;
- 5) все виды вовлечения, перечисленные в п.п. 1-4, совершенные родителем, педагогом либо иным лицом, на которое законом Республики Казахстан возложены обязанности по воспитанию несовершеннолетнего.

Как видим, деяния, которые в России, Кыргызстане, Таджикистане, Белоруссии и других странах являются административными правонарушениями, по кодифицированному законодательству Республики Казахстан являются уголовными проступками, а также их тяжело разграничить от административных правонарушений. Это на практике приводит к произвольной трактовке норм, связанных с вовлечением несовершеннолетних в антиобщественное поведение.

Например, если несовершеннолетний будет замечен в попрошайничестве, то его действия следует квалифицировать по статье 449 КРКоАП как приставание в общественных местах. Параллельно следует выяснять причины попрошайничества. Если выяснится, что эти действия были санкционированы родителями, то в отношении них следует возбуждать уголовное дело.

По нашему мнению это противоречит принципу гуманизма и основным приоритетам государственной политики, содержащимся в Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года, утвержденной Указом Президента Республики Казахстан от 24 августа 2009 года. В этом программном документе выделены приоритеты:

- 1) минимизация вовлечения граждан в сферу уголовно юстиции;
- 2) сокращение тюремного населения [10].

При квалификации всех видов вовлечения несовершеннолетних следует учитывать разъяснения Нормативного постановления Верховного суда Республики Казахстан от 11 апреля 2002 года №6. Под вовлечением несовершеннолетнего в преступную деятельность следует понимать целенаправленные действия вовлекающего по формированию у несовершеннолетнего желания (намерения, стремления) и готовности участвовать в совершении преступления. При этом действия взрослого должны носить активный характер и могут сопровождаться применением психического или физического воздействия (побои, уговоры, угрозы и запугивания, подкуп, обман, возбуждения чувства мести, зависти и других низменных побуждений, уверения в безнаказанности, дача советов о месте и способе совершения или сокрытия следов преступления, обещание платы за совершенные действия либо оказание содействия в реализации похищенного и другие). Органы уголовного преследования и суды обязаны указывать какие конкретные действия были совершены взрослым в целях вовлечения несовершеннолетнего в преступную или иную антиобщественную деятельность. Само по себе предложение взрослого лица совершить преступление, сделанное несовершеннолетнему, без оказания на него психического либо физического воздействия, нельзя расценивать как вовлечение несовершеннолетнего в преступную деятельность [11].

В случаях отсутствия вышеперечисленных действий, направленных на вовлечение несовершеннолетних в совершение уголовных правонарушений, то подобные деяния следует квалифицировать и признавать как административные правонарушения.

Таким образом, обосновано, что диспозицию статьи 128 КРКоАП следует дополнить словами «если это действие не содержит признаков уголовно наказуемого деяния». Также в этой статье или отдельными нормами КРКоАП конкретизировать составы административных правонарушений, связанных с вовлечением несовершеннолетних в антиобщественное поведение. Декриминализировать квалифицирующие признаки части 1 статьи 133 УК РК с их переносом в КРКоАП.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. О внесении изменений и дополнений в Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях. Закон Республики Казахстан от 20 января 2007 года №123.
2. Кодекс Казахской ССР об административных правонарушениях от 22 марта 1984 года (утратил силу Законом РК от 30 января 2001 года №156).
3. Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях от 30 января 2001 года № 155 (утратил силу Законом РК от 5 июля 2014 года №235).
4. Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях от 5 июля 2014 года № 235.
5. Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 22 декабря 2016 года № 12 «О некоторых вопросах применения судами норм Общей части Кодекса Республики Казахстан об административных правонарушениях».
6. Кодекс Российской Федерации об административных правонарушениях от 30.12.2001 года №195.
7. Кодекс Кыргызской Республики об административной ответственности. Принят законом КР от 4 августа 1998 года №115.
8. Кодекс Республики Беларусь об административных правонарушениях. 21 апреля 2003 г. № 194-3.

9. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года №226-V.
10. О Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года. Указ Президента Республики Казахстан от 24 августа 2009 года № 858.
11. О судебной практике по делам о преступлениях несовершеннолетних и о вовлечении их в преступную и иную антиобщественную деятельность. Нормативного постановления Верховного суда Республики Казахстан от 11 апреля 2002 года №6.

Құранбек Ж.А.

докторант

Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы

Құқық қорғау органдары академиясы

e-mail: zhebegenphd@mail.ru

Ақмола облысы, Целиноград ауданы, Қосшы ауылы

ЖЫЛЖЫМАЙТЫН МҮЛІК ОБЪЕКТІЛЕРІ САЛАСЫНДАҒЫ АЛАЯҚТЫҚ ӘРЕКЕТТЕРДІ ТЕРГЕУДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ МЕН ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Түйіндемe: Мақала жылжымайтын мүлік объектілері саласындағы алаяқтық әрекеттерді тергеудің ерекшеліктеріне арналған. Автормен тергеудің бастапқы кезеңінде жүргізілетін тергеу амалдары мен жағдайларына талдау жасалған. Соднай-ақ типтік тергеу жағдайларына кеңінен тоқталып өткен.

Түйін сөздер: жылжымайтын мүлік; алаяқтық; бастапқы кезең; тергеу тактикасы; тергеу жағдайы.

Аннотация: Статья посвящена особенностям расследования мошеннических действий в сфере объектов недвижимости. Автором был проведен анализ следственных действий и обстоятельств, проводимых на начальном этапе расследования. А также подробно остановился на типичных случаях расследования.

Ключевые слова: недвижимость; мошенничество; первоначальный этап; тактика расследования; следственные ситуации.

Annotation: The article is devoted to the peculiarities of investigation of fraud in the field of real estate. The author analyzed the investigative actions and circumstances carried out at the initial stage of the investigation. And also elaborated on the typical cases of the investigation.

Keywords: building; fake; initial stage; investigation tactics; investigating the situation.

Қазақстан Республикасы тәуелсіздік алған жиырма сегіз жылдың ішінде мүлікке қарсы қылмыстар жыл өткен сайын артпаса кеміген жоқ. Соның ішінде, жылжымайтын мүлік саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың саны ғана емес сапасы да жаңа деңгейге көтерілді.

Тәжірибеде көрсеткендей, жылжымайтын мүлік саласында «маманданған» алаяқтар өздерінің кәсіби деңгейін нарық талабына сай тұрақты өсіріп отыратын, жәбірленуші психологиясын жақсы меңгерген тұлғалар.

Аталған саладағы құқық бұзушылықтар көп жағдайда «ақжағалылармен», яғни жоғары білімді, белгілі бір дәрежеде сол салаға қатысы бар, меншікке қатысты нарықта болып жатқан жағдайларды жақсы білетін тұлғалармен, сонымен қатар құрылыс және жылжымайтын мүлік мекемелері мен компанияларының жауапты қызметкерлері не басшыларымен жасалуда.

Сондықтан да ҚР ҚК-нің 190-бабында көзделген қылмыс құрамы, атап айтқанда жылжымайтын мүлік объектілері саласындағы алаяқтық әрекеттер басқа меншікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтардың ішінде, тергеушінің әмбебаптығын, арнайы білім мен қосымша сот сараптамаларын талап ететін қылмыстық құқық бұзушылық түрі.

Қылмыстар туралы деректерді, оның ішінде алаяқтық туралы өз уақытында тіркеу және сотқа дейінгі тергеп-тексеру әрекеттерін тиімді жүргізуге және істің толық ашылуына мүмкіндік береді.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодексінің 179-бабының талабына сай, қылмыстық құқық бұзушылық туралы арыздың, хабардың Сотқа дейінгі тергеп-тексерулердің бірыңғай тізілімінде (бұдан әрі - СДТБТ) тіркелуі не кезек күттірмейтін бірінші тергеу әрекеті сотқа дейінгі тергеп-тексерудің басталуы болып табылады [1].

Қылмыстық іс жүргізу заңнамасының құқықтық нормасына сәйкес, қылмыстық құқық бұзушылық белгілерін көрсететін келесідей мән-жайлар:

1) жеке тұлғаның арызы не мемлекеттік органның лауазымды адамының немесе ұйымда басқару функцияларын орындайтын адамның қылмыстық құқық бұзушылық не адамның хабарсыз кеткені туралы хабары;

2) кінәсін мойындап келу;

3) бұқаралық ақпарат құралдарындағы хабарлар;

4) қылмыстық қудалау органы лауазымды адамының дайындалып жатқан, жасалып жатқан немесе жасалған қылмыстық құқық бұзушылық туралы баянаты сотқа дейінгі тергеп-тексеруді бастауға себептер болып табылады.

Ал алаяқтық әрекеттер туралы арыздар мен деректерді СДТБТ тіркеу алғышарты болса, оны тергеп-тексеру, дұрыс саралау, құқықтық баға беру ең маңызды да жауапты кезең болып табылады.

1997 жылғы 13 желтоқсандағы Қазақстан Республикасының Қылмыстық іс жүргізу кодексі тергеу органына қылмыстық іс қозғағанға дейін алдын ала тексеру жұмыстарын, процессуалдық шешім қабылдағанға дейін оқиға орнын қарау сияқты маңызды тергеу әрекеттерін жүргізуге, сот сараптамаларын тағайындауға мүмкіндік беретін

Ал 2015 жылы қолданысқа енгізілген Қылмыстық-процестік кодекс бойынша жоғарыда атап өткеніміздей арыз немесе дерек СДТБТ тіркелген кезден бастап қылмыстық іс қозғалды деп саналады, яғни тергеу әрекеттері жүзеге асырылады.

Бұл дегеніміз қазіргі уақытта қарастырып отырған саланың ғана емес, жалпы қылмыстық құқық бұзушылықтарды тергеп-тексеруде қылмыстық қудалау органының істі созбалаңға салмай, кәсіби тергеу институттарын қалыптастыру қажеттілігін көрсетеді.

Қазіргі кезде, криминалистика ғылымында тергеу кезеңдеріне қатысты әртүрлі пікірталастар бар.

Бірінші кезекте, криминалистика ғылымында бұрын қалыптасқан, кеңінен қолданылып келе жатқан тергеудің екі кезеңі бар. Олар бастапқы және кейінгі тергеу кезеңдері.

Екінші, тергеуді үш кезеңге бөлу туралы көзқарастар.

Мәселен, Л.Я.Драпкин қылмысты тергеудің үш кезеңін анықтайды: бастапқы, кейінгі (аралық) және қорытынды [2, 18 б.].

И.А. Возгриннің пікірі бойынша: «... үшінші кезең мазмұны бойынша жиналған дәлелдемелерді бағалауды, тергеу аяқталғаны туралы шешім қабылдауды, тергеудің аяқталу тәртібін және оны жүргізудің тактикалық әдістерін қамтуы тиіс» [3, 76 б.].

Р.С.Белкин осы ұстаныммен ішінара келісе отырып, тергеудің қорытынды кезеңі бар екендігін растап, өз кезегінде оны жеке криминалистиканың әдістемесінде құрылымдық элемент ретінде бөліп шығаруды қажет деп санамайды. Ол өзінің бұл позициясын, қарастырып отырған кезеңнің тактикаға тән дәлелдемелерді жинауға, зерттеуге, бағалауға және қолдануға бағытталған тергеу іс-әрекеттерін қамтымайтынымен негіздейді [4, 241 б.].

Жоғарыда келтірілген пікірлерді сараптай отырып, тергеудің бастапқы және кейінгі кезеңдері өздеріне жүктелген міндетті атқарып тұр деп, толық айта аламыз. Сондықтан да, аталған тергеу кезеңдеріне бөліп қарау мәселені жан-жақты қарастыруға кедергісін тигізбейді.

Сонымен қатар, біздің ойымызша олардың айрмашылығының негізінде процестік емес (адамды күдікті деп тану туралы қаулы), керісінше криминалистикалық өлшемдер болуы керек. Атап айтқанда, криминалистикалық маңызды ақпараттарды жинақтау нәтижесінде, белгілі бір уақытта тергеу процесі кезінде алдын ала тергеудің жағдайын және қылмыстық іс жүргізуге тартылған жекелеген тұлғалардың мәртебесін анықтайтын айтарлықтай өзгерістер орын алады.

Бастапқы тергеу кезеңінің мақсаты, қылмыстық құқық бұзушылыққа қатысты күдіктіні анықтау және күдікті деп тану туралы қаулы шығару. Бұл өз кезеңінде келесі міндеттерді анықтайды: құқық бұзушылық туралы арыз келіп түскендегі алғашқы материалдармен, іс бойынша анықтауға жататын мәліметтерді жинақтау, орын алған қылмыс оқиғасының мән-жайын анықтауға мүмкіндік беретін, кезек күтірмейтін тергеу амалдары мен шұғыл-ізвестіру іс-шараларын жүргізуді, дәлелдемелерді жинақтауға, күдіктіні анықтауға және ұстауға бағытталған тергеу әрекеттерін жүргізуді, қылмыстық жолмен келтірілген шығынды анықтауды, жеткілікті дәлелдемелер негізінде күдікті ретінде тануға баға беру, күдіктіні ұстауға тиісті шаралар қолдану.

Бұл кезең, келесідей процессуалдық шешім қабылдау арқылы аяқталады: күдікті деп тану туралы қаулы шығарумен (ҚР ҚПК-нің 202-204 баптары), қылмыстық қудалауды немесе қылмыстық істі тоқтату туралы қаулы шығарумен (ҚР ҚПК-нің 35-36 баптары, 207-баптың 2-бөлігі).

Тергеудің кейінгі (аяқы) кезеңі күдіктінің әрекетін бұлтартпайтын дәлелдемелерді жинау және бекіту, айыптау актісін жасау және қылмыстық істі прокурорға жіберу мәселесін шешу үшін дәлелдемелердің жеткіліктілігіне баға беру. Сондай-ақ, бұл кезеңнің негізгі міндеттеріне: кінәліларды анықтау мақсатында жедел ақпараттар мен дәлелдемелерді одан ары жалғастыру, іс бойынша барлық мән-жайларды нақтылау, қылмыстық құқық бұзушылықтың басқа да эпизодтарын анықтау және дәлелдеу, келтірілген зардапты (материалдық шығын мен оның көлемі) дәлелдеу, қылмыс жасауға себеп болған себептер мен жағдайларды анықтау.

Бұл кезең, айыптау актісін жасау және қылмыстық істі прокурорға жіберу (ҚР ҚПК-нің 298-300 баптары) немесе сотқа дейінгі тергеп-тексеруді тоқтатумен (ҚР ҚПК-нің 288-289 баптары) аяқталады.

Мақалада бастапқы тергеу кезеңінің типтік тергеу жағдайларына тоқталып өтуді жөн деп санаймыз.

Тергеу жағдайлары – күрделі, көп қырлы, құқықтық, ақпараттық, техника-тактикалық криминалистика, әдістемелік, ұйымдастыру-басқару, шұғыл-ізвестіру және басқа да аспектілердің өзара әрекеттесуінен келіп туындайтын құбылыс.

Криминалистикалық әдебиетте тергеу жағдайы тергеудің белгілі бір сәтінде немесе оның басталуына дейін дамып келе жатқан нақты жағдай ретінде түсіндіріледі, бұл осы сәтте тергеудің барлық ерекшеліктерін сипаттайды және тергеу үшін маңызды дәлелдемелердің, шұғыл-ізвестіру, процессуалды-тактикалық, ұйымдастырушылық-техникалық, әдістемелік және өзге де жиынтығымен анықталады.

Криминалист ғалымдардың тергеу жағдайының мәні мен мазмұны бойынша көзқарастары әртүрлі.

Р.С. Белкиннің пікірі бойынша, тергеу жағдайы «тергеу жүріп жатқан сәттегі барлық жағдайды қамтамасыз ететін, яғни дәлелдеу процессін туғызатын жағдай» [5, 91-111 б.].

Ал, А.Г. Филипповтың анықтамасы бойынша «тергеу жағдайы – бұл тергеушінің иелігіндегі тергеудің белгілі бір кезіне дейінгі тергеу үшін маңызды (дәлелдемелер, сондай-ақ процессуалдық жолмен алынбаған мәліметтер) ақпараттар соммасы» [6, 444 б.].

Көріп отырғанымыздай тергеу жағдайының негізгі элементі болып тергеудің белгілі бір кезеңіндегі алдын ала тергеу органында бар ақпарат.

Л.Я. Драпкин «тергеу жағдайы – бұл қылмыстық істе қалыптасқан ақпараттық-логикалық, тактикалық-психологиялық, басқарушылық және ұйымдастырушылық жағдайды көрсететін және тергеу процесін сипаттайтын ақыл-ой, динамикалық модель» [7, 41 б.] деп санайды.

Жоғарыда келтірілген анықтамалардан қазіргі заманғы криминалистика тергеу жағдайын қалыптастыратын шарттардың шеңберінде ақпараттық, процессуалдық-тактикалық, материалдық және ұйымдастырушылық-техникалық, сондай-ақ психологиялық сипаттағы элементтерді қамтиды деп қорытынды жасауға болады. Осы элементтердің бірігуі тергеу жүргізудің кез-келген уақытында тергеу жағдайының жеке сипатын анықтайды. Тергеу жағдайының көрсетілген сипаты, сондай-ақ дәлелді ақпараттың тұрақты өзгертін массивімен динамикалық байланысы, тактикалық құралдарды, әдістер мен тәсілдерін дұрыс тандау қажеттілігін анықтайды.

Сонымен қатар тергеу жағдайлары жүйелендіру, есепке алу және талдау негізінде жасалатын криминалистикалық әдістемелерді қалыптастыру және жетілдіру негізі болып табылады. Әдеттегі тергеу жағдайының ерекшеліктерін анықтау және зерттеу оларға қатысты неғұрлым тән тергеу нұсқаларын ұсынуға және қылмыстың әрбір тобы бойынша оларды тексерудің, оның ішінде жылжымайтын мүлік нарығында жасалатын алаяқтық үшін неғұрлым орынды жолдарын анықтауға мүмкіндік береді.

Алаяқтық әрекеттерді алдын ала тергеу, әдетте, жасалған қылмыстық құқық бұзушылық туралы ақпараттың белгілі бір деңгейде тапшылығы жағдайында жүргізіледі. Сондықтан тергеушінің алдында тұрған іс бойынша қажетті мән-жайларды анықтау міндеті шығармашылық көзқарасты, қылмыстың белгісіз мән-жайлары туралы әртүрлі болжамдарды ұсынуды талап етеді. Әрине, бұл ұсыныстар іс бойынша қолда бар ақпаратқа, тергеушінің кәсіби біліміне және оның тәжірибесіне сүйенеді. Тергеудің кезекті кезеңінде қалыптасқан әрбір жағдайды бағалай отырып, тергеуші істі одан әрі тергеу кезінде анықтау қажет фактілер мен мән-жайлар туралы нұсқаларды ұсынады. Бұл ретте оларды осы санаттағы істер бойынша жіктеу өлшемі ретінде алаяқтардың жеке басы және оның жүріс-тұрысы туралы мәліметтерді пайдалану неғұрлым тиімді болып табылады.

Кез-келген жеке криминалистикалық әдістеменің міндеті, талдау негізінде типтік тергеу жағдайларын анықтау, сондай-ақ тергеуді жоспарлау, типтік тергеу нұсқаларын ұсыну және типтік тергеу әрекеттерін жүргізу бойынша ұсыныстар әзірлеу болып табылады.

Қылмыстың зерттеп отырған түрінің қылмысты жасау тәсілдерінің алуан түрлілігімен ерекшеленетінін тағы да атап өту қажет. Бұл мүмкін болатын тергеу жағдайларының сипаты мен санына айтарлықтай әсер етеді. Криминалистикалық әдебиетте бұл мәселеге әліде болса жеткілікті көңіл бөлінбейтінін атап өткен жөн.

Мәселен, А. В. Шаров өзінің диссертациялық зерттеуінде екі типтік тергеу жағдайын көрсетумен шектеледі: алаяқтар тергеушілер белгілі және алаяқтар белгісіз [8, 102-104 б.].

Қазақстандық ғалым К.М. Кучуков болса келесідей төрт түріне тоқталады: алаяқ белгілі, ол алаяқтық іс-әрекеттер жасау кезінде немесе оларды жасағаннан кейін ұсталды; алаяқ белгілі, бірақ ол

жасырынып жүр; алаяқ белгілі, алайда оның әрекеті заңды мәмілелер түрінде құрылған; алаяқ белгісіз [9, 47-48 б.].

Ал, Д. В. Астафьев, бес типтік тергеу жағдайын бөліп көрсетеді, алайда оларды нақты шектемейді. Автордың нақты бөлген жағдайлары, оларға бөлінген алаяқтық әдістерімен сәйкес келеді [10, 73-91 б.]. Біздің ойымызша, бұл дұрыс емес. Себебі, тергеу барысында тергеуші алаяқтықтың дайын схемасымен емес, оның салдарларымен кездеседі. Оған негіз, бастапқы кезеңде алаяқтық әдісін анықтау өте қиынға соғатынымен түсіндіруге болады.

Жылжымайтын мүлік объектілері саласындағы алаяқтық әрекеттерді тергеудің күрделілігіне, сондай-ақ осы санаттағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың жоғары қоғамдық қауіптілігіне, залалдың ірі мөлшеріне, ұйымдасқан және рецидивтерге бейімділігіне байланысты, тергеудің бастапқы кезеңінің тергеу жағдайларын екі белгісі бойынша бөліп қарастыру қажет деп санаймыз:

- 1) алаяқтардың жеке басы туралы ақпаратқа байланысты;
- 2) азаматтық-құқықтық қатынастар сипатында бүркемеленіп жасалған алаяқтық әрекеттер.

Әдетте, бұл белгілер арыз берушінің және басқа да куәгерлердің түсініктемесінде көрініс табады. Сонымен қатар, олар тергеуді жоспарлау және типтік тергеу нұсқаларын ұсыну сипатын анықтай отырып, тергеуді қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Осы жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, типтік тергеу жағдайларын келесідей екі түрге бөлуге болады деп ойлаймыз.

1. Жәбірленушіге алаяқтың жеке басы белгілі. Бұл алаяқтық тобының ортақ белгісі ретінде, қылмысты жасыру бойынша іс-әрекеттер қылмыстық ниеттерді мұқият бүркемелеуге және оқиғаға заңды азаматтық-құқықтық қатынастардың түрін беруге бағытталғанын айтуға болады. Бұл ретте алаяқ тергеуден жасырынбайды, керісінше, құқық қорғау органдарымен және жәбірленушілермен ынтымақтасуға дайын екендігін білдіреді. Алайда, оның нақты әрекеттері алаяқтық жасады деген күдік тудырады.

Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2017 жылғы 29 маусымдағы № 6 «Алаяқтық туралы істер бойынша сот практикасы туралы» нормативтік қаулысының талабына сай, алаяқтықты азаматтық-құқықтық қатынастардан ажырату үшін алаяқтық кезінде кінәлі адамда алдау немесе сенімді теріс пайдалану арқылы бөтен мүлікті жымқыруға немесе бөтен мүлікке құқықты иемденуге қатысты пиғыл бөтен мүлікті немесе оған құқық алуды көздейтін шартты жасасқанға дейін және (немесе) сол сәтте туындайтыны ескерілгені жөн [11].

Мұндай жағдайларда кінәлінің алдау әрекеттері кінәлінің бөтен мүлікті алған немесе мүлікке құқықты иемденген фактісімен себептік байланыста, яғни алдау әрекеттері осы мүлікті беруден немесе оған құқықты иемденуден бұрын болуға тиіс.

2. Алаяқтың жеке басы не жәбірленушіге, не тергеу органына белгісіз. Әдетте, тергеу жағдайларының бұл тобын алаяқтықтың айқын белгілерімен ерекшеленіп тұруына байланысты, анықтау қиындық туғызбайды. Алайда, бастапқы кезеңде осындай тергеу жағдайларымен сипатталатын істерді тергеудегі негізгі қиындық, алаяқтардың жеке басын анықтау болып табылады. Бұндай жағдайларда қылмыскерлердің негізгі күш-жігері өзі туралы шынайы мәліметтерді жасыруға бағытталған (жалған куәліктер, құжаттар және т.б. пайдалану).

Аталған тергеу жағдайларының өзінің ішінде, жасалу сипаттарына байланысты топтарға бөлуге болады. Ол туралы алдағы еңбектерде кеңінен тоқталып өтетін боламыз.

Сонымен қорыта келгенде, жоғарыда көрсетілгендей жылжымайтын мүлік саласындағы тергеудің бастапқы кезеңінің типтік тергеу жағдайлары мен ерекшеліктері қарастырылды.

Қарастырылып отырған қылмыстық құқық бұзушылық санатының тобын тергеудің тиімділігі тергеушілердің, жедел қызметкерлердің қылмыстық істі СДТБТ-да тіркеу кезінде қалыптасқан тергеу жағдайы мен алаяқтық жасау тәсілдері арасындағы өзара байланысты білуіне ғана емес, сонымен қатар жекелеген тергеу әрекеттерін жүргізу тактикасына да байланысты екендігін көрдік.

Аталған бастапқы тергеу әрекеттері маңызды рөл атқарады, олар алаяқтық істері бойынша дәлелдемелер жүйесінің негізі болып табылады. Оларды жүргізудің жылдамдығы мен толықтығы алдауға және сенімге қиянат жасауға байланысты іс-әрекеттер үшін қылмыстық жауаптылыққа тартудың дұрыстығына кепіл ретінде қаралады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231>
2. Драпкин Л.Я. Ситуационный подход в криминалистике и проблема периодизации процесса расследования // Проблемы оптимизации первоначального этапа расследования преступлений. — Свердловск, 1988. — 145 с.

3. Возгрин И.А. Криминалистическая методика расследования преступлений. – Минск, 1993. – 213 с.
4. Белкин Р.С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории — к практике. — М., 1988. – 304 с.
5. Келтірілген сілтеме Белкин Р.С. көрсетілген шығармасы бойынша.
6. Филиппов А.Г. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений // Криминалистика: Учебник / под ред. Филиппова А.Г. – М.: Спартак, 2000. – 687 с.
7. Драпкин Л. Я. Основы теории следственных ситуаций. Свердловск, 1987. – 168 с.
8. Шаров А.В. Методика расследования мошенничества в сфере оборота жилища. Дисс... канд. юр. наук. – М. 2003. – 265 с.
9. Кучуков К.М. Расследование мошеннических действий. Учебное пособие. – Алматы: Аян Эдет, 2001. – 98 с.
10. Астафьев Д.В. Особенности первоначального этапа расследования мошенничества в сфере купли-продажи недвижимости. Дисс... канд. юр. наук. – Краснодар. 2004. – 184 с.
11. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2017 жылғы 29 маусымдағы № 6 «Алаяқтық туралы істер бойынша сот практикасы туралы» нормативтік қаулысы // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P170000006S>

Нурекешов Т.К.
докторант
Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті
Семей қаласы
E-mail: nurekechovt@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ «ЖАСЫЛ ЭКОНОМИКАҒА» КӨШУ ТҰЖЫРЫМДАМАСЫ ДӘСТҮРЛІ ЖӘНЕ БАЛАМА ЭНЕРГЕТИКАНЫҢ ТЕПЕ – ТЕҢДІГІНІҢ НЕГІЗ ҚҰРАУШЫ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ

Түйін. «Әлемнің тұрақты дамуы» ұғымы (ағыл. “sustainable development”) қазіргі әлем дамуының идеялық тұжырымдамасы деңгейіне көтерілген. Халықаралық құқықтың орталық тақырыптарының бірі бола отырып бұл тұжырымдама әлемнің барлық елдерінің мүдделерін құрметтеуге арналған барлық халықаралық шарттардан көрініс таба отырып динамикалықпен және тұрақты түрде дамып келеді. Осы тұжырымдаманың энергетикалық құрамдас бөлігіне келетін болсақ, экономикалық өсімге ықпал ететін энергия өндірісі тұжырымдамасынан әлемдік тұрақты даму тұжырымдамасына көшу процесі деген ұғымның қалыптасатынын атап өтуіміз қажет, оған энергогенерация парадигмасын өзгерткен жағдайда қол жеткізу мүмкін болады.

Түйін сөздер: ҚР, жасыл экономика, энергетика.

Резюме. Выражение «устойчивое развитие мира» (англ. “sustainable development”) возведено в ранг идейной концепции развития современного мира. Представляя собой одну из центральных тем международного права, данная концепция динамично и постоянно развивается, находя свое отражение во многих международных договорах, посвященных уважению интересов всех стран мира. Затрагивая энергетическую составляющую данной концепции, следует отметить, что под ней стоит понимать процесс перехода от концепции производства энергии, способствующей экономическому росту к концепции мирового устойчивого развития, которое возможно при условии изменения парадигмы энергогенерации.

Ключевые слова: РК, зеленая экономика, энергетика.

Summary. The expression “sustainable development of the world” (Eng. “Sustainable development”) is elevated to the rank of the ideological concept of development of the modern world. Representing one of the central topics of international law, this concept is dynamically and constantly developing, being reflected in many international treaties dedicated to respecting the interests of all countries of the world. Touching upon the energy component of this concept, it should be noted that it is understood as a process of transition from the concept of energy production, which contributes to economic growth to the concept of world sustainable development, which is possible if the paradigm of energy generation changes.

Keywords: RK, green economy, energy.

Тұрақты дамудың ерекше идеясы Арктикадағы халықаралық құқық субъектілерінің қызметінің, атап айтқанда оның минералдық қорларын құрастыру бойынша қызметінің құқықтық базасын қалыптастыру кезінде негіз құрауы тиіс болатынын атап өтуіміз қажет [1,52 б.].

Норвегияның премьер – министрі Гру Харли Брундтландтың 1987 жылғы баяндамасында «тұрақты даму» «қазіргі буынның өз қажеттіктерін қанағаттандыруы үшін болашақ буынға зиян келтірместен қажеттіктерін қанағаттандыруы» деп көрсетілген [2].

Тұрақты даму тұжырымдамасын 1984 жылы БҰҰ қоршаған орта бойынша Стокгольм конференциясынан кейінгі (1972 ж) екінші конференциясына дайындалу бағдарламасы шеңберінде БҰҰ Бас хатшысының бастамасымен қоршаған орта және даму бойынша халықаралық комиссия құрастырған болатын. Комиссия міндеттеріне атап айтқанда 2000 жылға қарай және одан да ұзақ мерзімге тұрақты дамуды қамтамасыз етуі тиіс қоршаған орта саласы бойынша ұзақ мерзімдік стратегиялар құрастыру бойынша ұсыныстар әзірлеу, әлемдік қауымдастық пайдалана отырып қоршаған орта мәселелерін нәтижелі шеше алатын құралдар мен әдістерді қарастыру кірді. Тұрақты даму идеялары БҰҰ 1987 жылғы Бас Ассамблеясына ұсынылған «Біздің ортақ болашағымыз» деп аталатын қоршаған орта және даму бойынша халықаралық комиссияның баяндамасынан көрініс тапты [3].

Тұрақты даму моделі 1992 жылы Рио – де – Жанейрода өткен қоршаған орта мен даму бойынша БҰҰ конференциясында қабылданған құжаттар – қоршаған орта және даму бойынша Декларациядан және жаһандық көлемдегі одан арғы іс – қимыл ұзақ мерзімдік бағдарламасы арқылы нормативтік жағынан рәсімделінді («XXI ғасырға күн тәртібі»).

Қоршаған орта бойынша Декларацияда қазіргі кезеңдегі әлемдік қауымдастық пен мемлекеттердің экологиялық пайдалы әрекеттерінің негізгі принциптері берілген. Олар толық көлемде энергетикалық

қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласына жатқызылады. Рио Декларациясында тұрақты даму идеялары бірнеше принциптер арқылы бекітілген. 3 принципке сәйкес дамуға құқық қазіргі және болашақ ұрпақтың қоршаған ортаны дамыту саласындағы қажеттіктерін тиісінше қанағаттандыратындай дәрежеде сақталуы тиіс.

4 принципте былай делінген: тұрақты дамуға қол жеткізу үшін қоршаған орта даму процессінің ажырамас бөлігін құрауы тиіс және одан бөлек қарастырылмауы тиіс. Тұрақты дамуға және барлық адамдар үшін өмір сүрудің неғұрлым жоғары сапасын қамтамасыз ету үшін мемлекеттер өндіру мен тұтынудың тиімсіз тәжірибесін тоқтатуы, оны жоюы және тиісті демографиялық саясатқа қолдау көрсетуі тиіс (8 принцип).

Мемлекеттердің тұрақты дамуға қатысты маңызды міндеттер сондай – ақ 9 принципте бекітілген. Мемлекеттер жаңа және алдыңғы қатарлы технологияларды қоса есептегендегі ғылыми – техникалық білімдермен алмасу, алдыңғы қатарлы технологияларды құрастыру, бейімдеу, тарату және беру арқылы ғылыми танымды тереңдету есебінен тұрақты дамуды қамтамасыз ету үшін ұлттық мүмкіншіліктерді арттыру мақсатында ынтымақтаса жұмыс істеуі тиіс. Экологиялық мәселелер мен экономикалық дамуды шешуге кешенді көзқарас идеясы «Біздің ортақ болашағымыз» баяндамасының 1 қосымшасында берілген қоршаған ортаны қорғау мен тұрақты дамудың ұсынылған құқықтық принциптерінің жинағынан көрініс тапқан. 7 принципке сәйкес «мемлекеттер қоршаған ортаны сақтау даму саласындағы қызметті жоспарлау мен жүзеге асырудың ажырамас бөлігі ретінде қарастырылады деген шартты қамтамасыз етуі тиіс ...».

Жаһандық немесе ұлттық энергетикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің эколого – құқықтық жақтарын талқылай келе БҰҰ «Мыңжылдықтың даму мақсаттары» деп аталатын өзге құжатын да есепке алмауға болмайды («Millenium Development Goals»). Бұл құжатты БҰҰ түрлі елдерде әлеуметтік мәселелерді шешу мен адам мүмкіншіліктерін дамыту бойынша іс – қимыл нәтижелілігін бағалау үшін индикатор ретінде ұсынады. БҰҰ мүше барлық 189 мемлекеті өздеріне 2015 жылға қарай осы мақсаттарға қол жеткізу міндеттемелерін қабылдады. Ол энергетикалық қауіпсіздік мәселелерін шешу бойынша іс – қимыл нәтижелілігін бағалау үшін тең дәрежеде қолданылуы тиіс. «Мақсаттар» жүйесінде дамудың сегіз маңызды мақсаттары бөліп көрсетілген, олардың әрқайсысы үшін неғұрлым нақтылы, оның ішінде сандық жағынан өлшенетін міндеттер көрсетілген. «Мыңжылдықтың даму мақсаттары» арасында экологиялық мақсат та бар. 7 мақсат жер шарында және жекелеме мемлекеттерде экологиялық тұрақтылықты қамтамасыз етуі тиіс. Мақсат пен осы мақсаттың көрсеткіштері экологиялық тұрақтылықты қамтамасыз ету үшін қажетті екі басты мәселені шешу қажеттігін көрсетеді: — адамның қоршаған ортаға ықпалын және оның табиғи қорларды сарқуын төмендету; — адамның дамуы үшін қажетті экологиялық шарттарды жақсарту, оның қауіпсіздігі, денсаулығы мен өмір сүруі үшін экологиялық қатерлерді төмендету [4].

2006 жылғы 14 қарашада Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығымен 2007- 2024 жылдарға арналған Қазақстанның тұрақты дамуға көшуі тұжырымдамасы мақұлданды. Елдің дамуының жаңа бағдарламасы әлемдік қауымдастықтың тұрақты дамуға көшуі бойынша іс – қимыл бағдарламасы – ХХІ ғасыр күн тәртібіне қол қойған мемлекеттің халықаралық міндеттемелеріне сәйкес құрастырылған. Құжатта Қазақстан дамуының үш векторы бірыңғай тұтастық ретінде қарастырылады - экономикалық, әлеуметтік және экологиялық. Тұрақты дамуға көшудің негізгі принциптерінің бірі елдің экономикасына жоғары технологияларды белсенді енгізу нәтижесіндегі экономикалық прогресс және қорларды пайдаланудың нәтижелілігін арттыру болып табылады. Тұрақты дамуға көшу үшін басымдық деп өндіру мен тұтынудың тұрақты моделдерін енгізу, жаңа және экологиялық жағынан қауіпсіз технологияларды пайдалану, тұрақты көлік жүйелерін дамыту, энергия нәтижелілігі мен энергияны үнемдеуді есептеу қабылданған [5].

Қазақстан «Қазақстан – 2050» стратегиясын және «жасыл» экономикаға көшу тұжырымдамасын қабылдаған кезден бастап еліміз қоғам дамуының принципті түрде жаңа жолын таңдап алды. Тұжырымдамаға сәйкес мемлекеттік саясаттың қоршаған ортаға ықпал етуді төмендетуге және қорларды үнемдеуге, тұрғындардың өмір сүру сапасының жоғары деңгейіне қол жеткізуге бағыттылығы басты рөл атқаратын болады.

Қазақстан Республикасының жасыл экономикаға көшу тұжырымдамасы қоршаған ортаға түсірілегін салмақты барынша азайту және табиғи қорлардың сарқылуын төмендету арқылы Қазақстан халқының өмір сүру сапасын, игіліктерін арттыру және әлемнің неғұрлым дамыған 30 елінің қатарына енуін қарастыратын жаңа формация экономикасына көшу мақсатында терең жүйелік қайта құрулардың негізін қалайды.

Үкімет жоғарыда келтірілген Президент Жарлығына сәйкес 2013 -2020 жылдарға арналған Қазақстан Республикасының «жасыл» экономикаға көшуі бойынша тұжырымдаманы жүзеге асыру

бойынша іс – шаралар жоспарын бекітті (Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2013 жылғы 31 шілдедегі № 750 қаулысы).

ҚР Үкіметі жаңартылған энергия көздерін пайдалану саласындағы негізгі бағыттарын құрастырады. Конституцияның 66 бабының 1 тармағына сәйкес Қазақстан Республикасы Үкіметі мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық саясатының негізгі бағыттарын, оның қорғаныс қабілеттілігін, қауіпсіздігін, қоғамдық тәртіптің қамтамасыз етілуін құрастырады, және Республика Президентінің келісімімен олардың жүзеге асырылуын ұйымдастырады, мемлекеттік бағдарламаларды бекітеді, сондай – ақ олардың орындалуын қамтамасыз етеді. Соған байланысты Үкіметтің негіз құраушы құзыреттілігі жаңартылған энергия көздерін пайдалану саласындағы мемлекеттік саясаттың негізгі бағыттарын құрастыру болып табылады.

Үкіметтің осы бағытты жүзеге асыруына мысал ретінде Қазақстанда 2013- 2020 жылдарға арналған балама және жаңартылған энергетиканы дамыту бойынша іс – шаралар жоспарын бекітуін келтіруге болады (Қазақстан Республикасы Үкіметінің қазіргі таңда күшін жойған 2013 жылғы 25 қаңтардағы № 43 қаулысы).

Іс – шаралар жоспары құрамына балама және жаңартылған энергетиканы дамыту бойынша 128 нақтылы іс – шаралар кіреді. Жоспарға қосымша Қазақстан Республикасында жаңартылған энергия көздерін орналастыру жоспары (жел электр станциялары және күн электр станциялары) және Қазақстан Республикасында шағын гидроэлектр станцияларын орналастыру жоспары берілген (Алматы облысы, Шығыс Қазақстан облысы, Жамбыл облысы, оңтүстік – Қазақстан облысы).

Қазақстандық сарапшылардың болжамдарына сәйкес «Қазақстандағы саркылатын табиғи қорлардың қоры белгілі бір кезең ішінде саркылуы мүмкін. Сарапшылардың бағалауынша экстенсивті пайдалану кезінде Қазақстандағы қазіргі мұнай қорлары 70 жылға жетеді, табиғи газ – 85 жылға жетеді. Тау – кен металлургия өнеркәсібі барланған нәтижелі кен орындарының саркылу жағдайында тұр. Темір рудасы бар – жоғы – 80 жылға, алюминий –90 жылға жетеді, мыс 20 жылдан кейін саркылады. Қорғасын – мырыш саласы 25 жылға қамтамасыз етілген, хром рудасы 50 жылдан астам уақытқа жетеді, никель кен орындары толықтай игеріліп болды».

Атом энергиясына келетін болсақ қазіргі таңда ол Қазақстанда пайдаланылмайды, алайда АЯЭ/ОЭСР «Қызыл кітабы» және атом энергиясы бойынша халықаралық Агенттік (бұдан әрі – МАГАТЭ) мәліметтері бойынша Қазақстанда уранның нақтылы бағаланған қорларының шынайы көлемі 819 мың тоннаны құрайды, оның ішінде игерудің өздік құны 1 кг. 80 доллардан төмен уран қорларының көлемі 59 өздік құны 1 кг. 80-130 доллар– 18 %, ал өздік құны 1 кг. 130-260 доллар – қалған 23 % құрайды [6].

ҚР атом энергетикасы тиісінше құқықтық реттелмеген. Бұрын атом энергиясының реттелуі ҚР Үкіметінің 2012 жылғы 29 желтоқсандағы № 1806 «Қазақстан Республикасы атом энергетикасы Агенттігінің 2012- 2016 жылдарға арналған стратегиялық жоспары туралы» қаулысы, кейіннен күшін жойған ҚР 1997 жылғы 14 сәуірдегі № 97-І «Атом энергиясын пайдалану туралы» ҚР Заңы арқылы реттеліп келген болатын [7].

Қазіргі таңда атом энергетикасын құқықтық реттеу «Экспорттық бақылау туралы» ҚР Заңы арқылы анықталады, ол қару – жарақтың, әскери техниканың, ядролық және арнайы ядролық емес материалдардың, әскери мақсаттағы өнімдердің, екі түрлі мақсатта қолданылатын технологиялардың, шикізаттың, материалдардың, құрал – жабдықтардың, технологиялардың, ғылыми – техникалық ақпараттың, және халықаралық және ұлттық қауіпсіздік мүддесінде оларды өндіру мен пайдаланумен байланысты қызметтердің экспорттық бақылауын жүзеге асырудың негіздері мен тәртібін белгілейді, жаппай қырып – жоятын қаруды таратпау режимін нығайтуға қызмет етеді» [8,474 б.].

Республикада энергияны үнемдеу режимін қалыптастыру процессінің бастауын 1997 жылғы 25 желтоқсандағы № 210-І ҚР «Энергияны үнемдеу туралы» ҚР Заңы қалады. Осы заң мемлекеттің энергетикалық саясатының басты мәселесі ретінде отын – энергетика қорларын пайдаланудың нәтижелілігін арттыру мәселесін қойды. Алайда аталған Заң декларативтік сипатта болды және оның көптеген ережелері жұмыс істемеді, соған байланысты Заң күшін жойды. Ол қазіргі таңда елімізде энергия нәтижелілігі көрсеткіштері өнеркәсібі дамыған елдердің көрсеткіштерінен елеулі көлемде қалып қоюына алып келді.

2011 жылдың соңында 2012- 2015 жылдарға арналған ҚР энергия нәтижелілігін арттыру бойынша кешенді жоспар қабылданды. Оның құрамына Европалық Одақ пен хаалқаралық ұйымдармен ынтымақтастық шеңберінде ұсынылған және талқыланған бірнеше бастамалар енгізілді, оларды жүзеге асыру үшін халықаралық банктің, БҰҰ өнеркәсіптік даму ұйымының (ЮНИДО) техникалық және қаржылық қолдауы қарастырылды. Атап айтқанда, ЮНИДО ұсынған шаралар мен іс – шаралар энергоменеджмент жүйесі (EnMS), стандарттар және сарапшылар мен кәсіпорындар мүмкіншіліктерін арттыру туралы ұсыныстары жоспарға енгізілді.

Біріккен Ұлттар Ұйымының 2015 жылғы қараша айындағы климаттағы өзгерістер туралы рамалық конвенциясы бойынша жиырма бірінші конференциясында қол жеткізілген келісім бойынша («Париж келісімі»), әлемнің барлық елдері алдын ала анықталған ұлттық үлес (INDC) ретінде белгілі мақсаттық деңгейлер арқылы дербес анықталған деңгейге сәйкес парниктік газдар лақтыру деңгейін қысқартуға келісті. Бір жылдан кейін күшіне енген келісім халықаралық құқықтық акт мәртебесіне ие болды (қысқа мерзім ішінде ратификацияланудың рекордтық көрсеткішіне қол жеткізе отырып), және қазіргі таңда мемлекеттерді (Қазақстанды қоса есептегенде) энергия нәтижелілігін арттыру, экономиканың энергетикалық тепе – теңдігін өзгерту (көмірден табиғи газға көшу және жаңартылған энергия көздерін пайдалануды қолдау) және көміртек лақтыруларына тарифтер қалыптастыру (не салық салу арқылы немесе лақтыруға квоталарды сату арқылы) сияқты шараларды қабылдау арқылы лақтыруларды азайту бойынша келісе күш жұмсауға міндеттейді [9, 17 б.].

IHS Markit вице – төрағасы Дэниел Ергин атап көрсеткендей, біз климат өзгерістері туралы Париж келісіміне қол қойылғаннан кейінгі дәуірде өмір сүріп келеміз. Бұл 2015 жылы қабылданған келісімнің мақсаты – энергетика саласында парниктік газдар лақтыру көлемін қысқарту – кең көлемдегі халықаралық қолдауға ие болды және көптеген мемлекеттердің саяси бағытының жалпы негізін құрады. Бұл жағдай әрине энергия қорларын өндіруші және экспортер болып қана табылмай, сонымен қатар оны тұтынушы болып табылатын Қазақстан үшін үлкен маңызға ие болады. Осы келісім шеңберіндегі Қазақстанның міндеттемелері 2030 жылға қарай парниктік газдар лақтырылуын міндетті мақсаттық көрсеткіш ретінде 1990 жыл деңгейімен салыстырғанда 15% немесе халықаралық қаржыландыру орын алған жағдайда 1990 жыл деңгейінен 25% қысқартуды қарастырады [9, 7 б.].

Жаңартылған энергия көздерінің дамуының бірнеше шектеулері бар және әлі де болса мемлекеттік қолдауды талап етеді. Қазіргі жағдайда Қазақстанда жаңартылған көздердің шектеусіз дамуы электр энергиясы құнының елеулі көлемде өсуіне алып келеді және отандық өндірушілердің бәсекеге қабілеттілігіне теріс ықпал ететін болады. Сондықтан да мемлекет еліміздің «жасыл» экономикаға көшуінің бірыңғай мақсаттық көрсеткіштерін белгілеуі, оған қол жеткізудің оптималды жолдарын тандап алуы және тиісінше Қазақстанның электр энергетикасы инфрақұрылымының мүмкіншіліктерін есепке ала отырып ВИЭ қуаттарын енгізудің ең жоғары көлемін анықтап беруі маңызға ие болады. Мұндай жүйелік көзқарас Қазақстанның 2016 жылы Париж келісімдері шеңберінде өзіне алған парниктік газдар деңгейін 15% төмендету міндеттемесін, сондай – ақ бизнес қауымдастық тарапынан да, тәуелсіз сарапшылар тарапынан да парниктік газдарды реттеудің заңмен бекітілген тетіктеріне айтылған сын ескертулерін де есепке алуы тиіс [9, 5 б.].

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

- 1 Киндыбалюк О.И. Энергетический порядок или беспорядок? К вопросу о правовом регулировании энергетических отношений в глобализирующемся мире // Revista Moldovenească De Drept Internațional Și Relații Internaționale, NR. 2, 2010.
- 2 World Commission on Environment, Our Common Future // OUP, Melbourne, 1987. P. 8.
- 3 Наше общее будущее. Доклад Международной комиссии по окружающей среде и развитию (МКОСР). М.: Прогресс, 1989.
- 4 Бринчук М. М. Энергетическая безопасность и экологическое право // Экологическое право, 2007, № 4.
- 5 Указ Президента Республики Казахстан от 14 ноября 2006 года № 216 «О Концепции перехода Республики Казахстан к устойчивому развитию на 2007-2024 годы» // Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Адилет»: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U060000216>
- 6 Вершинин А. П. Энергетическое право: Учеб.-практ. курс. СПб., 2007.
- 7 Бушуев В. В. Энергия российского Экоса (энергетика — экономика — экология). Ч. 1. Энергия и энергетика. М., 2003.
- 8 Занковский С. С. Энергетическая безопасность России: правовые вопросы // Энергетика и право: Сб. С. 474–482.
- 9 Национальный энергетический доклад Республики Казахстан. ОЮЛ «KAZENERGY», Астана, 2017.

Сагинбеков К.С.,
Кадыркулов А.Ж.,
Сатылганов Е.Т.,
Усейнов М.И.

Таразский государственный университет им.М.Х. Дулати
г. Тараз

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЮ ПРОКУРОРСКОГО ИНСТИТУТА В УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ РК

«Каждый гражданин Казахстана должен
всегда, где бы он не находился, знать и
чувствовать, что государство его оберегает.»

Н.Назарбаев

Түйін: мақалада Қазақстан Республикасының қылмыстық іс жүргізу заңнамасындағы прокуратураны жетілдірудің өзекті мәселелері талқыланады.

Түйінді сөздер: КР, прокуратура, қылмыстық іс жүргізу заңнамасы.

Резюме: в данной статье говорится об актуальных проблемах по совершенствованию прокурорского института в уголовно-процессуальном законодательстве РК.

Ключевые слова: РК, прокурорский институт, уголовно-процессуальное законодательство.

Summary: this article discusses urgent problems in improving the prosecutor's office in the criminal procedure legislation of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: RK, prosecutor's office, criminal procedure legislation.

Согласно Конституции Республики Казахстан «Республика Казахстан утверждает себя демократическим, светским, правовым и социальным государством, высшими ценностями которого являются человек, его жизнь, права и свободы».[1] Отсюда следует, что признание, соблюдение и защита прав и свобод человека и гражданина – обязанность государства. Для защиты прав и свобод государство осуществляет правоохранительную деятельность.

Деятельность государства и его органов охватывает различные сферы жизни общества. Одним из центральных направлений государства является задача по обеспечению законности и правопорядка, защиты прав и свобод человека и гражданина, охраны прав и законных интересов государственных и негосударственных организаций, трудовых коллективов и общественных объединений, борьбы с преступлениями и иными правонарушениями, так как, правовое обеспечение, реализация и защита прав и свобод неотделимы от обязанностей органов государственной власти, а также правоохранительных органов.

Для соблюдения прав и свобод человека и гражданина необходимо обеспечить гарантии защиты этих прав. А, гарантиями прав выступает система условий, средств и способов, обеспечивающих каждому равные возможности при определении, приобретении и реализации своих прав и свобод. В целях обеспечения этих прав и свобод граждан предусмотрены специально уполномоченные органы, которые осуществляют свою деятельность согласно действующему законодательству. Таковыми выступают, правоохранительные органы, соответственно осуществляющие правоохранительную деятельность.

По мнению С.К. Журсимбаева, «правоохранительная деятельность – это наделенная властными полномочиями деятельность специально уполномоченных органов и лиц, направленная на охрану прав и свобод граждан и общества, на обеспечение в государстве законности и правопорядка, путем специфических действий принудительного порядка, проводимых в определенной процессуальной форме».[2]

Для реализации основных направлений правоохранительной деятельности существуют конкретные правоохранительные органы, «обеспечивающие соблюдение и защиту прав и свобод человека и гражданина, законных интересов физических и юридических лиц, а также государства, реализующие политику государства по противодействию преступности, и иным правонарушениям в соответствии со своей компетенцией, наделенные специальными полномочиями по обеспечению законности и поддержанию общественного порядка, выявлению, предупреждению, пресечению, расследованию правонарушений, исполнению судебных решений по уголовным делам».[3]

Согласно Закону Республики Казахстан «О правоохранительной службе» к правоохранительным органам относятся органы прокуратуры, внутренних дел, антикоррупционная служба и служба

экономических расследований, осуществляющие свою деятельность в соответствии с законодательными актами Республики Казахстан.[3] Некоторые ученые также причисляют к правоохранительным судебные органы, органы национальной безопасности, адвокатуру и т.д.

Вышеперечисленные органы согласно Конституции и законам осуществляют следующие задачи, а именно:

- выявление, предупреждение, пресечение правонарушений, раскрытие преступлений, а также выявление и установление лиц, подготавливающих, совершающих или совершивших их;
- розыск лиц, скрывающихся от органов дознания, следствия и суда, уклоняющихся от уголовного наказания, а также розыск без вести пропавших;
- добывание информации о событиях или действиях, создающих угрозу государственной, военной, экономической или экологической безопасности Республики Казахстан;
- надзор за процессом правоприменения;
- правильное применение закона, обеспечение его верховенства;
- оказание юридической помощи гражданам и организациям;
- правовое и быстрое рассмотрение и разрешение конституционных, административных, гражданских, уголовных и иных подведомственных правоохранительным органам вопросов;
- регулирование порядка и условий исполнения и отбывания наказаний, выбор средств исправления осужденных, помощь осужденным в социальной адаптации.

Бесспорно, правоохранительные органы осуществляют все эти задачи, однако, в обществе сложилось определенное мнение о деятельности правоохранительных органов республики, здесь можно выделить как положительные, так и отрицательные моменты. Следует отдать должное органам осуществляющим правоохранительную деятельность – они выполняют свою работу. Мы лишь делаем выводы о том, на каком уровне находится работа правоохранительных органов по защите прав и свобод граждан, с учетом всех доктринальных подходов в современных условиях.

О работе правоохранительных органов на расширенном заседании Генеральной прокуратуры РК высказался Первый Президент Республики Казахстан Н.А. Назарбаев. Он заявил о выявлении больших недостатков, и подверг резкой критике работу правоохранительных органов, также особо отметил, что главным показателем работы должен стать уровень доверия граждан страны к нашим правоохранительным органам и конкретным сотрудникам.[4]

Н.Назарбаев также обратил внимание на недостаточный уровень общественного доверия к судам и правоохранительным органам. Об этом свидетельствуют обращения казахстанцев в вышестоящие государственные инстанции, вплоть до президента, в которых содержатся жалобы на решения судов и правоохранительных органов, а порой выражается сомнение в честности и неподкупности представителей судебной системы и правоохранителей.

В Администрацию Президента в 2015 году поступило около 10 тысяч жалоб от граждан и организаций по вопросам законности и правопорядка. А за 10 месяцев 2016-го года, число таких жалоб составило почти 7 тысяч.[5] Даже имеются факты обращения граждан в международные организации по правам человека с жалобами на неправомерные действия органов государственной власти, в лице правоохранительных органов.

Из выступлений Первого Президента видна оценка и общая картина соблюдения прав граждан. На наш взгляд, конституционные права граждан в стране, не на должном уровне защищаются правоохранительными органами государства.

Все это подтверждает необходимость совершенствования базовых направлений модернизации системы уголовного преследования.

В данной статье, авторы детально исследовали задачи и функции некоторых субъектов правоохранительных органов, а именно: суда, прокуратуры, адвокатуры и органов, осуществляющих дознание и следствие, согласно действующему Уголовно-процессуальному кодексу РК (далее УПК РК). Как нам известно, в системе правоохранительных органов особое место занимает суд – единственный орган, осуществляющий правосудие в республике. Суды являются органами управления правосудием и обладают компетенцией, соответствующей статусу самостоятельной ветви государственной власти. Судебная власть в Республике Казахстан принадлежит только судам в лице постоянных судей, а также присяжных заседателей, привлекаемых к уголовному судопроизводству в случаях и порядке, предусмотренных законом. «Судебная власть осуществляется от имени Республики

Казахстан и имеет своим назначением защиту прав, свобод и законных интересов граждан и организаций, обеспечение исполнения Конституции, законов, иных нормативных правовых актов, международных договоров республики».[1]

При этом надо отметить, что суд не является органом уголовного преследования, не выступает на

стороне обвинения или защиты, и не выражает каких бы то ни было интересов, помимо интересов права. Какое-либо вмешательство в деятельность суда по отправлению правосудия недопустимо и влечет ответственность по закону. Судья при отправлении правосудия независим и подчиняется только Конституции и закону.

Далее, если говорить о прокуратуре, то это подотчетный президенту государственный орган, осуществляющий высший надзор за точным и единообразным применением законов, указов президента и иных нормативных правовых актов на территории республики, за законностью оперативно-розыскной деятельности, дознания и следствия, административного и исполнительного производства.

Следующим участником уголовного процесса является адвокат, то есть защитник. Защитник – лицо, осуществляющее в установленном законом порядке защиту прав и интересов свидетеля, имеющего право на защиту, подозреваемого, обвиняемого, подсудимого, осужденного, оправданного, и оказывающее им юридическую помощь при производстве по уголовному делу.

Адвокат вправе осуществлять свою деятельность в юридической консультации, создаваемой в коллегии адвокатов, либо индивидуально без регистрации юридического лица, а также учредить самостоятельно или совместно с другими адвокатами адвокатскую контору.

В свою очередь, коллегия адвокатов является некоммерческой, независимой, профессиональной, самоуправляемой и самофинансируемой организацией адвокатов, создаваемой адвокатами для оказания юридической помощи физическим и юридическим лицам, выражения и защиты прав и законных интересов адвокатов, выполнения иных функций, установленных Законом «Об адвокатской деятельности и юридической помощи».[6]

Следует заметить, что хоть адвокатура и является профессиональным сообществом адвокатов, но как институт гражданского общества не входит в систему органов государственной власти, соответственно у адвокатов арсенал правоприменительной практики в сравнении с органами уголовного преследования меньше.

Теперь дадим определение уголовному преследованию – это деятельность, связанная с преследованием конкретного лица, уже поставленного в положение подозреваемого, обвиняемого, и она осуществляется в целях изобличения подозреваемого, обвиняемого в совершении преступления.

Что касается органов (должностных лиц) осуществляющих уголовное преследование, то согласно УПК РК к ним относятся: прокурор (государственный обвинитель), следователь, орган дознания, дознаватель, и, они же являются органами, ведущими уголовный процесс. Основной целью перечисленных субъектов уголовного преследования является изобличение на основе собранных доказательств подозреваемого, обвиняемого в совершении преступления.[7]

Также необходимо отметить, что все вышеперечисленные органы являются представителями государственной власти и финансируются как из республиканского, так и из местного бюджетов.

Таким образом, уголовное преследование (обвинение) – это процессуальная деятельность, осуществляемая стороной обвинения в целях установления деяния, запрещенного уголовным законом, и совершившего его лица, виновности последнего в совершении уголовного правонарушения, а также для обеспечения применения к такому лицу наказания или иных мер уголовно-правового воздействия. В уголовно-процессуальном законодательстве выделена специальная глава, посвященная уголовному преследованию.[7]

При этом надо заметить, что лица ведущие уголовным процесс (при досудебном расследовании прокурор, следователь, орган дознания, дознаватель) в досудебном производстве осуществляют собирание доказательств путем производства процессуальных действий. Доказывание же в целом состоит из собирания, исследования, оценки и использования доказательств с целью установления обстоятельств, имеющих значение для законного, обоснованного и справедливого разрешения дела.

Как уже говорилось выше, одним из субъектов органа преследования является институт следствия. Предварительное следствие – основная форма расследования как стадии уголовного процесса. Оно начинается после возбуждения уголовного дела, и включает в себя следственные действия по собиранию и проверке доказательств; предъявлению обвинения; избранию меры пресечения; действия по обеспечению законных интересов обвиняемого, потерпевшего, гражданского истца и других участников процесса; действия по устранению причин и условий, способствовавших совершению преступления. Авторы для раскрытия роли и места прокурорского института в уголовном процессе более подробно остановились именно на следственном институте, а также на судебном разбирательстве, где по нашему мнению не урегулированы вопросы, касающиеся высшего прокурорского надзора.

Согласно УПК РК, например, следователь вправе своим постановлением принять дело к своему производству, осуществлять по нему предварительное следствие и выполнять все следственные действия и осуществлять уголовное преследование лица. После ознакомления с материалами

уголовного дела участниками процесса лицо, осуществляющее досудебное расследование составляет обвинительный акт и направляет его с уголовным делом прокурору.

В соответствии с частью 3 статьи 60 УПК РК, следователь обязан принимать все меры к всестороннему, полному и объективному исследованию обстоятельств дела, осуществлять уголовное преследование лица, в отношении которого собраны достаточные доказательства, указывающие на совершение им уголовного правонарушения, путем квалификации деяния подозреваемого, избрания ему меры пресечения, составления обвинительного акта с изложением обстоятельств уголовного правонарушения, описанием собранных доказательств.

Далее, согласно подпункту 7 статьи 59 УПК РК начальник следственного отдела направляет уголовные дела с обвинительным актом прокурору. Как нам известно, по результатам изучения материалов уголовного дела прокурор утверждает обвинительный акт или же составляет новый обвинительный акт.

А, согласно пункту 1 статьи 65 УПК РК, обвиняемым признается лицо, в отношении которого прокурором утвержден обвинительный акт.

После совершения действий, предусмотренных статьей 304 УПК РК, прокурор своим постановлением передает обвиняемого суду и направляет уголовное дело в суд, которому оно подсудно.

Прокурор, участвующий в рассмотрении уголовного дела судом, представляет интересы государства путем поддержания обвинения и является государственным обвинителем.

Судебное следствие осуществляется с изложения обвинителем сущности предъявленного подсудимому обвинения, то есть прокурором. По действующему УПК РК государственное обвинение – это процессуальная деятельность прокурора в суде первой и апелляционной инстанции, состоящая в доказывании обвинения с целью привлечения к уголовной ответственности лица, совершившего уголовное правонарушение.

Однако, как мы видим, нормы УПК РК, на наш взгляд, как бы противоречат фундаментальным началам уголовного процесса, обеспечивающим общие условия реализации прав и обязанностей участников уголовного процесса, а также решение стоящих перед ним задач.

Например, как выше сказано, судебное следствие осуществляется с изложения обвинителем сущности предъявленного подсудимому обвинения, то есть прокурором. Далее законодателем предусмотрены, нормы, а именно, обстоятельства, исключающие производство по делу, то есть государственный обвинитель, обнаружив в суде обстоятельства, исключающие уголовное преследование, обязан заявить об отказе от обвинения (п.7 ст.35 УПК РК), а также обстоятельства, позволяющие не осуществлять уголовное преследование, в данном случае государственный обвинитель, обнаружив в суде обстоятельства, позволяющие не осуществлять уголовное преследование, вправе заявить отказ от уголовного преследования обвиняемого (п.2 ст.36 УПК РК).

Далее мы видим, что в ходе судебных прений именно данное обстоятельство находит свое место, при этом с вышеизложенными обстоятельствами прокурор соглашается. Получается как в анекдоте человек говорит не то, что видит перед собой своими глазами, а говорит то, что написано. Насколько нам известно, что обвинительный акт был написан органом дознания или следователем, который утвержден прокурором. Следовательно, возникает вопрос кем и когда осуществлялся высший надзор за институтом уголовного преследования. На наш взгляд, он и вообще не проводится, так как рычаги уголовного преследования находятся также у прокуратуры. Согласно пункту 3 статьи 58 УПК РК законодателем предусмотрено, что прокурор вправе своим постановлением принимать дела к своему производству и лично производить расследование, пользуясь при этом полномочиями следователя. В этой же норме законодатель определил, что надзор за законностью досудебного расследования осуществляет уполномоченный на то прокурор. Дело в том, что в данном случае это уже не высший надзор, а контроль вышестоящим уполномоченным органом.

Также вызывает интерес, следующая норма УПК РК, а именно пункт 3 статьи 194, когда Генеральный Прокурор Республики Казахстан, его заместитель, прокуроры областей и приравненные к ним прокуроры в исключительных случаях при установлении фактов неполноты и необъективности расследования, сложности и значимости дела могут образовать группу из числа прокуроров, а также следователей и оперативных сотрудников одного или нескольких органов, осуществляющих досудебное расследование, назначив при этом прокурора руководителем этой группы, оформив данное решение своим постановлением. При этом руководитель группы своим постановлением принимает дело к своему производству, организует работу группы, руководит действиями других следователей и сотрудников органов дознания. Получается что это «масло в масле», а где же высший надзор? В этом и есть недостатки нашей юрисдикции. Авторы считают, что высший надзор за законностью необходимо осуществлять на должном уровне.

В юридической энциклопедии же дается следующее понятие о прокурорском надзоре – это надзор, осуществляемый Генеральным прокурором и подчиненными ему прокурорами за исполнением законов всеми юридическими лицами, должностными лицами и гражданами, а также правоохранительными органами на всех стадиях их деятельности.

В нашем случае, как показывает практика уголовных дел, в судебном следствии исследуются доказательства, представленные сторонами обвинения и защиты, то есть в прениях участвуют прокурор и адвокат, а орган уголовного преследования в лице следователя и дознавателя остаются вне судебного следствия. На наш взгляд данная процедура не дает полной ясности происходящего. По нашему мнению орган уголовного преследования в лице органа дознания и следствия должны доказывать виновность лица совершившего уголовное правонарушение в судебном следствии, и на них должно возлагаться государственное обвинение.

А институт доказывания обвинения в лице прокурора, на наш взгляд неуместен, так как он противоречит конституционному принципу по осуществлению высшего надзора, то есть в судебном следствии по действующему законодательству не предусмотрен институт высшего надзора со стороны прокуратуры. Для более ясного понимания, можно сказать, что прокуратура в ходе судебного следствия выполняет двоякую функцию, а именно: выступает государственным обвинителем и якобы ведет надзор.

Согласно, пункту 1 статьи 58 УПК РК, прокурор – должностное лицо, осуществляющее в пределах своей компетенции надзор за законностью оперативно-розыскной деятельности, дознания, следствия и судебных решений, уголовного преследования на всех стадиях уголовного процесса. Законодатель в данном контексте особо подчеркнул, что прокуратура на всех стадиях уголовного процесса осуществляет только высший надзор за законностью. На самом деле так ли это? Суть заключается в том, что прокурор в судебном следствии выступает в роли государственного обвинителя.

Как нам известно, согласно пункту 1 статьи 83 Конституции РК «Прокуратура от имени государства осуществляет в установленных законом пределах и формах высший надзор за соблюдением законности на территории Республики Казахстан, представляет интересы государства в суде и от имени государства осуществляет уголовное преследование». Однако, на наш взгляд, нельзя смешивать институт высшего надзора за соблюдением законности и институт уголовного преследования.

Остановимся на слове «преследование», оно происходит от глагола «преследовать», который имеет следующие значения: 1) следовать, гнаться за кем-либо с целью поимки, уничтожения; 2) неотступно следовать за кем-либо (перен.); 3) не оставлять в покое, мучить (о мысли, чувстве, воспоминании) (перен.); 4) подвергать чему-нибудь неприятному, донимать чем-нибудь (перен.); 5) угнетать, притеснять, подвергать гонениям.[8] А, слово «расследовать» означает: 1) подвергнуть (-гать) всестороннему рассмотрению, изучению, расследовать факты, обстоятельства дела; 2) осуществить (-влять) следствие 2 (спец.), расследовать преступление, сущ. расследование.[9] Как мы видим, понятия преследование и расследование не являются тождественными.

На наш взгляд, необходимо из норм уголовно-процессуального законодательства исключить функцию прокурора по ведению уголовных дел, а также роль государственного обвинителя. Роль государственного обвинителя необходимо передать органу дознания и следствия, так как они задерживали подозреваемого в совершении уголовного правонарушения и избирали ему меры пресечения в виде содержания под стражей и т.д. До предъявления обвинения органы дознания и следствия собирают и исследуют причастность лица к совершению уголовного правонарушения, поэтому у них должно быть такое право. Только в этом случае в судебном следствии будет реализован принцип осуществления судопроизводства на основе состязательности и равноправия сторон. Так как, в настоящее время обязанность доказывания виновности лица в совершении уголовного правонарушения в суде возложена на государственного обвинителя.

Также, на сегодняшний день, можно выделить следующий факт, что по действующему уголовно-процессуальному законодательству представители государственной власти, а именно органы дознания, следствия, а также прокуратуры представляют только государственный интерес, а не интерес подсудимого. В суде интерес подсудимого защищает только адвокат, который представляет общественный институт.

По нашему мнению принцип состязательности в невиновности или в виновности лица должно осуществляться до предъявления ему обвинения и во время судебного разбирательства. Так как, при применении закона судья должен руководствоваться следующим принципом: лицо считается невиновным в совершении преступления, пока его виновность не будет признана вступившим в законную силу приговором суда.

На наш взгляд в состязательном процессе необходимо установить истину по делу, и позже принять на ее основе правильное и справедливое решение.

Как известно, в теории права, принцип состязательности определяет способы и методы формирования материалов дела, закрепляет активность сторон и других лиц, участвующих в деле, в доказывании и обосновании своей позиции в споре и тем самым гарантирует полное и правильное установление судом обстоятельств дела и вынесение законного, обоснованного и справедливого решения. Суть состязательности состоит в том, что в судопроизводстве рассматриваемого спора о праве стороны противопоставлены друг другу в соответствии со своими интересами, и разбирательство дела происходит в форме спора между ними. Процессуальная активность заинтересованных лиц в известной мере предопределяет результаты судебного рассмотрения и разрешения дела.

А, действующее положение УПК РК не предусматривает процесс состязательности именно в судебном разбирательстве между субъектами уголовного преследования и адвокатом, по поводу виновности или не виновности лица подозреваемого в совершении уголовного правонарушения.

Необходимо отметить, что в судебной практике имеется место оправдательных приговоров.

Общеизвестно, оправдательный приговор – акт судебной власти, которая официально провозглашает и гарантирует невиновность подсудимого, и ее решение о невиновности имеет законную силу.[10] В этом случае подсудимый освобождается из-под стражи прямо в зале суда, если судебное разбирательство проходит в местности, а в отдельных случаях оправдательные приговоры выносят Верховные суды. Для нас печально, когда все это время обвиняемый находится под стражей. Получается как в басне Крылова "Лебедь, рак и щука", мораль басни заключается в том, что никакое дело не может иметь успеха, если все участники двигаются в разных направлениях, действуют несогласованно и т.д. Возникает вопрос, если есть место оправдательным приговорам, то кто несет ответственность за заключение под стражу невиновных лиц. В данном случае закон умалчивает об этом...

Из всего вышеизложенного можно констатировать следующее, что причиной оправдательных приговоров на наш взгляд, является отсутствие должного высшего надзора со стороны института прокуратуры, а также отсутствие состязательности как было отмечено выше.

Таким образом, на наш взгляд обязанность доказывания виновности лица в совершении уголовного правонарушения в судебном следствии должна возлагаться на органы уголовного преследования в лице дознания и следствия, а прокуратура в ходе судебного следствия должна только осуществлять высший надзор за всеми субъектами участвующих в судопроизводстве.

Все это показывает, что проблемы правового государства всегда волновали людей, мыслителей древности и современности. Так, народ Казахстана, являясь неотъемлемой частью мирового сообщества, признавая приоритет прав и свобод человека, конституционно закрепил свою решимость создать демократическое общество и правовое государство.

Реализация этих целей требует очищения юридической системы от унаследованных пороков советского тоталитаризма, прикрывавшего идеологическими и политическими лозунгами государственный и репрессивный характер социалистического права, судов и правоохранительных органов.

Сегодня необходимость глубокого реформирования юридической сферы общества вызвана тем, что осуществляемые преобразования экономической и политической системы общества требуют создания адекватной им правовой инфраструктуры. При этом правовая реформа должна проходить наряду с политическими и экономическими изменениями в республике, и даже с некоторым опережением, чтобы удержать их в регулируемых рамках.

Утверждение новых общественных отношений должно всегда сопровождаться своевременной коррекцией их правового обеспечения, принятием качественного законодательства с высокопрофессиональным правоприменением, безотказной и слаженной работой правоохранительных органов.

На наш взгляд, в юридической системе республики требуется концептуальная реформа в области осуществления высшего надзора во время осуществления уголовного преследования и судебного следствия.

Таким образом, необходимо отметить, что основной задачей уголовно-процессуального кодекса является, пресечение, беспристрастное, быстрое и полное раскрытие, расследование уголовных правонарушений, изобличение и привлечение к уголовной ответственности лиц, их совершивших, справедливое судебное разбирательство и правильное применение уголовного закона, защита лиц, общества и государства от уголовных правонарушений. А, порядок производства по уголовным делам должен обеспечивать защиту от необоснованного обвинения и осуждения, незаконного ограничения прав и свобод человека и гражданина, а в случае незаконного обвинения или осуждения невиновного – незамедлительную и полную его реабилитацию, а также способствовать укреплению законности и

правопорядка, предупреждению уголовных правонарушений, формированию уважительного отношения к праву.

Следовательно, защита прав и свобод человека – это прежде всего конституционные гарантии того, что человек является свободным, а его права – невозможно нарушить без разрешения на то суда.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Конституция Республики Казахстан. 30.08.1995 г. (с изменениями и дополнениями от 23.03.2019 г.)
2. Журсимбаев С.К. Правоохранительные органы Республики Казахстан: учебник – 2-е изд., доп. – Алматы: Nurpress, 2010. – 400 с., с.18.
3. Закон Республики Казахстан «О правоохранительной службе» от 06.01.2011 г., № 380-IV (с изменениями и дополнениями от 23.03.2019 г.).
4. В Генеральной прокуратуре Республики Казахстан с участием Главы государства Н. Назарбаева проведено расширенное заседание коллегии Генеральной прокуратуры с повесткой дня «О состоянии законности, борьбы с преступностью и коррупцией». <http://www.akorda.kz>
5. Выступление Президента Казахстана Н.Назарбаева на VII съезде судей Казахстана от 21 ноября 2016. www.akorda.kz
6. Закон Республики Казахстан «Об адвокатской деятельности и юридической помощи» от 5 июля 2018 года, № 176-VI. (с изменениями и дополнениями от 21.02.2019 г.).
7. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 05.07.2014 г., № 231-V (с изменениями и дополнениями от 01.04.2019 г.)
8. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. – М., 2003. – С. 585.
9. <http://www.ozhegov.org>
10. Петрухин И.И. Оправдательный приговор и право на реабилитацию. М.: Проспект, 2009. С. 6.

Сатылғанов Е.Т.

М.Х. Дулати атындағы Тараз мемлекеттік университеті
Тараз қ.

Satylganov_erzhan@mail.ru

ҚОҒАМДЫҚ БІРЛЕСТІК ҚЫЗМЕТІН ЖЕТІЛДІРУДЕГІ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕР

Түйін. Бұл мақалада Қазақстан Республикасындағы құқықтық саясат тұжырымдамасы аясында қоғамдық бірлестіктердің қызметін жетілдіру мәселелері қарастырылған және ҚР «Қоғамдық бірлестіктер туралы» заңын оңтайландыру мақсатында оған өзгертулер мен толықтырулар ұсынылды.

Кілт сөздер: Конституция, концепция, қоғамдық бірлестік, принцип, демократия, үкіметтік емес ұйымдар, қаржыландыру, механизм.

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы совершенствования деятельности общественных объединений в рамках Концепции правовой политики в Республике Казахстан и предлагаются изменения и дополнения в целях оптимизации Закона Республики Казахстан «Об общественных объединениях».

Ключевые слова: Конституция, концепция, общественные объединения, принцип, демократия, неправительственные организации, финансы, механизм.

Annotation. This article discusses the issues of improving the activities of public associations in the framework of the Legal Policy Concept of the Republic of Kazakhstan and proposes changes and amendments to the Law of the Republic of Kazakhstan “On Public Associations”.

Keywords: Constitution, concept, public associations, principle, democracy, non-governmental organizations, finance, mechanism.

Қазақстан Республикасындағы құқықтық мемлекеттің қалыптасуы кезінде азаматтық қоғам институтының ролі әрдайым маңызды орын алары белгілі. Осының негізінде, мемлекеттегі әлеуметтік қатынастардың құрылымы дамиды, қоғам мен мемлекет арасында саяси байланыс нығаяды, саяси көппартиялық қағидат өз мақсатына қол жеткізеді.

Осы мақсаттарға қол жеткізу үшін, Қазақстан Республикасы Конституциясының, мемлекеттің заңнамалық, ұйымдастырушылық және басқа да шараларымен жүзеге асуы тиіс құқықтық идеялары мен принциптерін одан әрі іске асыру қажет.

Заңнамаларды жетілдіру мақсатында Қазақстан Республикасында 2010-2020 жылдарға арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы қабылданды. Аталған тұжырымдамада:

мемлекеттік және қоғамдық институттардың күш-жігері елдің Негізгі заңының барлық конституциялық айқындалғандарда қамтылған жасампаз әлеуетінің жүзеге асырылуы төңірегінде шоғырлануы тиістігі;

заңнаманы жетілдіру процесінде және құқық қолдану қызметі барысында Конституцияның үстемдік принциптерін және төменгі деңгейдегі актілердің жоғары деңгейдегі актілердің нормаларына сәйкестігін бұлжытпай сақтау қажеттілігі;

елдегі заңдылық режимін және құқықтық жүйенің тұрақтылығын да, сонымен қоса қолданыстағы Конституция шеңберінде ұлттық құқықтың қарышты дамуын да қамтамасыз ететін жүйелі шаралар қажет екендігі ұлттық құқықтық дамытудың негізгі бағыттары ретінде қарастырылған [1].

Осы айқындалған мақсаттарға қол жеткізу үшін, адам мен азаматтардың құқықтары мен бостандықтарына заңмен кепілдік берілуі қажет. Алайда, адам құқықтары мен бостандықтары және оларды қамтамасыз ету мен оған кепілдік беру қазіргі заңнаманың өзекті мәселелерінің бірі болып отыр. Ал, адам мен азаматтардың құқықтары мен бостандықтарына заңмен кепілдік беру конституциялық тұрғыда айқындалғандығы белгілі.

Азаматтық қоғамды дамыту демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет құрудың маңызды шарты болып табылады. Ал, азаматтық қоғам – саяси үкіметке тәуелсіз жұмыс

істейтін және оған ықпал жасауға қабілетті әлеуметтік қатынастар мен институттар жиынтығы; дербес жеке адамдар мен әлеуметтік субъектілер қоғамдастығы [2].

Бүгінгі таңда, адам құқығы мен бостандығын қамтамасыз ету мен оған кепілдік беру механизмінің құқықтық шегін қалыптастыру негізінде үкіметтік емес ұйымдар өз қызметін іске асыруда. Бұл қағида, Қазақстан Республикасы Конституциясының 23 бабының 1 тармағында «Қазақстан Республикасы азаматтарының бірлесу бостандығына құқығы бар» [3] деп бекітілгендігімен нақтыланады. Қазақстан Республикасында азаматтардың бірлесу құқығын жүзеге асырумен байланысты туындаған, сондай-ақ қоғамдық бірлестіктердің құрылуы, қызмет етуі және тоқтатылуымен байланысты қатынастарды реттейтін қолданыста арнайы заңнамалар бар.

Қазіргі қолданыстағы Қазақстан Республикасы «Қоғамдық бірлестіктер туралы» заңының 6 бабында «Қоғамдық бірлестіктер құрудың және олардың қызметінің принциптері» келесідей редакцияда көрсетілген:

«Қоғамдық бірлестіктер заң алдында тең. Қоғамдық бірлестіктер қызметін Қазақстан Республикасының Конституциясы мен өзге де заң актілері шеңберінде жүзеге асырады.

Қоғамдық бірлестіктер өз мүшелерінің (қатысушыларының) еріктілігі, тең құқықтылығы, өзін-өзі басқару, қызметінің заңдылығы, есептілігі мен жариялылығы негізінде құрылып, жұмыс істейді.

Азаматтың қоғамдық бірлестік қызметіне қатысуы немесе қатыспауы оның құқықтары мен бостандықтарын шектеу үшін негіз бола алмайды. Ресми құжаттарда қоғамдық бірлестікке мүшелік (қатысу) туралы көрсетуді талап етуге жол берілмейді» [4].

Осы орайда, біздің көзқарасымыз бойынша қоғамдық бірлестіктердің құрылуы мен олардың қызмет ету механизмін жеке-дара бөліп қарастыру қажеттілігі туындап отыр. Өйткені, принциптер қандайда болмасын бастаманың бастауы болғандықтан, қоғамдық бірлестіктерді құру мен олардың қызмет етуіне қатысты принциптердің әр-қайсысы өз алдына дербес бап ретінде қарастырылуы қажет.

Алайда, азаматтық қоғам институттарының жан-жақты дамуы, мемлекет пен қоғам қатынастарының үйлесімділігі бағдарының нәтижесінде мемлекеттік және қоғамдық институттардың неғұрлым белсенді өзара іс-қимылына конституциялық тыйымдар мен шектеулер алып тасталды [1], бірақ біздің ғылыми сараптама бойынша әліде болса мемлекет ішіндегі азаматтық қоғам институттары жанаша көзқарастарды талап етеді.

Ғылыми талдаудың негізінде, біздің көзқарасымыз бойынша Қазақстан Республикасы «Қоғамдық бірлестіктер туралы» заңына «Қоғамдық бірлестіктерді құрудың принциптері» және «Қоғамдық бірлестіктердің қызмет етуінің принциптері» деп аталатын жеке баптардан тұратын толықтырулар енгізу қажеттілігі туындап отыр. Мысалы,

6 бап. «Қоғамдық бірлестіктерді құрудың жалпы принциптері»

- Ғылыми;
- Орталықтандыру;
- Ұйымдастырушылық;
- Адам мен азаматтың құқықтық қорғалуы;
- Жеке тұлға мүддесінің ескерілуі;
- Өзін-өзі басқару;
- Ресми құжаттарда қоғамдық бірлестікке мүшелік (қатысу) туралы көрсетуді талап етуге

жол берілмейтіндігі;

- Қоғамдық бірлестіктер мүшелерінің (қатысушыларының):
 - еріктілігі;
 - тең құқықтылығы;

6-1 –бап. «Қоғамдық бірлестіктердің қызмет етуінің арнайы принциптері»

- Заңдылық;
- Заң үстемдігі;
- Әділеттілік;
- Заң алдындағы теңдік;
- Мемлекет пен жеке және заңды тұлғаның өзара жауапкершілігі;
- Жауапкершіліктің тек кінәлі болған жағдайда ғана туындауы;
- Қызметтің ашықтылығы, есептілігі мен жариялылығы.

Қолданыстағы заңнамада бекітілген қоғамдық бірлестіктер құрудың және олардың қызметінің принциптерін жоғарыдағы біздің көрсетіп кеткеніміздей бөлуіміздің негізгі себебі, біріншіден, ондағы қарастырылған принциптер қоғамдық бірлестік қызметі мен оларды құрудың мәнін толық-қанды ашпай отыр, өйткені мұнда кейбір маңызды құқық принциптері бекітілмеген. Екіншіден, қоғамдық бірлестіктерді құрудың жалпы принциптерінен қоғамдық бірлестіктердің қызмет етуінің арнайы

принциптерінің ерекшелігін айқындау, өйткені, жалпы принциптер ешқандай құқықтық салдар туғызбайды, ал арнайы принциптер өз кезегінде құқықтық салдарлар туындатады, яғни арнайы принциптерді бұзған жағдайда оның қатысушыларында белгілі бір құқықтық жауапкершілік туындайды.

Өз ұсынысымыздың толықтығы мен объективтілігін негіздеу үшін, әр-бір принциптің мәнін түсіну қажет. Өйткені, принциптер қандайда бір теорияның, ғылымның, білімнің, көзқарастың және т.б. (қоғамдық бірлестіктердің қызмет етуінің) алғышарттары болып есептеледі. Осы орайда, жоғарыда аталған принциптердің мазмұнын толық және жан-жақты ашуды жөн санадық.

Ғылыми принцип – қоғамдық бірлестіктердің елімізде және әлемдік деңгейде болып жатқан құбылыстарды зерттеп-зерделеп, оның мемлекеттегі азаматтық қоғамның дамуына қажетті нақты қадамдарын айқындап өндіріске енгізу;

Орталықтандыру принципі – қоғамдық бірлестіктердің жалпы жиналыстарда қабылданған шешімдерімен тұжырымдамаларының өз мақсатына сәйкес жүзеге асырылуын және оның мемлекеттік билікке жеткізілуін осы бірлестіктердің басшылығына жүктелуі;

Ұйымдастырушылық принципі – қоғамдық бірлестіктердің құрылуы, қызмет етуі мен даму процесінің жалпы ережесі;

Адам мен азаматтың құқықтық қорғалу принципі – азаматтардың мемлекетпен, мемлекеттік органдармен және басқа да қоғамдық ұйымдармен әр-түрлі бағыттардағы өзара құқықтық қатынастары;

Жеке тұлға мүддесінің ескерілуі принципі – әрбір тұлғаның жеке мүддесінің ескерусіз қалмауы, яғни демократиялық принциптің көрінісі; Өзін-өзі басқару принципі – қоғамдық бірлестіктің өз жарғысына сәйкес басқару қызметінің дербестігі және егер заңда өзгеше көзделмесе, олардың қызметіне мемлекет пен басқа да мемлекеттік органдардың араласпауы;

Ресми құжаттарда қоғамдық бірлестікке мүшелік (қатысу) туралы көрсетуді талап етуге жол берілмейтіндігі принципі – қоғамдық бірлестік мүшелерінің (азаматтардың) келісімінсіз қандайда болмасын ресми құжаттарда олардың қандай қоғамдық бірлестікке мүше екендігі жөніндегі ақпаратты талап етуге болмайтындығы және ондай ақпарат болған жағдайда оның жарияланбайтындығы;

Қоғамдық бірлестіктер мүшелерінің (қатысушыларының) еріктілігі мен тең құқықтылық принципі - жеке тұлғаның қоғамдық бірлестік құрамына кіру немесе шығу, оның қызметіне араласу немесе араласпау еркіндігі, сонымен қатар қоғамдық бірлестік мүшелерінің барлығының құқықтарының теңдігі.

6-1-бап. «Қоғамдық бірлестіктердің қызмет етуінің арнайы принциптері»

Зандылық принципі - заңның бірлігі мен үстемдігімен, мемлекеттік органдардың, лауазымды адамдар мен жеке азаматтардың оны дәл, барлық жерде және бұлжытпай орындауы, құқық бұзушылықтың жолын кесу, құқықтық жауапкершіліктің болмай қоймайтындығы және адамның құқығы мен бостандықтарының кепілдігі түрінде көрінеді [5];

Заң үстемдігі принципі – заңның тікелей орындалуы, яғни оның құқықтық механизмдер арқылы қамтамасыз етілуі;

Әділеттілік принципі - қоғамдық қатынастардың заңға, моральдық-этикалық тәртіптерге, басқа да ережелер мен талаптарға сәйкес болуы;

Заң алдындағы теңдік принципі – қоғамдық қатынас қатысушыларының заң алдындағы теңдігі;

Мемлекет пен жеке және заңды тұлғаның өзара жауапкершілігі принципі – тараптардың (субъектілердің) қолданыстағы заң нормаларында көзделген ережелерді бұзған жағдайдағы өзара жауапкершілігі.

Жауапкершіліктің тек кінәлі болған жағдайда ғана туындауы принципі– жауапкершіліктің заңды негізі, құқық бұзушылық болып табылады. Яғни, субъектінің іс-әрекеті немесе әрекетсіздігі құқық бұзушылықтың белгілеріне сәйкес келмесе және оның кінәлі екендігі дәлелденбесе онда ол заңды жауапкершілікке тартылмайды.

Қызметтің ашықтылығы, есептілігі мен жариялылығы принципі – қоғамдық бірлестік қатысушыларының барлығының бірдей қоғамдық бірлестік қызметі мен оны ұйымдастыру шараларының ашықтығы мен есептілігі, ал жариялылық – қоғамдық бірлестіктің өз қызметі мен мақсаттары туралы өз мүшелерін ұдайы ақпараттандыруы.

Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасының негізгі мақсаты, «ұлттық заңнаманың негізгі салаларын (конституциялық, әкімшілік, азаматтық, банктік, салық, қаржы, кеден, экологиялық, қылмыстық, қылмыстық-іс жүргізу, қылмыстық-атқарушылық заңнама) жаңғырту»[1] болғандықтан, біздің пікірімізше, жоғарыдағы ұсынылған ұсыныстар осы аталған тұжырымдамаға негізделіп отыр. Осыған сәйкес, біздің негізгі мақсатымыз Қазақстан Республикасы «Қоғамдық бірлестіктер туралы» заңын қазіргі таңдағы қоғам

дамуына сәйкестендіріп жетілдіру. Өйткені, мемлекет тарапынан норма түзушілік процесін жаңа сапалы деңгейге көтеруге мүмкіндік берілгені айқын.

Осы мақаладағы ұсынылған өзгертулер мен толықтырулар мемлекет пен қоғам институттарының одан әрі демократияландырылуына бағытталған.

Бұл мәселе де, Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасында нақты айқындалған, яғни «қазіргі кезеңде басым ұлттық жобаларды табысты іске асыру, қоғамдық маңызы бар өзекті міндеттерді шешу теңгерімді құқықтық саясат жүргізуден тікелей туындайды, бұл үшін тек өз тәжірибесі мен практикасын ғана ескеріп қана қоймай, қажет кезде біздің құқықтық жүйемізге дәстүрлі түрде тән болмаса да, іс жүзінде өзінің тиімділігін дәлелдеген, біздің ұлттық мүдделерімізге сай келетін басқа да институттарды пайдаланатын барынша прагматизм талап етіледі. Мұндай пайдалану түрлі құқықтық жүйелердің әлемде болып жатқан конвергенциясы процестерінде ұлттық құқықты жаңғырту үшін пайдалы болуы мүмкін» деп көрсетілген.

Сондықтан, аталған тұжырымдамада «құқық шығармашылығы қызметін құқық салаларының және құқықтық жүйенің даму үрдістеріне ұдайы мониторингке, нормативтік құқықтық актілерді қолдану практикасын талдауға негізделетін болжамды-талдауды қамтамасыз етуге ерекше көңіл бөлу керек» [1] деп «тайға таңба басқандай» айқын белгіленген.

Сонымен қатар, қазіргі таңда қоғамдық бірлестік қызметінің толық қанды өз нәтижесін бере алмауының, яғни қоғамдық бірлестік қызметінің ақсауының бірден-бір себебі, қоғамдық бірлестіктерді үкімет тарапынан қаржыландыру мәселесінің шешілмеуінде. Осы орайда үкіметтік емес ұйымдар тақырыбын зерттеуші ғалымдардың еңбектеріне тоқтала кетсек. Атап айтсақ, Н. Жумабеков өзінің зерттеу жұмысында «ауылдық үкіметтік емес ұйымдардың жартысының (50,9%) материалдық қоры мен қаржыландырылуы қанағатанарлықсыз деңгейде екендігін, сонымен қоса зерттеулердің нәтижелері көрсеткендей азаматтық қоғамды дамытуға салып жатқан мемлекеттің соңғы жылдардағы барынша үлкен назарына қарамастан ауылдық үкіметтік емес ұйымдарды мемлекеттік бағдарламалардың қамту дәрежесі барынша төмен деңгейде» [6] деп көрсетіп кеткен.

Бұл мәселенің қоғамдық бірлестіктердің, яғни үкіметтік емес ұйымдардың қызметін реттейтін Қазақстан Республикасының «Қоғамдық бірлестіктер туралы» заңында қарастырылмағандығын да сөзге тиек етуге болады. Сондықтан, біздің пікірімізше, егер үкіметтік емес ұйымдарды қаржыландыру мәселесіне мемлекет тарапынан толық көңіл бөлінсе, ал ол өз кезегінде аталған заңда көрініс тапса, бұл үкіметтік емес ұйымдардың қызметін оңтайландырудың бірден-бір жолы болып есептелер еді.

Сонымен қорыта айтқанда, қоғамдық бірлестік азаматтық қоғамның күре тамыры, ал өз кезегінде азаматтық қоғам мемлекет саясатын жүреге асыратын әлеуметтік қатынастар мен институттар жиынтығы, дербес жеке адамдар мен әлеуметтік субъектілер қоғамдастығы, сондықтан мемлекетсіз азаматтық қоғам – азаматтық қоғамсыз – мемлекет жоқ деп пікір қалыптастыруға болады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2009 жылғы 24 тамыздағы N 858 Жарлығы. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/>
2. Азаматтық қоғам. kk.wikipedia.org
3. «Қазақстан Республикасының Конституциясы» Конституция 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/>
4. «Қоғамдық бірлестіктер туралы» Қазақстан Республикасының 1996 жылғы 31 мамырдағы N 3 Заңы. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/>
5. Орысша-қазақша заңдық түсіндірме сөздік-анықтамалық. — Алматы: «Жеті жарғы» баспасы, 2008 жыл. ISBN 9965-11-274-6/
6. Жумабеков Н. Сельские неправительственные организации Казахстана: социологический портрет // Саясат. 2005. - № 10. Б. 36 [С. 35-38].

Уразымбетов Т.Е.,

Мемлекеттік –құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы
заң ғылымдарының магистрі
І.Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті
120868@inbox.ru

Ахмет Ғ.Б.

Азаматтық –құқықтық пәндер кафедрасының оқытушысы,
заң ғылымдарының магистрі
І.Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті
g_akhmet93@mail.ru

КҮДІКТІНІҢ ЖЕКЕ ҚҰҚЫҒЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ КОНСТИТУЦИЯСЫНДА ЖАЗЫЛҒАН КЕПІЛДІГІ

Андатпа: Бұл мақалада күдікті ұғымының теориялық мәні қарастырылған. Әсіресе оның Қазақстан Республикасының Қылмыстық процестік кодексінде айтылған процеске қатысушы тарап ретіндегі субъективті мәніне баса назар аударылған. Сонымен қатар, күдіктіні ұстау негіздері, қылмыстық қудалау органы лауазымды адамының күдіктіні ұстау тәртібі, қылмыстық іс жүргізу принциптері туралы айтылған. Қазақстан Республикасының Қылмыстық процестік кодексінде көзделген күдіктінің негізгі құқықтары мен міндеттерінің әрқайсысына жеке талдау жүргізілген. Күдіктінің құқығын қорғауды жүзеге асыратын қорғаушы жайында да нақты айтылған. Кәмелетке толмаған күдіктінің құқығын қорғайтын заңды өкіл туралы да сөз етілген. Қазақстан Республикасының Конституциясында жазылған күдіктінің құқықтарын жүзеге асыруға қатысты кепілдіктерге жан-жақты талдау жүргізілген. Соңында күдіктінің құқығын қорғаудың ерекшеліктеріне қатысты өзіндік көзқарас келтірілген.

Түйінді сөздер: күдікті, бұлтартпау шарасы, қылмыстық іс жүргізу, дәлел, құқық, міндет, қылмыстық қудалау органы

Аннотация: В этой статье обсуждается теоретический смысл подозреваемого. Особое внимание было уделено субъективной значимости роли участника процесса, который говорится в Уголовно-процессуальном кодексе Республики Казахстан. Кроме того, было сказано о основаниях для задержания подозреваемого, порядок задержания подозреваемого в уголовном преследовании, принципы уголовного процесса. Подвергнуто отдельный анализ на каждое основных прав и обязанностей подозреваемого в соответствии с Уголовно-процессуальным кодексом Республики Казахстан. Также прямо упоминается о адвокате, который защищают права подозреваемого. Говорится о законный представитель, который защищает права несовершеннолетнего подозреваемого. Был проведен тщательный анализ гарантий, связанных с осуществлением прав подозреваемого, указанных в Конституции Республики Казахстан. В конце дается собственная точка зрения к особенностям защиты прав подозреваемого.

Ключевые слова: подозреваемый, мера пресечения, уголовный процесс, доказательства, право, обязанность, орган уголовного преследования

Annotation: This article discusses the theoretical meaning of the suspect. Particular attention was paid to the subjective importance of the role of a participant in the process, which is stated in the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan. In addition, it was said about the grounds for detaining a suspect, the procedure for detaining a suspect in criminal prosecution, the principles of criminal proceedings. A separate analysis of the fundamental rights and obligations of the suspect in accordance with the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan was subjected to each. Also specifically mentioned is the lawyer who protects the rights of the suspect. It is a question of a legal representative who protects the rights of a minor suspect. A thorough analysis of the guarantees related to the implementation of the rights of the suspect specified in the Constitution of the Republic of Kazakhstan was carried out. In the end, an own point of view is given on the peculiarities of the protection of the rights of the suspect.

Keywords: suspect, preventive measure, criminal procedure, evidence, right, duty, criminal prosecution body

Қылмыстық процессуалдық құқығындағы күдікті ғылыми тұрғыдағы түсінік. Заңи әдебиеттерде мұндай сұрақтар көп, яғни қылмыстық іске байланысты қарастырылғын. Ғылыми тұрғыда бұл іс әрекет конституциялық зерттеу тұрғысынан қарайды, тек соттық іс әрекетерге бағытталған болса, сонымен қатар заңи кепілдік және азаматтық қорғаушылық, осылар мен бірге қылмысқа қатысушыларды кірістіруге болады.

Күдіктінің бейнесі ол қылмыстық процестегі басты тұлға болып есептеледі, ол бейне құқық қорғау органдардың бастапқы бағыты болып табылады (қылмыстық құқықбұзушылықты ашу, ақиқатқа жету, сонымен бірге қылмыстылықты жою сияқты көз қарастар).

Қазақстан Республикасының Қылмыстық процестік кодексінің 64-бабына сай, мыналар:

- өзіне қатысты күдікті ретінде тану туралы қаулы шығарылған;
- осы Кодекстің 131-бабының тәртібімен ұстап алынған;
- өзіне қатысты күдіктінің іс-әрекетін саралау туралы қаулы шығарылған;
- қылмыстық теріс қылық жасады деген күдіктің болуына байланысты жауап алынған адам күдікті болып табылады.

Ал аталған кодекстің 128-бабына сәйкес қылмыстық құқық бұзушылық жасаудағы күдіктіні ұстап алу – қылмыстық қудалау органы қылмыстың жолын кесу және оған күзетпен ұстау түріндегі бұлтартпау шарасын қолдану туралы мәселені шешу мақсатында немесе адамның жасырынуы не неғұрлым ауыр қылмыс жасауы мүмкін деп пайымдауға негіздер болса, қылмыстық теріс қылық бойынша іс жүргізуді қамтамасыз ету үшін қолданатын процестік мәжбүрлеу шарасы.

Қылмыстық қудалау органының лауазымды адамы, мына негіздердің бірі:

- *осы адам қылмыс жасау кезінде немесе тікелей оны жасағаннан кейін ұсталған;*
- *көзімен көргендер (күзәлр), оның ішінде жәбірленушілер қылмыстық құқықбұзушылық жасаған адам ретінде осы адамды тікелей көрсетсе не ол адамды осы Кодекстің 130-бабында көзделген тәртіппен ұстап алған кезде;*
- *осы адамда немесе оның киімінде, өзінің бойында немесе тұрғынжайында қылмыстың анық іздері табылған кезде;*
- *жедел-ізвестіру, қарсы барлау қызметінің және (немесе) жасырын тергеу іс-қимылдарының заңға сәйкес алынған материалдарында адамға қатыстық құқықбұзушылықты ол жасаған немесе жасауға дайындап жатқан қылмыс туралы анық деректер болғанда, бас бостандығынан айыру түрінде жаза тағайындалуы мүмкін қылмыс жасады деп күдік келтірілетін адамды ұстап алуға құқылы [1].*

Күдіктінің құқықтарын білу керек, нәліктен ол күдікті екенін; түсініктеме беруге немесе түсініктемені бермеуге және сұрақтарға жауап бермеуге құқылы; қорғаушы жалдауға және оған алғашқы түсініктеме алдында онымен беттесуге құқылы; дәлелдемелер келтіруге; прокурорлардан ұстау заңды өткізілді ме, сол туралы сұрауға; прокуратураның, тергеушінің және операция кезінде жұмыс жасаған жедел ізвестіру оғандардың үстінен шағым жазуға құқылы. Алдымен күдіктіні ұстамай тұрып алдын-ала бәрін тиянақты түрде дәлелдемелер немесе керек мағұламаттар жинау қажет. Кейбір қателіктер практика жүзінде жасалынады, күдіктіні ұстайды оған не болып жатқаның түсіндірмейді сонымен оны кісендеп алдын - ала тергеуге жібереді немесе анықтаушы оғандарға тапсырады [2].

Күдікті сөзінің, өзінің ғана мағынасы дұрыс дамымағандықтан ол қылмыстық процестегі жеке өзіндік тұлға болып қалады, мұндай ойға келген бүкіл қылмыс саласындағы көптеген практиктер. Олардың айтуы бойынша егерде қылмыстық іс жүргізу коментариясына күдіктіні жазатын болса онда ол тақырыпты толықтай ашу керек және оның құқытары мен міндеттерін, қорғалуына қандай көптеген амалдар мен тәсілдерді айтуға тек қана қорғаушымен (адвокатпен) шектеліп қалмай ең бастысы заңды түрде жасалсын,- деген пікірлермен алмасады.

Күдікті – ол факультативті қылмыстық іске қатысушы тұлға болып саналады. Қылмыс жасаған адамның өзі де ол болмауы да мүмкін. Күдікті – қылмыстық процестегі уақытша тұлға болып есептеледі. Өмірдің заңына байланысты адам бұл өмірде қонақ болып есептеледі сондықтан адам бұл өмірде кінәсіз болмайды, іші күйінгендіктен ол қылмысқа бармайды оған итермелейтін әлуметтік те, экономикалық ахуалдар. Сондықтан қоғам мен мемлекет қылмыстық пен күресуге және адамдарды белгілі бір уақытқа тәрбиелеуге құқық қорғау органдарын құрды, белгілі заңдар шығарды.

Күдіктіні ұстаған күннен бастап күдікті өзіне тиісті және заңмен көзделген құқықтырын пайдалана алады. Заң бойынша күдікті дәлелдер келтіруге құқығы бар. Бұл дәлелдер күдіктілердің мүдделерін қамтамасыз етуге және берілген құқықтардың сақталуына қызмет етеді [3].

Заң бойынша күдіктінің кез келген қалау тілегі қаралуға тиіс. Қалау-тілекті қанағаттандырудан бас тарту дәлелді болуға тиіс. Бас тарту үшін дәлелдің болмауы күдіктінің қалау-тілегін қанағаттандыруды талап етеді. Бұл орайда күдікті қалау тілек арқылы өзі үшін заң белгілеген құқықты ғана емес, сонымен бірге өз мүдделерін қорғауды қамтамасыз етуді де талап етеді. Негіздер болған жағдайда қарсылық білдіруді мәлімдеу құқығы қылмыстық процестің объективті болуына, қате пікірді, қылмыстық ізге түсу органдары тараптарынан істің нәтижесіне заңсыз мүдделілікті жоққа шығаруға жәрдемдеседі. Ана тілінде немесе өзі білетін тілде жауаптар беруге құқығы бар. Бұл құқықты жүзеге асыру күдіктінің қылмыстық істегі өзінің процессуалдық жағдайын дұрыс түсінуіне, өзін қорғауды сауатты түрде жүзеге асыруға, өзін ұстаудың анағұрлым қолайлы жолын тандауына, күдіктің мәнін барабар қабылдауына жәрдемдеседі [4].

Сонымен қатар аудармашының көмегін тегін пайдалануына, өзінің қатысуымен жүргізілген тергеу жұмысының хаттамаларымен танысуға және сол хаттамаларға ескертулер жасауға құқығы бар. Мұндай құқық тергеу жұмысын хаттамалау кезінде қателіктермен бұрмалаушылыққа жол берілген жағдайларда күдіктінің дер кезінде толықтырулар мен өзгерістер енгізуіне, хаттамада жүргізілген жазбалардың дұрыстығына көз жеткізуіне мүмкіндік береді. Өзінің қалау-тілегі немесе қорғаушының не заңды өкілінің қалау-тілегі бойынша жүргізілетін тергеу іс-әрекеттеріне тергеушінің немесе анықтаушының рұқсатымен қатысуға құқығы бар. Күдіктінің оқиға болған орынды қарау, процестің өзгеде қатысушыларынан жауап алу сияқты тергеу істеріне, басқада іс - әрекеттерге қатысуы ықтимал қателерді уақытылы жоюға мүмкіндік береді. Соттың, прокурордың, тергеушінің және анықтаушының іс-әрекеті мен шешіміне шағымдар келтіруге құқығы бар, күдіктінің өтініші бойынша қорғаушының қатысуы кезінде жауап беруіне құқығы бар [5].

Қоғамның дамуына және оның көркейуіне тек қана адамның құқықтары қорғалу керек. Гуманизм идеясы жалпы адам ол мемлекеттің басты байлығы содан соң қалған байлықтар болады, себебі адамдар тіршіліксіз болмайды. Қазақстан Республикасының қызметінің түбегейлі қағидаттары: қоғамдық татулық пен саяси тұрақтылық; бүкіл халықтың игілігін көздейтін экономикалық даму; Қазақстандық патриотизм; мемлекет өмірінің аса маңызды мәселелерін демократиялық әдістермен, оның ішінде Қазақстан Республикасының референдумында немесе Парламентте дауыс беру арқылы шешу. Жалпы айту бойынша: алдымен адам бұл өмірдегі ең байлық қазына болып табылады және оның өмірі мен бостандығы, ар намысын сыйлауға және оның бостандығын алдыңғы қатарларға қойуымыз керек.

Адам және азамат Қазақстанда әлеуметтік, толық азаматтық, саяси, әлеуметтік-экономикалық, экологиялық, мәдениеттік, жанұялық, және басқада бостандық іс әрекетін жасауға құқылы [6]. Қылмыстық істе осындайларға байланысты баптар да бар. Адамның құқықтар мен бостандықтарын қорғауға және оған қол сұғылмаушылыққа жібермеу. Қылмыстық өз алдында сала болатын болса, сол сияқты Қазақстан Республикасының Конституциясында адам бостандықтары және құқықтары толықтай жазылған. Осыған қарап процесс қағидаттары құқық нормаларымен қолданып отырған болғандықтан процессте адам құқықтары нақты қаралады. Ал ендеше Конституцияның 14-бабына сүйенетін болсақ, «Заң мен сот алдында жұрттың бәрі тең. Тегіне, әлеуметтік, лауазымдық және мүліктік жағдайына, жынысына, нәсіліне, ұлтына, тіліне, дінге деген көзқарасына, нанымына, тұрғылықты жеріне байланысты немесе кез келген өзге жағдаяттар бойынша ешкімді ешқандай кемсітуге болмайды» [7]. Қылмыстық процесс қағидаттар жүйесіне қосымшылар енгізіледі: **заңдылық, жұртшылық, азаматтардың сот алдында және заң алдында теңдігі, бостандық пен құқықты күзетулері, соттың ашықтығы, әділ соттылық пен соттың қатаңдығы, кінәсіздік презумпциясы, айыпталушыға қорғаушының тағайындауы, жарысушылық, сот барысындағы өз тілінің тандауы** [8].

Конституциялық құқық пен бостандылықта басты қағидат болып индивидуалды бостандық және оның қол сұғылмаушылығы болып табылады.

Егерде кең мағына қарастыратын болсақ – бұны жеке бостандық, кепілділік, тұрғын үйінің қол сұғылмаушылығы, құпиялығы, телефонмен сөйлесу, телеграф немесе басқада баспалар арқылы байланыстарға қол сұғылмаушылық, жеке және жанұялық өмірі, ар мен намыстылығы, өмір және

денсаулық, жүріп-тұруға бостандық, ой пікірлеріне, сотта кепілдік және т.б. Конституцияда адам құқықтары және олардың бостандықтары қол сұғылмаушылыққа жататын болса онда адам ұстау кезінде дәл осындай пікірлерге сүйене отырып жасалуы қажет, онымен қоймай: тінтуде, үй қамауында ұстау және жоғарда айтылған ережелерге сай жасалуы қажет кім болса да, ол құқық қорғау органында мейлі лауазымды тұлға немесе генералдың өзі болса да егерде баптың біреуін бұзса да ол заң алдында жауап беруі керек [9].

Күдіктінің ең басты ауырлықтағы және алдына қоятын сұрағы «Мені не үшін ұстап алды?». Өздерініз білетіндей алдымен ұстаған кезде тергеуші немесе жедел іздестіру органдарының полиция қызметкерлері күдіктіні ұстау туралы хаттама толтырады, ол хаттаманың ішінде не үшін ұстағанын және қалай ұстағаны туралы жазылады, соның ішінде міндетті түрде қылмыстық құқыбұзушылық құрамы мен негізі көрсетілуі керек. Ал хаттама ұсталған адамның өзімен қол қойылады. Сонымен күдіктіні тергеушіге әкеледі, тергеуші 72-сағаттын ішінде дәлелдемелер арқылы күдіктіні айыпталушыға айналдыруы қажет, сондай болған жағдайда қаулы шығарылады. Дәл осы қаулының ішінде күдіктінің қандай қылмыстық құқыбұзушылықпен айналасқаны жазылады, сонымен жауап алу кезі келеді, осы сәтте тергеуші күдіктіге ашық түрде қандай қылмыстық құқыбұзушылыққа байланыс ұстағаны туралы айтады, және сол айтқан сөзді жауап алу хаттамасына тіркейді. Заң күдіктінің құқықтарын қаншалықты түсіндіру керек екендігін қарастырмаған. Мұндай жерде тек қана қылмыстық мінез-құлқымен шектеліп қалмай оның уақытын, жерін және басқада тергеулік жағдайлары айтылуы керек. Жалпы, күдіктіге құқықтары мен қоса олардың нысандарында айтып беру қажет және олардың индивидуалды жақтарын мысалға (жасы, өмірдегі тәжірибесі, білім деңгейі және т.б.) [10]. Күдікті өз құқығымен бірге өзінің қазіргі жағдайдағы халін білу керек түсініктеме берер алдында оның құқықтары сақталып тұр ма, шараның қолданар алдында ол шара оған қатысы бар ма және басқада жағдайларда қарастырылуы керек. Түсініктеме беру ол процессуалдық міндеттілікке жатпайды. Бұл жағдайда күдікті толықтай айыпталушыға айналады. Жауап алудың өзінің ерекше бір амалдары бар сондықтан жауап алар кезінде жауап алу хаттамасы күдіктінің талаптарына сай болуы керек. Себебі процессуалдық заң бойынша күдіктіден ұсталған кезден бастап 3 тәуліктен аспайтын мерзім ішінде жауап хаттамасы алынуы керек және шараны қалданбаған кезде. Күдікті өз түсініктемесін өзінің қол жазулары арқылы бере алады сонымен қатар аудармашының көмегін пайдалана алады. Күдікті түсінікті беруі өз еркі ол берсе де бермесе де өзі біледі себебі оған қарсы іс шараларды қолдана алмаймыз, себебі бұған қарсы іс шаралар қылмыстық процесте көрсетілмеген. Түсініктеме беру оның құқығы, яғни міндеті емес [11].

Қорғалуға құқылы. Іске қатысушы болған соң күдікті кең тармақта қорғалуына болады, яғни өзіне қорғаушы (адвокат) жалдауға. Бұл жердегі қорғаушылық кейбіреулердің түсінігін айтатын болсақ, бұл қорғаушылық күдіктінің немесе айыпталушының құқықтық қорғанылуы заңға сүйену арқылы ақталып шығуы. Ендеше кейбір кездерде адам өзін өзі қорғап білсе онда ол өзі қорғалады, ал егер ол адам заңда кейбір шатасуларым бар деген жағдайда онда ол өзіне тиесілі қорғаушы жалдайды, себебі ол заңмен шектелмеген. «Қорғалам десен өзін біл»- дегендей. Қорғаушы жалдау туралы бәріміз білеміз, ал өзін қорғау ол ерекшеленеді сондықтан бұл жерде толықтай құқықтары сақталу үшін прокурордың және анықтаушының заңи көмектері беріледі қандайда болмасын амалдармен. Прокурордың және анықтаушының айыпталушының жеке құқықтары сақталады. Мұндай іс тергеушіге тапсырыс түрінде берілген ақылға сыятындай себебі күдікті болсын айыпталушы болсын оның мүлкін тәркілеген кезде тергеушіде болған жағдайда, ол бүкіл мүлікке өз басымен жауап береді және егерде күдікті немесе айыпталушы тергеушіге сенген жағдайда ол өзінің жылжымалы мүлкін тексеруге бере алады сондықтан тергеу әрекеттері тезде және қатесіз ашылады. Күдіктіге құқығын қорғау тек қана оның қорғалуына ғана емес және де оның ақиқатқа жету үшін қолданады. Жоғарыда айтылғандай, күдікті өзіне қорғаушы жалдауға құқылы, қорғаушы күдіктінің хаттамасы жазылған сәтен бастап немесе шара қолдану кезінде не болмаса 24 сағат ішінде келуге тиіс [12].

Сонымен қатар, күдікті өзі қалаған тілінде түсініктеме және де т.б. іс әрекеттер жасай алады, себебі ҚР Конституциясының 7-бабында: «Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік тіл – қазақ тілі. Мемлекеттік ұйымдарда және жергілікті өзін-өзі басқару органдарында орыс тілі ресми түрде қазақ тілімен тең қойылады. Мемлекет Қазақстан халқының тілдерін үйрену мен дамыту үшін жағдай туғызуға қамқорлық жасайды»-деп көрсетілген [7].

Сондықтан әркімнің өзінің қалауынша тілді тандай алады себебі процессуалдық құқықта тіл тандау әр адамның еркі деп жазған. Ол өз тілінде арыз беруге, өтініш жазуға толықтай құқығы бар. Қылмыстық процессуалдық қағаздары қылмыстық құқыбұзушылыққа қатысушы азаматтың тілімен жазылуы керек немесе ол құжаттар сол тілге аударылып жазылуы керек.

Сонымен бекітілген конституцияға сүйене отырып адам құқықтарымен бостандықтарын қорғайтын және қылмыстық істе сақталатын құқықтары осы жоғарда айтылған қағидаттарға сүйенеді, ал

қылмыстық процестегі ең басты қағидат болып есептелетін ол «кінәсіздік презумпциясы»-қағидаты [13].

Қорытындылай келгенде біздің көзқарасымыз бойынша негізгі сақталатын құқықтар саны мыналар болып табылатын сияқты: ол идивиттердің құқықтары себебі ол мемлекет тарапынан қорғалуда және оларды заңсыз қамауға немесе заңсыз ұстауға болмайды, мемлекетпен және жергілікті органдар тарапынан қамтылғандар, жасаған зияндарды өтей алатын және оларды қайтадан қалпына келтіре алатындардың құқықтары сақталады. Адам құқықтары кәзіргі таңда қорғалу үшін соттардың тарапына және адвокаттар тарапына қосқан, сондықтан сот алдындағы азамат ешқашан менің құқықтарым шектеліп жатыр деп санамайды. Заңдылықтың жоғарылығы адамның ішкі құқықтарымен бостандықтары, кейбір кездерде қылмыстық процессуалдық құқығының аналыгтеріне сай келмейді, осындай айтылымға ашық мысал айтуға болады - күдіктіні ұстау немесе қамауға алу, бұл бір жағынан қарап отырсақ ұсталған адам ол Қазақстан Республикасының азаматы, есі дұрыс қолында Қазақстанның Республикасының куәлігі бар оның құқықтары мен бостандықтары Қазақстан Республикасының Конституциясында белгіленген. Заң болса оның жағында, ал екінші жағынан қарасақ ол қылмыстық құқықбұзушылық жасап күдікті ретінде ұсталып оның құқықтарын уақытша шектеп қамауға алып отыр, оның құқықтарын 72 сағатқа шектелгендіктен ол өзін бостандықта екенін сезе алмайды себебі неде, себебі тергеу әрекеттері біткенге дейін ол қараңғы камереда отыруға және оған қолданған шараға көніп отыруы керек, біржағынан солай, бір күні азамат болсаң, екінші күні күдікті болып отырарсың.

Сонымен, егерде қылмыстық процестің барасында жеке адамға байланысты күдікті болудың негізі жойылған бола, онда осы кезден бастап бұл адам күдікті ретінде қарауға жатпайды (күдікті ретінде ұстаудың мерзімі аяқталған болса, бұлтартпау шарасы қолданылған күдіктіге 10 тәулік ішінде айып тағылмаған болса, бұл адамға қатысты қозғалған қылмыстық іс қысқартылған болса). Ал, өзіне қарсы қылмытық іс қозғалған немесе бұлтартпау шарасы қолданылған адам айыпталушы ретінде жауапқа тартылып, оған айып тағылған болса, онда ол осы кезден бастап айыпталушы ретінде қаралады. Күдікті кәмелетке толмаған болса, қылмыстық процеске оның заңды өкілі қатыстырылады. Заңды өкілдің және қорғаушының іске қатысулары күдіктінің құқықтарын шектемейді, яғни олармен қатар күдіктінің өзі құқықтарын қолданып заңды мүдделерін қорғай алатындығы толық сақталады. Сондай-ақ, күдіктінің заңмен көзделген міндеттері де бар. Атап айтқанда, күдікті қылмыстық процесс органының шақыруы бойынша келуге, сотқа дейін тергеп-тексеру (анықтау) жүргізуге кедергі жасамауға, өзінің қатысуымен жүргізілетін тергеу әрекеттері кезінде тергеушінің (анықтаушы-ның) заңды талаптарын орындауға, процессуальдық мәжбүрлеу шаралары қолданылған жағдайда болатын құқықтық шектеулерді (мысалы, ешқайда кетпейтіндігі тіралы қолхат беру) сақтауға міндетті болып табылады [14].

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. 2014 жылы 4 шілдеде қабылданған Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі // «Әділет» ақпараттық-құқықтық жүйесі, 2019.
2. Төлеубекова Б. Х. Уголовное процессуальное право РК: А. 1998 г.
3. К.Ж.Капсалямов, С.С.Капсалямова «Уголовно-процессуальное право Республики Казахстан», Общая часть: Учебник II том, Алматы: CyberSmith, 2016
4. Когамов, М.Ч. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Республики Казахстан. Общая и особенная части [Текст] / М.Ч. Когамов.- Алматы: Жеті жарғы, 2008.
5. Төлеубекова Б.Х. Уголовно-процессуальное право Республики Казахстан. Часть общая. Книга первая. Алматы, 2005г.
6. Сапарғалиев Ғ.С. Қазақстан Республикасының конституциялық құқығы. – Алматы: «Жеті жарғы», 2014.
7. Қазақстан Республикасының Конституциясы // «Әділет» ақпараттық-құқықтық жүйесі, 2019.
8. Уголовно-процессуальное право РК. Часть общая. Книга первая и вторая. / Под. ред. д.ю.н., профессора Б.Х.Төлеубековой. – Алматы: ТОО Издат компания «HAS», 2004.
9. Жарболова А. Қазақстан Республикасының конституциялық құқығы. Оқу құра-лы. – Алматы, 2012.
10. К.Ж.Капсалямов, С.С.Капсалямова «Уголовно-процессуальное право Республи-ки Казахстан», Общая часть: Учебник I том, Алматы: CyberSmith, 2016.
11. Новиков, А.И. Теория доказательств в уголовном процессе: от прошлого к со-временности. Том 2. [Текст]: Учебное пособие / А.И. Новиков, И.А. Новиков.- Алматы: Жеті жарғы, 2007.
12. Нұрмашев, Ү.Ө. Қазақстан Республикасының Қылмыстық іс жүргізу құқығы. – Алматы: Жеті жарғы, 2008.
13. Қазақстан Республикасының қылмыстық іс жүргізу құқығы: лекциялар жинағы / Қ. Ө. Тәшібаев, А. Қ. Тәшібаева. - Қарағанды: Болашақ-Баспа, 2009.
14. Қазақстан Республикасының қылмыстық іс жүргізу құқығы: Ерекше бөлім. Сотқа дейінгі сатылар: Оқулық. - Алматы : ҚазГЗУ, 2002.

**ПЕДАГОГИКА ҒЫЛЫМЫ – ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ НАУКА –
PEDAGOGICAL SCIENCE**

Gurbanova A.A.,
candidate of Pedagogical Sciences
senior lecturer of the Department of Philology
Mardan Saparbayev Institute
Shymkent
arzu_gur@mail.ru

Nazarova G.Zh.
candidate of Pedagogical Sciences,
senior lecturer of the Department of Philology
Mardan Saparbayev Institute
Shymkent,
nazarova.gaziza@mail.ru

PRACTICAL USAGE OF METHODS OF ACTIVIZATION OF THE INDEPENDENT AND COGNITIVE ACTIVITY OF STUDENTS AT FOREIGN LANGUAGE LESSONS

Түйін. Соңғы жылдары студенттердің өзіндік жұмысына қызығушылық айтарлықтай өсті. Оқу үрдісінде өзіндік жұмысының рөлі артты, олардың тиімді ұйымдастырылуының әдістері мен дидактикалық құралдары анықталды.

Өзіндік жұмыс сабақта жетекші рөл атқарады және оқушылардың өзіндік жұмысының белгілі бір түрлерін орындауында өзіндік дәрежесі олардың имитациялық әрекеттерден басталатын әрекеттерінің сипатына байланысты, содан кейін күрделі болып, өзінің жоғары көріністеріне ие болады. Осыған байланысты мұғалімнің көшбасшылық рөлін қайта қарау қажет. Өзіндік жұмыс оқу құралы болып саналады. Өзіндік жұмыстың әртүрлі түрлерінде тәжірибе қолдану өзін-өзі жұмыс істеу дағдыларын жетілдіруге және студенттердің автономиясын дамытуға ықпал етеді.

Түйінді сөздер: өзіндік жұмыс, студенттерді белсендіру, өзіндік жұмыстарды ұйымдастыру, танымдық белсенділік, интеллектуалды прогресс, заманауи оқыту әдістері.

Резюме. В последние годы заметно возрос интерес к самостоятельной работе учащихся. Увеличилась роль самостоятельных работ в учебном процессе, яснее обозначились методика и дидактические средства их эффективной организации. Самостоятельная работа играет ведущую роль на уроке и степень самостоятельности школьников при выполнении тех или иных видов самостоятельных работ связана с характером их деятельности, которая начинается с подражательных действий, затем усложняется и имеет свои высшие проявления. В связи с этим повышается необходимость пересмотра руководящей роли учителя. Самостоятельная работа рассматривается как средство обучения. Применение на практике разнообразных видов самостоятельных работ способствует совершенствованию умений работать самостоятельно и развитию самостоятельности ученика.

Ключевые слова: самостоятельная работа, активизации учащихся, организация самостоятельной работы, познавательная деятельность, интеллектуальный прогресс, современные методы обучения.

Summary. In recent years, interest in students' independent work has increased markedly. The role of independent work in the educational process has increased, the methods and didactic means of their effective organization have become clearer. Independent work plays a leading role in the lesson and the degree of schoolchildren's independence in the performance of certain types of independent work is related to the nature of their activity, which begins with imitative actions, then becomes more complex and has its highest manifestations. In this regard, the need to revise the leadership role of the teacher. Self-study is considered as a learning tool. The application in practice of various types of independent work contributes to the improvement of skills to work independently and the development of pupil's self-dependence.

Keywords: independent work, activation of pupils, organization of independent work, cognitive activity, intellectual progress, modern teaching methods.

In recent years, interest in students' independent work has increased markedly. The role of independent work in the educational process has increased, the methods and didactic means of their effective organization have become clearer. This interest is not accidental. It reflects the new requirements that our society places on the tasks of education.

Independent work of students helps to improve the effectiveness of learning, both in terms of mastering the system of knowledge and skills, as well as in terms of developing mental and physical abilities.

Independent work plays a leading role in the lesson and the degree of schoolchildren's independence in the performance of certain types of independent work is related to the nature of their activity, which begins with imitative actions, then becomes more complex and has its highest manifestations. In this regard, the need to revise the leadership role of the teacher. Independent work is considered as a learning tool.

The fundamental requirement of society for a modern school is the formation of a personality that knows how to solve scientific, production, social problems independently, critically think, develop and defend their point of view, their beliefs, systematically and continuously replenish and update their knowledge through self-education, improve skills, creatively apply them in reality.

One of the most accessible and proven ways to improve the effectiveness of knowledge, to activate students in the lesson is the appropriate organization of independent academic work. It occupies an exceptional place in the modern lesson, because the student acquires knowledge only in the process of personal independent learning activities.

The organization of independent work, its management is the responsible and difficult work of each teacher. Training an activity and independence should be considered as an integral part of the education of students. This task stands before each teacher among the tasks of paramount importance. Speaking about the formation of independence among schoolchildren, it is necessary to bear in mind two closely related tasks. The first of these is to develop students' independence in cognitive activity, to teach them to master knowledge independently, to form their worldview, the second is to teach them to independently use existing knowledge in teaching and practical activities.

Independent work is the means of struggle for deep and strong knowledge of students, the means of forming their activity and independence as personality traits, developing their mental abilities.

The child, crossing the threshold of the school for the first time, cannot yet independently set a goal for his activity, is not able to plan his actions, adjust their implementation, and relate the result to the set goal. In the process of learning, he must attain a certain sufficiently high level, independence, which opens up the possibility to cope with different tasks, to obtain new things in the process of solving educational tasks. The focus of primary school teachers should be work to improve the lesson by introducing forms and methods of active learning, improving methodological skills, overcoming stencils in organizing the educational process, attracting technical and other visual aids, wider use of new educational technologies.

The success of the training essentially depends on the conditions that the teacher provides the students to study actively and independently. Consequently, such conditions should be created under which the possibility of an active role of children in the learning process, a systematic exercise in self-learning and their systematic application should be provided.

Advanced teachers have always believed that at the lesson the children should work as independently as possible, and the teacher should supervise this independent work, give material for it. Specialists in this field emphasized that it is important for students to give a method, a clue for organizing the acquisition of knowledge, which means to equip them with the skills and abilities of the scientific organization of mental labor, i.e. skills to set a goal, choose the means to achieve it, to plan work in time.

For the formation of a coherent and harmonious personality, it is necessary the systematical inclusion into it an independent activity, which in the process of a special type of educational tasks - independent work - acquires the character of a problem-search activity.

There are many different directions in the study of the nature of the activity and independence of students in learning.

So I.T.Ogorodnikov, justifying the need for independent work, recommended the following types of combination of teacher's activity and student's activity:

- the teacher himself does not present the material, but only organizes the students' independent work on its study;
- the study of new material begins with the messages of students;
- the teacher stops only on the main issues, and the students study the secondary material on their own;
- the teacher gives only an introduction to the topic, and students under his leadership independently study all the material [1].

He rightly pointed out that the main, basic role of the teacher is to encourage students to independent logical thinking, to teach them to analyze, to determine cognitive tasks and lesson problems, to apply acquired knowledge and acquired educational skills, including practical ones. Naturally, the recommendations of I.T. Ogorodnikov has not lost its relevance in the present [1].

It should be noted that in the 50-60 years there was no consensus in the definition of independent work.

For example, G.M.Murtazin defines an independent work of students at the lesson and believes that such an active cognitive activity of all students of the class, which is performed without the direct participation of the teacher, but according to his task and in the time specially allotted for this, mental, and motor actions of schoolchildren are expressed in externally controlled forms.

He distinguishes between five signs of independent work:

- 1) performance on the instructions of the teacher;
- 2) in a special time;

- 3) all students work;
- 4) the work is carried out without the direct participation of the teacher;
- 5) cognitive activity includes both mental and motor actions [2].

As follows from the above, G.M.Murtazin quite fully characterizes the independent work of students, but does not indicate its definite significance in the development of the independence of schoolchildren, and this is essential in organizing any kind of independent activity of students [2].

By the definition of A.I. Zimnyaya, an independent work is "as purposeful, internally motivated structured by the object itself in the totality of the actions performed and corrected by it according to the process and the result of the activity. Its implementation requires a sufficiently high level of self-awareness, reflexivity, self-discipline, personal responsibility, gives the student satisfaction as a process of self-improvement and self-knowledge"[3].

Summarizing all the above-mentioned, the main features of independent work of students include the following:

1. the external signs of students' independence in the performance of tasks are the ability to plan their work, perform tasks without the direct assistance of a teacher, and evaluate the result of their work.
2. the systematic implementation of self-control over the results of their work by students, the adjustment and improvement of the ways of its implementation.
3. the presence of a cognitive task, a problem situation that encourages students to independent intellectual activity.
4. students' manifestation of independence and creative activity in solving their cognitive tasks.
5. inclusion in the tasks for independent work of the material, the assimilation of which would contribute to the holistic development of the personality of the student, self-education and creativity.

Analyzing all possible approaches, the following definition can be taken as a basis: "Independent work is a type of learning activity in which students with a certain degree of independence and, if necessary, with partial guidance of a teacher, perform various kinds of tasks, applying the necessary mental efforts and manifesting skills of self-control and self-correction".

Educators and psychologists offer different ways to intensify the educational process. A prominent psychologist who deals with psychological processes in learning a foreign language, V.A. Artyomov [4] combines all paths into two areas of study:

1. an improvement of teaching methods
2. an improvement of the mental abilities of the student, finding such qualities in him, the use of which will increase the effectiveness of training [4].

The improvement of the student is mainly through the discovery of untapped opportunities in him. These include psychological techniques that allow to increase the volume, distribution, intensity, stability of attention, improve memory, develop strong-willed, emotional qualities of a personality.

The management of the independent work of students at the moment still meets with a number of difficulties. Pupils are still not sufficiently proficient in independent work methods, i.e. methods of reading, writing, learning read. The task of the teacher is to give the correct direction to the independent work of the students, i.e. direction based on the knowledge of the physiological and psychological characteristics of the organism. Therefore, it is necessary to consider the specific features of attention and memory that must be considered when organizing independent work on the study of a foreign language. First of all, it is necessary to dwell on the determining role of attention in the organization of the educational process.

One of the main areas of mental activity of students in independent work is an attention. It allows you to compare, weigh and carefully examine the parts of the whole, to associate a new impression with the old. First of all, students should be interested in the material they are studying. The teacher should take care that the material given for independent work, on the one hand, does not lose its novelty, but, on the other hand, is accessible for perception.

The most important psychological and physiological process that determines the development and intellectual progress of the individual is memory. The primary task of a foreign language teacher in the management of students' independent work is the rational organization of the repetition of the material. Each text, each section should be worked out several times. Only the ways of working out should change. For example, when mastering lexical material, the teacher should recommend the following types of work: writing, essay, annotation, fixing the vocabulary during an oral conversation, etc.

When organizing repetition, you need to know the data on the speed of forgetting. According to psychologists, the process of forgetting is very intense, especially at the initial stage after assimilation. The task of the teacher is to direct the work of students so that they prevent forgetting by timely repetition of independent work. An indispensable condition for a good memorization of material, calculated on its active

possession, is a repeated return to it, immediately following the initial familiarization, and then after a certain period of time.

With regard to the classification of types of independent work of students, the consensus on this issue among scientists does not exist. The concept of independent work itself has a large capacity and is determined by several signs that give rise to a variety of approaches to the basis of classification. The classification of types of independent work based on sources of knowledge turned out to be especially "popular" among the didactics and methodologists. This is a work with an educational book, a newspaper with additional literature, illustration, a map, an atlas, a herbarium, a collection of minerals, a compass, etc.

In the most complete form, such a classification was developed by V.P. Strezikozin. He identifies the following types of independent study of schoolchildren:

1) a work with an educational book (variations - drawing up a plan for individual chapters, answering teacher questions, analyzing the ideological content or artistic features of a work on teacher questions, characterizing actors, working on documents and other primary sources, etc.);

2) a work with reference books (statistical collections, reference books on individual branches of knowledge and national economy, dictionaries, encyclopedias, etc.);

3) solving and composing tasks;

4) training exercises;

5) essays and descriptions (reference words, paintings, personal impressions, etc.);

6) observations and laboratory works (work with herbarized material, collections of minerals, observation of natural phenomena and their explanation, familiarization with mechanisms and machines by models and in kind, etc.).

7) a work related to the use of handouts (sets of pictures, figures, cubes, etc. ;

8) graphic works [5].

It should be borne in mind that the classification of types of independent work according to sources of knowledge is auxiliary, since there can be no tasks just to work with a book, table, map, and the like. Always set a meaningful goal. But such a classification has a very important pedagogical significance, primarily because the students learn the content of the educational material and master the skills at the same time. So, to build a system of tasks for independent work of students in each particular case, the teacher will be both in content and in sources of knowledge.

The most important selection criterion should be the specificity of the educational material, its complexity. Tasks for independent work with sources of knowledge when receiving new information and mastering methods of study, like all other educational tasks, can be different.

1. Simple questions

2. Logically related

3. Various tests (alternative, choice of answer, etc.).

4. Instructions or plans.

5. Brief requirements (to make a scheme, to prove, to explain, to substantiate, to extract from a textbook, etc.).

6. Objectives are quantitative, qualitative, cognitive (the search for new knowledge, the search for new ways of obtaining knowledge), training (consolidating knowledge, securing ways of obtaining knowledge) [5].

The above classification of types of independent work reflects its external aspect or, speaking from the point of view of a teacher's activity, the managerial side of this concept.

Such a classification has a certain value, because it shows the variety of ways to include independent work in the learning activities of students. However, this approach to classification is one-sided. He does not reveal the internal content of the work, leaving in the shadows the level of mental activity of schoolchildren. This was understood by many leading didactors and tried to somehow combine both sides of the content of independent work.

Thus, the application in practice of various types of independent work contributes to the improvement of skills to work independently and the development of student autonomy. However, any work must begin with the students' awareness of the purpose of the actions and the methods of actions.

The use of modern teaching methods is the basis for the organization of independent work of students in the classroom. One of such methods can be considered as a problem teaching method. Today, a problem teaching method is such an organization of studies, which involves the creation of problem situations under the guidance of a teacher and active independent activity of students to resolve them, which results in the creative mastery of knowledge, skills and skills and the development of mental abilities.

It is characteristic for a problem teaching method that knowledge and methods of activity are not presented in a ready-made form, no rules and instructions are proposed, following which the trainee could

express himself correctly and correctly. The whole point of the method is to stimulate the search activity of the student.

This approach is due to the modern orientation of education on the upbringing of a creative personality and on the patterns of development of this personality, which is being formed precisely in problem situations.

Activation of students' cognitive activity, the development of interest in the subject, the formation of autonomy, creative attitude to the student is more successful if the teacher constantly argues, reflects, engages students in the active process of proving, justifying, and if the proposed tasks require search activity [6].

Problem-based learning is based on the creation of a special type of motivation - problem-based; therefore, it requires an adequate construction of the didactic content of the material, which should be presented as a chain of problem situations.

It should be said that problem methods are methods based on the creation of problem situations, active independent cognitive activity of students, consisting in finding and solving complex issues. It should be noted that the source of internal incentives for independent cognitive activity is the intensification of students' orientational actions, caused by the posing of problematic issues and the rational organization of independent work. Such questions cause students to strive for independent cognitive activity. It should be mentioned that this method, in spite of its effectiveness, like any other, cannot be considered the only one acceptable for learning, since the effectiveness of learning depends on the skillful combination of various methods [7].

The teacher should remember that it is impossible to see the problem in every simple question. Also, it is impossible to put forward too complex tasks for the students, as they require special training and special knowledge.

Problem learning is to offer students to solve feasible tasks that would lead them to their own "discoveries". The important point is to summarize the discussion of the problem. To do this, the teacher can use different ways to encourage students. The teacher also needs to be tolerant of student errors and correct these errors when the student needs help.

It is known that learning in its most general form is a dual process. One of its sides is formed by students' independent mastering of knowledge and skills, and the other is the organization of this mastery, therefore the effectiveness of learning depends on both the degree of interest of the student himself to cognitive activity and the quality of the organization of learning. From the first days of children in school, it is necessary to develop their skills for independent work.

The share of independent work in the educational process increases with the age of schoolchildren. The point is that the use of independent work must keep pace with the process of natural development of students. It is known that pupils of primary classes are characterized by increased susceptibility, readiness to learn everything they are taught.

The organization of independent work of schoolchildren is unthinkable in such a volume, if there are no appropriate conditions. The conditions for this can and should be created by the teacher.

Based on the above, it can be concluded that the work on instilling students in the skills of independent activities should be aimed at in-depth mastering of foreign language by them.

These goals can be achieved through rational organization of studies, with the help of additional in volume and individualized tasks for independent study, as well as the use of modern teaching methods aimed at developing students' independence and creativity. In conclusion, it should be noted that the problem of organizing independent work of students in a foreign language is relevant and complex, and its solution requires considerable joint efforts on the part of both methodologists and practicing teachers.

REFERENCES:

1. Ogorodnikov I.T., Shimbirev P.N. Pedagogy: textbook. for teaches. in-com. - Ed. 2nd, rev. and add. - M.: Uchpedgiz, 1950. - 430, [1] p.
2. Murtazin G. M. Active forms and methods of teaching biology: Man and his health .: Prince. for the teacher: from work experience / G. M. Murtazin. - M.: Education, 1989 .-- 192 p.
3. Winter I.A. , Sakharova T.E. Design methodology for teaching English // Foreign languages at school. - 1991. - No. 3 p. 27-34.
4. Artyomov V.A. Psychology of teaching foreign languages. - M .: Education, 1969 .-348 p.
5. Stresikozin V. P. Organization of the learning process in the school. - M., 1968.
6. Andreeva O. N. Use of the design methodology in English lessons // Communicative technique. - 2005. - No. 5. - S. 23 - 24.
7. Zhumasheva S.S. Features of teacher training for the formation of cognitive independence of students. Diss.....cand. ped Sciences: 13.00.01. - Almaty, 1994 .-- 211 p.

Есполова Г.К.,
докторант PhD 1 курса
специальность «Педагогика и методика начального обучения»
Жетысуский государственный университет им. И. Жансугурова
г. Талдыкорган, Казахстан
E-mail автора: gulden.11@mail.ru

Базарбек Б.
преподаватель кафедры педагогического образования и менеджмента
Восточно-Казахстанский государственный университет имени С. Аманжолова
г. Усть-Каменогорск, Казахстан

ФОРМИРОВАНИЕ ГОТОВНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ К ПРЕПОДАВАНИЮ ПРЕДМЕТА «ПОЗНАНИЕ МИРА»

Түйін: Бұл жұмыс болашақ бастауыш сынып мұғалімдерін дайындауда бірқатар қарама-қайшылықтарға негізделген, бастауыш білімді дамыту барысымен, сондай-ақ үрдістермен, жоғары білім беру мекемелерінде оқу-әдістемелік кешендердің сапасын қамтамасыз етумен байланысты сұрақтарға арналған. Бұл оқу пәнінің мақсаты, мазмұнының элементтері мен міндеттері, және кіші оқушыларға айналадағы әрекетті тұтас қабылдауын қалыптастырудың маңызы көрсетілген.

Осы жұмыстың мақсаты – болашақ бастауыш мектеп мұғалімдерінің «Дүниетану» пәнін оқытуға даярлығын қарастару. Пәннің әдістемесін оқыту болашақ мұғалімдерге бастауыш мектептегі жаратылыстану-ғылыми бағытындағы пәндер бойынша оқу сабақтарын өткізу құралдары мен әдістерін, түрлерін, мазмұнын таңдауға, оқу мақсаттарын саналы және шығармашылықпен құрастыруға көмектеседі.

Әдістемелік құзыреттілік педагогтің кәсіби құзыреттілігін құрайтын маңызды бір бөлігі, педагогтің кәсібилігінің (профессионализм) негізі.

Түйін сөздер: бастауыш білім; жаңғырту; жаңарту; сапа; тәрбиелеу; оқыту, жетілдіру.

Аннотация: Настоящая работа посвящена вопросу подготовки будущих учителей начальной школы которая обусловлена рядом противоречий, вызванных как ходом развития начального образования, так и процессами, связанными с обеспечением качества учебно-методических комплексов в высших образовательных учреждениях. Показаны цель, задачи и элементы содержания этой учебной дисциплины, и её значение в формировании у младших школьников целостного восприятия окружающей действительности.

Цель настоящей работы – изучить вопросы готовности будущих учителей начальной школы к преподаванию предмета «Познание мира». Изучение методики предмета поможет будущим учителям сознательно и творчески формулировать цели обучения, выбирать содержание, формы, методы и средства проведения учебных занятий по предметам естественно-научного цикла в начальной школе.

Методическая компетентность является одной из важных составляющих профессиональной компетентности педагога, служит основой профессионализма педагога.

Ключевые слова: начальное образование; модернизация; обновление; качество; воспитание; обучение, совершенствование.

Abstract: The present work is devoted to the issue of the preparation of future primary school teachers, which is caused by a number of contradictions caused both by the course of the development of primary education and by the processes connected with ensuring the quality of teaching and methodological complexes in higher educational institutions. The aim, tasks and elements of the content of this academic discipline are shown, and its significance in the formation of a holistic perception of the surrounding reality among younger schoolchildren.

The purpose of this work is to study the issues of readiness of future primary school teachers to teach the subject "Cognition of the world". Studying the methodology of the subject will help future teachers consciously and creatively formulate the learning goals, choose the content, forms, methods and means of conducting classes on the subjects of the natural science cycle in primary school.

Methodological competence is one of the important components of the professional competence of the teacher, it is the basis of the teacher's professionalism.

Keywords: primary education; modernization; update; quality; upbringing; training, improvement.

Введение

В рамках обновления содержания образования развитие функциональной грамотности школьников определяется как одна из приоритетных целей образования на начальном этапе обучения. Функциональная грамотность как результат обучения формируется посредством каждого школьного учебного предмета. Одним из функционально значимых предметов в становлении личности ребенка является предмет «Познание мира», который направлен на изучение и понимание общественных,

культурных, природных процессов и явлений в их многообразии и тесном взаимодействии, он способствует формированию у учащихся целостного восприятия окружающей действительности. Основная идея школьного предмета «Познание мира» призвана пробуждать у учащихся любопытство и развивать их воображение, заставляя думать о следующем: «Кто мы? Откуда пришли? Где живем? Что нас окружает? Каково наше прошлое, и каким будет наше будущее?»

Программа по предмету «Познание мира» дает общую картину социальной, моральной, творческой и коммуникативной стороны жизни населения Казахстана, способствует развитию у учащихся понимания окружающего мира, первоначально на основе вопросов о себе, доме и семье.

Содержание программы по предмету «Познание мира» направлено на развитие знаний, которые способствуют пониманию исторических, географических и социальных процессов, происходящих в окружающем мире. Так, если «история» формирует временное измерение – чувство времени, то «география» отвечает за пространственную перспективу – чувство места и пространства, «обществознание» формирует социальное измерение – чувство общества.

Структура Программы основана на интеграции содержания указанных предметов, использовании принципа «спирали» при определении учебного материала и учебных целей. Содержание учебной программы охватывает такие ключевые аспекты окружающей действительности, как семья, общество, сообщество, нация, государство, взаимоотношения, климат, ландшафт, природные и техногенные катаклизмы, культура, религия, здоровье и т.д. [1].

Таким образом, учебный предмет «Познание мира» - интегрированный по содержанию, что представляет трудность как для его восприятия младшими школьниками, так и для преподавания. В этой связи, компетентностный, личностно-ориентированный, деятельностный подходы в 12-летней школе предполагают развитие комплекса качеств младших школьников, поэтому изменяются и требования к личности педагога, его мастерству. Основываясь на применении интегративных методик и технологий обучения, необходимо сформировать у будущих учителей начальной школы методические компетенции для работы с младшими школьниками.

Однако, как следует из анализа результатов исследования, отсутствие системности в модернизации высшего образования в соответствии с требованиями Организации экономического сотрудничества и развития не позволяет в полной мере обновления содержания действующих программ и учебно-методических комплексов в высших образовательных учреждениях, в частности, требования существенно измененного стандарта начального общего образования входят в противоречие с содержанием вузовских учебников, написанных в парадигме «знаниевой» педагогики. Подготовка будущих учителей начальной школы к преподаванию курса «Познание мира» находится в противоречивой ситуации. Наши выводы подтверждает старший координатор социального сектора Всемирного банка по региону Центральной Азии. С. Айрапетян резюмирует, что «учителя в Казахстане недостаточно владеют современными педагогическими методиками, позволяющими развивать критическое мышление у учеников, использовать навыки в решении практических, нестандартных задач» [2].

Материалы и методы

Чтобы внести свой вклад в линию исследований, изучающих подготовку будущих учителей начальной школы в условиях обновленного содержания обучения, автор в настоящей работе проанализировал существующее положение по подготовке будущих учителей начальной школы к преподаванию предмета «Познание мира». В этой связи, была изучена законодательная база в области начального образования. В процессе работы были проведены анализ научной и методической психолого-педагогической литературы по проблемам подготовки будущих учителей, ознакомление с учебно-методической документацией, анализ учебных программ начальной школы, образовательной практики в школах Восточно-Казахстанской области, беседа со студентами и учителями школ, наблюдение за обучающимися.

При проведении исследования использованы методы сравнительного анализа, системного и логического анализа, метод обобщения информации.

Результаты и обсуждения

В ВКГУ имени С.Аманжолова при подготовке студентов по специальности «Педагогика и методика начального обучения» значительное место уделяется знакомству студентов со специальными методиками педагогической науки, которые определяют специфику обучения и воспитания в системе школьных учреждений. Составной и необходимой частью является дисциплина «Методика преподавания дисциплины «Познание мира» на 3 курсе.

Цель освоения дисциплины «Методика преподавания дисциплины «Познание мира» - владение выпускником современными методиками и технологиями ведения образовательной деятельности по данному предмету в начальной школе с последующим формированием у учащихся целостного

представления о картине мира, понимания общественных, культурных, природных процессов и явлений в их многообразии и тесном взаимодействии.

Методическая подготовка преподавателя - это процесс овладения системой методических знаний, умений, навыков и его результат - готовность к их реализации в профессиональной деятельности. Успешность подготовки будущего учителя начальной школы зависит от уровня развития его методической компетенции. Практическая составляющая методической подготовки, по мнению Т. Э. Кочарян, включает следующие умения: уверенно ориентироваться в многообразии современных научно-педагогических подходов и методических решений; адаптировать готовые методические решения, но и самостоятельно выполнять научно-методическую работу [3].

Методика преподавания предмета «Познание мира» имеет свой объект и предмет исследования, сложившийся тезаурус научных представлений, теоретико-методологические основания, методы познания окружающей действительности. Это позволяет выделить её среди других методик обучения младших школьников. Методика преподавания предмета «Познание мира» имеет межнаучные связи с различными областями научного знания: философией, психолого-педагогическими, естественными, общественными и социальными науками. Философия служит фундаментальной основой гуманитарных наук. Она предлагает универсальные подходы, модели и методы научного познания общих законов, принципов и способов исследования окружающего мира. На основании диалектической теории познания формируется методика развития представлений и понятий в сознании обучающегося. Педагогика расширяет теорию и практику преподавания предмета «Познание мира» представлениями из теории обучения и воспитания, что обуславливает использование идей компетентностного и системно-деятельностного подходов в формировании у обучающихся универсальных учебных действий [4].

Использование идей компетентностного подхода направлено на формирование необходимых компетенций обучающихся для реализации учебно-методических задач при осуществлении педагогической деятельности. Процесс профессиональной подготовки ориентирован к реализации образовательной программы по учебному предмету в соответствии с требованиями образовательных стандартов и развития у преподавателей способности использования возможности образовательной среды для достижения личностных, метапредметных и предметных результатов обучения и обеспечения качества учебно-воспитательного процесса средствами преподаваемых учебных предметов.

Компетенция в переводе с латинского «competentia» означает круг вопросов, в которых человек хорошо осведомлен, обладает познаниями и опытом. Компетентный в определенной области человек обладает соответствующими знаниями и способностями, позволяющими ему обоснованно судить об этой области и эффективно действовать в ней. Хуторской А. В. предлагает трехуровневую иерархию компетенций: ключевые компетенции, общепредметные компетенции, предметные компетенции. Ключевые компетенции, на взгляд автора, это универсальные, применимые в различных жизненных ситуациях, компетенции [5].

Модернизация образования на основе принципов компетентностного подхода (И. С. Артюхова, А. В. Бездухов, Е. В. Бондаревская, В. И. Гусаров, А. К. Макарова, И. П. Подласый и др.) объективно потребовала разработки понятий «педагогическая компетентность» и «методическая компетентность».

Педагогическая компетентность - максимально широкое понятие, включающее в себя как часть профессиональную компетентность; явление, сочетающее элементы профессиональной и общей культуры, педагогического опыта, обогащенного знанием результатов научных исследований и самостоятельных поисков педагогических смыслов и действий [6].

Профессиональная компетентность педагога - это владение им необходимой суммой знаний, умений и навыков, определяющих сформированность педагогической деятельности и педагогического общения [7].

В свою очередь, профессиональная компетентность определяется как целостная многоуровневая и многофункциональная система взаимосвязанных компетентностей, частью которой выступает методическая компетентность [8].

В структуру профессиональной компетентности педагога В. А. Адольф включает следующие компоненты: теоретико - методологический, культурологический, предметный, психолого-педагогический, технологический [9].

В трактовке В. А. Сластенина, определение профессиональной компетентности выражает единство теоретической и практической готовности к осуществлению педагогической деятельности, при этом качество решения педагогических задач определяется уровнем профессиональной компетенции педагога, его мастерства [10;11].

Остановимся на одной из ключевых компетенций, от сформированности которой существенно зависит эффективность процесса подготовки будущих учителей начальной школы. Методическая

компетентность является одной из важных составляющих профессиональной компетентности педагога и служит основой профессионализма педагога. Процесс формирования методической компетентности у педагогов — это целенаправленный, содержательно насыщенный и организационно оформленный процесс овладения учителями методическими способами, приемами и технологиями достижения педагогических целей.

Анализ современной научной литературы показывает, что вопросы методической компетентности преподавателя рассматриваются в общетеоретическом анализе профессиональной компетентности педагога (А. Г. Асмолов, Р. Х. Гильмеева); в методологической компетентности и методологической культуре (Т. Б. Алексеева, П. А. Баранов, Р. У. Богданова, А. И. Кочетов, С. В. Кульневич, О. Е. Лебедев); в методическом мышлении (Н. Е. Кузовлева, Ю. Н. Кулюткин, Г. С. Сухобская); в методической рефлексии (О. С. Анисимов, Н. Ю. Посталюк); в компетентности и компетенции (О. А. Абдуллина, М. В. Аверина, И. А. Ильин, И. И. Лейман, Н. В. Кузьмина, А. К. Маркова, В. А. Матусевич, Г. В. Мухаметзянова, В. Г. Онушкин, Ю. И. Саенко, М. Н. Скаткин и др.) в социально-педагогических условиях формирования методической компетентности у начинающих преподавателей высших учебных заведений ФСБ России (А. В. Киселев). Рассматривая методическую компетентность как вид психолого-педагогической компетентности, мы опирались на труды В.А. Адольфа, Н.В. Кузьминой, А.К. Марковой, Л.М. Митиной, Е.И. Рогова и др.

Методическая компетенция обозначает способность и готовность к целенаправленному, планомерному образу действия при выполнении профессиональных заданий и решении проблем (например, при планировании рабочих шагов). При этом самостоятельно выбираются, применяются, а при необходимости усовершенствуются изученные методы мышления и способы работы или стратегии решения для преодоления рабочих заданий и проблем. Методическая работа охватывает самостоятельную организацию и оценку; это требует собственной инициативы и творчества [12].

Для формирования методических компетенций будущих учителей необходимо опираться на целевые установки технологии личностно ориентированного обучения и использовать практические задания по развитию данного вида компетенций. Данные практические задания соответствуют интерактивным методам обучения и способствуют повышению внутренней мотивации учащегося

Личностно ориентированное обучение предполагает выполнение определенных правил:

1) следить за тем, чтобы учебные задания не только соответствовали возрастным ограничениям, но и имели уровень оптимальной сложности, способствовали проявлению мастерства и компетентности учащегося;

2) предоставлять ученику право выбора учебной задачи, не ограничивая при этом его свободы в выборе метода;

3) желательно подбирать учебные задания и методы обучения с элементом новизны и непредсказуемости, что способствует формированию внутреннего интереса в процессе их выполнения [13, с.51].

Структурно-функциональная модель процесса формирования методической компетенции специалиста состоит из трех этапов:

Первый этап - это этап по формированию представлений о ценностях и идеалах профессиональной деятельности учителя, установок на совершенствование педагогической деятельности, психолого-педагогических знаний и умений, необходимых для осуществления воспитательной и образовательной деятельности в школе. Это этап приобретения начального опыта взаимодействия с учащимися, знаний и умений, необходимых для преподавания своего предмета; овладения аудиовизуальными и информационно-коммуникационными технологиями, необходимыми для создания дидактических и методических материалов, используемых в учебной и вне учебной деятельности.

Второй этап нацелен на актуализацию знаний и умений по теории и методике преподавания профильных предметов - общей и частной, по психолого-педагогическим дисциплинам, начального опыта взаимодействия с учащимися по достижению целей учебного процесса, использование аудиовизуальных и информационно-коммуникационных технологий обучения для отработки отдельных методических способов, приемов достижения педагогических целей.

Третий этап - это этап формирования опыта применения в совокупности знаний и умений по теории и методике преподавания профильных предметов - общей и частной, по психолого-педагогическим дисциплинам, начального опыта взаимодействия с учащимися по достижению целей учебного процесса для создания методических и дидактических материалов.

Становление компетентного педагога осуществляется в соответствии с логической цепочкой: информирование ^ тренировка ^ практика ^ профессиональное саморазвитие на базе инновационных и информационных компетенций [14].

Правомерно в структуре методической компетентности выделяются два вида компетенций.

Общеметодические компетенции представляют совокупность компетенций: мотивационную, отражающую личностную заинтересованность в самопроектировании методической подготовки; когнитивную, характеризующую способности к повышению своего методического мастерства; информационную, отражающую наличие умений и навыков получения, обработки и применения информации в процессе самопроектирования методической подготовки на современном теоретико - методологическом уровне; коммуникативную, характеризующую умения проектировать и устанавливать педагогически целесообразные взаимоотношения; социальную, характеризующую осознание социальной значимости собственного методического развития.

Специальные методические компетенции обусловлены предметом обучения: целевая предполагает умение педагога определять цели обучения; содержательная - умение определять содержание обучения; проектировочная - умение проектировать образовательный процесс; рефлексивная - умение обосновывать эффективность выбранных методических подходов; мониторинговая - умение отслеживать результаты обучения [15].

Таким образом, анализ данного понятия привел нас к выводу о том, что методическая компетентность преподавателя - это интегральная профессионально -личностная характеристика педагога, выраженная в его готовности выполнять все необходимые функции и добиваться высоких результатов в педагогической деятельности, реализуясь в ней личностно и профессионально.

Методическая компетентность проявляется в методической деятельности. Под методической деятельностью мы понимаем самостоятельный вид профессиональной деятельности педагога по проектированию, разработке и конструированию, исследованию средств обучения, позволяющих осуществлять регуляцию обучающей и учебной деятельности по отдельному предмету или циклу учебных дисциплин. Вид методической деятельности - это устойчивые процедуры осуществления планирования, конструирования, выбора и применения средств обучения конкретному предмету, обуславливающие их развитие и совершенствование.

Методическая деятельность проявляется опосредованно через методические продукты: учебно-методические комплексы дисциплин, электронные методические и дидактические материалы, обучающие программы методические разработки, методические рекомендации, дидактический аппарат контроля, электронные тестовые программы, алгоритмы решения задач; рабочие тетради, публикации, уроки мастер-класс, педагогические мастерские. К видам методической деятельности, выполняемым педагогами профессиональной школы, мы относим учебно-методическую и научно-методическую деятельность. Под научно-методической деятельностью мы понимаем специальный комплекс мероприятий, базирующийся на достижениях науки и передового педагогического опыта и направленный на всестороннее повышение компетентности и профессионального мастерства каждого преподавателя.

Вслед за А.Л. Зубковым, Т.Э. Кочаряном мы полагаем, что существенно влияет на развитие методической компетентности уровень сформированное у преподавателя методического мышления. Методическое мышление - явление многоуровневое, так как в нем отражаются конкретные установки, психолого-педагогические знания, профессионально-личностные качества, способы умственных и практических действий. Установлено, что преподаватель может овладеть высоким уровнем методического мышления лишь в случае, если ему свойственны творческая самостоятельность, . самоорганизация, а также дидактические, организационно-аналитические и личностные способности

Высшей формой активности и творческой самостоятельности преподавателя может служить методическая культура, понимаемая как стимул и условие совершенствования учебного процесса, как предпосылка для возникновения новых методических идей и путей их решения. Методическая культура учителя выступает как субъектный аспект его профессиональной деятельности, как способность преломлять обобщенный методический опыт в своей деятельности. Исследователи полагают, что методическая культура формируется при максимальном проявлении творчества (Г.В. Абросимова, И.Ф.Исаев и др.).

Преподаватель, обладающий методической компетентностью, должен владеть системой компетенций, состоящей из общеметодических (история возникновения и развития учебной дисциплины, основополагающие идеи и принципы преподаваемой дисциплины, ее цели и задачи, содержание, воспитательно-развивающий потенциал дисциплины, формы, методы и средства обучения, методическая рефлексия) и частно-методических компетенций (знание темы или раздела, конкретного занятия) [16].

Таким образом, методическая компетентность преподавателя обеспечивает результативность процесса обучения студентов, поскольку позволяет с научной точки зрения определять и реализовывать принципы, содержание, формы, методы профессиональной подготовки. Эффективность развития

методической компетенции преподавателя зависит от создания в педагогическом коллективе положительной психологической атмосферы, свободы выбора форм методической работы, актуализации готовности к повышению профессионального мастерства, возможности творчества.

Формирование элементов методической компетенций происходит поэтапно в ходе освоения дисциплины при изучении теоретического материала, выполнении лабораторных и иных видов заданий. Виды деятельности обучающихся на аудиторных занятиях и в процессе самостоятельной подготовки по каждому разделу дисциплины отражены в технологической карте дисциплины, представленной в фонде оценочных средств. При помощи разнообразных оценочных средств, перечень которых представлен в паспорте фонда оценочных средств по дисциплине, на занятиях осуществляется текущий контроль формирования знаний, умений, навыков и опыта деятельности.

Выводы

Таким образом, результаты проведенного исследования расширяют существующие научно-теоретические исследования по обеспечению качеством воспитания и обучение на начальном этапе, что может служить ориентиром для дальнейших исследований по проблемам развития начального образования. Изучение и анализ современного состояния подготовки педагогических кадров в Республике Казахстан позволяют определить основные направления и условия совершенствования подготовки будущих учителей. Решение ряда перечисленных выше проблем, стоящих перед педагогическим образованием, позволило бы повысить качество подготовки современного педагога с определенным интегративным набором ключевых профессиональных компетенций.

Мы полагаем, что предложенное исследование не исчерпывает всех аспектов обозначенной проблемы. Дальнейшая работа может быть продолжена в следующих направлениях: проектирование системы саморазвития методической компетентности учителя начальной школы, организация мониторинга методической компетентности учителя, применение информационных технологий в развитии методической компетентности преподавателя.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Познание мира. Учебная программа для начальной школы (1-4 классы) в рамках обновления содержания среднего образования (пробный вариант для апробации в 30-ти пилотных школах). – Астана, 2015. – 39 с.
2. «Национальный доклад о состоянии и развитии системы образования Республики Казахстан», 2016 год. Ирсалиев С., Култуманова А., Тулеков Э., Булдыбаев Т., Кусиденова Г., Искаков Б., Забара Л., Барон Л., Коротких Е. - Астана: АО «Информационно-аналитический центр», 2017 - с. 349.
3. Кочарян Т.Э. Развитие методической компетентности преподавателя среднего профессионального учебного заведения в условиях последиplomного образования: Автореф. дис. канд. пед. наук. - Ставрополь, 2004. - 21 с.
4. Дёмкина Е.В. Методические принципы профессионального воспитания будущего специалиста // Общественные науки. 2011. № 5. С. 132-138.
5. Хуторской А.В. Дидактическая эвристика. Теория и технология креативного обучения /А.В. Хуторской. – М.: Изд-во МГУ, 2003. – 416 с.
6. Профессия - учитель: (Беседы с молодыми учителями) / В.Г. Онушкин, С.Г. Вершловский, Ю.Н. Кулютн и др.; Под ред. В.Г. Онушкина и др.; АПН СССР, НИИ общ. Образование взрослых. - ММ.: Педагогика, 1987. - 193 с.
7. Нестеренко В.М. Технология формирования развивающего содержания профессиональной подготовки специалистов. - Самара: СамГТУ, 2000. - 77 с.
8. Грешунский, Б.С. Философия образования для XXI века. - М.: Совершенство, 1998. - С. 69.
9. Адольф, В.А. Формирование профессиональной компетентности будущего учителя // Педагогика. - 1998. - № 1. - С. 72-75.
10. Сластенин В.А. Профессионализм педагога: акмеологический контекст // Педагогическое образование и наука. - 2002. - № 4. - С. 4-9.
11. Сластенин В.А., Мищенко А.И. Профессионально-педагогическая подготовка современного учителя. - М.: Логос, 2000. - 422 с.
12. Уматалиева К.Т. Развитие профессиональных и методических компетенций преподавателя колледжа в процессе повышения квалификации с применением современных технологий обучения // Молодой ученый. — 2012. — №3. — С. 419-423. — URL <https://moluch.ru/archive/38/4359/> (дата обращения: 08.04.2018).
13. Кашлев, С.С. Интерактивные методы обучения : учебно-методическое пособие / С.С. Кашлев. – Минск : ТетраСистем, 2011. – С.51
14. Филатова О.П. Процесс формирования методической компетенции педагогов при освоении аудиовизуальных технологий обучения // Научное обеспечение системы повышения квалификации кадров. 2013. №1 (14). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/protsess-formirovaniya-metodicheskoy> (дата обращения: 08.04.2018).
15. Соловова Н.В. Методическая компетентность преподавателя вуза в условиях реформирования и модернизации

системы высшего профессионального образования // Сибирский педагогический журнал. 2008. №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/metodicheskaya> (дата обращения: 08.04.2018).

16 Шаган В.С. Педагогическое сопровождение процесса развития методической компетентности преподавателя колледжа: Автореф. дис. канд. пед. наук. – Ижевск -2010 - 21 с.

Завалко Н.А.,

д.п.н., профессор, кафедра педагогического образования и менеджмента
Восточно-Казахстанский государственный университет имени С. Аманжолова
г. Усть-Каменогорск, Казахстан
E-mail автора: zavalco_na@mail.ru

Стеблецова И.С.,

к.п.н., доцент кафедры педагогического образования и менеджмента
Восточно-Казахстанский государственный университет имени С. Аманжолова
г. Усть-Каменогорск, Казахстан
Email автора: ira1969st@mail.ru

Радченко Н.Н.,

к.п.н., доцент кафедры педагогического образования и менеджмента
Восточно-Казахстанский государственный университет имени С. Аманжолова
Усть-Каменогорск, Казахстан
E-mail автора: radchenkon76@inbox.ru

Ровнякова И.В.

к.п.н., доцент кафедры педагогического образования и менеджмента
Восточно-Казахстанский государственный университет имени С. Аманжолова
г. Усть-Каменогорск, Казахстан
E-mail автора: ivr1906@mail.ru

**СОДЕРЖАНИЕ И ТЕХНОЛОГИИ РАБОТЫ ПО РАЗВИТИЮ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ
КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧИТЕЛЕЙ, РАБОТАЮЩИХ С ОДАРЕННЫМИ ДЕТЬМИ**

Аннотация: в статье рассматривается актуальная проблема развития профессиональной компетентности педагогов, работающих с одаренными детьми. Предложена авторская трактовка данного понятия, выявлены основные противоречия, в соответствии с которыми обоснована необходимость разработки содержательных и методических основ развития профессионализма педагогов. Определены пути повышения профессиональной компетентности педагогов, работающих с одаренными детьми, через разработку специальной системы, использование современных педагогических технологий, разработку методической обеспеченности. Автором раскрыты педагогические условия процесса развития профессионализма педагогов. Описан опыт внедрения инновационного регионального проекта «Дарынды мектеп», а также передовой опыт различных организаций по работе с одаренными детьми. Освещено содержание спецкурса «Развитие одаренности личности школьника». Осуществлен анализ итогов проведенной опытно-экспериментальной работы по развитию профессиональной компетентности педагогов, работающих с одаренными детьми.

Ключевые слова: профессиональная компетентность педагога, одаренные дети, педагогические условия, компетентностный подход, тьютор.

**ДАРЫНДЫ БАЛАЛАРМЕН ЖҰМЫС ІСТЕЙТІН МҰҒАЛІМДЕРДІҢ КӘСІБИ
ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ДАМУЫ БОЙЫНША ЖҰМЫСТЫҢ МАЗМҰНЫ МЕН ТЕХНОЛОГИЯСЫ**

Аңдатпа: мақалада дарынды балалармен жұмыс істейтін педагогтардың кәсіби құзыреттілігін дамыту өзекті мәселе екендігі қарастырылды. Педагогтардың кәсіби біліктілігін дамытудың мазмұны және әдістемелік негіздерін әзірлеу қажеттілігіне сәйкес негізгі қарама қайшылықтар анықталып, берілген түсінікке авторлық түсіндірме ұсынылды. Заманауи педагогикалық технологияларды пайдалану, әдістемелік қажеттіліктерді қамтамасыз етуді және арнайы жүйені әзірлеу арқылы дарынды балалармен жұмыс істейтін педагогтардың кәсіби құзыреттілігін арттырудың жолдары анықталды. Автор педагогтардың кәсіби құзыреттілігін дамыту үрдісіндегі педагогикалық шарттарын ашты. "Дарынды мектеп" инновациялық аймақтық жобасын енгізу тәжірибесі, сондай-ақ дарынды балалармен жұмыс бойынша әртүрлі ұйымдардың озық тәжірибелері сипатталған. "Оқушы тұлғасының дарындылығын дамыту" арнайы курсының мазмұны жарық көрді. Дарынды балалармен жұмыс істейтін педагогтардың кәсіби құзыреттілігін дамыту бойынша жүргізілген тәжірибелік-эксперименталдық жұмыстың қорытындысы талданды.

Кілтті сөздер: мұғалімнің кәсіби құзыреттілігі, дарынды балалар, педагогикалық жағдайлар, біліктілікке негізделген тәсіл, тәрбиеші.

CONTENT AND TECHNOLOGIES OF WORK ON DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF TEACHERS WORKING WITH GIFTED CHILDREN

Abstract: In the article described actual problem of teachers' professional competence development, who work with gifted children. The authors' interpretation of this concept is suggested and the main contradictions are revealed, according to which the need of substantive and methodological foundations of teachers' professionalism development is substantiated. The ways to improve the professional competence of teachers working with gifted children are defined, through the development of special system, the use of modern pedagogical technologies, and the development of methodological support. The author reveals pedagogical conditions of the process of teachers' professionalism development. The experience of introducing of innovative regional project "Daryndy mektep", also the best practices of different organizations according to the work with gifted children are described in the article. The content of special course "The development of school student's giftedness" is showed. The analysis of the results of the conducted experimental work on the development of professional competence of teachers working with gifted children was done.

Keywords: teachers' professional competence, gifted children, pedagogical conditions, competitive approach, tutor.

Введение

В настоящее время одной из актуальных проблем в области образования является недостаточный уровень профессиональной компетентности педагогов, работающих с одаренными детьми. В контексте данного исследования профессиональная компетентность педагога рассматривается как совокупность взаимосвязанных знаний, умений, навыков, личностных качеств, способов деятельности, образованных системой ключевых, базовых и специальных профессионально-педагогических компетенций, нацеленных на его личностное и профессиональное совершенствование, и обеспечивающих успешную реализацию конструктивной деятельности по формированию в образовательном процессе компетентной личности [1, С.59]. В соответствии с этим под профессиональной компетентностью учителя, работающего с одаренными детьми, мы понимаем способность учителя компетентно и продуктивно осуществлять в целостном педагогическом процессе теоретическую и практическую деятельность, направленную на выявление и развитие одаренности учащихся, достижение самореализации личности.

В настоящее время сложилось противоречие между несоответствием уровня профессионально-педагогической подготовленности учителя, работающего с одаренными детьми, и современными требованиями, предъявляемыми к нему в педагогической деятельности; настоятельной потребностью практики работы школ в развитии профессионализма учителей, работающих с одаренными детьми, и недостаточностью методического обеспечения данного процесса. В соответствии с этим одной из актуальных задач является разработка содержательных и методических основ развития профессионализма педагогов, работающих с одаренными детьми.

Основная часть статьи

Прогнозируя данный процесс, мы в своей работе исходили из необходимости и адаптации содержания образования к интересам и потребностям педагогов с учетом проблем, возникающих у них в процессе профессиональной деятельности, мотивов и ценностных ориентаций. Важнейшими в нашей деятельности по повышению профессиональной компетентности педагогов, работающих с одаренными детьми, являются принципы маневренности образовательных программ, их многовариантности, обеспечивающие многообразие образовательных услуг в соответствии с образовательными потребностями личности. Программы и учебные планы отличает прогностичность, т.е. принципиальная ориентированность на динамичные изменения социально-экономической и педагогической среды и вариативные образовательные потребности педагогов.

Мы согласны с И.А.Носковым в том, что деятельность педагога в системе повышения квалификации характеризуется определенной этапностью: первый - мотивированный выбор содержания повышения квалификации; второй - определение формы повышения квалификации; третий этап сопряжен с получением профессиональных знаний, умений и навыков и развитием личностных качеств; последний характеризуется вхождением педагога в профессиональную конъюнктуру [2; С. 251].

Мы определили следующие основные направления деятельности по развитию профессиональной компетентности педагогов, работающих с одаренными детьми: апробация и внедрение разработанной системы по развитию профессионализма педагогов; проверка выдвинутых педагогических условий; контроль за ходом экспериментальной работы, своевременная коррекционная деятельность.

Процесс реализации нашей системы основывался на следующих факторах, определяющих ее эффективность: система развития профессиональной компетентности педагогов, работающих с

одаренными детьми, представляет собой четко разработанную педагогическую структуру, которая носит перспективно развивающийся характер и формирует профессиональную компетентность; в ходе реализации системы производится адекватная трансформация педагога в профессиональную деятельность специалиста (взаимосвязь теоретических знаний и практических умений); процесс развития профессиональной компетентности педагогов, работающих с одаренными детьми, в рамках разработанной системы осуществляется с использованием современных педагогических технологий; реализация системы должна сопровождаться созданием эффективных педагогических условий, включающих разработку и внедрение критериев и показателей уровня сформированности профессиональной компетентности педагогов, работающих с одаренными детьми, и характерных особенностей инновационных учебных заведений [3; С.39-40].

Развитие профессиональной компетентности педагогов - это сложный процесс, предусматривающий реализацию самых различных по объему и содержанию этапов, поэтому мы отдаем себе отчет в том, что формирование искомого качества невозможно ограничить рамками определенных экспериментальных процедур, поэтому содержание обучения в условиях разработанной нами системы реализовывалось через методическую деятельность в различных направлениях, в том числе, спецкурсы, семинары, тренинги, ролевые и деловые игры.

В процессе осуществления опытно-экспериментальной работы нами были специально созданы следующие педагогические условия, которые подвергались проверке: на различных этапах эксперимента применялись инновационные технологии обучения; максимально использовался потенциал семинаров, круглых столов, конференций; совместно с Восточно-Казахстанским региональным научно-практическим центром «Дарын» реализовывался проект «Дарынды мектеп»; внедрялся спецкурс «Развитие одаренности личности школьника»; оптимально сочетались коллективные, групповые и индивидуальные формы работы, теоретическая и практическая подготовка педагогов; максимально использовался потенциал инновационных учебных заведений и психолого-педагогическая диагностика для отслеживания результатов.

Важнейшим условием управления процессом развития профессиональной компетентности педагогов, работающих с одаренными детьми, является соблюдение принципа системности, комплексности. В нашем случае он был реализован через разработку и реализацию инновационного регионального проекта «Дарынды мектеп». Цель проекта - создание необходимых условий и средств, направленных на совершенствование системы выявления, поддержки и развития одаренных детей Восточно-Казахстанской области. Основные задачи: 1) оптимизация процесса управления взаимодействием субъектов региональной системы образования по созданию новых условий для развития одаренных детей; 2) разработка интегрированных программ работы с одаренными детьми; 3) создание комплекса диагностических процедур и методов, направленных на раннее выявление и отслеживание развития одаренных детей региона; 4) интеграция образовательных учреждений разных типов в рамках региональной системы образования, создание педагогических комплексов, в том числе, с академической наукой; 5) создание системы непрерывного социально-педагогического, психологического сопровождения одаренных детей в рамках региональной системы образования; 6) подготовка педагогических кадров к работе с одаренными детьми и внедрение нового опыта в практику работы образовательных учреждений и систему повышения квалификации педагогов и др.

Разработке проекта предшествовала большая аналитическая работа, направленная на систематизацию положительного опыта различных организаций, структурных подразделений, отдельных педагогов по работе с одаренными детьми; выявление проблем в данной области. Так, основными, на наш взгляд, являются следующие проблемы: недостаточная разработанность методических основ содержания и технологий обучения и развития одаренных детей; недостаточно высокий уровень профессиональных компетенций педагогов в работе с одаренными детьми; затруднения в отборе критериев для выявления одаренных детей, а также критериев оценки эффективности деятельности специализированных школ; недостаточно построены связи на уровне «образовательное учреждение - образовательное учреждение», обеспечивающие непрерывное социально-педагогическое сопровождение одаренного ребенка в социуме и др.

Исходя из состояния работы с одаренными детьми области и выявленными проблемами, были определены направления деятельности и пути решения проблем, разработан Комплексный план по реализации проекта «Дарынды мектеп», отражающий задачи обновления нормативно-правовой базы в области работы с одаренными детьми; развития широкого социального партнерства; интеграции образовательных учреждений разных типов; разработки механизмов взаимодействия между различными социальными институтами (семья, школа, вуз, учреждение дополнительного образования, психологические службы, образовательные центры, бизнес - структуры и др.); подготовки

педагогических кадров к работе с одаренными детьми и внедрения нового опыта в практику работы образовательных учреждений и систему повышения квалификации педагогов через следующие направления деятельности:

- применение современных, в том числе, дистанционных образовательных технологий;
- организацию стажировочных площадок и тренингов для педагогов;
- формирование дополнительных квалификаций педагога, необходимых для работы с одаренными детьми (тьютора, модератора, проектировщика и др.);
- организацию сетевого взаимодействия в реализации программ обучения одаренных детей;
- разработку специализированных образовательных программ / курсов, реализуемых на базе инновационных структур, деятельность которых направлена на работу с талантливыми детьми и молодежью;
- обеспечение информационно-методической поддержки педагогов, работающих с одаренными детьми через сеть виртуальных образовательных ресурсов и пр. [4; С.39-40].

В рамках коллективных форм взаимодействия разработано и апробировано содержание курса «Развитие одаренности личности школьника» для учителей школ (таблица).

Таблица – Учебно-тематический план курса «Развитие одаренности личности школьника»

№ п/п	Содержание курса	Лекции	Практические занятия
1	Теоретико-методологические основы развития одаренности	2	
2	Детская одаренность: признаки, виды, особенности личности одаренного ребенка	2	
3	Модели одаренности, факторы, влияющие на ее развитие	2	
4	Принципы и методы выявления одаренных детей	2	2
5	Принципы, цели, содержание и методы обучения одаренных детей	2	2
6	Типы образовательных учреждений для обучения одаренных детей. Возможности школ инновационного типа для развития детской одаренности	2	
7	Развитие одаренной личности в условиях современной социальной ситуации	2	
8	Профессиональная компетентность педагога, работающего с одаренными детьми. Менторство -форма работы с одаренными учащимися	2	2
9	Влияние коллектива и семьи на развитие одаренного ребенка	2	
	ИТОГО:	18	6

Цель курса - формирование у педагогов представлений об одаренности личности, ее психологических особенностях, методах выявления и идентификации одаренных детей, психологических механизмах формирования одаренности. Задачи курса: ознакомление учителей с теоретико-методологическими основами одаренности, структурой одаренности, теоретическими подходами к изучению одаренности; углубление научного мировоззрения на основе междисциплинарного подхода, знакомство с концепциями смежных дисциплин (философии, социологии, педагогики), методами исследования одаренной личности, приемами, подходами, технологиями ее развития и пр. В содержании курса «Развитие одаренности личности школьника» особое внимание уделено практическим занятиям, тренингам, играм и др.

По окончании обучения в рамках предложенного спецкурса среди учителей было проведено анкетирование, которое позволило сделать следующие выводы: 98% опрошенных признают важность и необходимость разработки и реализации подобных курсов, так как полученные знания и умения будут им полезны в дальнейшей профессиональной деятельности, 46% респондентов отметили, что в дальнейшем будут продолжать работу по самообразованию и самосовершенствованию по искомой проблеме. К трудностям, с которыми столкнулись учителя при изучении спецкурса, педагоги отнесли: отсутствие у слушателей умений и навыков работы с одаренными детьми; проблемы с адаптацией в спецкурсе.

Кроме того, с целью повышения профессиональной компетентности учителей, работающих с

одаренными детьми, проведены **инновационные** и стажерские площадки **«Особенности работы с одаренными детьми»**, «Индивидуальный образовательный маршрут как средство развития одаренных детей», «Инновационные стратегии и технологии в работе с одаренными детьми», научно-практические конференции, Летняя школа для педагогов, работающих с одаренными детьми, стажировка-интенсив конкурс «Одаренный учитель – одаренный ученик», круглые столы по проблемам психолого-педагогического сопровождения обучения одаренных детей, фестиваль инновационно-педагогических идей.

Среди наиболее распространенных форм обучения учителей в ходе экспериментальной работы мы использовали организацию семинаров – дискуссий, так как в процессе диалогического общения участников происходит формирование практического опыта совместного участия в обсуждении и разрешении теоретических и практических проблем. Необходимым условием развертывания продуктивной дискуссии являются личные знания, которые приобретаются учителями в процессе обучения, профессиональной деятельности. Семинары-дискуссии в нашей практике часто содержали элементы «мозгового штурма» и деловых игр. В первом случае участники стремились выдвинуть как можно больше идей, не подвергая их критике, а потом выделяли главные, обсуждали их и развивали, оценивая возможности их доказательства или опровержения. В другом случае дискуссии получали своего рода ролевую инструментовку, отражающую реальные позиции людей, участвующих в научных или производственных дискуссиях (ведущий, оппонент, рецензент, логик, психолог, эксперт и др.). Главным при организации дискуссий мы считаем создание атмосферы интеллектуальной раскованности, использование приемов преодоления барьеров общения, реализацию педагогического сотрудничества.

Анализ работы с инновационными учебными заведениями области, занимающимися обучением и воспитанием одаренных детей, показал, что в настоящее время потребности в информационном обмене и взаимодействии достаточно велики. Возможность обмена информацией, получение информации о накопленном коллегами опыте испытывают 76% педагогов, применение этого опыта в своей практике и возможность представить, опубликовать свои разработки желают 65% опрошенных.

Нами был определен ряд перспективных возможностей для использования информационных и коммуникационных технологий в своей деятельности, что позволило начать работу по объединению информационных ресурсов для реализации мероприятий программы «Дарын».

В ходе экспериментальной работы была создана информационная Интернет-система, которая призвана стать инструментом поиска, получения и обмена информацией, взаимодействия, обсуждения различных аспектов работы с одаренными детьми. Она предназначена для педагогов, методистов, администрации образовательных учреждений, родителей и детей. Информационная система дает возможность осуществлять координацию различных типов образовательных учреждений, формировать базы данных программно-методического обеспечения.

Информационная система представляет следующие возможности:

- для педагогов и администраторов: каталог образовательных программ; участие в Интернет-форумах по проблемам одаренности; возможности совместной творческой деятельности; оперативный обмен информацией;
- для молодежи и родителей: информация о проводимых в области мероприятиях и реализуемых программах; консультации специалистов.

Через сайт была организована работа сетевой региональной команды экспертов по работе с одаренными детьми.

В процессе экспериментальной работы нами широко использовались **тьюториалы** - очные занятия, проводимые тьютором на основе активных методов обучения и направленные на применение усвоенных знаний в профессиональной деятельности. В процессе эксперимента тьюториалы проводились раз в месяц в удобное для тьютора и педагогов время и, как правило, использовались для корректировки процесса самостоятельных занятий, освоения эффективных методов работы и обмена опытом. На тьюториалах широко применялись активные методы обучения: групповые дискуссии, деловые игры, тренинги, "мозговой штурм", которые были направлены на применение изучаемого материала к реальной профессиональной деятельности. Длительность подобных занятий составляла от 4 до 6 часов. В процессе тьюториалов использовались интенсивные формы коллективного обучения в режиме «погружения». Участники тьюториалов получили возможность упорядочить знания, развить практические навыки групповой работы, обменяться опытом и установить деловые связи.

Для педагогов школ был проведен ряд семинаров. Так, программа семинара «Организация работы с одаренными детьми» предусматривала обсуждение следующих вопросов: 1. Формы работы с одаренными детьми. 2. Исследовательская деятельность учащихся - фактор развития интеллектуальных способностей одаренных детей. 3. Требования к содержанию и оформлению исследовательских работ

школьников. 4. Подготовка учащихся к предметным олимпиадам. 5. Критерии отбора заданий для олимпиад различного уровня. 6. Виды состязаний одаренных детей по предметам естественного цикла.

В ходе другого семинара - «Работа с одаренными детьми как приоритетное направление деятельности инновационного образовательного учреждения» - состоялась презентация программы «Одаренный ребенок – шаг в будущее». Были обсуждены следующие вопросы: 1. Инновационная школа как учебно-методический центр обучения и развития одаренного ребенка. 2. Проектно - исследовательская деятельность одаренных учащихся в инновационном образовательном учреждении. 3. Формы и методы работы с одаренными детьми в Валеологической специализированной школе-комплексе для одаренных детей г.Усть-Каменогорска. 4. Сотрудничество - важный фактор взаимодействия педагога и одаренного ребенка.

Итогом подобной рефлепрактики в ходе группового анализа оказалось возникновение новых знаний, рефлексивных форм, сотворчество, эмоционально и мотивационно организованное обучающее пространство.

В целом, проведенная нами экспериментальная работа позволила выявить, что получены положительные результаты по развитию всех компонентов профессионализма педагогов, работающих с одаренными детьми. Так, мотивационный компонент на высоком уровне сформирован у 45% педагогов, на среднем - у 37%, на низком - у 18% учителей. Произошли изменения в ценностном отношении к профессиональной деятельности, осознании личной ответственности в развитии одаренного ребенка, понимании необходимости организации специальной работы с одаренными детьми. У педагогов, прослушавших курс «Развитие одаренности личности школьника», произошел существенный прирост знаний требований, предъявляемых к современному педагогу, знаний признаков общей и специальной одаренности, знаний стратегий работы с одаренными детьми, знаний программ обучения и развития одаренных детей.

Анализ результатов по другим компонентам профессиональной компетентности педагогов, работающих с одаренными детьми, позволил выявить: в наибольшей степени у педагогов сформирован оценочный компонент (66% - высокий, 32% - средний уровни), на столь же высоком уровне находится и процессуально-технологический компонент (64% - высокий и 29% - средний уровни). Что же касается когнитивного компонента профессионализма педагогов, работающих с одаренными детьми, то необходимо отметить, что его показатели не столь существенно изменились, но все же наметилась положительная динамика развития данного компонента, (51% - высокий и 41% - средний уровни).

Качественный анализ результатов опытно-экспериментальной работы показал, что преобладающее число учителей научились прогнозировать дальнейшее личностное развитие обучаемого; выстраивать индивидуальную образовательную траекторию обучения одаренного ребенка; подбирать содержание, методы и способы и технологии обучения, адекватные способностям и возможностям одаренного ребенка; управлять развитием субъектной позиции одаренного ребенка при реализации учебно-воспитательного процесса.

Экспертная оценка посещенных занятий педагогов экспериментальной группы, показала, что у них сформированы такие показатели, как получение информации о запросах ученика и его продвижении в обучении; демонстрация учителем знания учебного предмета, письменного и устного объяснения материала; общение, взаимодействие учителя с учениками; поддержание творческой атмосферы на уроке.

Выводы

Подводя итоги работы по развитию профессионализма педагогов, работающих с одаренными детьми, мы пришли к следующим выводам:

- участие в экспериментальной работе помогло каждому учителю преодолеть затруднения в расширении спектра используемых технологий и методик диагностики одаренности и обучения одаренных детей, создании условий для их самореализации;

- возросший в ходе экспериментальной работы уровень профессионализма педагогов переносится на выполнение повседневных действий и функций учителя, при работе с одаренными детьми;

- учителя, принявшие участие в эксперименте, могут адекватно оценивать результаты собственной педагогической деятельности и опыт своих коллег по искомой проблеме с точки зрения последних достижений педагогики и психологии;

- у учителей, принявших участие в эксперименте, заметно возрос интерес к участию в различного рода конкурсах, фестивалях, ярмарках, конференциях и др.

Таким образом, результаты опытно-экспериментальной работы по развитию профессиональной компетентности учителей, работающих с одаренными детьми, еще раз доказали необходимость создания специальных педагогических условий, в числе которых - разработка методического

обеспечения данного процесса, внедрение системы по развитию профессионализма педагогов, работающих с одаренными детьми.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Антипова В.М., Колесина К.Ю., Пахомова Г.А. Компетентностный подход к организации дополнительного педагогического образования в университете // Педагогика. – 2006. – №8. - С.57-62.
2. Носков И.А. Организационно-педагогические основы индивидуализированной системы повышения профессиональной квалификации учителя. В кн. «Педагогический менеджмент и управление развитием образования». - Алматы, 2008. – С.230-435.
3. Жексембаева У.Б. Теория и практика работы с одаренными детьми. Монография / У.Б. Жексенбаева. Алматы: Тугуль-принт, 2005. - 380 с.
4. Сопровождение одаренного ребенка в региональном образовательном пространстве / Учебно-методическое пособие / под ред. М.В.Груздева, А.В.Золотаревой. – Ярославль: Изд-во ЯГПУ, 2012. – 291 с.

Кодекова Г.Б.,

докторант 3-го курса

Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова

Galeka1985@mail.ru

Жуматаева Е.

д.п.н, профессор

Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова

МОДЕЛЬ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО МЫШЛЕНИЯ СТУДЕНТОВ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация: Мақалада студенттердің кәсіби ойлау қабілетін дамыту мәселесі қарастырылады. Аталған мәселе бойынша әдебиет көздері теориялық талдау жүргізілді. Отандық және шетел ғалымдардың еңбектерін саралау нәтижесінде «кәсіби ойлау» ұғымына өзіндік анықтама беруге тырысты. Заманауи шарттарында студенттердің кәсіби ойлау қабілетін дамыту моделі құрастырылды. Теориялық және эмпирикалық зерттеу жүргізілді. Алынған нәтижелер ЖОО-да педагогикалық үрдісті жетілдіруге мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: модель, кәсіби ойлау, студент, кәсіби іс-әрекет.

Аннотация: В данной статье рассматривается проблема развития профессионального мышления студентов. Проведен теоретический анализ литературных источников по вышеназванной проблематике. На основе анализа работ отечественных и зарубежных ученых была предпринята попытка определить понятие «профессиональное мышление». Разработана модель развития профессионального мышления студентов в современных условиях. Проведено теоретическое и эмпирическое исследование. Полученные результаты исследования позволяют улучшить педагогический процесс в вузе.

Ключевые слова: модель, профессиональное мышление, студент, профессиональная деятельность.

Summary: In this article the problem of development of professional thinking of students is considered. The theoretical analysis of literary sources on the above-mentioned problems is carried out. Based on the analysis of the works of domestic and foreign scientists, an attempt was made to define the concept of "professional thinking". The model of development of professional thinking of students in modern conditions is developed. Theoretical and empirical research is conducted. The results of the study will improve the pedagogical process in the University.

Keywords: model, professional thinking, student, professional activity.

Развитое профессиональное мышление является важным компонентом компетентности студентов в условиях вузовской подготовки и позволяет прогнозировать успешность профессиональной деятельности. Анализ работ отечественных и зарубежных ученых показывает, что в психологии достаточно подробно исследованы различные аспекты проблемы профессионального мышления.

Анализ разработанности проблемы профессионального мышления показывает множество исследований, имеющих для его понимания общетеоретическое и методологическое значение, но не учитывающих особенности развития разновидностей профессионального мышления, исходя из современных условий информатизации и интеграции в мировое образовательное пространство. В целом, ученые исследуют специфику разновидностей профессионального мышления; дают характеристику общих черт профессионального мышления; изучают детерминацию профессионализацией и ее результатами; исследуют внутренние противоречия этого мышления. Основной вывод авторов склоняется к тому, что развитие профессионального мышления полезно для системы общего и специального образования, также оно полезно и для работы со специалистами в трудовых коллективах, поскольку выявляет закономерности формирования нравственности профессионала. Однако малоизученными остаются вопросы профессиональной подготовки и уровня развития профессионального мышления в контексте компетентностного подхода, сохраняются острые

разногласия по вопросу о природных «задатках», крайне мало изучены оценочный и практический аспекты данного типа мышления, остается малоизученной диалектика профессионализма и дилетантизма.

В результате анализа психолого-педагогической литературы по профессиональному мышлению было установлено, что были проведены междисциплинарные исследования профессиональной специфики и трудовой деятельности. Намечались несколько направлений в работе психологов, философов и специалистов:

- Физиологические основы, формы и типы мышления: Л. С. Выготский, Б. Г. Ананьев, Л. М. Веккер, С. Л. Рубинштейн, А. В. Брушлинский, М. А. Холодная, В. М. Русалов, Б. М. Теплов, В. Д. Небылицын и др.;
- Компетентностный подход реализующий ценностно-эффективное направление в профессиональной подготовке специалистов: В. А. Адольф, А. Б. Бекманова, Ю. В. Варданян, В. Н. Введенский, А. А. Деркач, А. К. Маркова, М. В. Семенова, В. А. Сластенин, Т. М. Сорокина, С. И. Ферхо, Н. Р. Шаметов и др.;
- инженерно-техническое мышление: Альтшуллер Г. С., Белозерцев В. И., Кудрявцев Т. В., Лебедев О. Г., Левиева С. Н., Моляко В. А., Попов Е. В., Пospelов Д. Л., Семибратов В. Г., Смирнова В. С., Сергеева Е. С., Румянцева Э. А., Чебышева В. В., Шеменев Г. И., Шубас М. Л. и др.;
- «жанровое» мышление кинорежиссера: Герасимов С. А., Козинцев Г. М., Ромм М. И., Рязанов Э. А., Эйзенштейн С. М. и др.
- сценическое мышление: Брехт Б., Ершов П. М., Товстоногов Г. Л., Станиславский К. С. и др.

Таким образом, анализ состояния проблемы развития профессионального мышления студентов, представленного в отечественной и зарубежной литературе, свидетельствует о необходимости более углубленного изучения внутренних, ресурсных, психологических условий профессионального развития человека, в частности, факторов возраста и пола, возможностей установления особенностей их проявления в развитии профессионально важных качеств с целью использования соответствующих данных в научных исследованиях, организации образовательного процесса в вузе и других сферах. Недостаточная разработанность проблемы развития профессионального мышления при ее несомненной значимости обусловили необходимость создания методической системы, позволяющей с достаточной степенью эффективности развивать вышеназванное явление.

Проблема развития профессионального мышления связана с работами по общей теории мышления и основывается на исследованиях особенностей профессионального мышления.

Общее количество студентов вуза разных специальностей, принимавших участие в эксперименте – 200. В том числе в экспериментальной группе (ЭК) -100 и контрольной группе (КГ) – 100 испытуемых. Всего – 200 респондентов.

База исследования: Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова.

На основе вышеизложенных разновидностей мы приступили к анализу понятий «профессиональное мышление» и попытались определить специфику подготовки профессиональных кадров. Так, например, А. А. Баталов считает, что «профессионализация, проникая во все звенья общественного механизма, всюду распространяет тип мышления, для которого главным ориентиром выступает дело. Суть этого мышления не только в специализации мыслительных действий сообразно особому виду труда. Такая специализация намечается еще в духовной культуре древнего общества: достаточно сравнить фольклор скотоводов, земледельческих племен и др.». Он определяет профессиональное мышление как тип, который характерен, прежде всего, тем, что работа (занятие, дело) выступает главной его детерминантой, связывающей, «фильтрующей», преобразующей влияние всех остальных социальных факторов. В качестве разновидностей выделяет в профессиональном мышлении (инженерно-техническое, юридическое, военно-тактическое, музыкальное, врачебное и т. д. и т. п.) как суть содержательные формы духовной деятельности, возникающие на почве специализации труда. [1, С. 14] В качестве основных линий им выделены: предметно-целевая, технологическая, социально-технологическая и институциональная.

Г. Г. Валиуллина пишет, что развитие профессионального мышления студентов можно представить, в широком смысле, как переход от мышления академического к мышлению собственно профессиональному, и, в узком смысле, как трансформацию отдельных видов и свойств мыслительной деятельности человека и получение новых их сочетаний в зависимости от предмета, средств, условий, результата труда, то есть в образовании специфических видов профессионального мышления – психологического, технического и других. В ходе исследования ею доказано, что статистически значимым является совокупное влияние избранной специальности с другими факторами (возраст, пол, курс) на следующие характеристики профессионального мышления студентов: операции сравнения и анализа; комбинаторные способности; практическое математическое мышление и особенности владения

профессиональным категориальным аппаратом; образную беглость, вербальную креативность и практическое мышление студентов. Ею установлено статистически достоверное влияние: *фактора возраста* – на гибкость мышления, образную беглость, комбинаторные способности; процессы сравнения, анализа, абстракции, рассуждения, решения логических задач студентами; на показатели вербальной креативности, владения профессиональным категориальным аппаратом; *фактора пола* – на гибкость мышления, вербальную беглость и подвижность речемыслительных процессов студентов. Также Г. Г. Валиуллиной статистически подтверждается *совокупное влияние двух факторов* – на гибкость мышления, образную беглость; процессы сравнения, анализа, решения логических задач студентами; на показатели вербальной креативности, владения профессиональным категориальным аппаратом, практического математического мышления, практического мышления в целом. Исследователем дополнительно установлена степень влияния *фактора избранной специальности* на развитие ряда характеристик профессионального мышления студентов. [2 с. 18].

Проблема исследования профессионального мышления педагога является одной из фундаментальных в педагогической психологии. Ее значимость обусловлена ролью педагогического мышления в организации деятельности педагога, его профессионального поведения и общения. В психолого-педагогической литературе понятие «профессиональное мышление» (Г. А. Балл, Ю. К. Бабанский, Д. Брунер, П. Я. Гальперин, В. В. Давыдов, З. И. Калмыкова, В. А. Крутецкий, А. Н. Леонтьев, И. Я. Лернер, А. М. Матюшкин, Н. А. Менчинская, М. Н. Скаткин, Л. М. Фридман и др.) употребляется в двух смыслах. В одном смысле, когда подчеркивают высокий профессионально-квалификационный уровень специалиста, речь идет об особенностях мышления, выражающих его качественный аспект. В другом смысле, когда подчеркивают особенности мышления, обусловленные характером профессиональной деятельности, имеется в виду предметный аспект (математическое, физическое, экологическое мышление и др.) [3 с. 35-42].

Б.Т. Кенжебеков выделяет следующие виды профессиональной компетентности: специальная компетентность - умение адекватно осваивать свою профессиональную деятельность, прогнозировать свое профессиональное развитие; социальная компетентность – умение работать в коллективе, способность к кооперативным и профессиональным отношениям, социальная ответственность за результаты профессиональной деятельности; личностная компетентность - освоение средств и способов самовыражения и развития, индивидуализация в профессиональной деятельности; индивидуальная компетентность - способность реализовать свои способности, развивать свою индивидуальность через призму профессии, готовность к профессиональному росту, сохранять свою индивидуальность, эффективно управлять рабочим процессом, в организации своей работы, достигать положительного результата несмотря на тягости, трудности и усталость [4].

Профессиональное мышление является важнейшим качеством личности специалиста, зрелой формой умственной деятельности, считают С. Н. Бегидова, С. А. Хазова и др.. [5 с. 18]. Они считают, что профессионально-творческое мышление занимает в структуре профессиональной компетенции педагога одно из ведущих мест, являясь инвариантой профессионализма и важным показателем конкурентоспособности современных специалистов, в том числе специалиста по физической культуре и спорту. Профессиональное мышление ученые рассматривают в единстве с творчеством и определяют мышление следующим образом: «творческое мышление – это умственная деятельность, которая осуществляется необычными для субъекта, наиболее эффективными в данной ситуации способами решения поставленных задач и в процессе которой обнаруживаются новые, оригинальные возможности применения накопленных знаний; в итоге субъект мыслительной деятельности получает качественно новый результат и предпосылки для формирования новых знаний и умений». [5, с. 33] В структуру профессионально - творческого мышления учеными внесены содержательные (мышление, направленное на решение конкретных задач), качественные (качество мыслительной деятельности и/или результата), и операциональные компоненты (приемы мыслительной деятельности, способы ее осуществления). Так, в содержательный компонент входят общеобразовательные дисциплины, базовые дисциплины, профилирующие дисциплины формирующие профессиональное мышление; в качественный компонент дивергентность, гибкость, оригинальность, новизна, самостоятельность; в операциональные компоненты - способы умственных действий, а именно сравнение, анализ, синтез, абстрагирование, обобщение, конкретизация, варьирование.

Суть понятия «профессиональное мышление учителя» определяет Д. В. Вилькеев, и нам данное определение ценно, и мы в дальнейшем будем опираться на него. *Профессиональное мышление учителя* – это специфическая умственная деятельность, в ходе которой происходит обобщенное отражение и творческое преобразование в его психике объективных характеристик педагогического процесса, моделирование процессов обучения и воспитания, обусловливаемое спецификой педагогических явлений, целями и задачами обучения и воспитания, а также профессиональным опытом учителя [6]

Методологию формирования у будущего учителя профессионального мышления как *системообразующей компетенции педагога* рассматривает в своем исследовании Г. И. Гильманшина [7]. Ею выделяется семь основных его *функций*: объяснительная, диагностическая, прогностическая, проективная, рефлексивная, управления педагогическим процессом и коммуникативная (первые пять можно отнести к формам и методам научного мышления). *Сущность* профессионального мышления учителя-естественника, по мнению Г. И. Гильманшиной, проявляется в синергетическом эффекте единства специально-научного (мышление в области предметной специализации), педагогического (научного и прикладного) мышления и методического мышления. Его *особенность* связана с особенностью мышления в области предметной специализации учителя. В данном случае Г. И. Гильманшина рассматривает профессиональное мышление через призму труда педагога, поэтому в структуре исследуемого явления нашли отражение предметная специализация учителя. Ученый утверждает, поскольку профессиональное мышление – многокомпонентное личностное образование со сложной структурой, постольку и его формирование является длительным процессом поэтапного осуществления целого ряда взаимосвязанных промежуточных целей. Она считает, что на содержание системы формирования профессионального мышления на основе компетентностного подхода оказывают влияние источники знания (социокультурные, научно-педагогические, прикладные педагогические, методические, специально-научные предметные) с учетом принципов (гуманизации и гуманитаризации, диверсификации, фундаментализации, интеграции, инновационности профессиональной деятельности) и критериев отбора учебного материала.

Таким образом, изучив литературные источники, мы пришли к мнению, что профессиональное мышление рассматривается как профессиональное качество специалиста, как компонент общей культуры человека, как психическое образование, как составляющая профессиональной компетенции. Его специфика проявляется в профессиональной деятельности и определяется содержанием задач, проблемных ситуаций, решаемых специалистом на различных этапах трудовой деятельности. В результате анализа теоретических основ профессионального мышления нами было дано следующее определение, что **«Профессиональное мышление - это интегральное, многоуровневое отражение и преобразование в обобщенном виде объективных характеристик профессиональной деятельности, детерминируемых его целями и задачами, личностными особенностями специалиста»**. Особую значимость профессиональное мышление приобретает в связи с возникновением на рынке труда широкопрофильных профессий. Это новый тип профессиональной деятельности, с другим содержанием, функциями и требующий нового способа ориентировки в предмете своей деятельности. Для широкопрофильного работника характерен такой способ организации познавательной деятельности, который позволяет ему на единой ориентировочной основе решать разнотипные профессиональные задачи: проектирование, конструирование, производство, эксплуатацию технических систем. Поэтому развитие профессионального мышления в современных условиях имеет актуальный характер. Изучив различные научные источники, мы предлагаем модель развития профессионального мышления студентов высшего учебного заведения и схему №1.

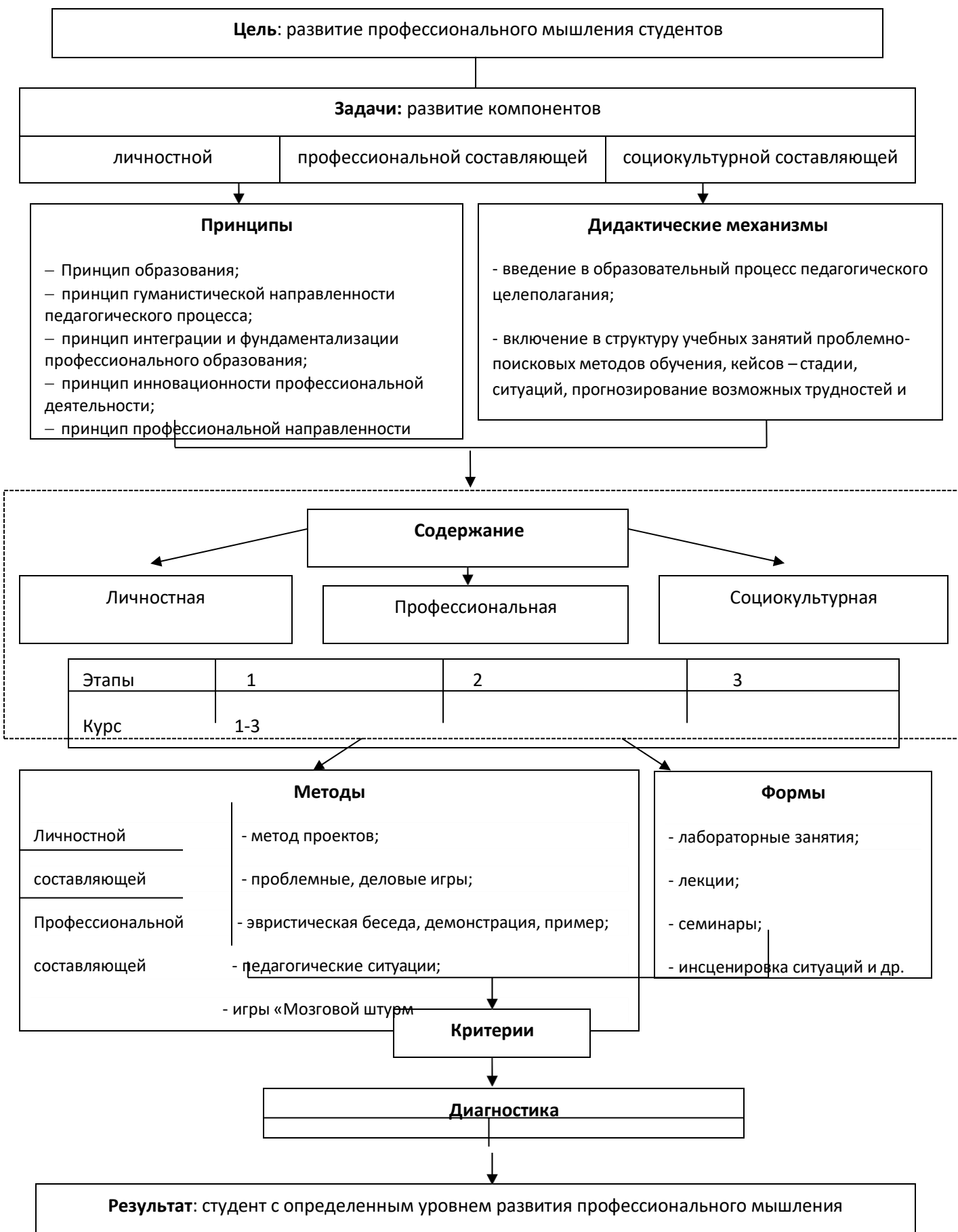

Схема 1. Модель развития профессионального мышления студентов вуза

Практика подготовки специалистов в вузах есть та деятельность, в которой формируется способ мышления и усваивается соответствующее ему содержание знаний о будущей профессиональной деятельности. Как отмечено в интернет – ресурсах [8], многопрофильный специалист общего основания и предмета не видит, и каждый вариант предмета выступает для него как разные предметы. Эти особенности ориентировки важно иметь в виду при организации профессиональной подготовки широкопрофильного специалиста, при задаче формирования его политехнического мышления. В процессе обучения предмет деятельности должен быть раскрыт ему в инвариантном виде и его многообразных вариантах — конкретных формах существования, в которых он и выступает в разных задачах. Так, технические объекты разного назначения, с разными принципами функционирования должны выступить в общем основании — прежде всего их системной организации, общем типе структуры и разнообразии видов этого типа в разных технических объектах.

С целью определения исходного состояния профессионального мышления был организован констатирующий эксперимент. Нами были использованы опросники, с помощью которых мы выявили понимание студентами сущности понятий «мышление», «профессиональное мышление».

Для исследования теоретического, а также эвристического мышления студентов был использован *методический прием самостоятельного составления вопросов студентами*. Мы использовали методику Г. Г. Валиуллиной [2]. Методика имеет развивающую функцию, служит целям формирования умения видеть структурные связи в материале, данном на лекции, что способствует в дальнейшем тому, чтобы находить их в любом информационном блоке; развития способности возратить вопросу его первоначальный смысл, что является отличительным признаком думающего человека; по качеству вопроса судят о профессиональном уровне задающего. Испытуемым предлагалось составить 10 в меру сложных вопросов по изучаемой дисциплине, а также 10 вопросов по своей специальности. Данный прием позволяет также оценить уровень развития операций анализа, синтеза, обобщения студентов. Происходит отработка практического навыка задавания вопросов, умения соблюдать уровень абстракции при изложении, избегать повторений и смыслового разрыва в формулировках. Задание может иметь форму составления студентами тестовых заданий, что придает диагностической методике развивающую функцию: выполнение уже требует больших временных затрат, но и умственных усилий, активизации творческих способностей. Операции сравнения и обобщения в мышлении студентов исследовались с помощью методики «Сравнение понятий», позволяющей оценить уровень развития понятийного мышления.

В ходе опытно-экспериментальной работы мы решили выяснить, какой смысл вкладывают студенты в само понятие "мышление" и "профессиональное мышление". Всего было охвачено 200 респондентов. Им был задан вопрос: «Дайте определение понятию "мышление"?». Достаточно полно и грамотно ответили 40% опрошенных студентов; неполно рассмотрели содержание понятия 56%; 4% - затруднились ответить. Далее предлагалось выяснить: «Как Вы понимаете выражение "профессиональное мышление"?». На данный вопрос полно и содержательно ответили лишь 41%; неполный ответ дали 40%. Также в процессе опроса мы выявили, что студенты разграничивают понятия «мышление» и «профессиональное мышление», «творческое мышление».

При использовании ряда методик Г. Г. Валиуллиной были случаи невыполнения студентами инструкции. Это явилось следствием непонимания формулировки инструкции или сознательного игнорирования в силу определенных мотивов. Данные по этому признаку, проявленному более чем 8% испытуемых, также были включены в статистический анализ, который позволил определить уровень профессионального мышления. Непонимание инструкции указывает на низкое качество репродуктивных мыслительных действий испытуемого, а также обусловлено особенностями речемыслительных процессов, в частности, уровнем развития понимания, рассматриваемого в современных исследованиях в качестве одного из компонентов профессионального мышления [9, 10].

На основе оценки успешности выполнения испытуемыми всех предложенных методик были выделены три группы студентов: с высоким, средним и низким уровнем развития профессионального мышления. Было установлено количество студентов, обладающих тем или иным уровнем развития профессионального мышления. Результаты свидетельствуют о валидности использованных методов задаче исследования основных характеристик профессионального мышления студентов [9, 10].

Результаты исследования показали, насколько студенты признают и осознают, что задача развития и формирования профессионального мышления является первостепенной. Частично эта проблема может быть решена при чтении курса по психолого-педагогическим наукам. В частности, нами был предложен курс «Психология карьеры». Назначение данной дисциплины нам видится в следующем: развивать у будущего специалиста творческое, профессиональное мышление; сообщать слушателям знание основ науки таким образом, чтобы это давало пищу для ума; формировать мировоззрение; будить интерес к науке; убедительно показывать пути применения изучаемых знаний на

практике; вырабатывать у студентов навыки ведения записей сообщаемых знаний; совершенствовать, расширять, углублять и закреплять эти знания путем самостоятельной работы над лекционным материалом. Лекционный курс «Психологии карьеры» вооружает будущего специалиста научной методологией, дает научное объяснение ее закономерностей, механизмов функционирования. С одной стороны, лекции должны показывать, каким образом общие теоретические идеи находят свою конструктивную разработку и операциональное воплощение непосредственно в практике, а с другой - помогать будущему специалисту увидеть, что за каждым конкретным решением профессиональной ситуации стоит определенная конкретно-методическая схема и более общая профессиональная идея. Именно такое качество обучения дает осознанный толчок развитию профессионального мышления.

В ходе исследования, изучив возможности содержания учебно-воспитательного процесса, мы пришли к следующим выводам:

- в педагогическом процессе вуза имеются потенциальные возможности для развития профессионального мышления студентов;
- содержание учебных дисциплин имеет достаточный объем для развития исследуемого явления;
- для развития профессионального мышления студентов необходима целенаправленная система деятельности преподавателей вуза, координация действий между кафедрами осуществляющих подготовку студентов по специальности с ориентацией на объект деятельности будущего специалиста.

Таким образом, сравнение полученных результатов констатирующего эксперимента с разработанной теоретической моделью показало необходимость организации специальной работы по развитию профессионального мышления студентов. Вышеизложенное привело нас к необходимости разработки специально-организованной опытно – педагогической деятельности по развитию профессионального мышления студентов, которая будет включать в себя 3 этапа: констатирующий, формирующий и обобщающий.

Анализ результатов экспериментальной работы дает основание считать, что развитие профессионального мышления студентов не только необходимо, но и возможно осуществить в условиях целенаправленной и планомерной организации опытно-педагогической работы.

С методологической точки зрения для выработки теоретической позиции нашего исследования значение имело определение теоретической основы исследования, уточнение содержания ключевого понятия «профессиональное мышление», разработка критериев и применение диагностического инструментария. Развитие профессионального мышления студентов является одним из аспектов необходимой подготовки к профессиональной деятельности.

В ходе опытно-педагогической работы нами было дано определение «профессиональное мышление», разработана модель развития исследуемого явления. Результаты диагностики исходного состояния понимания исследуемого явления определили основные направления работы по развитию профессионального мышления. Проведенное исследование, имеющее теоретико - экспериментальный характер, затрагивает только один из аспектов многофакторной проблемы и не претендует на исчерпывающее решение проблемы развития профессионального мышления студентов. В ходе проведения исследования и осмысления его результатов наметились новые проблемы, решение которых является принципиально важным. Среди них: дальнейшее теоретико-методологическое исследование разных аспектов проблемы развития профессионального мышления в условиях модернизации системы образования.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

- 1 Баталов А.А. Профессиональное мышление: философские проблемы Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора философских наук.
- 2 Валиуллина Г.Г. Возрастно-половые особенности развития профессионального мышления студентов: дис. ... канд. психол. наук. Астрахань, 2007.
- 3 Семенов И. Н., Степанов С. Ю. Рефлексии в организации творческого мышления и саморазвитии личности. // Вопросы психологии. – 1983. - № 2. - С. 35-42.
- 4 Кенжебеков. Б.Т. Университет студенттерінің кәсіби құзыреттілігін қалыптастырудың теориясы мен практикасы. –Астана, ЕҰУ, 2001–270 б.
- 5 Бегидова С.Н., Хазова С.А. Основы формирования опыта профессионально-творческого мышления педагога: Учеб.пособие для студентов вузов физической культуры //Под общ.ред. М.Я.Виленского.
- 6 Гильманшина, С. И. Формирование профессионального мышления учителя / С. И. Гильманшина, Д. В. Вилькеев // Высшее образование в России : научно-педагогический журнал МО и Н РФ. Москва. – 2002. – № 5. – С. 107–110 (авторских – 0,25 п.л.).
- 7 Гильманшина, С. И. Профессиональное мышление и особенности его проявления в деятельности учителя / С. И. Гильманшина // Структурно-функциональные и методические аспекты деятельности

университетских комплексов : материалы Всерос. науч.-метод. конф., Казань, 28–30 мая 2002 г. – Казань: Бутлеровские сообщения, 2002. – С. 22–24 (0,40 п.л.).

8 http://studopedia.ru/15_30434_psihologicheskie-osnovi-formirovaniya-professionalnogo-sistemnogo-mishleniya.html

9 Валиуллина Г.Г. Тест структуры интеллекта Р.Амтхауэра в исследовании половозрастных особенностей профессионального мышления студентов. В кн.: Проблемы развития личности в изменяющейся России: материалы Всерос. научно-практич. конф., 20–23 сентября 2006 г. Астрахань: Астрахан. гос. университет, 2007с. С. 76–77.

10 Валиуллина Г.Г. Методика «Фундаментальные понятия Вашей науки» в исследовании профессионального мышления студентов. В кн.: Технологии совершенствования подготовки педагогических кадров: теория и практика: юбилейн. межвуз. сб. научн. тр. Казань: Татар. гуманитарно-пед. университет, 2008. Выпуск 10, с. 24–26.

Kurmanayeva D.K.,
doctor of Philosophy (PhD),
associate professor at the Foreign Languages Department
L.N. Gumilyov Eurasian National University
dina_k68@mail.ru

Kurmanayeva G.K.
doctor of Philosophy (PhD),
senior lecturer at the Foreign Languages Department
Astana University
gumi_k@mail.ru

USING REGIONAL COMPONENT IN IMPROVING SPEAKING SKILLS IN FOREIGN LANGUAGE'S CLASSES AT NON-LINGUISTIC UNIVERSITY

Abstract: The article discusses some ways of implementing the regional component in improving speaking skills in the content of foreign language teaching in a non-linguistic university. The use of material with a regional component in the educational process carries a very large amount of knowledge, creates a positive motivation for students and contributes to a more conscious learning of the language as a means of communication and enhances the communicative orientation of learning.

Keywords: regional component, content of education, improvement of speaking skills, intercultural communication.

Курманаева Д.К.,
PhD докторы, м.а. Шет тілдер кафедрасының доценті
Л.Н. Еуразия ұлттық университеті
dina_k68@mail.ru

Курманаева Г.К.
PhD докторы,
Шет тілдер кафедрасының аға оқытушысы
Астана университеті
gumi_k@mail.ru

АЙМАҚТЫҚ КОМПОНЕНТТІ ПАЙДАЛАНУ АРҚЫЛЫ СӨЙЛЕУ ДАҒДЫЛАРЫН ШЕТ ТІЛІ САБАҚТАРЫНДА ТІЛ ОҚЫЛМАЙТЫН ЖОО-да ЖЕТІЛДІРУ

Аңдатпа. Мақалада тілдік емес университетте шет тілін оқыту мазмұнында сөйлеу дағдыларын жетілдіруде аймақтық компонентті іске асырудың кейбір жолдары қарастырылады. Оқу процесінде аймақтық компоненті бар материалдарды қолдану білімнің үлкен көлемін алады, студенттер арасында жағымды мотивацияны қалыптастырады және қарым-қатынас құралы ретінде тілді саналы меңгеруге ықпал етеді, оқытудың коммуникативті бағытын нығайтады.

Түйінді сөздер: аймақтық компонент, оқыту мазмұны, сөйлеу дағдысын жетілдіру, мәдениетаралық коммуникация.

Курманаева Д.К.,
доктор PhD, и.о. доцента кафедры Иностранных языков
Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева
dina_k68@mail.ru

Курманаева Г.К.
доктор PhD,
старший преподаватель кафедры иностранных языков
Университет «Астана»
gumi_k@mail.ru

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ РЕГИОНАЛЬНОГО КОМПОНЕНТА В СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ НАВЫКОВ ГОВОРЕНИЯ НА ЗАНЯТИЯХ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА В НЕЯЗЫКОВОМ ВУЗЕ

Аннотация. В статье рассмотрены некоторые пути реализации регионального компонента в совершенствовании навыков говорения в содержании обучения иностранному языку в неязыковом вузе. Использование материала с региональным компонентом в учебном процессе несёт очень большой объём знаний, создает положительную мотивацию у студентов и способствует более осознанному овладению языком как средством общения, усиливает коммуникативную направленность обучения.

Ключевые слова: региональный компонент, содержание обучения, совершенствование навыков говорения, межкультурное общение.

For education that meets the current trends of globalization and the revival of national spiritual milestones, it is necessary to improve the content of education in accordance with the national and cultural system of values and regional needs of the country. This leads to the renewal of the content of education in the university, which would combine the world level of technical information equipment with the national system of values, where the regional component of education is of great importance. [1, 5]

"Foreign language" as an academic subject, which we would like to review taking into account the interest of our research, occupies a special place in this system. The peculiarity of a foreign language is that in the course of its study, not knowledge of the basics of science is acquired, but a communicative culture is formed through acquisition of new information.

Analysis of the existing educational practice suggests that the regional material in the current standard of higher education is not concentrated on the discipline "Foreign language". This approach to regional material does not allow using the entire arsenal of its functions in the professional development of future specialists.

Today, the study of language and culture has become an imperative demand of our time.

Through language, a person learns about the world and masters the reality, where different cultural traditions intersect. Learning a foreign language in a non-linguistic university performs communicative, informational, educational, developmental, cultural, humanitarian functions. In relation to the student, education can perform such a function if it is based on the regional component of the language being studied.

Therefore, from the point of view of the above, the regional component in determining the content of education in foreign language classes in a non-linguistic university should be based on the following:

1) taking into account the stated goals of teaching foreign languages in a non-linguistic university from the perspective of the dialogue of cultures;

2) taking into account the points of view of the experts in teaching methodology when determining the content of education;

3) the need for the formation of skills that make up the new professional and pedagogical function of the future specialist that we have identified - the organizer of intercultural communication.

Regional material for studying native land contributes to the enrichment of the subject-content plan of speech, makes a significant contribution to the education, training and development of foreign language means. The use of regional material carries out a multifunctional mission: patriotic education, general political education, personal enrichment of students and development of their cognitive interest. [2, 55]

A special function of the regional material is endowed in the study of a foreign language, where the study is carried out through the knowledge of text material. Filling the content of texts with regional material saturates their cognitive process with value-semantic component and components of regional knowledge: history of native land, customs, traditions and culture of native people, information about the outstanding people of their land. Along with this, the texts with such content serve as a good didactic material for various exercises on the development of foreign language speech of students.

The problem of improving university foreign language teaching in the speech activity of students, including speaking (monologue and dialogue speech) through the use of materials of local history, which was known in didactics as "study of native land", "native studies" remains the subject of pedagogical research. This problem includes the problem of local history, which is the part of ethno-cultural education.

For the purpose of value-semantic and value-target saturation of the content of learning a foreign language, we have systematized and composed texts about the historical monuments of Zhezkazgan region, which are of great cultural value for the all Kazakhstan people. Unfortunately, the history of the region studied by us has been in oblivion for many years, so the introduction of materials containing historical value into the educational process is the part of the implementation of the state program "Cultural heritage". [3, 8]

Regional material with value-semantic and value-target content is aimed at the formation and development of personality, the development of individuality in it, fills and defines the spiritual world.

Complex didactic tasks of mastering this program by students are as follows:

- to study the genesis of the development of national history;
- to formulate and resolve educational problems at the stage of development of society;
- to know the history of formation and development of a particular region of the Republic;
- to show interest in learning a foreign language and national history;
- to participate in the discussion of issues related to the history of the region and the features of its

development;

- to show conviction, to prove own opinion, to build life and career plans in accordance with their beliefs about native land;

- to show independence in decision-making, the desire for cooperation. [4, 25]

"Historical monuments of Zhezkazgan region", the study guide for students of non-linguistic specialties, created by us is able to solve educational, cognitive, educational problems, where the cognitive aspect is designed to expand knowledge about the native land.

The structure of the study guide includes the following sections: "Ulytau", "To value, preserve and pass it on to the following generation ...", "A summary of the Zhezkazgan region's Monuments".

In the process of learning a foreign language using regional materials, we set an integrating didactic goal: students are aware of the importance of studying national history, participate in the discussion, demonstrate value orientations in solving educational and professional tasks, make their own judgments, and show conviction. The priority goal is the development of value and value-semantic orientations.

The materials of this collection are aimed not only at the implementation of regional knowledge, but also allow students consolidating the lexico-grammatical material.

In compiling this guide, along with the general didactic principles, we were guided by the following principles of teaching the regional component:

1. The principle of correspondence of the content of regional material to the goals and objectives of teaching a foreign language.
2. The principle of implementation of interdisciplinary integration.
3. The principle of dialogue of cultures.
4. The principle of reflection of the general objectives of globalization of the content of education in the methodology of teaching the regional component.
5. The principle of orientation of the content of education of the regional component to the formation of intercultural communication among future specialists.
6. The principle of practical importance of regional knowledge and skills to represent the region in professional activities. [5, 57]

To determine the value of cognitive and activity indicators, we offered students to play a business game "Tour of Zhezkazgan-Ulytau region", where pronunciation, lexical and grammatical skills were formed and language phenomena were trained. [6, 15]

During the business game, students demonstrated their ability to apply existing knowledge and experience to solve problems, as well as the ability to transfer existing knowledge to a new situation. In itself, the business game involved not just identifying the meanings and values inherent in regional texts, but building of a set of requirements for a teacher on the basis of knowledge about the features of pedagogical values in a certain sociocultural situation. At the same time, students used the knowledge gained in the study of regional material contained in the guide.

Role play: - Now, pretend you are in the travel agency. Take the badges. Who wants to be the visitor / travel agent? Play out the situation: "A visitor comes to the office to book a historical tour of Ulytau-Zhezkazgan region." Think what questions to ask / how to answer.

- Very nice, thank you. And now, one more situation: act out the conversation of a tourist and a guide during the excursion. Use the badges.

When working with the text in order to develop conversational speech, the students were asked the following questions (in English):

1. Was the text difficult to understand?
2. Is the text interesting?
3. What did you like (dislike) in the content of the text?
4. Would you like to read anything else on this topic (of similar content)?
5. Which of the read texts did you like most (least)?

Answers to these questions contribute not only to the development of students' speech, but also to the formation of an evaluative attitude to information, the development of critical thinking, and allow reaching the level of personal significance of the material studied.

It should be noted that we also used the method of "incomplete sentences" most often at the end of the lesson. In addition to the formation of reflexive skills of students, it contributes to the formation of verbal skills and grammar skills (using subordinate clauses in speech). Students were asked to complete phrases (they are

written in English, and students should, of course, speak English):

Today in class, I learned that...

The most difficult for me was...

I didn't know before that....

This technique has been successfully used to discuss the text read. In this case, the incomplete sentences looked like this:

The main idea of the text is...

In my opinion, the text is informative (instructive), as ...

Most of all I liked.....in the text.

Another form of the regional course was subject-situational. It was based on speech situations, which were often united by a single storyline and based on the subjects of speech of regional content. [5, 68]

The most common situation when working with regional material was a visit of particular area by a group of foreign citizens (tourists, students, schoolchildren). Such a macro situation included a number of micro-situations within which communicative tasks were formulated.

In the choice of subjects of speech for the regional course, the emphasis was on basic information about the native land. The subject of speech largely determined the choice of communication function in which the conversation was conducted. For example, the subject of the speech "Sights of the native city" was discussed in addition to the cognitive aspect and in the aspect of the main functions of communication: value-oriented (expression of the relation: "Did you like the old museum building?"), regulatory (offer of services: "If you have time, I will show you the cathedral building"), etiquette (ritualized dialogue: "Please advise how to get to the monument N?"), where other matters of speech had the property of using in different functions of communication.

The above-mentioned work on improving speaking skills in the implementation and assimilation of regional material allows concluding that regional awareness is one of the conditions of communication, which increases the importance of practical mastery of language forms as a means of communication. In our case, the regional component of the content of education creates a positive motivation for students and contributes to a more conscious mastery of the language as a means of communication, enhances the communicative orientation of learning. The integration of regional material in foreign language teaching serves as a mean of raising the educational level and improving the foreign language skills, in particular, speaking skills.

REFERENCES:

1. The concept of ethno-cultural education of the Republic of Kazakhstan. – 1996.
2. I. S. Busygina. "Didactic conditions for increasing the efficiency of students' learning of pedagogical knowledge": Dis.... Cand. Sc./Yekaterinburg, 1998. - 125 p.
3. State program "Cultural heritage" for 2004-2006. - Decree No. 1277 of the President of the Republic of Kazakhstan dd. January 13, 2004.
4. S. G. Ter-Minasova Language and intercultural communication. /M.; Slovo, 2000 - 263 p.
5. Ye. P. Glumova. Methods of teaching the organization of intercultural communication on the material of the regional component (German, Language University): Dis. ... Cand. Sc. /Nizhny Novgorod, 2006.
6. D. K. Kurmanayeva. "Historical monuments of Zhezkazgan region"/Zhezkagan, 2006.

Makazhanova Zh.M.,
teacher
College of Humanities after M. Zhumabayev
Petrovsk
post-graduate student
Omsk state pedagogical University
Omsk, Russia
E-mail: zhuldyz.makazhan@mail.ru

Bataeva F.A.
associate professor of Foreign Languages and Translation Studies department
Myrzakhetov Kokshetau University
Kokshetau
candidate of Philological Sciences,
E-mail: asanfroza@gmail.com

THE PHENOMENON OF MULTICULTURAL EDUCATION IN RELATION TO MULTILINGUALISM

Түйін: Мақалада студенттер арасындағы өзара қарым-қатынас пен олардың полимәдениеттіліктерін қалыптастырудың өзектілігі мен маңыздылығы жөнінде қарастырылады. Қазақстандық білім беру кеңістігінде полимәдениеттілікпен мультилингвизмнің өзара байланысын анықтау зерттеу мәселесінің негізі болып табылады. Зерттеу мақсаты – колледж студенттерінің өзара қарым-қатынас жасауына әсер ететін себептерді анықтау.

Кілт сөздер: білім беру жүйесінде полимәдениеттілік, мультилингвизм, мәдени плюрализм, студенттер арасындағы өзара қарым-қатынас, студенттердің полимәдениеттілігі

Резюме: В статье рассматривается актуальность и значимость формирования взаимоотношений среди студентов, их поликультурности в условиях колледжа. Проблема исследования состоит в выявлении взаимосвязи поликультурности с мультилингвизмом в казахстанском образовательном пространстве. Цель исследования – определение причин, влияющих на взаимодействие студентов колледжа.

Ключевые слова: поликультурность в системе образования, мультилингвизм, культурный плюрализм, взаимоотношение среди студентов, поликультурность студентов

Summary: The article discusses the relevance and importance of the formation of relationships among students, their multiculturalism in a college setting. The research problem is to identify the relationship of multiculturalism with multilingualism in Kazakhstan educational space. The purpose of the study is to determine the reasons influencing the interaction of college students.

Key words: multiculturalism in the education system, multilingualism, cultural pluralism, relationship among students, multiculturalism of students.

Introduction

In the conditions of dynamic changes in the life of modern society, economic, legal space there is a social need for the development of a multicultural personality focused on ethno-cultural spiritual values, tolerance and the ability to intercultural and interfaith dialogue. This problem is not caused only by the General acuteness of the real situation in the country, but also by the need to maintain vital positions. The younger generation does not have the positive practice of intercultural and inter-ethnic relations that took place in the life of the older generation, who received the experience of the Commonwealth. Accordingly, they do not have sufficient knowledge that would allow understanding modern ethnic problems. Young people are not psychologically ready to participate in them.

In the conditions of multicultural world and multi-ethnic Kazakhstan society, multiculturalism in education should become an integral part of the teacher's culture. Therefore, the future teacher should show himself as a representative of a certain ethnic group, perceiving a person of another nationality through respect, interest and recognition of his merits, and should be a concrete good example of the practical implementation of the ideas of multiculturalism and tolerance for his pupils [Naurzybay Zh., 2001, p. 55]. That is, multiculturalism should become the main quality of the future teacher, contributing to the implementation of effective interaction with pupils in a multi-ethnic and multi-confessional society.

With insufficient consideration of ethno-cultural characteristics and interests of students, the work on the cohesion of the group of students will not give the desired results and will remain at the level of formality. The incompetence of the teacher in matters related to the national and cultural characteristics of students of different nationalities can lead to serious problems in establishing contacts with them. Consequently, in schools

with a multi-ethnic composition of students it is especially important that teachers respect the language, culture, traditions, national dignity of students, and the national and cultural values of all peoples [Mukhtarova Sh.M. 2010, p. 27].

At present, we are faced with the following questions: What is multiculturalism in modern education? How to ensure the formation of tolerant qualities of the personality of the future teacher in the process of multicultural education?

Main part

At present, the concept of multiculturalism is the subject of research of a number of special dissertation works, monographs and scientific articles. The problems of multiculturalism were studied and found positive coverage in the works of such foreign scholars as (M. Anber, J. Banks, E.V. Bondarevskaya, V.P. Borisenkov, G. Garcia, M. Gordon, P. Gorsky, A. N. Dzhurinsky, G. D. Dmitriev, V. A. Ershov, Yu. Zandfuks, G. M. Kodzaspirova, L. V. Kolobova, M. Krueger-Potratz, V. V. Makaev, V. I. Matis, G. Pommerin, J. Poisson, L. L. Suprunova, E. F. Tarasov, V. A. Tishkov H. Thomas, Yu. Schmidt, T. Erickson and others). The theoretical and methodological foundations of multicultural education received a complete and consistent development in Kazakhstan as well (B. A. Zhetpisbayeva, K. J. Kozhakhmetova, S. M. Mukhtarova, S. W. Naushabaeva, W. B. Sergeev, etc).

According to Russian researchers, it is necessary to rebuild the system of modern education according to the canons of multiculturalism [Novolodskaya, 2015, p. 52]. E. M. Vereshchagin believes that multiculturalism in education is cultural pluralism, recognition of the equivalence and equality of all ethnic and social groups that make up this society, the inadmissibility of discrimination against people on the basis of national or religious affiliation, sex or age. [Vereshchagin E. M., 1985, p. 150].

G. M. Kodjaparov considers multicultural education as "the idea of a new movement in the field of education"; according to I. M. Sinagatullin, it is an equal education, leading to a change in achieving success in education for all ethnic groups; A. G. Absalyamova and G. V. Palatkin argue that it is "a multicultural educational space" [Novolodskaya, 2015, p. 44].

The analysis of these definitions suggests that the phenomenon of multiculturalism is revealed through cultural pluralism. Multiculturalism reflects the creation of a single society by representatives of different cultures.

According to M. Kruger-Potratz "multicultural education is designed to help students navigate in a society in which all life is determined by ethnic, linguistic, religious and social heterogeneity, and this dependence will be even more clearly expressed in the future. It should teach them how to deal with this diversity and find their place in it" [Kruger-Potratz M., 1983. p. 172].

H. Thomas emphasizes that "multicultural education takes place when a certain person seeks to communicate with people of another culture to understand their specific system of perception, knowledge, thinking, their system of values and actions, to integrate new experiences into their own cultural system and change in accordance with another culture. Multicultural education encourages along with the knowledge of foreign culture and to analyze the system of one's own culture" [Thomas H., 1988].

The American scientist Dzh. Banks defined multicultural education as "pluralism", "equality" and "unification". In the first case it is about respect and preservation of cultural diversity, in the second - about support of equal rights in education; in the third - about formation of national political, economic, spiritual values. In multicultural education tolerance is the beginning of respect for other cultures. It is followed by understanding, respect and active solidarity, interaction, interdependence and interchange [Banks J., 1993].

Having studied these definitions, it is possible to make the following formulation: multicultural education is aimed at the formation of values, knowledge and culture of democratic and tolerant attitude to all ethnic groups, equality in education.

Kazakstani researchers believe that a multilingual person is a multicultural person. In Kazakhstan's education, much attention is paid to the issue of language and culture in a multicultural space. According to B. A. Zhetpisbayeva, the basis for the formation of a multicultural personality is multilingualism. Polylingual can be called a person who speaks, understands and knows how to communicate in different situations to use foreign languages. Learning a foreign language does not mean getting an education. About trilingual education we can say in those cases, when studying a foreign language are taught in other disciplines, e.g., literature of the studied language, geography, etc. [Zhetpisbayeva B. A., 2008, p. 343]. One of the main goals of education of the Republic of Kazakhstan is the development of multicultural and comprehensively harmonious personality. The actual problem of the State educational program of the Republic of Kazakhstan for 2011-2020 is the fluency in three languages: Kazakh as the state, Russian as the official and English as the language of international communication. As a result of the state program, 100% of the population must speak Kazakh, 95% - Russian, 25% - English [Yeskeldiyeva B. Y., Tazhibayeva S. Zh., 2015].

In the article "The interdependence hypothesis of Cummins and bilingual education and its effect on cognitivism", Sagitova G. T. and T. A. Kanaeva consider the theory of interdependence of the development of bilingual education [Sagitova G. T., Kanaev A. T., 2018, p. 177]. Research by N. D. Ergasheva reveals the features of linguocultural multilingual communication in the Kazakh, Russian and English linguistic cultures, reflects the main contributions and achievements of scientists in the development of linguocultural approach in communication [Ergasheva N. D., 2018, p. 79].

The introduction of trilingualism within the framework of a General educational institution contributes to the formation of a multilingual personality with multilingual competence and knowledge in the field of three ethnic cultures. Thus, expanding the boundaries of their native language, students form a different attitude to the world around them — they understand the world as a set of different, but equal and equally interesting languages and cultures. A multicultural personality is formed through multilingualism, as in multicultural education representatives of different cultures enter into a cultural and linguistic dialogue.

The question of the connection of language with culture in the conditions of multilingualism deserves special attention. Therefore, in the next part of this study it is necessary to consider the phenomenon of multilingualism in the relationship between culture and multiculturalism.

Many researchers of the world devoted their works to the study of this issue. The role of bilingual education as the main direction of multicultural education is highlighted in the works of Russian researchers M. Akhaeva, A. Daurova and N. Pospelova, who believe that bilingual education is accompanied by measures against ethnocentrism. Learning a foreign language is a means of solving intercultural problems and issues [Achaeva M., Daurova A., Pospelova N., 2018, p. 261]. S. P. Khoroshilova, E. A. Kostina identified the issue of the impact of short-term courses on the mastery of a foreign language and culture of the studied country of students with different ethno-cultural specifics [S. P. Khoroshilova, E. A. Kostina, 2016, p. 108]. English scientist M. Byram connects linguistic and cultural awareness and believes that they complement each other [Byram M., 2012, p. 5].

As part of this study, in the College of Humanities after M. Zhumabayev a survey of students was conducted to study intercultural relations between college students. Taking into consideration the fact that professional education in the Republic of Kazakhstan is conducted in two languages (Kazakh and Russian), the groups are divided into "Kazakh" and "Russian".

As a result, there were 2 subgroups:

- the first subgroup – students who study in Russian (50 students). Ethnic composition: Kazakhs – 30%, Russians – 49%, Germans - 6% , etc. -15%.
- the second subgroup consists of students studying in the Kazakh language (50 students). The structure of this subgroup includes Kazakhs – 96%, Tatars – 2%, Belarusian - 2%.

The results of the study of the level of multiculturalism of students show that there are some differences in the relationship among students of "Kazakh" and "Russian" groups. To the question "How close are the relationships among students studying in the Kazakh and Russian groups?" 30% of the students of Russian-speaking groups account for, and 60% of the students of Kazakh - speaking groups have close relationships with students from other departments (Russian and Kazakh).

During the study, we tried to highlight the markers of the lack of close relationships among students of the two departments of the College. As it turned out, respondents saw them in the following:

Answers of students with Russian language of study:

- no possibility of Dating;
- neglect on the part of students of "Kazakh groups", they consider themselves higher us;
- there is no desire and we have nothing to do with them; language barrier (ignorance of the Kazakh language).

Answers of students with the Kazakh language of study:

- no reason to meet;
- we constantly compete with the students of "Russian groups" ;
- we have nothing to do with them; there was no experience of communication;
- do not like, that the students of the "Russian Department" do not speak the state language, the language barrier (many do not know Russian).

The conducted survey and analysis of students' answers show that the confrontation between the groups "with the Kazakh and Russian language of instruction", expressed by reluctance to communicate with each other, the division into "ours" and "foreign", lack of knowledge of the language (most students of the "Russian" groups do not speak the Kazakh language and some students of the "Kazakh" groups - Russian) interfere with close communication between students of the two departments of the College of Humanities.

Thus, one of the main disconnecting factors is the lack of knowledge of languages (Kazakh and Russian) by students of two departments in one multicultural community

Conclusion

The reasons for the lack of close contacts among students of "Kazakh" and "Russian" groups were identified. The main ones are – the language barrier and the lack of common interests.

It is of great importance to create multicultural society in any educational space through introduction of multilingualism with the aim of developing a multilingual personality, capable of social and professional self-determination and striving for self-development and self-improvement.

REFERENCES:

1. Nauryzbay J. Zh. Ethnocultural education: theoretical aspect and innovative experience / J. Zh. Nauryzbay. - Zhezkazgan: ZhezU, 2001. -- 55 p.
2. Mukhtarova Sh. M. Multicultural education in the system of teacher training // In the world of education, 2010. No. 1. - P. 27-29.
3. Vereshchagin E. M. Linguistic and regional theory of words / E. M. Vereshchagin, V. G. Kostomarov. - M., 1985. - 320 p.
4. Novolodskaya S. L. History and modernity of multicultural education: monograph / S. L. Novolodskaya. - Chita: ZIP SibUPK, 2015. -- 122 p.
5. Kruger-Potratz M. Die problematische Verkürzung der Ausländerpädagogik als Subdisziplin der Erziehungswissenschaft: In: Sozialarbeit u. Ausländerpädagogik. - Neue Praxis, SH 7, 1983. - s. 172.
6. Thomas H. Interkulturelles Lernen im Schuleraustausch. - Saarbrücken u. Fort Lauderdale. - Berlin, 1988.
7. Banks J. Multicultural Education: Development, Dimensions, and Challenges // Phi Delta Kappa. 1993. Sept.
8. Jetpisbaeva B. A. Multilingual education: theory and methodology: Monograph. - Almaty: Bilim, 2008. -- 343 p.
9. Yeskeldiyeva B. Y., Tazhibayeva S. Zh. Multilingualism in Modern Kazakhstan: New Challenges // Asian Social Science. Published by Canadian Center of Science and Education, 2015. Vol. 11, No. 6 URL: <http://dx.doi.org/10.5539/ass.v11n6p56>.
10. Segizova G. T., Kanaeva T. A. The interdependence hypothesis of Cummins and bilingual education and its effect on cognitivism // Science and Life of Kazakhstan, 2018. No. 2/2 (56). - S. 177-179.
11. Ergasheva N. D. Methods and means of researching the features of linguistic and cultural studies of multilingual communication between students // Science and Life of Kazakhstan, 2018. No. 2/2 (56). - S. 79-83
12. Achaeva M., Daurova A., Pospelova N. Intercultural education in the system of training future teachers // Journal of Social Studies Education Research, 2018. Vol. 9, Is.3. - P.261-281.
13. Khoroshilova S. P., Kostina E. A. Cross-cultural study of the impact of short-term language courses abroad on mastering a foreign language // Bulletin of the Novosibirsk State Pedagogical University, 2016. No. 4. - P. 108–118.
14. Byram M. Language awareness and (critical) cultural awareness - relationships, comparisons and contrasts // Language Awareness, 2012. No. 21 (1–2). - P. 5–13.

ДАРЫНДЫ ЖӘНЕ ТАЛАНТТЫ СТУДЕНТТЕРДІҢ ҚАЖЕТТІЛІГІН ЕСКЕРТУ МАҚСАТЫНДА ОҚУДЫ САРАЛАУ СТРАТЕГИЯЛАРЫН ҚОЛДАНУ МҮМКІНДІКТЕРІ

Түйін: Бұл мақалада дарынды және талантты студенттердің қажеттілігін ескерту мақсатында оқуды саралау стратегияларын қолдану мүмкіндіктері жан-жақты қарастырылады және тәжірибе жүзінде талдау жасалады.

Түйін сөздер: талантты және дарынды балалар, дарындылық, сын тұрғысынан ойлау стратегиясы, оқыту модулі, жақын арадағы даму аймағы, қабілетті студент.

Резюме: В этой статье способность применять стратегии обучения для удовлетворения потребностей талантливых и талантливых студентов тщательно рассматривается и применяется на практике.

Ключевые слова: талантливые и одаренные дети, одаренность, стратегия критического мышления, модуль обучения, область ближайшего развития, способный ученик.

Summary: In this article, the ability to apply learning strategies to address the needs of talented and talented students is thoroughly considered and practicalized.

Keywords: talented and gifted children, giftedness, critical thinking strategy, learning module, near-term development area, able student.

Талантты және дарынды балаларды оқыту үшін олардың қабілеттіліктерін, біліктіліктерін, әлеуетті мүмкіндіктерін дамытуға жағдай туғызуды ерте жасынан бастап қолға алуды жүзеге асыру мектептер үшін үлкен сын екендігін білдік.

Бұл ұғымның мазмұндық жағы әртүрлі болуы мүмкін. Балалар бір ғана пәннен емес бірнеше академиялық пәндерден олардан күткеннен жоғары деңгей көрсетуі мүмкін: мәселен, әртістік, спорттық, музыкалық және басқа таланттарымен танылуы ықтимал.

Сонымен қатар олар бір салада дарынды болса, басқа салада қиындыққа тап болуы мүмкін; олар дамудың бір кезеңінде өте қабілетті болса, келесі кезеңдерде қабілеттерін танытпауы мүмкін. Бұл дарындылық пен қабілеттіліктерді мұғалімдер, ата-аналар, топтың басқа мүшелері немесе балалардың өздері айқындай алады. Балалардың қабілеттіліктерін, біліктілігін, әлеуетті мүмкіндіктерін көрсету үшін оларға жағдай туғызу қажет және де бұл олардың ерте жасында олар үшін өте қиынға соғуы мүмкін [1;67].

Талантты және дарынды балаларды оқыту моделінің 12 аспектісімен танысып, кеңейтілген тапсырмалардың басты ерекшеліктерін тануға мүмкіндік алдық.

- 1.Білім немесе дағдылардың жалпы өзегін қолдану қажеттілігін;
- 2.Тақырыптардың түпнұсқалы зерттеулерін қолдануды;
- 3.«Нағыз» құзыреттілікті қалыптастыру қажеттілігін;
4. Бастапқы және соңғы нүктелер қатарымен өзара әрекеттесу керектігін;
- 5.Шешімдері алдын ала анықталмаған тапсырмаларды зерттеу керектігін;
6. Қабілеттілігіне қарамастан кеңейтілген тапсырмаларға тең қол жеткізулеріне мүмкіндік жасау жолдарын қарастыруды;
- 7.Қолдау ахуалы тұрақты қалыптасқан сыныптың ең жоғары ойлау деңгейіне негізделген оқу үрдісін қамтамасыз ету керектігін;
8. Сыни ойлау дағдыларын дамыту жұмыстарын жолға қоюды;
- 9.Мәселелерді шешу үшін шығармашылық тәсілдерді қолдану мүмкіндіктерін кеңейтуді;
- 10.Таңдау элементтерінің көмегі арқылы өзіндік реттеуді қолдану мүмкіндіктерін жүзеге асыруды;
11. Аса құштар және ынталы болуға баулу мен еліктіруді;
12. Олар неге жетуге қабілетті екенін көрсетуге мүмкіндік беруге жайлы жағдай жасай алу қабілеттерімізді дамыту қажеттігін түсіндім [1; 69].

Осыған орай, бұл модульдің идеясын жүзеге асыру мақсатында сын тұрғысынан ойлау стратегияларын қолданып, студенттердің шығармашылық қабілеттерін барынша ашып, қызығушылығын арттыру болып отыр.

Дарынды және талантты студенттерді оқыту барлық кезеңде де өзекті мәселе болып табылған. Барлық оқытушылар студенттерді оқытуда барынша жоғары жетістіктерге қол жеткізу үшін қолайлы ортаны жасауға тырысады. Дарынды және талантты балаларға қатысты бұл едәуір күрделі мәселе ойлауды, талқылауды және мұқият жоспарлауды талап етеді. Әртүрлі теориялар мен стратегиялар студенттерді оқытудың мазмұнын анықтау үшін тиісті бағдарлама шеңберінде қолданылады.

Студенттің талантты немесе дарынды екенін анықтау, студенттің қабілетті болып дүниеге келуі және өз қабілеттерін жүре дамыта алуы әлі күнге дейін ғалымдардың ыстық талқылауына ие сұрақтардың бірі. Тәжірибе барысында мына көзқарастарды айқындадым: Дарынды балалар ретінде білімнің барлық саласынан бірдей дәрежеде көріне алатын студенттерді қарастыратын болсақ, талантты бала ретінде тек бір салада даму деңгейі жоғары оқушыларды атауға болады.

Дарынды студенттер деп студент Ф және Қ-ны айтуға болады. Себебі, олар жан-жақты, сабаққа белсенді қатысады, үй тапсырмасын тұрақты орындап келеді, берілген қосымша тапсырмаларды іздестіріп, жинақтай алады, қандай тапсырма берсеңде әрқашанда мен деп бірінші қолын көтереді. Тәжірибе кезінде ол өздерін жоғары деңгейде көрсете алды. Ал талантты оқушы ретінде мысалы студент Н-ды айтуға болады. Себебі оның сабаққа деген ынтасы аз. Баяу сөйлейді, ақырын қозғалады. Үйге берілген тапсырманы орындамай келеді, сабаққа деген қызығушылығы аз, бірақ 16 желтоқсан мерекесіне орай ұйымдастырылған шарадағы көріністерде рөлдерде ойнау оның ерекше талант екендігін көрсетеді. Дарындылық мәселесін қарастырғанда Выготскийдің еңбектерін атап өту аса маңызды деп ойлаймын. Кез келген адамды дамытуға қолайлы орта ұйымдастыру үшін алдымен бастапқы негізді біліп алған жөн. Яғни студенттің негізгі уәжінің деңгейін, оның тапсырманы орындау қабілеттерінің деңгейін, логикалық ой-өрісін бағамдау қажет. Бұл туралы Эйр де айтып кеткен болатын. Выготский бойынша «Жақын арадағы даму аймағы» теориясы негізінде баланың өзекті қабілеттерінің деңгейлерін бағалаудың тиімді екендігін баса айтады. Эйр тым күрделі жұмыс балаларға қиын орындалатын және олардың ынтасын жоятын жұмыс болып көрінетіндігін дәлелдеген (2001). Шынымен де мұндай тапсырмалар студенттердің өздеріне деген сенімсіздігін арттырып, пәнге қызығушылығын кемітеді. Сол себептен, әр студенттің жеке қабілеттерін зерттей отырып, олардың білім алуына қолайлы жағдайлар туғызғанда ғана жүйелі нәтижеге қол жеткізуге болады.

Бүгінгі таңда оқытушы қандай болу керек оның кәсіби біліктілігі қандай жолдармен көрінеді? Оқытушы ең алдымен, бала жанының тамыршысы болуы тиіс. Бала жүрегінің пернелерін дәл тауып, оны ойланта білу оңайлықпен келмейді. Студенттің дарындылығының дамуы, қабілетінің ашылуы көбінесе оқытушының кәсіби біліктілігіне, және оның тұлғалық қасиетіне байланысты екені айдан анық. Оқытушылар арасында көбінесе «Дарынды оқушы-бұл жақсы оқитын оқушы» деген пікір жиі кездеседі.

Дарынды бала тумысынан маңдайына жазылған дарындылық пен қабілеттілік белгісі бір бағытқа байланысты, ол тынышсыз, шыдамсыз, кейде көп сөйлемейтін болады. Сонымен қатар, студенттің зият қабілетті оқытушының жетелеуімен ашылуы да мүмкін. Осыдан дарынды, ерекше қабілетті студенттердің ойлау ерекшеліктері мынадай:

- пайымдай білу;
- болжам жасай білу;
- ойлау сыншылдығының болуы;
- мәліметтерді талдай, жинақтай, салыстыра, жалпылай, саралай білу;
- қорытындылай білу.

Міне, осы жоғарыда айтылған ерекшеліктерді ескере отырып, тәжірибе кезінде дарынды және талантты студенттерді анықтау мақсатында бірқатар жұмыстар атқарылды. Студенттер осы жүргізілген сабаққа ынталы қатысақанын байқадым. Кейбір студенттердің өз еркімен сұрақтарға жауап беріп қызығушылығы артты. Бір сатыға көтеріліп қалды.

Ұйымдастырған тәжірибеде «Кластер» «жүзімнің шоктары» стратегиясын орындауда студенттер постер құрып, оны қорғады. Бұл тапсырма топпен жүзеге асырылды. Постерге безендіру барысында студент А-ның сурет сала білу қабілеті аңғарылса (сурет 1), аса белсенділік танытпайтын студент Ж топ ішінен ерекшеленіп, постерге берілген «Өткеншек әдісі» бойынша жасалған кері байланысты оқып, талдап топтың идеясын қорғап шықты (сурет 2).

Сурет 1

Сурет 2

Постерді қорғау кезінде студенттерге әрбір сөзін түсінікті етіп, мәнерімен сөйледі, сұраққа дұрыс жауап бере білді. Топ алдында өзін сенімді ұстады. Бірақ, осы берілген тапсырмалар студенттердің ерекше қабілеттерін ескерусіз дайындалды. Сондықтан студент Қ және студент Ф тапсырсаны топ ішінде наразылық білдірді. Олар (сурет 1,2), тапсырманы жеке орындап алға ұмытылып үйренген студенттер еді. Келешекте студенттердің танымдық қабілетіне қарай тапсырма дайындау қажет деген ой түйдім. Дегенмен, бұл студенттер топтың көшбасшысы, қалған студенттерге бағыт беруші болды (сурет 3,4).

Сурет 3

Сурет 4

Талантты және дарынды балаларды оқыту модулі әдеттегідей, бүкіл сабақтың өн бойында көрініс тауып отырады екен, шығармашылық жұмыс жасауда, өзіндік қорытынды айтуда анық байқалды.

Сонымен қорыта келе, дарынды студенттердің зият қабілетін анықтау үшін;

- олардың мүмкіндіктерін және жас ерекшеліктерін ескере отырып, тапсырмаларды жасау;
- әртүрлі деңгейдегі студенттердің көңілдеріне қаяу түсірмейтіндей етіп, тапсырмаларды бағалаудың өлшемдерін құрастыру керек екен.

Сонымен қатар, келешекте осы модульдің идеяларын жүзеге асыру барысында, яғни зияткерлік қабілеті жоғары студенттерге кейс-стади, шағын жоба тақырыптарын оны орындау ережесін, одан кейін студенттің таным деңгейіне сәйкес тапсырмалар ұсыну мақсаты көзделіп отыр.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Студентке арналған нұсқаулық: Екінші (негізгі) деңгей. 3 - басылым, Астана, 2015.- 67-69 бет.
2. Әлімов А. Интербелсенді әдістерді жоғары оқу орындарында қолдану. Оқу құралы. – Алматы: , 2009. - 263 бет.

Nazarova G.Zh.,

candidate of Pedagogical Sciences, senior lecturer
Department of Philology
Shymkent
nazarova.gaziza@mail.ru

Gurbanova A.A.

candidate of Pedagogical Sciences, senior lecturer
Department of Philology
Mardan Saparbayev Institute
Shymkent
arzu_gur@mail.ru

MOTIVATION AS ONE OF THE MOST IMPORTANT MEANS OF DEVELOPING STUDENTS' COGNITIVE ACTIVITY IN THE PEDAGOGICAL PROCESS

Түйін. Бұл мақалада автор орта мектептегі оқушылардың танымдық іс-әрекетін дамыту үдерісінде мотивтер мен мотивацияның негізгі рөлін сипаттайды. Сонымен қатар бұл мотивтер оқушылардың педагогикалық үдерісте танымдық қызметін дамыту бағыты болып табылады.

Кілт сөздер: орта мектеп, оқу үдерісі, танымдық іс-әрекет, танымдық қызығушылық, оқушының жеке тұлғасы, мотивтер, білім, шеберлік, дағдылар.

Резюме. В данной статье автор описывает основополагающую роль мотивов и мотивации в процессе развития познавательной деятельности учащихся в средней школе. Также рассматриваются как эти мотивы являются направленностью учащихся на развитие познавательной деятельности в педагогическом процессе.

Ключевые слова: средняя школа, учебный процесс, познавательная деятельность, познавательный интерес, личность ученика, мотивы, знания, умения, навыки.

Summary. In this article, the author describes the fundamental role of motives and motivation in the process of developing the cognitive activity of students in secondary school. These motives are also considered as the focus of students on the development of the students' cognitive activity in the pedagogical process.

Keywords: secondary school, educational process, cognitive activity, cognitive interest, personality of the student, motives, knowledge, skills.

At the present stage of social development, one of the most important conditions for the full-fledged formation and development of personality is the use in the practice of education of such a proven means of training and education as cognitive activity.

Such an assessment of the importance of cognitive activity is based on the fact that this tool in combination with other methods of training and education turns out to be the most effective, as evidenced by the results in training and successful educational work.

Considering the school as a base for acquiring knowledge that children acquire when studying various academic disciplines, and as a basis for the formation and development of skills and abilities, ways of cognitive activity, development of cognitive interest, teachers think about how to ensure that knowledge and skills are durable and resilient.

Researchers have proven that knowledge is most often identified with the cognitive activity of schoolchildren, that it is a reliable means of mastering the knowledge, skills and abilities that will serve as a support in future practical activities.

The practice of teaching and the analysis of pedagogical literature have shown that the external side of any activity, including cognitive activity, includes actions, operations, means of activity, and internal activities include needs, goals, motives, values, and other qualities of an individual.

In all the above definitions of the concept of "activity", "cognitive activity", "goal" is the main component of the activity. [1].

The goal in modern science is defined as the result that can be achieved (and is achieved) by performing activities.

S.L. Rubinshtein defined the goal this way: "A person's action is always aimed at a specific result ... Some of the results are the directly perceived goal of the actor" [2, p.15].

Therefore, to answer the question of what is the goal of a student's cognitive activity, you need to indicate the main result that the student will achieve - new knowledge for him, these are new skills and abilities for him to acquire this knowledge, as well as personal qualities.

Analysis of the concept of goal allows us to identify two aspects of the goal of the pedagogical process that we are interested in, including educational and cognitive activity: the goal of organizing activity (teacher's activity) and the goal of accomplishment (active, independent), that is, the goal of the teacher and the goal of the student are two sides of common goal of their joint activities.

However, the goal of cognitive activity in each specific case, in each subject has its own characteristics, but in all cases to formulate a goal is to highlight the main result that should be obtained in the course of the activity.

According to the laws of the integral pedagogical process, the child becomes the heir of the socio-cultural experience (in our case, knowledge, skills, and experience of creative activity) due to his active creative activity (Khmel N.D). [3]

Therefore, the student must be an active subject of activity, must not remain indifferent to the cognitive activity, to its goal. Otherwise, the activity is not implemented, that is, personal development will not be effective.

A prominent psychologist S.L. Rubinshtein wrote: "Any action, directed towards a specific goal, proceeds from one or another impulse. More or less adequately conscious urge acts as a motive"[2, p.15].

So, the motive is the conscious urge of man to activity, based on the "inner experience", this is the basis of the activity, the goal is the material or ideal result of the activity.

Since a person determines the goal of his actions based on his internal motives, the goal can only be determined through the motive. Therefore, purpose and motive are interrelated.

At the same time, motives of activity are formed taking into account the anticipated result or on the basis of the result of previous activity. In other words, the motive is the desire, the urge to set and achieve a particular goal.

On the other hand, the action is motivated in the sense of its focus.

The basis of the definition of motives is S.Rubinshtein's theory, according to which human activity is conscious. Awareness of activity is that it is carried out with the participation of the psyche (consciousness) of a person, and at the same time forms the psyche.

This is reflected in the fact that for any human activity is characterized by the presence of goals and motives. "Any human action is based on certain motives and is aimed at a specific goal - wrote S.L. Rubinshtein [2, p.16].

In the motives, the goals of the activity for the student are reflected, and there is not a single motive, but many. Analysis of psychological and pedagogical literature on the problems of motivation and motives gave us the opportunity to identify several options for the classification of motives of activity. G.I. Shchukina identifies five groups of motives:

1. Social - wide, remote, promising.
2. Cognitive - a characteristic group of motives, having a direct relationship to knowledge, which lies at the basis of activity, independence.
3. Moral - expressing the moral attitude of students to people, to themselves, to activities, to a place, in society, to a certain group.
4. Motives of communication → really encouraging the child to learn, under certain conditions, are leading in shaping attitudes towards school.
5. Motives of self-education allow the student to monitor their actions aimed at enrichment, obtaining new knowledge [4, p.103].

A. Markova identifies two large groups of motives for cognitive activity:

1) cognitive motives associated with the content of educational activities and the process of its implementation;

2) social motives associated with various social interactions of the student with other people [5, p.12].

The basis of this classification is a wider sign of division - the focus of the student on various aspects of cognitive activity, emphasis is placed on the fact that this activity takes place in communication, expresses the attitude of the student to reality.

L.B.Itelson in relation to the goal of cognitive activity distinguishes two groups of motives. "External motives include all incentives and motivators that push from the outside to the goal ..., internal motives include those that attract to the goal" [6, p.180.].

The analysis of the classification of the motives of cognitive activity according to L. B. Itelson suggests that when solving the problem of the formation of the motives of learning, it is necessary to take into account that in this process the personality of the student is formed.

Due to this basis, in solving this problem, it is necessary to know the student's personality traits, how to penetrate the internal processes of the personality. In this regard, we highlight the external source of cognitive activity - features and capabilities of the student.

Under the motivation we understand the set of internal and external moving forces that induce a person to work and give it its specific meaning. A stable set of needs and motives of the individual determines its orientation. Students can and should be formed sustainable motivation in self-development, the acquisition of new knowledge and skills.

The motivation of students' self-development is determined by the educational needs — the desire to master the basics of educational activity or to eliminate the problems that have arisen, that is, to become more successful.

At the same time, scientists identify four groups of methods for motivating and stimulating student activity:

I. Emotional: encouragement, educational-cognitive games, creating situations of success, stimulating assessment, free choice of tasks, satisfaction of the desire to be a significant person.

II. Cognitive: reliance on life experience, consideration of cognitive interests, the creation of problematic situations, the urge to search for alternative solutions, the implementation of creative tasks, developing cooperation.

III. Volitional: informing about obligatory results, the formation of a responsible attitude, the identification of cognitive difficulties, self-assessment and correction of their activities, the formation of reflexivity, prediction of future activities

IV. Social: development of the desire to be useful, the creation of situations of mutual assistance, the development of empathy, search for contacts and cooperation, interest in the results of collective work, the organization of self- and mutual testing.

From the above classifications of motives for cognitive activity, it is clear that the problem of motivation is quite complex both theoretically and practically. Students are encouraged to teach a variety of motives that may not coincide with the goals of learning, which the teacher accepts, then talk about the successful inclusion of the child in cognitive activity is impossible.

Recognizing the relevance of the motives groups of cognitive activity identified by scientists, we note in particular the fact that: first, the result of the teaching depends on the formation of motives; secondly, motives influence the formation of the personality of the student; thirdly, the goals of training are expressed in the activity of the teacher, and to achieve the final result, they must coincide with the motives of the cognitive activity of schoolchildren, which are the result of his connections and attitudes towards reality.

In psychology, there is a special group of motives based on human needs. Psychologists define needs as initial motivations for activity, which means a person's need for something outside of him.

They express its dependence on the world and its focus on it (S. L. Rubinstein). There are material and spiritual needs. In many works of psychologists and educators, cognitive needs are singled out, as is the human need for new knowledge about the world. High order needs are not innate. Physiological needs are considered to be inborn.

When forming the cognitive needs, you need to remember that they are formed only in the activity. Any needs are born only in activities. S. L. Rubinstein pointed to this: "The activity directed at satisfying cash needs, producing new objects for their satisfaction, gives rise to new needs" [1, p.110].

To meet the needs of a higher order, various activities are organized - work, play, and study. The need for knowledge of the new can arise only as a result of cognitive activity. Therefore, it is difficult to expect from students the need for learning, if the cognitive activity is not organized at the proper level.

The next group of motives is motives based on interest. The result achieved by performing an activity, that is, a goal, may turn out to be significant, emotionally attractive to a person.

In this case, you can talk about interest. To understand the essence of interest, we cite the following statements by S. L. Rubinshtein: "When, due to certain circumstances, something acquires some significance for a person, it may cause him an interest — a specific orientation towards him of personality. [1, p.111]

"The specificity of interest ... lies in the fact that interest is a focus on a certain subject of thoughts, which causes a desire to become more closely acquainted with it" [1, p.111].

Thus, both interests and needs are the conscious motives of a person. The difference, as we see, lies in their focus.

All teachers believe that the organization and management of student learning and cognitive activity cannot be successful unless a cognitive interest is formed. In this case, there are three possible stages of development of cognitive interest:

Stage 1 - interest based on the external attractiveness of something (activity, subject);

Stage 2 - interest as an internal student installation;

Stage 3 - interest as a student's personality quality.

Interest is not an innate property of the human psyche. It is also formed in the activity.

Therefore, interest in cognitive activity can only be formed by organizing it at a high level, based on modern methodological approaches. [7].

So, a comprehensive consideration of the cognitive process in relation to the category of activity, the understanding of cognition as an activity allows us to define the cognitive activity of students and how the process of their self-change and self-development work.

In addition to motives, two things are important in the development of learning and cognitive activity:

- results of activity (knowledge, skills, abilities);
- the value of these results for students.

Values are the subject of axiology. The value side of the activity and its results is determined by such concepts as value, value orientation and value approach. Summarizing various formulations (B. G. Ananiev, S. F. Anisimov, A. G. Zdravomyslov, N. S. Rozov, V. E. Tamarin, V. P. Tugarinov, N. Z. Chavchavadze and others) we can be based on the following definitions of these concepts in our article:

1. Value - attitude to the activity and its results from the position of good and evil, justice and injustice, truth and falsity, beauty and ugliness, which contributes to the satisfaction of certain human needs.
2. Value orientation is the ability of the individual to choose as a guideline at the appropriate moment or another value, i.e. orientation in values.
3. The value approach is a way of organizing, performing activities, obtaining and using its result from the position of certain values.

Summarizing the results of the analysis of research on the problem of the essence of cognitive activity developing, we can conclude that:

- in philosophy, psychology, pedagogy, the essential properties of the general phenomenon of activity inherent in any of its forms, including cognitive activity: goal setting; the transformative nature of human activity; objectivity; the conscious nature of human activity, revealing its subject, manifested in goal-setting, in forecasting activities, in promising aspirations of a person;
- the purpose and motive of cognitive activity are interconnected, the goal determines the content of the activity and is determined by it.

Thus, motives are the main condition for the development of cognitive activity in the pedagogical process and in teaching as a whole, therefore it is important for any teacher to identify the presence and content of the educational needs of students, existing difficulties and problems, and then at each lesson to purposefully and systematically use the best methods of motivation and stimulating pupils' activities in order to develop cognitive activity and implement a personality-oriented developmental approach.

REFERENCES:

1. Philosophical dictionary. - M., 2004. -- P.91.
2. Rubinstein S.L. Fundamentals of General Psychology. In 2t. - M.: Pedagogy, 1989. T 2. - 328 p.
3. Hops ND Theory and technology for the implementation of a holistic educational process. - Almaty, 2004.
4. Schukina G. The role of activity in the educational process.- M.: Education, 1986.-144 p.
5. Markova A.K. Formation of motivation for learning at school age. - M., 1983. - P.12.
6. Itelson LB Psychology of educational activities. // In the book: Age and educational psychology. - M., 1973. - 180 p.
7. Hops N.D. The pedagogical process in a comprehensive school. - Alma-Ata: Mektep, 1984. - 134 p.

Сахариева С.Г.,

к.п.н., доцент кафедры педагогического образования и менеджмента
Восточно-Казахстанский государственный университет имени С. Аманжолова
г. Усть-Каменогорск
E-mail автора: sakhariyeva@mail.ru

Радченко Н.Н.,

к.п.н., доцент кафедры педагогического образования и менеджмента
Восточно-Казахстанский государственный университет имени С. Аманжолова
Усть-Каменогорск, Казахстан
E-mail автора: radchenkon76@inbox.ru

Завалко Н.А.

д.п.н., профессор
кафедра педагогического образования и менеджмента
Восточно-Казахстанский государственный университет имени С. Аманжолова
г. Усть-Каменогорск, Казахстан
E-mail автора: zavalko_na@mail.ru

МОДЕЛЬ РЕАЛИЗАЦИИ СУБЪЕКТНОГО ПОДХОДА В УСЛОВИЯХ ИНФОРМАЦИОННО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ ВУЗА

Аннотация: в статье авторы описывают модель в основе которой лежат методологические подходы: гуманистический, синергитический, аксиологический и деятельностный. Научным обеспечением реализации модели являются принципы: проектирования содержания субъектного подхода; организации образовательного процесса, ориентированные на развитие субъектности всех участников образовательного процесса; организации взаимодействия различных субъектов образования. Центральным компонентом модели является технология развития субъектности, компонентами которой являются: постановка цели развития субъектности личности на основе индивидуальных потребностей; педагогическое сопровождение данного процесса; разработка траектории собственного развития личности; отбор содержания и технологий, а также диагностика эффективности деятельности и своевременная коррекция.

Ключевые слова: модель, методологические подходы, принципы, технология развития субъектности, условия функционирования информационно-образовательной среды вуза.

ЖОО-ның АҚПАРАТТЫ-БІЛІМ БЕРУ ОРТАСЫ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ СУБЪЕКТІЛІК КӨЗҚАРАСТЫ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУДЫҢ МОДЕЛІ

Аңдатпа: Мақалада авторлар әдіснамалық тәсілдерге негізделген модельді сипаттайды: гуманистік, синергетикалық, аксиологиялық және белсенділік. Модельді ғылыми іске асырудың принципі болып табылады: субъектілік тәсілдің мазмұнын жобалау; білім беру үдерісінің барлық қатысушыларының субъективтілігін дамытуға бағытталған оқу үдерісін ұйымдастыру; әртүрлі субъектілік білім берудің өзара әрекетін ұйымдастыру. Модельдің орталық компоненті субъектілікті дамыту технологиясы болып табылады, ал оның компоненттері: жеке тұлғаның қажеттіліктеріне негізделген субъективтілікті дамыту мақсатын қоюы; осы үрдісті педагогикалық қолдау; жеке тұлғаның өзіндік траекториясын дамыту; технология мен мазмұнын таңдау, сондай-ақ әрекеттің тиімді диагностикасы және уақтылы түзету.

Түйін сөздер: модель, әдістемелік тәсілдер, қағидалар, субъективтілікті дамыту технологиясы, ЖОО-ның ақпаратты-білім беру ортасының жұмыс істеу шарттары.

THE MODEL OF REALIZATION OF THE SUBJECTIVE APPROACH IN THE CONDITIONS OF INFORMATIVELY-EDUCATIONAL ENVIRONMENT OF THE UNIVERSITY

Abstract: the authors describe a model based on methodological approaches: humanistic, synergetic, axiological and activity. Scientific support for the implementation of the model are the principles of: designing the content of the subjective approach; organization of the educational process, focused on the development of subjectivity of all participants in the educational process; organization of interaction of various subjects of education. The Central component of the model is the technology of subjectivity development, the components of which are: setting the goal of subjectivity development on the basis of individual needs; pedagogical support of this process; development of the trajectory of personal development; selection of content and technologies, as well as diagnostics of activity efficiency and timely correction.

Keywords: model, methodological approaches, principles, technology of subjectivity development, conditions of functioning of information and educational environment of the University.

Введение

Переход от авторитарной (субъект-объектной) образовательной парадигмы к субъект-субъектной образовательной парадигме означает, в первую очередь, отказ понимания образования как получения готового знания и представления о педагоге как интерпретаторе знаний и центральной «фигуре» педагогического процесса, а значит основного источника активности. На смену приходит понимание образования как достояния, где учитывается субъектный опыт и потенциал отдельной (каждой) личности как средство ее самореализации и самоактуализации в жизни, построения личной карьеры. А это изменяет цели обучения и воспитания, его мотивы, нормы, формы, методы, роль педагога в образовательной среде и т.д.

Образовательный процесс в условиях реализации субъект-субъектной парадигмы должен быть подвергнут существенным изменениям. Так как изменение ценностей образования и направленность их на самореализацию и самоактуализацию изменяет и мотивы участников образовательного процесса, делая их заинтересованными и получающими удовольствие от процесса обучения субъектами, что приводит к изменению норм и целей, когда сами обучающиеся принимают ответственность за свое учение, авторитет педагога поддерживается за счет высокого уровня его профессионализма и компетенций, цель образования осознается всеми участниками образовательного процесса как ориентация, направленная на сохранение, воспитание и развитие свободной, самостоятельной и самоактуализирующейся личности, со сформированной субъектной позицией. Достижение вышеуказанных целей представляется возможным, когда педагог создает условия для самостоятельного овладения знаниями, встраивая индивидуальную образовательную траекторию; когда активны оба участника образовательного процесса; преподаватель и студент это полноправные субъекты образовательного процесса и педагог вместе с обучающимися, творит, ищет, сотрудничает, они взаимопартнеры. При этом используемые формы и методы носят демократический и эгалитарный характер, учебные дисциплины носят динамичную структуру, а основной акцент переносится на самостоятельную деятельность обучающихся. Контроль и оценка учебно-познавательной деятельности обучающегося смещается в сторону самоконтроля и самооценки.

Однако, в последнее время становится очевидно, субъектность обретает статус методологического подхода в образовании.

Основная часть

Основной идеей субъект-субъектного подхода является создание модели образования, ориентированной на сохранение, воспитание и развитие свободной, самостоятельной и самоактуализирующейся личности, со сформированной субъектностью. Субъект-субъектный подход имеет своими задачами: развитие и реализацию путей преодоления авторитарных традиций советской школы и педагогики во взаимоотношениях обучающегося и учащихся, а также создании условий для самореализации, самоактуализации, самоопределения, а также развития субъектности каждого участника образовательного процесса; воспитание человека ответственного за судьбу общества, способного к сотрудничеству и сотворчеству с другими людьми.

Однако, как показало исследование, проведенное среди студентов вузов города Усть-Каменогорска, примерно равно количество студентов принимает учебно-профессиональную деятельность (13%) и отвергает ее (14%). Имеют повышенную и пониженную фрустрационную устойчивость в ситуациях неудач, проявляют повышенную и пониженную исполнительскую динамику – интенсивность, темп, стремление работать с полной отдачей. Число студентов со сниженным потенциалом учебной активности больше чем студентов с повышенными показателями. По показателям обучаемости также число студентов со сниженными показателями превышает число студентов с повышенными показателями. Число студентов, которые имеют сниженные показатели настойчивости в учебной деятельности также больше тех, кто способен длительное время концентрировать внимание на учебных занятиях, не переключаясь на другие дела (31%), стремятся доводить начатую учебную работу до конца, несмотря на препятствия 19% опрошенных.

Поэтому нашу задачу мы видели в построении учебного процесса на основе субъектного подхода.

Конструируя модель, мы, прежде всего, определили ее теоретико-методологические основания, в качестве которых выступают методологические подходы: гуманистический, синергитический, аксиологический и деятельностный.

Гуманистический подход в нашем исследовании позволяет рассматривать основных субъектов образовательного процесса вуза (преподавателя и студента) как неповторимую уникальную целостность, которой присуща определенная степень свободы от внешней детерминации благодаря ценностям, которыми он руководствуется: ориентацию студента на профессиональное и личностное саморазвитие, самосовершенствование, как на мотивационном, так и на инструментальном уровне. В рамках гуманистического подхода ключевым моментом является представление преподавателя о личностной целостности студента, так как личность каждого предполагает ее уникальность, при этом педагог должен признавать за собой право на существование своих собственных интересов, создавая условия для собственной субъектной самореализации и самоактуализации [1].

Применение гуманистического подхода усиливает тенденции к субъектной самореализации, способствует удовлетворению потребности в самоутверждении, развитию рефлексии, выработки у студентов и преподавателей собственной стратегии обучения. Данный подход не только позволил нам создать в рамках информационно образовательной среды вуза комфортные условия обучения, но и, дает возможность студенту и преподавателю понять, в чем конкретно заключается их деятельность, увидеть результаты своего труда, а также предвидеть социальные и психологические последствия своей деятельности.

Поэтому не случайно в нашем исследовании гуманистический подход выступает в качестве интегративного подхода и оказывает определяющее воздействие на содержание и направленность процесса развития студента и преподавателя как активных субъектов образовательного процесса. Следует также отметить, что именно на гуманистической основе возможны субъект-субъектные отношения участников образовательного процесса, их взаимодействие.

Гуманистический подход дополняется использованием аксиологического подхода. Выбор аксиологического подхода в качестве методологической основы нашего исследования позволяет рассмотреть субъектное образование как социально-педагогический феномен, который находит свое отражение в основных категориях понятий этого подхода. Аксиологическому подходу присущи гуманистические отношения, поскольку человек в рамках данного подхода рассматривается как наивысшая ценность. Ценности сами по себе, по крайней мере, основные из них, остаются постоянными на различных этапах развития человеческого общества. Такие ценности, как образование, остаются ценностью, однако в настоящее время ценностью является не столько само по себе образование, сколько построенное на гуманистических принципах [2]. В центре аксиологического подхода находится концепция взаимозависимости и взаимодействия. В контексте нашего исследования аксиологический подход позволяет:

- рассматривать процесс развития субъектности участников образовательного процесса не отделяя его от гуманистического фундамента;
- рассматривать субъект-субъектную парадигму как стратегическую программу качественного обновления образовательного процесса вуза;
- рассматривать субъект-субъектную парадигму с подготовкой специалистов и развитием их субъектного потенциала;
- отразить в модели реализации субъектного подхода особенности информационно-образовательной среды, как важнейшего источника различных ценностных ориентаций;
- рассматривать субъектный опыт участников образовательного процесса как одну из ценностей современного образования;
- рассматривать образование как средство формирования субъектного сознания, субъектного опыта и ценностного отношения к субъекта к себе, к реализуемой деятельности, и к другим людям;

- рассматривать образование с точки зрения субъектного саморазвития и самореализации личности. При таком подходе решение проблемы формирования субъекта образования сосредотачивается в области поиска горизонтов, а также средств развития субъектного потенциала.

Ряд исследователей [3, 4, 5] справедливо указывают на то, что система образования может быть описана на языке синергетики и смоделирована в соответствии с принципами синергетики.

Синергетический подход рассматривает образование как сложную систему на основании того, что основные элементы этой системы, преподаватель и обучающийся, представляют собой взаимосвязанные и взаимообусловленные во взаимодействии необходимые составляющие, позволяющие системе существовать как целому и относительно обособленному в структуре социуму. Сложность указанной системы также определена разнородностью элементов, несводимостью целого ни к одному из указанных элементов, несводимостью совокупного поведения системы к поведению любого из ее элементов, характерным типом саморегулирования и самоорганизации [4].

Образование является открытой системой, так как система образования, обмениваясь информационными, материальными и человеческими ресурсами, взаимодействует с социальной средой, воспринимает и интерпретирует в своих изменениях процессы, происходящие в обществе.

Система образования и общество являются взаимосвязанными, коэволюционирующими системами.

Синергетический подход, используемый в нашем исследовании, позволил:

- рассмотреть различных субъектов образования, как сложную систему способную при определенных условиях к самоорганизации и саморазвитию, что позволяет обосновать технологическую цепочку развития субъектности студента и преподавателя;

- учесть нелинейную зависимость становления студента и преподавателя как субъектов информационно- образовательной среды вуза;

- рассмотреть процесс содействия субъектному саморазвитию студентов и преподавателей как нелинейную ситуацию открытого диалога между педагогом и студентом, в результате которой происходит не только «восхождение» к новому этапу развития «субъектности», но и эффект «субъектной проекции», когда на основе информации полученных от других субъектов, их субъектного опыта, учебной информации субъект проектирует собственный путь развития, выстраивает индивидуальную образовательную траекторию. В связи с этим на первое место выдвигаются задачи, связанные с созданием необходимых, наиболее благоприятных условий для субъектной самореализации, саморазвития конкретной личности, активизации её интеллектуального, эмоционального, мотивационного потенциала;

- спроектировать информационно образовательную среду вуза, содействующую становлению субъектности студента и преподавателя как основных субъектов образовательного процесса.

Как правило, любая деятельность это преобразование людьми окружающей действительности. Все виды материальной и духовной деятельности человека являются производными от труда и несут в себе его главную черту - творческое преобразование окружающего мира. Преобразуя природу, человек преобразует и самого себя, проявляясь как субъект своего развития. Любая деятельность имеет свою психологическую структуру: мотив, цель, действия, условия, средства и результат.

Однако, деятельностный подход требует специальной работы по формированию деятельности, по переводу преподавателей и студентов в позицию субъектов познания, труда и общения. В свою очередь, это требует обучения целеполаганию и планированию деятельности, ее организации и регулированию, контролю, самоанализу и оценке результатов деятельности

Результативность деятельностного подхода применительно к рассмотрению проблемы реализации субъектного подхода заключается в возможности: изучить и описать особенности взаимодействия участников образовательного процесса, способствующей становлению их субъектности; раскрыть характеристики и этапы взаимодействия субъектов образовательного процесса; сконструировать технологию развития субъектности студента и преподавателя; разработать педагогическую технологию, содействующую становлению субъектности студентов и преподавателей в условиях информационно-образовательной среды вуза.

Личностный подход утверждает представления о социальной, деятельной и творческой сущности личности. Признание личности как продукта общественно-исторического развития и носителя культуры не допускает сведение личности к натуре человека, а тем самым к вещи среди вещей.

Личностный подход не исчерпывается ориентацией на формирование личностных смыслов. Тем не менее, именно в них мир представляет перед человеком в свете тех мотивов, ради достижения которых он действует. В личностных смыслах человека открывается значение мира, а не равнодушное знание о действительности. В них рождаются ориентиры жизненного самоопределения, они определяют направленность личности, выделяющуюся практически во всех подходах к структурированию личности как ее важнейший компонент.

Личностный подход означает ориентацию при конструировании и осуществлении педагогического процесса на личность как цель, субъект, результат и главный критерий его эффективности. Он требует признания уникальности личности, ее интеллектуальной и нравственной свободы, права на уважение и предполагает опору в воспитании и обучении на естественный процесс развития природных задатков и творческого потенциала личности студента и преподавателя [6, 7]. Личностный подход в данном контексте означает:

- рассмотрение личного субъектного опыта как важнейшего источника реализации субъектного подхода;

- использование субъектного потенциала как способа дальнейшей субъектной самореализации и самоактуализации;

Научным обеспечением реализации нашей модели являются следующие группы принципов: **принципы проектирования содержания субъектного подхода; принципы организации образовательного процесса, ориентированные на развитие субъектности всех участников образовательного процесса; принципы организации взаимодействия различных субъектов образования.**

К группе принципов проектирования содержания субъектного подхода мы относим:

- принцип проектирования способа преобразования и предъявления содержания субъектного обучения, позволяющий организовать процесс обучения в вузе на основе парадигмы субъектной педагогики;
- принцип единства содержательной и процессуальной сторон реализации субъектного подхода, предписывающий равнонаправленность образовательного контента и механизма реализации субъектного подхода;
- принцип интегративности знаний и их опоры на предшествующий субъектный опыт;
- принцип развития, определяет динамику развития субъектного потенциала личности, а значит и развития субъектности;
- принцип системности, предполагающий построения содержания субъектного обучения в определенной последовательности;
- принцип индивидуализации и дифференциации, предполагает учитывать индивидуальные особенности в ходе обучения.

Следующая группа принципов, касается непосредственно самой организации образовательного процесса, ориентированные на развитие субъектности всех участников образовательного процесса и предполагает наличие следующих принципов:

- сотрудничества и партнерства, предполагающий равнопартнерские отношения в процессе осуществления совместной учебной деятельности;
 - принцип студентоцентризма, опирается на максимальный учет потребностей и возможностей обучающихся в учебном процессе;
 - принцип интегративности, вбирающий компоненты из различных структур организации личности [8];
 - принцип ценностной направленности обучения, фиксируют отношение субъектов к внешнему миру, профессиональной реальности, к себе как субъекту личностно-профессионального развития [8];
 - принцип управляемого перехода от деятельности в учебной ситуации к деятельности в жизненной ситуации
 - принцип перехода к совместной учебно-познавательной деятельности
- Третья группа принципов, касается организации взаимодействия различных субъектов образования в условиях реализации субъектного подхода :
- принцип учета ведущих модальностей субъектов обучения, отражающая возможность познания отношений субъекта к окружающим людям, к действительности;
 - принцип направленности обучения на формирование позитивной «Я-концепции» субъектов образования;
 - принцип направленности обучения на самореализацию и самоактуализацию его субъектов;
 - принцип целенаправленного выбора «горизонтальных» стратегий взаимодействия, базирующихся на самоценном отношении к друг другу.
 - принцип создания эмоционально обогащенных педагогических ситуаций, максимально использующие субъектный опыт и потенциал участников образовательного процесса
 - принцип диалогичности, позволяет ориентировать на обсуждение проблем, ситуаций;

Эти принципы, находясь в определенном соотношении с важнейшими принципами дидактики, дополняя общедидактическое содержание, приобретают определенную специфичность, позволяющую соблюдать соответствие целям, содержанию, формам, методам, средствам, оценивать результаты реализации модели.

Центральным компонентом нашей модели является технология развития субъектности. Компонентами данной технологии являются: постановка цели развития субъектности личности на основе индивидуальных потребностей; педагогическое сопровождение данного процесса; разработка траектории собственного развития личности; отбор содержания и технологий, а также диагностика эффективности деятельности и своевременная коррекция. Технология развития субъектности - это целенаправленная, управляемая взаимодейственность преподавателя и студента, детерминирующая профессиональное становление будущего специалиста, и ориентирующая на творческое развитие, самореализацию и самоактуализацию в условиях образовательного пространства вуза. Технология

описывает взаимодействие между различными субъектами образовательного процесса вуза, изменение роли преподавателя, его роль в процессе профессионального становления будущего специалиста. Хотим подчеркнуть, что данная технология предусматривает активную деятельность, как преподавателя, так и студента

При проектировании технологии развития субъектности мы заложили следующие основные позиции:

- студент вуза – активный участник - субъект процесса реализации технологии развития субъектности;

- студент активно производит самоанализ и самооценку развития своего субъектного потенциала;

- студенты активно участвуют в своем профессиональном развитии и самосовершенствовании и построении индивидуальной траектории.

Модель предполагает три этапа ее реализации: первый этап (структурно-содержательный) предполагал проведение анкетирования, тестирования, бесед, на котором определялся начальный уровень субъектности.

На втором этапе (процессуальный)- была осуществлена экспериментальная проверка гипотезы, путем создания специальных педагогических условий, включения студентов в различные виды деятельности, с интенсивным использованием технологии развития субъектности и актуализации ее различных сфер.

На третьем этапе (критериально-оценочном) определялась эффективность проведенных исследований и внедрение технологии развития субъектности, реализация которой позволила выявить показатели развития субъектности и установить уровни развития данного процесса.

Существование модели реализации субъектного подхода невозможно без комплексного рассмотрения условий функционирования информационно-образовательной среды вуза. К таким условиям мы относим: открытость, динамичность, иерархичность, рефлексивность, обновляемость;

- открытость, направлена, прежде всего, на преодоление замкнутости системы, направленности ее на изменение, корректировку и последующее развитие;

- динамичность - это условие предусматривает постепенное, постоянное повышение требований к функциональным возможностям среды;

- иерархичность - предполагает нелинейный способ, существования различных соподчиненных компонентов среды;

- рефлексивность - предполагает постоянную рефлексивную деятельность субъектов информационно-образовательной среды по оценке образовательно-развивающего ее потенциала;

- обновляемость, т.е. постоянное предоставление актуальной информации.

Выводы

Таким образом, мы делаем вывод о том, что субъектный подход это методологическое направление в педагогической науке, основная задача которого состоит в разработке стратегий взаимодействия, принципов и форм, учитывающих субъектный опыт личности, ориентированных на развитие субъектности, субъектного потенциала и инициативы всех участников образовательного процесса. Реализации субъектного подхода в условиях информационно-образовательной среды вуза представляет собой сложную, динамическую, целенаправленную систему фундаментальных знаний о рассматриваемом феномене, полно и всесторонне раскрывающих его сущностную характеристику, содержание, механизм реализации и педагогическую технологию развития субъектности.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Пищулин С. Н. Проблема самоактуализации и самоопределения личности как стержневой компонент становления военнослужащего в современных ВС // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2016. – Т. 15. – С. 1836–1840.
2. Маслов С.И., Маслова Т.А. Аксиологический подход в педагогике <https://cyberleninka.ru/article/v/aksiologicheskiy-podhod-v-pedagogike>
3. Фирсова С.П. Синергетический подход к изучению и моделированию образовательного пространства // Фундаментальные исследования. – 2011. – № 8-3. – С. 568-571.
4. URL: <http://fundamental-research.ru/ru/article/view?id=28582>
5. Филинова Н.В. Синергетика и новая концепция образования http://www.rusnauka.com/10_DN_2012/Pedagogica/4_104333.doc.htm
6. Мукушев Б. А. Синергетическая картина мира. – Семипалатинск. – 2005. – 124 с.
7. Бим И. Л. Личностно-ориентированный подход - основная стратегия обновления школы // ИЯШ Методика. Теоретические вопросы обучения иностранным языкам. - 2002. - № 2. - С. 11-15.

8. Кушнер Ю.З. Методология и методы педагогического исследования (учебно-методическое пособие). – Могилев: МГУ им. А.А. Кулешова, 2001. – 66 с.
9. Ольховая Т.А. Становление субъектности студента университета. Автореф. канд. пед. наук.- Оренбург.-2007.-44с.

Smagulov Ye.,

doctor of Pedagogical Sciences, professor
Zhetysu state University after I. Zhansugurov
Taldykorgan, Republic Kazakhstan
E-mail: Smagulovezh@mail.ru

Khaimuldanov Ye.,

doctoral student
Zhetysu state University after I. Zhansugurov
Taldykorgan, Republic Kazakhstan
E-mail: Khaimuldanov_e@mail.ru

Mendigaliyeva G.

Zhetysu state University after I. Zhansugurov
Taldykorgan, Republic Kazakhstan
guljuzim02@mail.ru

INFLUENCE OF MATHEMATICAL MODELING OF PRODUCTION AND ECONOMIC CHALLENGES TO THE DEVELOPMENT OF MATHEMATICAL ABILITIES OF STUDENTS

ТҮЙІН. Мақалада математикалық модельдеудің негізгі міндеттері оңтайлы шешім табудың ең кең таралған әдістері мен әдістемелерін сипатталады. Түрлі модельдеу мысалдары келтірілген. Өзіндік жұмыс үшін есептер келтірілген.

Барлық негізгі және маңызды мәселелер толығымен қамтылады. Кейбір жағдайларда, ағымдағы бағдарламаның шегінен тыс бірнеше материал қосылады, осы материалды зерттеу студенттердің математикалық қабілеттерін дамытуға ықпал етеді.

Функционалдық сауаттылықты қалыптастыру үшін мектепте ғана емес, мектептен кейін де арнайы білім беру ортасын құру керек.

Кілттік сөздер: қолданбалы тапсырма, математикалық модельдеу, математикалық қабілеті және білім беру ортасы, эксперимент.

РЕЗЮМЕ. В статье описываются основные задачи математического моделирования с использованием наиболее распространенных приемов и методов поиска оптимального решения. Приведены различные примеры моделирования. Есть задания для самостоятельной работы.

Все основные и важные вопросы освещены в деталях. В некоторых случаях добавляется материал, несколько выходящий за рамки текущей программы, изучение этого материала будет способствовать развитию математических способностей учащихся.

Выявлено, что для формирования функциональной грамотности необходимо создать специальную образовательную среду, не только в школе, но и внешкольное время.

Ключевые слова: прикладная задача, математическое моделирование, математические способности и образовательная среда, эксперимент.

SUMMARY. The article describes the main task of mathematical modeling, considers solutions to problems of mathematical modeling, using the most common techniques and methods of finding the optimal solution. Various examples of modeling are given. There are tasks for independent work.

All the main and important issues are covered in detail. In some cases, added material, somewhat beyond the current program, the study of this material will contribute to the development of mathematical abilities of students

It is revealed that for the formation of functional literacy it is necessary to create a special educational environment for students, not only in the classroom, but also after school.

Key words: applied problem, mathematical modeling, mathematical abilities, and educational environment, experimental.

Applied mathematics can be characterized as the science of optimal solution of mathematical problems arising outside mathematics. Accordingly, the applied problem is a problem set outside mathematics and solved by mathematical means. Most of the authors of the study identify seven stages in solving the applied problem.

Let's look at the example of the shop that produces the product. It would be necessary to distribute the products that will be processed in the same shop, but in different workplaces. And this distribution should be such that each product is released in the planned amount at minimum cost.

Moreover, the first of the components on the right side refers to the mass of raw materials, the second to the mass of industrial waste, the third to the mass of products supplied by the consumer, the fourth to the mass of secondary raw materials.

Finally, the third equation relates to the change in the mass of type i -ro material in the consumer sector:

$$dM_i^e / dt = \sum_{ij} D_{ij} x_j - \sum_{ij} E_{ij} M_j^p - \sum_{ij} C_{ij} M_j^p$$

where the first term in the right part describes the mass of products coming to the consumer, the second - the mass of secondary raw materials, the third - the mass of waste. Coefficients A, B, C, D, E are called mass coefficients [3].

All solutions obtained as a result of solving the problem usually do not meet all the conditions of the report. Therefore, each decision should be specifically discussed, and it should be clearly decided only after full verification that meets all the conditions of the report.

The problem of independent decision: it is Required to make a mixture containing four chemicals A, B, C, D. the Composed mixture must contain these chemicals at least P_j units, where $j=A, B, C, D$, respectively. These chemicals are contained in three types of products I. II. III at the concentration shown in the table Table № 1

Substances Product	A	B	C	D
I	4	3	1	5
II	3	2	5	4
III	1	4	3	2

Therefore, summing up the research of mathematical modeling, we come to the following conclusions [4]:

1. Mathematical modeling effectively contributes to the formation and development of mathematical thinking of students;
2. Using mathematical modeling developed mental activity of students.

Thus, such a statement will allow students to develop the skills necessary for the construction of mathematical models of various applications that require an integral method of solution, which contributes to the development of mathematical abilities of students. The initial educational problem was the problem of finding a way to solve a number of heterogeneous applications.

REFERENCES:

1. Babayev, D. D., Smagulov E. Zh., Baimuldinova E. S. Matematichny oitda IT men oldnude ditemelo erekteler. BULLETIN of Zhetysu state University named after I. Zhansugurov. Series "Mathematics and natural Sciences". Str.11-15. Taldykorgan, 2018.
2. Smagulov E. Zh., Smagulov B. E., Zheksenbay A. T. On the role of tasks in the formation and development of students' mathematical thinking. Proceedings of the international scientific - practical conference "PROBLEMS OF MATHEMATICAL EDUCATION IN THE INFORMATION SOCIETY", dedicated to the 85th anniversary of the doctor of pedagogical sciences, professor Burkit Baymukhanov, April 8, 2016. S. 247-250. Almaty, 2016.
3. Koptelov A. V., Zaitseva N. Ah. Features of formation of the educational environment of natural-scientific orientation in the educational organization // Modern problems of science and education. – 2017. – № 5.
4. Akhmetov E. M., Istekova S. A., Umirova G. K. Training of competitive specialists in the conditions of innovative educational space. Kazakh national Technical University. K. I. Satpaeva, Republic Of Kazakhstan. 78 p., Almaty, 2017.

Smagulov Ye.,

doctor of Pedagogical Sciences, professor
Zhetysu state University after I. Zhansugurov
Taldykorgan city, Republic Kazakhstan
E-mail: Smagulovezh@mail.ru

Khaimuldanov Ye.

doctoral student
Zhetysu state University after I. Zhansugurov
Taldykorgan city, Republic Kazakhstan
E-mail: Khaimuldanov_e@mail.ru

Mendigaliyeva G.

Zhetysu state University after I. Zhansugurov
Taldykorgan city, Republic Kazakhstan
guljuzim02@mail.ru

THE APPLICATION OF THE ADMISSION OF COMPARISON IN TEACHING A PROMOTION TO THE ACHIEVEMENT OF THE POSITIVE RESULTS OF STUDENTS

ТҮЙІН. Мақалада негізгі мәселе (мақсат), салыстырудың маңызды белгісі – ой-пікірдің нақтылығы сипатталған. Білім беруді модернизациялау - бұл оның сапасын арттыру, халықаралық стандарттармен үйлесімділік. Жаңа буын студенттері жаңа сандық және мультимедиялық технологияларды оңай меңгере алады. Мақалада мұғалім алдында қойылатын басты талаптардың бірі - оқытудың негізгі әдістері сипатталған. Сондықтан салыстыру - бұл білім нысандарының компиляцияларының арасындағы ұқсастықты (ортақ қасиеттерді бөлектеу) және айырмашылықтарды (салыстыру объектілерінің әрқайсысының ерекше қасиеттерін бөлектеу) анықтау мақсатында жүргізіледі. Бұл операция барлық ойлау әрекеттердің негізінде жатыр. Функционалдық сауаттылықты қалыптастыру үшін оқушыларға сыныпта ғана емес, сонымен қатар жұмыстан тыс уақытта да арнайы білім беру ортасын құру керек.

Кілттік сөздер: білім, математикалық білім, ақпараттық технологиялар, білім беру ортасы, эксперимент.

РЕЗЮМЕ. В статье описан ключевой вопрос (цель), важный признак сравнения – конкретность суждений. Модернизация образования – это повышение его качества, приведение в соответствие с мировыми стандартами. Новое поколение учащихся без труда осваивает любые новинки цифровой и мультимедийной техники. В статье охарактеризована основная задача, которая ставится перед педагогом - методика обучения. Следовательно, отметим, что сравнение – это составление объектов познания с целью нахождения сходства (выделение общих свойств) и различия (выделения особенных свойств каждого из сравниваемых объектов) между ними. Эта операция лежит в основе всех мыслительных операций. Выявлено, что для формирования функциональной грамотности необходимо создать особую образовательную среду для учащихся, причем не только на уроке, но и во внеурочное время.

Ключевые слова: образование, математическое образование, информационные технологии, образовательная среда, эксперимент.

SUMMARY. The article describes a key issue (goal), an important sign of comparison - the concreteness of judgments. Modernization of education is an increase in its quality, alignment with international standards. A new generation of students can easily master any new digital and multimedia technology. The article describes the main task that is set for the teacher - teaching methods. Therefore, we note that comparison is the compilation of objects of knowledge with the aim of finding similarities (highlighting common properties) and differences (highlighting the special properties of each of the compared objects) between them. This operation underlies all mental operations. It was revealed that for the formation of functional literacy it is necessary to create a special educational environment for students, not only in the classroom, but also in after-hours.

Keywords: education, mathematical education, information technology, educational environment, experiment.

Feature comparison as a didactic reception is the characteristics of its essence and structure, which is common and in the scientific and educational knowledge, and didactical conditions of its use: depending on the nature of the subject and material, the purposes and system of techniques of the lesson, opportunities, students, etc. But one should distinguish between simile as a formal-logical approach, which is used mainly in the empirical search activities, and theoretical comparison carried out from the standpoint of dialectics. In the first case, objects are compared in a state of rest, stability, in the second-in the movement, development, struggle of opposites.

In primary and secondary school, most subjects are based on empirical comparison, although researchers are silent on this issue. Let us consider the structure of comparison of this type more carefully: its objective characteristics largely determine the logic of the presentation of textbooks and explanations of the teacher, built on this technique.

The subject of comparison are the objects of reality, quality, features, as well as facts, phenomena, events, processes. Methods and methods of work, methods of solving problems can also be compared. It is necessary to take into account the logical and didactic requirements for the objects of comparison. They are as follows: you can compare only homogeneous objects, i.e. those that belong to the same class; the common between the objects of comparison can be set only when there is some difference between them, you can set the same difference only if there is a certain similarity; simple objects, to compare the facts lighter than the quality, characteristics, processes, or categories. Therefore, objects of comparison should be complicated gradually. As shown by the research of psychologists, when comparing complex objects, it is useful to introduce a third, more contoured object, more actively use a combination of verbal and visual methods [1].

The comparison is always purposeful, i.e. carried out from a certain angle of view. The same objects may have similarities if they are viewed from the same position, and may differ if you change the "reference point". Long-term observations have shown that in the practice of teaching teachers are sometimes limited to identifying only the General features of the compared objects, emphasizing the similarity of one to another, and rarely stimulate students to parallel search for distinctive, opposite features, traits and faces, which undoubtedly reduces the role of comparison in the process of knowledge and in the development of thinking

Compare how the reception is characterized by the breadth of its application, it can be used at all stages of educational knowledge, however, his place and functions will be different. Thus, at the stage of perception of new knowledge comparison, formulated in the form of a logical task, helps to attract the attention of students to the main, the main story of the teacher (or textbook), thereby contributing to the formation of the ability to highlight the main thing.

Comparison as a logical method of educational knowledge plays a particularly important role at the stage of understanding the information, when after the perception of the explanation or the material of the textbook, as well as in the process of observation or practical action, the teacher offers students a cognitive task (task) to compare the perceived with the already known.

The degree of completeness differs between full and partial comparison. It may require establishing similarities and differences (full comparison), only similarities or only differences (partial comparison). When we find out only the signs of similarity in objects, we are dealing with their comparison: if the activity of students is aimed at establishing differences – it is a contrast. The use of a certain type of comparison also depends on the didactic conditions; so at the stages of perception and understanding of the material, it is advisable to make a partial comparison, when generalizing and systematizing – complete.

For the purpose of differentiation of objects the teacher poses questions or tasks on establishment of distinction.

The comparison differs not only in the degree of completeness, but also in the ways in which they are implemented. They can be parallel, sequential and delayed. Parallel are synchronously comparison of the studied material, the successive – comparison of facts, phenomena, processes, which are studied chronologically, one after the other. They kind of are deferred object comparisons, which have been studied in different lessons, which are far from each other in time. The most common is a sequential comparison. Delayed comparison is more often used for thematic and final repetition of the material.

Simultaneous and consecutive comparison is more expedient to apply for the purpose of studying of a material and its comprehension; delayed – at generalization and systematization of knowledge, abilities and skills. At formation at pupils of 4-11 classes of abilities to use reception of comparison it is necessary to observe a certain stage. At the beginning, the experience of comparison is accumulated. Next, it is necessary to find out the level of formation of the ability to use the method of comparison in schoolchildren [2].

The analysis of students' works showed that the ability to compare depends on a number of factors, in particular, on the level of development of students, the complexity of compared objects, the nature of the didactic task. There is a rather close connection between the ability to recognize similarities and differences. But in the spontaneous formation of students' methods and techniques of work, even high school students do not know how to consciously compare in both directions, which indicates a lack of flexibility, versatility of their thinking.

Having identified the level of formation of the ability to compare, it is necessary to proceed to the next stage – the stage of motivation, creating an atmosphere of interest of students in mastering rational methods of mental labor. The teacher analyzes each work on the main structural components of the comparison, and in the next lesson to make a detailed analysis of the advantages and disadvantages. The results usually surprise students: it seemed to them that it is so easy to compare! And how should we compare? What are the rules of

comparison? Is it possible to make a plan or a comparison scheme? Such questions arise and create a good basis for understanding the essence of the reception. Students are convinced in practice that it is not enough to know the material separately about each country, phenomenon, subject, you need to know the essence and rules of comparison.

The fourth stage of the formation of skills to use the method of comparison-an explanation and understanding of the essence of the reception and the rules of its implementation. The essence of the admission is explained by students in the form of a brief definition. Then, in the search process of the conversation (in grades 4-9) introduces the rule – a guideline for the use of this technique. It is something like this: set the purpose of the comparison: check whether you know the material about the objects that will be compared; highlight the main features by which you will compare; find the differences and (or) similarity; draw a conclusion from the comparison.

Typical didactic situations, which determine the formulation of tasks and tasks for comparison, include the following [3]:

- 1) Comparison in order to identify common events, processes, phenomena.
- 2) Comparison in order to identify the special, distinctive.
- 3) Full comparison: establishing both similarities and differences.
- 4) Comparison in order to identify the main, the main phenomena, events, processes.
- 5) Comparison aimed to find out the attitude of students to the objects.
- 6) Comparison, in which students establish causal relationships between phenomena.
- 7) Comparison, in which students concretize General ideas and knowledge about the object: what is common between a rhombus and a parallelogram, a square and a rectangle? How are they different?

The listed tasks for comparison show unity and interaction in educational cognitive activity of all basic methods of work: allocation of the main is closely connected with comparison and generalization, comparison and generalization – with the proof and concretization.

The final stage of the formation of skills to apply the method of comparison is the transfer of these skills from one subject to another and outside the educational activity.

Comparison begins with the analysis and selection of the main thing: if students have mastered the ability to highlight the main thing, the method of comparison is formed much faster and at a higher level. The formed method of comparison allows to start purposeful formation of the ability to generalize; in addition, any comparison should end with generalization, i.e. the addition to the old knowledge for which the comparison is made. Who knows how to compare, he can easily master the techniques of analogy and proof. The use of the method of comparison contributes to the achievement of positive results in learning and development, if it is displayed purposefully, consciously [4].

An important feature of the comparison is the concreteness of judgments. In the beginning, students used judgments about the identity of objects-such as "the same", "also". With the formation of the ability to compare students have learned to apply, along with the General, and specific judgments that reflect the essence of the object.

The other side of the comparison – the ability to distinguish between phenomena.

In conclusion, we note that the comparison is the compilation of objects of knowledge in order to find similarities (selection of common properties) and differences (selection of special properties of each of the compared objects) between them. This operation is the basis of all mental operations.

REFERENCES:

1. Babayev D.D., Smagulov Ye.ZH., Khaymuldanov Ye.S. Methodological features of the application of IT technologies in the teaching of mathematics. BULLETIN of Zhetysu state University named after I. Zhansugurov. Series "Mathematics and Natural Sciences". Pp.11-15. Taldykorgan, 2018.
2. Smagulov Ye.Zh., Smagulov B.Ye., Zheksenbay A.T. On the role of tasks in the formation and development of students' mathematical thinking. Proceedings of the international scientific - practical conference "PROBLEMS OF MATHEMATICAL EDUCATION IN THE INFORMATION SOCIETY", dedicated to the 85th anniversary of the doctor of pedagogical sciences, professor Burkit Baymukhanov, April 8, 2016. S.247-250. Almaty, 2016.
3. Koptelev A.B., Zayceva N.A., Sheremetieva I.Y. Features of the formation of the educational environment of natural science in the general education organization // Modern problems of science and education. – 2017.
4. Akhmetov EM, Istekova S.A., Umirova G.K. Preparation of competitive specialists in the conditions of innovative educational space. Kazakh National Technical University. K.I. Satpayev, Republic of Kazakhstan. 78 pp. Almaty, 2017.

Сыдыкова З.Е.,

к.п.н.

Международный гуманитарно-технический университет

г. Шымкент, Казахстан

e-mail: zuhra0007@mail.ru

Кожабекова Р.Т.,

к.ф.н.

Международный гуманитарно-технический университет

г.Шымкент, Казахстан

e-mail: Kraixan74@mail.ru

Абитиярова А.А.

к.ф.н.

Международный гуманитарно-технический университет

г.Шымкент, Казахстан

e-mail: a.aygul @ mail.ru

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ И ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ ПО ФОРМИРОВАНИЮ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ УЧАЩИХСЯ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Түйін. Педагогикалық инновацияларды білім беру сапасын өзгерту тәсілі ретінде пайдалану мәселесі, мектептердің әртүрлі типтерін дамыту концепциялары мен бағдарламаларын әзірлеу, оқу білім беру процесінің үлгілерін жобалау, жаңа білім беру технологияларын енгізу бүгінгі таңда өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Бұл мақалада инновациялық технологияларды қолдану арқылы оқушылардың экологиялық мәдениетін қалыптастыру бойынша бастауыш мектептің педагогикалық шарттары мен оқу-тәрбие процесін жетілдіру жолдары қарастырылған.

Түйін сөздер: инновациялық технологиялар, экологиялық мәдениет, педагогикалық жағдайлар, гуманизация, инновациялық процесс.

Аннотация. Проблема использования педагогических инноваций как способа изменения качества образования, реализующаяся в разработке концепций и программ развития различных типов школ, в проектировании моделей учебного образовательного процесса, внедрении новых образовательных технологий является на сегодня актуальной. В данной статье рассмотрены педагогические условия и пути совершенствования учебно-воспитательного процесса начальной школы по формированию экологической культуры учащихся с использованием инновационных технологий.

Ключевые слова: инновационные технологии, экологическая культура, педагогические условия, гуманизация, инновационный процесс.

Summary. The problem of using pedagogical innovations as a way to change the quality of education, which is realized in the development of concepts and development programs for various types of schools, in designing educational models of the educational process, the introduction of new educational technologies is relevant today. This article discusses the pedagogical conditions and ways to improve the educational process of an elementary school in shaping students' environmental culture using innovative technologies.

Keywords: innovative technologies, ecological culture, pedagogical conditions, humanization, innovative process.

В Послании Президента Н.А.Назарбаева «Стратегия развития Казахстана-2030» подчеркивается необходимость «сконцентрировать свое внимание на молодёжи и подрастающем поколении» [1]. Следовательно, система образования Республики Казахстан должна быть ориентирована, прежде всего, на обеспечение высокого качества обучения и воспитания молодёжи, подготовке их к труду в новых рыночных условиях конкуренции. Решение этих задач определяет качественно новый этап в реформировании школы, главными принципами которого являются: демократизация, гуманизация, гуманитаризация, индивидуализация и дифференциация обучения и воспитания учащихся.

Потребность повышения качества общего образования обуславливает рост инновационных процессов. Возникает новый вариант, альтернативный традиционному, инновационный подход. Сложившаяся традиционная система организации учебно-воспитательного процесса, при всем разнообразии её форм, подчинена задаче усвоения учащимся определенной суммы знаний, умений и навыков. Развитие выступает как запрограммированный компонент. Цель современного образования-достижимое развитие тех способностей личности, которые нужны ей и обществу для вовлечения её в

социально активную жизнь. Для обеспечения эффективного самообразования и разработки и внедрения педагогической технологии обучения в практику. Педагогическая технология- это упорядоченная система процедур, неукоснительное выполнение которых приведёт к достижению определенного планируемого результата. В литературе насчитываются сотни определений. Анализ литературы показал, что сегодня в педагогике прочное место заняли понятия «образовательные технологии», «педагогические технологии», «технологии обучения», «инновационные технологии», «инновационные педагогические технологии», «информационные технологии» и т.д. Ряд авторов, В.П.Беспалько, Г.К.Селевко, утверждают, что образовательные технологии отражают приятную в разных странах систему образования, т.е. способ системной организации образовательной деятельности, ее общую целевую и содержательную направленность, организационные структуру и форму, представленные в государственных программах и образовательных стандартах, общую стратегию развития единого образовательного пространства[2].

На наш взгляд, основу инновационного процесса или деятельности составляет опытно-экспериментальная работа, которая направлена, с одной стороны, на получение нового знания об учебно-воспитательном процессе, а с другой стороны, -на преобразование педагогической практики путем научного обоснования педагогических идей и технологий. Поэтому актуальным является поиск новых подходов к решению данной проблемы. Одним из путей является применение инновационных технологий. Инновационность обозначает возникновение, развитие, диверсификацию новаций, возникающих, субъектов учебно-воспитательного процесса. Изменения, происходящие в современном обществе, объективно обуславливают специфику инновационных подходов во всех его сферах, в том числе и в системе экологического воспитания и образования. Сегодня понятие «педагогические инновации» отражает цели, ценности демократизации, образования, сотрудничества между всеми участниками учебно-воспитательного процесса, улучшения атмосферы и психологического климата в школе. Что же такое педагогические инновации. Педагогический процесс протекает в педагогической системе. Педагогическая система - очень устойчивое и прочное объединение элементов. Структура любой педагогической системы представляется в настоящее время следующей взаимосвязанной совокупностью вариантных элементов: 1-учащиеся; 2- цели воспитания; 3- содержание воспитания; 4- процессы воспитания; 5- учителя; 6- организационные формы воспитательной работы [3;4]. Системообразующим компонентом педагогической системы все чаще называют технологию учебно-воспитательного процесса, выделяя ее в отдельный узел процессуальных факторов. При таком подходе педагогическая система - устойчивый организационно-технологический комплекс, обеспечивающий достижение заданной цели.

В современной психолого-педагогической литературе часто встречается понятие «технология», пришедшие вместе с достижениями научно-технического прогресса и внедрением в образование «новых педагогических технологий». Педагогическая технология направлена на установление рациональных принципов и методов достижения оптимальных результатов с минимальными затратами усилий педагогов и учащихся[5;6;7;8;9].

М.В.Кларин выделяет два основных типа инновационных подходов к обучению:

1 тип - инновации модернизации, модернизирующие учебный процесс. Они направлены на достижение гарантированных результатов. В их основе лежит технологический подход к обучению.

2 тип - инновации - трансформации, преобразующие учебный процесс, направленные на обеспечение его исследовательского характера, организацию учебно-познавательной деятельности. На сегодняшний день определений педагогических технологий много, но суть одна. Все эти определения М.В.Кларин как бы свел воедино. «Педагогические технологии;- это сложные и открытые системы предметов и методик, объединенных приоритетными общеобразовательными целями, концептуально взаимосвязанных между собой задач и содержания, форм, методов организации учебно-воспитательного процесса, где каждая позиция накладывает отпечаток на все другие и создает определенную совокупность условий для развития» [10]. (М.В.Кларин Педагогическая технология в учебном процессе. М., 1989.); Беспалько В.П. «Педагогические технологии - содержательная техника реализации учебного процесса». В.М.Монахов: «Педагогические технологии - это продуманная во всех деталях модель совместной педагогической деятельности по проектированию, организации и проведению учебного процесса с безусловным обеспечением комфортных условий для учителя и ученика»[11; 12].

Принимая во внимание данные признаки, а также учитывая специфику задач формирования экологической культуры младших школьников, мы провели исследование, в результате которого нами определен комплекс инновационных педагогических технологий, воспитательные и образовательные возможности которых способствуют наиболее эффективному решению исследуемой проблемы в учебно-воспитательном процессе начальной школы. К их числу мы отнесли: технологии

воспитывающего обучения, технологии проектирования педагогического процесса, технологии проблемного обучения, этнопедагогические технологии, игровые, коммуникативные технологии, технологии коллективного взаимодействия, технологии развивающего обучения.

Экологизация образования невозможна без развития у учащихся биологического мышления, навыков самостоятельного освоения и критического анализа новых сведений, без умения строить научные гипотезы. В связи с этим необходимо шире планировать и осуществлять проблемный подход при обучении. Проблемный подход предполагает организацию активного познания учащихся, тогда как роль учителя сводится к управлению познавательной деятельностью детей.

В методике организации учения школьников большое значение имеет проблемное обучение. «Самостоятельность головы учащегося, - подчеркивал великий педагог К.Д.Ушинский, - единственное прочное основание всякого плодотворного учения» [13]. Наиболее существенными элементами проблемного обучения, по мнению Ю.К.Бабанского, являются:

-создание проблемной ситуации и определение познавательной задачи;
-возбуждение самостоятельной мыслительной деятельности учащихся, направленной на поиск решения познавательной задачи и овладение новыми знаниями;
-осознание и овладение учащимся приемами умственной деятельности по приобретению новых знаний как в процессе решения поисковой задачи, так и в системе тренировочно-творческих упражнений [14].

При проблемном обучении деятельность учителя состоит в том, что он дал в необходимых случаях объяснение содержания наиболее сложных понятий, систематически создает проблемные ситуации, сообщает учащимся факторы и организует (проблемные ситуации) их учебно-познавательную деятельность, так что на основе анализа фактов учащиеся самостоятельно делают выводы и обобщения, формируют с помощью учителя определенные понятия, законы. В результате у учащихся вырабатываются навыки умственных операций и действий, навыки переноса знаний, развивается внимание, воля, творческое воображение. Проблемное преподавание – деятельность учителя по созданию системы проблемных ситуаций, изложение учебного материала с его объяснением и управление деятельностью учащихся, направленной на усвоение новых знаний как традиционным путем, так и путем самостоятельной постановки учебных проблем и их решение. В зависимости от содержания учебного материала, психолого-возрастных особенностей учащихся выделяют различные способы создания проблемной ситуации:

1. Индуктивный. Учащиеся самостоятельно исследуют явления и факты и делают необходимые научные выводы.

2. Отыскание причин, обуславливающих то или иное изучаемое явление, на основе проделанных опытов, анализа изучаемого материала.

3. Выдвижение проблемного вопроса. Этот прием используется тогда, когда для решения проблемы и овладения новыми знаниями нужно творчески применить какой-то ранее изученный принцип или закономерность.

4. Создание проблемной ситуации на основе высказывания ученого.

5. Сообщение противоположных точек зрения на один и тот же факт.

Концепция развивающего обучения легла в основу создания многих технологий, в том числе и технологий дифференцированного обучения. Проблема дифференцированного и индивидуального подхода к учащимся, оптимальное сочетание групповых и индивидуальных форм обучения нашли отражение в работах Ю.К.Бабанского. Он подчеркивал, что главное не в сложности материала и его изменении для сильных, слабых и средних, а в степени помощи ученику. В современной педагогике решение данной проблемы раскрывают в своих работах В.М.Монахов, Ж.Караев, М.Ж.Жадрина, Ж.Кобдикова. Для повышения качества знаний учащихся ими предложены варианты организации учебно-воспитательного процесса с использованием технологии уровневой дифференциации [15].

Технология, основанная на уровневой дифференциации, предполагает такую организацию учебно-воспитательного процесса, при которой учащиеся обучаются по одной и той же программе, но на разных уровнях, соответствующих их индивидуальным возможностям. Это позволяет обеспечить содержательную индивидуализацию обучения, охватывающую не только уровень актуального развития обучаемого, но и «зону ближайшего его развития». Человек живет в среде, созданной культурой его предков и им самим. Поэтому нужно сохранить обычаи, традиции народов и окружающий мир вместе. Воспитание невозможно без формирования у человека отношения к прошлому его народа, которое отражается в его нравах и обычаях, в культуре общения с природой его страны, и все это служит основанием формирования и развития экологической культуры, экологического мышления. Этноэкологические знания характеризуются глубоким пониманием взаимосвязи явлений макро- и микромира, пространства и времени, природы и общества, природы живой и неживой и др. Экология человека, экология местожительства, жилища, экология семейных отношений- это и многое другое –

объекты этноэкологических знаний. Теория и практика экологического образования и воспитания в нашей стране показала, что недостаточно используются возможности этнопедагогики в формировании экологической культуры младших школьников. Устранить имеющиеся недостатки можно лишь посредством реализации непрерывного экологического образования и воспитания с использованием средств казахской народной педагогики, этнопедагогики. Именно этнопедагогика изучает процесс формирования экологической культуры личности. Таким образом, формирование экологической культуры связано с возможностями народной педагогики. Экологическое воспитание – одна из ведущих традиций народной педагогики. Более того, древний человек, как дитя природы, оставил богатейшее наследие экологической культуры, начиная с религиозного поклонения природе и кончая бережно-заботливым отношением к каждой травинке, к каждой букашке. Поэтому сейчас так важно не только обращаться к этим традициям, но и глубоко изучить забытое, чтобы лучшим образом его использовать. Очень актуально звучат слова Г.Н.Волкова: « Одно из важнейших нравственных чувств в народной педагогике- чувство благодарности. Из него вырастает и любовь к Родине. ... Не ожидалось и не думалось, что экологическое воспитание, наряду с экономическим, станет столь актуальным – сквозным, определяющим, всеобщим для формирования личности. Народная педагогика прозорливо открывает нам глаза» [16]. Для формирования у учеников бережного отношения к родной природе, воспитания доброты, сострадания ко всему живому учитель знакомит их с животным и растительным миром, с природными явлениями, используя специально подобранный материал из казахского фольклора. Знакомство с новым объектом, как правило, сопровождается заранее подобранными загадками, пословицами, приметами, в которых народом очень верно подмечены связи и зависимости, существующие в природе. Все это способствует не только лучшему усвоению природоведческого материала, но и материалистическому пониманию природы, как единого целого, состоящего из отдельных элементов, находящихся во взаимосвязи, изменении и развитии. Кроме того, использование разнообразных средств народной экологии содействует развитию наблюдательности детей, умению примечать существенные признаки природных объектов, создает поэтическое представление об окружающем мире. В исследованиях Н.Ш.Блягоз, Т.Б.Замбаловой, С.Р.Рыгзынова и др. ученых [17;18;19;20] раскрываются вопросы естественности народного образования, принципы природосообразности и культуросообразности, раскрываются философские, нравственные, мировоззренческие, этические характеристики этноэкологического образования школьников. «Главная цель использования элементов народной педагогики в воспитании - благотворно воздействовать на духовный мир, на нравственные воззрения, на формирование эстетического вкуса, развитие культуры восприятия жизни. Знание народных традиций, обычаев, этноэтикета дает возможность использовать истоки духовной культуры казахского народа, бережно сохранять самобытность казахского быта, обычаев и обрядов, поскольку именно в народных празднованиях, обрядах, национальных играх наиболее полно отражена сущность всех сфер жизни казахского народа. В них содержатся правила, наставления, нормы поведения, представления о красоте, воспитании детей, о навыках трудовой деятельности.

Таким образом, возрождение национального самосознания в единстве с нравственным опытом поведения и духовной культуры приобретает в настоящее время особую актуальность. Оно определяется прежде всего возрастающей ролью человека в создании материальных и духовных ценностей и способствует формированию и развитию гармоничной и конкурентоспособной личности. Эффективное осуществление этих задач во многом зависит от подготовленности учителей к реализации воспитательного потенциала народной педагогики. Школа в идеале должна представлять собой общественный институт, передающий молодому поколению духовную культуру своего народа, национальный облик, нравы, быт, культуру народа, общепризнанные приемы, средства и методы, которые использовались в воспитании детей и молодежи предыдущими поколениями» [21].

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Назарбаев Н.А. Казахстан – 2030: Послание Президента страны народу Казахстана. – Алматы: Білім, 1997. -265 с.
2. Беспалько В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения. –М, 1995,-275 с.
3. Лихачев Б.Т. Педагогика: курс лекций. Учебное пособие для студентов педагогических учебных заведений и слушателей ИМК и ФПК -М.:Прометей, 1992.-355 с.
4. Подласый И.П. Педагогика. Новый курс: Учеб. для студентов пед. вузов.: в 2 кн. - М.: Владос, 1999. - Кн.1: Общие основы процесса обучения.-576с.
5. Бабанский Ю.К. избранные педагогические труды. -М:Педагогика, 1989. -560с.
6. Керимбаева М.С. Инновационные процессы в школе: проблемы, перспективы, поиск. -Алматы, 1995. - 26с.

7. Бордовский Г.А., Извозчиков В.А. Новые технологии обучения: вопросы терминологии // Советская педагогика. - 1993. - № 5.
8. Питюков В. Что такое педагогическая технология // Воспитание школьников.-1995.-№ 1.-С.8-10.
9. Чошанов М.А. Что такое педагогическая технология? // Школьные технологии. - 1996. - №3. - С.8-12.
10. Кларин М.В Педагогическая технология в учебном процессе. Анализ зарубежного опыта - М.: Знание, 1989. - 80с.
11. Оқытудың педагогикалық жаңа технологиясы: Оқу құралы/ Қ.Қабдықайырұлы, В.М.Монахов, Л.Н.Оразбекова, Т.Э.Әлдібаева.- Алматы: РБК, 1999.- 149 бет.
12. Монахов В.М. Технологические основы проектирования и конструирования учебного процесса. - Волгоград: Перемена, 1995. - 152с.
13. Ушинский К.Д. Собрание сочинений: В II т. - т.1-11 /Ред кол.:А.М.Еголин (гл.ред.), Е.Н. Медынский, В.А.Сухомлинский, М.; Л. - 1948-1952.,т.2,560.
14. Бабанский Ю.К. Оптимизация учебно-воспитательного процесса. М., 1982,192с.
15. Жадрина М.Ж., Нурахметов Н.Н. Содержание образования в школе: проблемы, поиск, перспективы.- Алматы: РИК, КАО им. Ы.Алтынсарина, 1998. -128с.
16. Волков Г.Н. Этнопедагогика /Под ред. И.Т. Огородникова. -Чебоксары, Чувангкейгоиздат, 1974.-376 с.
17. Блягоз Н. Народные знания адыгов (черкесов) о природе и их использование в формировании экологической культуры младших школьников. Автореф. дисс. . . канд.пед.наук: 13 00.01. -Казань, 1992. -18 с.
18. Замбалова Т.Д. Экологическое воспитание учащихся младших классов на традициях народной педагогики бурят: Автореф. дис.....канд. пед. наук. -М, 1993.-15с.
19. Рыгзынов СР. Воспитание подростков в семье и школе на трудовых традициях. Автореф. Дисс.....канд.пед.наук: 13.00.01. - М, 1984.-17с.
20. Алиева Б.Ш. Преемственность в формировании экологической культуры у детей шести-восьми лет (на традициях народной педагогики Дагестана). Автореф. дисс. . . канд.пед.наук.: 13.00.01. - М., 1993.- 18 с.
21. Калыбекова А.А. Возможности использования средств народной педагогики в экологическом воспитании школьников. //В сб. Межреспубликанских Тажибаевских чтений «Этнопсихология и этнопедагогика». -Алматы, КазНУ им.Аль-Фараби, 2003. С.76-78.

Tleubekova L.A.,
Phd student
IKTU
Turkestan, Kazakhstan
lenurat@mail.ru

Sengerbekova B.A.,
English teacher
Nazarbayev Intellectual School of Physics and Mathematics
Shymkent, Kazakhstan
sengerbekova_l@fmsh.nis.edu.kz

Koshkenbayeva M.M.,
ICT teacher
Nazarbayev Intellectual School of Physics and Mathematics
Shymkent, Kazakhstan
meruertk1@msil.com

Kupeshova A.Zh.
trainer
Pedagogical Excellence Center
Shymkent, Kazakhstan
kupesh65@mail.ru

THE IMPACT OF NAZARBAYEV INTELLECTUAL SCHOOL'S CURRICULUM ON THE FORMATION OF STUDENTS' CREATIVITY POTENTIAL

Түйін. Бұл мақалада Назарбаев Зияткерлік мектептерінің (НЗМ) оқу бағдарламасына аналитикалық талдау жасалған. Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Нұрсұлтан Назарбаев 2008 жылы Экономиканы, мәдениетті, ақпараттық технологияларды және басқа да салаларды қоса алғанда, соңғы жүзжылдықта қоғамның түрлі салаларында болып жатқан жылдам өзгерістерге бейімделуге қабілетті жаңа ұрпақты, болашақ зияткерлік элитаны тәрбиелеу мақсатында "Назарбаев Зияткерлік мектептері" жаңа жобасын іске қосты. Біріншіден, Назарбаев Зияткерлік мектептері (бұдан әрі – НЗМ)-Қазақстанның әр түрлі қалаларында орналасқан мектептер желісі болып табылады (20 мектептер іске қосылды). Осылайша, әрбір мектеп өзінің нақты миссиясы мен құндылықтарына назар аудара отырып жұмыс жасайды. Тиісінше, Назарбаев Зияткерлік мектептер желісінің миссиясы-зияткерлік қоғамдастықты тәрбиелеу, оның барлық қатысушылары өз дамуында жоғары адамгершілік құндылықтарға, мәдениетаралық өзара түсіністікке және үздіксіз білім алуға бағытталған. Сонымен қатар, мектеп қоғамдастығы мектептегі құрмет, жауапкершілік, ынтымақтастық мәдениеті, ашықтық, адалдық, өмір бойы оқу және өзін-өзі тану құндылықтарымен өмір сүреді деп болжануда. Мектеп қабырғасында аталмыш бағдарлама негізінде білім алған саналы ұрпақты шығармашылық деңгейде ойлануына дағдыландырып, оларды кез- келген қоғамға еш қиындықсыз бейімделуді көздейді. Ол өз кезегінде келешекте жоғалуы мүмкін мамандықтардың иелері болған жағдайда да, тығырыққа шығуда алған білімі мен тәжірибесін және дағдысын пайдалана отырып, кез- келген мәселені шеше алу қабілетін шындайды деген сөз. Сондықтан да, біз осы мақаламызда НЗМ оқу бағдарламасын аналитикалық тұрғыдан жан-жақты талдай отырып, бала бойындағы шығармашылық әлеуетін қалыптастырудағы оңтайлы тұстары мен кейде кездесетін кемшіліктері жөнінде сөз қозғалмақ.

Бұл аталған мектептер желісі эксперименталды алаң бола отырып, өзіндік жеке автономияға ие, яғни, аталған мектептер желісіне өз оқу бағдарламаларын бекіту құқығын білдіреді. Мектеп Қазақстанның жалпы білім беретін мектептерінде енгізіліп жатқан ресми және жазбаша оқу жоспарына ие.

Кілт сөздер: НЗМ, оқу бағдарламасы, аналитикалық шолу.

Резюме. В статье проведен аналитический анализ учебной программы Назарбаев Интеллектуальных школ (НИШ). Первый Президент Республики Казахстан Нурсултан Назарбаев в 2008 году запустил новый проект "Назарбаев Интеллектуальные школы" с целью воспитания нового поколения, будущей интеллектуальной элиты, способной адаптироваться к быстрым изменениям, происходящим в различных сферах общества за последнее столетие, включая экономику, культуру, информационные технологии и другие отрасли. Во-первых, Назарбаев Интеллектуальные школы (далее-НИШ) - это сеть школ, расположенных в разных городах Казахстана (введены в эксплуатацию 20 школ). Таким образом, каждая школа работает с акцентом на свою конкретную миссию и ценности. Соответственно, миссия сети Назарбаев Интеллектуальных школ-воспитание интеллектуального сообщества, все его участники направлены на высокие нравственные ценности в своем развитии, межкультурное взаимопонимание и непрерывное образование. Вместе с тем, предполагается, что школьное сообщество живет в школе ценностями уважения, ответственности, культуры сотрудничества, открытости, честности, обучения и самопознания на протяжении всей жизни. В стенах школы на основе данной программы обучается осознанное

поколение на творческом уровне, прививает их к безболезненной адаптации к любому обществу. Он, в свою очередь, повышает способность решать любую проблему, используя знания, опыт и навыки, полученные при выходе в тупик, даже если есть обладатели профессий, которые могут исчезнуть в будущем. Поэтому, в данной статье мы намерены проанализировать учебную программу ниш с аналитическим аспектом, говорить о оптимальных моментах и иногда встречающихся недостатках в формировании творческого потенциала учащихся.

Это означает, что сеть указанных школ, являясь экспериментальной площадкой, имеет самостоятельную автономию, т. е. право закрепить свои учебные программы в сети данных школ. Школа имеет официальный и письменный учебный план, который вводится в общеобразовательных школах Казахстана.

Ключевые слова: ниш, учебная программа, аналитический обзор.

Abstract. This article presents an analytical review of the school curriculum of Nazarbayev Intellectual schools (NIS) to identify the role of educational program on the formation of students' creativity potential in Intellectual schools. The first president of the Republic of Kazakhstan, Nursultan Nazarbayev has launched a new project 'Nazarbayev Intellectual schools' in 2008 with the purpose of educating a new generation, a future intellectual elite, who is able to adapt to quick changes occurring in different spheres of society over the last century including economy, culture, information technology and other sectors. Firstly, it should be stated that Nazarbayev Intellectual schools (hereinafter referred to as the Intellectual Schools) are a network of schools which are located in different cities of Kazakhstan. Thus, each school focuses on its own specific mission and values. Accordingly, the mission of NIS is to develop an intellectual community where all the members in the process of their development are motivated by ethical values, intercultural understanding and appreciation of lifelong learning. What is more, a community of the school is expected to live with the school values of respect, responsibility, collaborative culture, open-mindedness, transparency, honesty, life-long learning and self-awareness. Within the walls of the school on the basis of this program, a conscious generation is trained at the creative level, instilling them to a painless adaptation to any society. It, in turn, increases the ability to solve any problem, using the knowledge, experience and skills gained at a dead end, even if there are owners of professions that may disappear in the future. Therefore, in this article we intend to analyze the curriculum of niches with an analytical aspect, to talk about the optimal moments and sometimes shortcomings in the formation of creative potential of students.

Being an experimental platform, NIS owns its own autonomy which implies these schools a right to approve their own educational curricula. The school owns its formal and written curriculum which is already being introduced in mainstream schools of Kazakhstan. The experience of implementing mentioned program in our teaching process is highly valued in terms of encouraging students to self-learning process which is found as the effective step for developing students' creativity potential. As the result, we are able to proudly admit that teaching students based on this program are considered to be essential tools and directions to foster our future creative thinkers and decision makers.

Keywords: NIS, curriculum, analytical review.

Introduction

The curriculum in NIS is based on the Kazakh national curriculum which went through a constructive development with support from the University of Cambridge International Examinations (NIS, 2017). Thus, the school has been promoting a student-centered, skills-based approach through the current curriculum reform. Furthermore, one of the main features of this new curriculum is the trilingual policy which is being implemented in all areas of the program of study. Additionally, teachers have priority to choose and select significant materials and resources taking into consideration their learners' interest and requirements in terms of their creativity potential formation. The new era' pedagogies are required to meet XXI century's skills and plan each lesson accordingly. Therefore, the implementation of this program into teaching system has been challenging and requires always seeking for updated materials in order to keep up with the latest news and society changes.

As the new curriculum implemented in NIS has to be introduced to all mainstream schools of Kazakhstan, the Autonomous Educational Organization "Nazarbayev Intellectual schools" has recommended a new curriculum which to confront the educational problems of mainstream schools through translating the NIS experience to these educational institutions. The rationale for recommending this curriculum called as integrated educational program came from several problems which were introduced in mainstream schools. Firstly, the content of education in the curriculum was overloaded and the volume of compulsory educational materials which had to be acquired by students was increasing every year. Next, there were no clear assessment methods in the curriculum regarding the evaluation of success criteria and achievements of learning and lesson objectives. Furthermore, the learning process was not sufficiently focused on directing students to independent learning and, thus, the academic performance of students was evaluated by amount of knowledge which was mainly acquired through a raw memorization, but not by the skills and competencies (MoES, 2010). As a result, the main objectives of the curriculum were developed to support student-centered and autonomous learning, encourage creative and critical thinking, develop learners' ICT, communication and research skills and use criterion-based assessment for improving students' learning practice.

Background

The formal and written curriculum of NIS is called as Integrated Programme of Development because the program promotes the integration of the best international and national educational experiences, integrated subjects, cross-curricular topics and integrated learning environment in education. The curriculum is subdivided into course plans which are specific to each subject. These course plans of each subject include a long term plan, a content based learning, differentiation methods, medium term plans of subject-specific units and a sample of the short term lesson plan as well. The goals and objectives of the curriculum are clearly stated according to the subjects and the course plans represent all the learning objectives which have to be covered by students through the academic year. What is more, each course plan includes 'suggested teaching activities' which help teachers organize their classroom activities in accordance with learning and lesson objectives. The course plan supports teachers not only with teaching and differentiation methods which are described step by step, but also with learning resources such as website addresses, internet links, books and links of audio recordings which allows teachers to save time while preparing for their lessons and become more professional in teaching. Thus, the quality of the textbook and other learning resources as an aspect of the supported curriculum seems to play a central role in education (Glatthorn, Boschee, Whitehead, & Boschee, 2006). However, it should be noted, that the school curriculum does not oblige teachers to use the same methods and activities which are prescribed in the course plan, consequently, the school teachers have a right to adapt the recommended materials and ways of teaching according to his/her own level of professionalism.

As teachers of this school, we have found effective and sufficient to work on the educational program of NIS on which goals are clearly highlighted to follow systematically. From our work experience we can admit that it directs us both of teachers and students as well to work independently and collaboratively. Consequently, learning process is held by supporting two sides, teacher-students interaction which leads to taking responsibility for this learning and teaching process.

An Analytical Review

The tested curriculum of NIS includes the concepts such as criteria-based assessment, criteria, formative assessment, internal summative assessment, external summative assessment, students' achievement report, portfolio and moderation. The need in introducing the criteria-based assessment in a new curriculum was revealed as a result of the following problems:

The negative impacts of the implementation of Unified National Testing (furthermore – UNT) on the skill formation of the secondary school students as it appeared unreliable because it failed to prepare students with the skills and special knowledge required for higher-education study (Winter, Rimini, Soltanbekova, & Tynybayeva, 2014, p. 124);

Second problem was the need in updating the secondary school curriculum radically. As the curriculum of the secondary schools in Kazakhstan was based on the requirements of UNT, the school curriculum mostly encouraged learners to obtain any required information by memorizing the facts. Thus, the school curriculum did not teach learners to the skills needed to compare and contrast two or more findings, to explain why something happened, why it happens, how it works, to interpret, evaluate, discuss and investigate the gained information, and to develop a coherent and consecutive argument (OECD, 2014, p.127).

Third problem was about the mismatch between the quality of knowledge and the time spent on the grading scale based on the norm-referenced approach: a long time, a low quality. The classroom assessment is conducted after every lesson as a teacher records a value from 1 to 5 on the register that is then put on the electronic platform and school record for parents and those within the school to see. This is a long process for teachers and record-keeping is a large part of their job. Hence there is a large quantity of assessment but very little depth or quality (Winter, et al., 2014, p. 136).

Forth, the previous curriculum did not provide feedback on student academic achievement and analysis of students' fail or success. The student portfolios were never collectively appraised or analyzed since each tutor kept their students' records separately in the secondary schools. Therefore, there was little cross-fertilization, critique or learning with regard to assessment practices from one teacher to another or from one school to another (Winter, et al., 2014, p. 137).

So, from here it becomes clear that a new curriculum which is implemented in NIS and transferred to mainstream schools has formulated the instructions for using formative and summative assessments in order to motivate students to become critical thinkers and independent learners. The criteria-based assessment is implemented by each teacher by creating success criteria for his/her each lesson in accordance with learning objectives. The monitoring process of the students' achievements also depends on the teachers' professionalism level which makes the teacher responsible for monitoring the progress of students' success throughout the

academic year and decide whether the students achieved or non-achieved the learning objectives through evaluating them by success criteria.

If to consider a connection between types of curriculum, it should be mentioned that mostly there is a close link among written, taught and tested curriculum in NIS as teachers follow the topics which are prescribed in the course plan and the internal and external summative assessment is provided in accordance with the topics provided in the curriculum. This means that no non-taught topics will be included in both formative and summative assessment processes. However, teachers own autonomy to choose or not to choose the suggested activities, differentiation methods, materials and textbooks which are given in the course plan. Thus, the teachers are given freedom to change his/her teaching practice according to the academic performance and needs of his/her students.

Here, one should mention about the hidden curriculum which influences the student values, perceptions, and behaviours both in a positive and negative ways. For instance, while interviewing NIS teachers about the implementation of curriculum in their classes, it was revealed that they mostly face difficulties in organizing the learners into groups as organizational variable plays a significant role in a hidden curriculum. Mostly students feel comfortable and stay in a comfort zone while working in groups with their friends and not prefer to work with people in one group whom they do not like for certain reasons (mostly because of their differences in personality, temperament). However, according to Cris Tovani (2010), “groups are fine – as long as the teacher frequently changes the configuration” as they learn more by interacting with different people rather than staying in one and same group for a long period (p. 28). Thus, teachers of NIS try to change the group members each week which sometimes cause negative reactions of students such as anger, disturbance and resistance to work with some of the students because of the difficulties in communication. However, these types of problems are confronted by involving curators and parents into teaching process.

Conclusion

By analyzing the curriculum of NIS, we would refer the design and development of the school curriculum to the praxis model of curriculum theory as the school ‘curriculum is not simply a set of plans to be implemented, but rather is constituted through an active process in which planning, acting and evaluating are all reciprocally related and integrated into the process’ (Grundy, 1987, p. 115). Thus, the school curriculum promotes a committed action of both teacher and student to continually evaluate the process and see the outcome. However, according to the findings of interviews with teachers, there should be made little changes in the course plans of language subjects including Kazakh, Russian and English because the current curriculum is based on teaching languages by focusing on four skills which are listening, reading, writing and speaking. “It is not doubted that making emphasis on skills while acquiring mother tongue or foreign languages improves the language knowledge significantly, but, nevertheless, one should not forget about the role of grammar in language acquisition. Hence, the insufficient time given for grammar during the lessons makes the language learning more challenging especially for those students who do not have good grammar knowledge base which leads to some difficulties for both teachers and students in a teaching process” claim the teachers of English Department. However, while analysing the school curriculum, it was revealed that the curriculum suggests teachers to teach grammar through the context rather than teaching it as a separate component. Thus, the teachers need to undergo some professional development trainings on teaching grammar within the language skills and the subject context.

To sum up, the situation around curriculum in NIS is satisfactory enough as teachers have their own autonomy to change the order of topics, choose the learning materials, resources and methodology themselves. Furthermore, there is no strict control of curriculum implementation from the administration staff which provides teachers with more freedom to teach and makes the curriculum implementation more flexible. However, teachers still need deeper knowledge about curriculum management and, thus, organizing seminars and trainings about curriculum implementation with support from curriculum experts would be a good opportunity for school community to understand more about curriculum.

REFERENCES:

1. Glatthorn, A. A., Boschee, F., Whitehead, B. M., & Boschee, B. F. (2006). Curriculum leadership: Strategies for development and implementation Thousand Oaks: SAGE.
2. Grundy, Shirley (1987). Curriculum: Product or Praxis. University of New England, USA.
3. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) (2014). The definition and selection of key competencies: Executive summary. Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan (MoES) (2010). Annual report.
4. NIS. (2017). School mission. School values. Retrieved Date from <http://trz.nis.edu.kz/Taraz/portal/en/>.

5. Tovani, Cris (2010). *Living the questions: A guide for teacher-researchers*. ME: Stenhouse.
6. Winter, L., Rimini, C., Soltanbekova, A., & Tynybayeva, M. (2014). The culture and practice of assessment in Kazakhstan - an alternative model and the future. In D. Bridges (Ed.), *Educational Reform and Internationalisation: The Case of School Reform in Kazakhstan* (pp. 133-151).

Хаймұлданов Е.С.,

докторант

І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті
Талдықорған қаласы, Қазақстан Республикасы
E-mail: Khaimuldanov_e@mail.ru

Смагулов Е.Ж.

педагогика ғылымдарының докторы, профессор

І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университетінің
Талдықорған қаласы, Қазақстан Республикасы
E-mail: Smagulovezh@mail.ru

МАТЕМАТИКАНЫ ОҚЫТУДА ТЕСТ ТАПСЫРМАЛАРЫН ҚҰРАСТЫРУ ӘДІСТЕМЕСІ

ТҮЙІН. Мақалада білім беру ортасын дамытудың негізгі бағыттары және ақпараттық технологияларды қарқынды дамыту, өскелең ұрпақты тәрбиелеу мен білім беру жүйесін жаңа деңгейге қайта құру қарастырылған. Сонымен қатар білім берудің негізгі мәселесі – оның сапасын арттыру, әлемдік стандарттарға сәйкес келтіру айқындалған. Алынған білімге емес, дәлірек айтқанда осы білімді қолдану үрдісіне баса назар аударылады. Мақалада педагог алдында қойылатын негізгі міндет сипатталған. Ол үшін білім алушылармен жұмыс істеу әдістері жетілдіріледі.

Кілттік сөздер: білім беру, білім беру үрдісі, педагогика, математикалық білім беру, ақпараттық технологиялар, білім беру ортасы, педагогикалық шеберлік.

РЕЗЮМЕ. В статье рассмотрены основные направления развития образовательной среды и стремительное развитие информационных технологий, перестройка на новый уровень системы образования и воспитания подрастающего поколения. Описан ключевой вопрос образования – это повышение его качества, приведение в соответствие с мировыми стандартами. Делается акцент не на полученные знания, а именно на процесс применения этих знаний. В статье охарактеризована основная задача, которая ставится перед педагогом. Для этого совершенствуются методы работы с обучающимися.

Ключевые слова: образование, образовательный процесс, педагогика, математическое образование, информационные технологии, образовательная среда, педагогическое мастерство.

SUMMARY. The article discussed the main directions of development of the educational environment and the rapid development of information technology, restructuring to a new level of education and upbringing of the younger generation. The key issue (goal) modernization of education is described – improving its quality, bringing it in line with international standards. The emphasis is not on the knowledge gained, but on the process of applying this knowledge. It is revealed that for the formation of functional literacy it is necessary to create a special educational environment for students, not only in the classroom, but also in the afterhours.

Keywords: education, mathematical education, information technologies, educational environment, experiment.

Қазіргі уақытта құрамына қоғамның ашықтығы, оның жылдам ақпараттануы мен серпінділігі кіретін біздің елдегі қазіргі заманғы өзгерістер білім беру талаптарының түбегейлі өзгерістерін туындатады. Қазақстан Республикасының Президенті - Ұлт Көшбасшысы Н.Ә. Назарбаевтың 2012 жылғы 27 қаңтардағы "Әлеуметтік-экономикалық жаңғырту - Қазақстан дамуының басты бағыты" атты Қазақстан халқына Жолдауында Н.Ә. Назарбаев " ... ұлттық білім беру жүйесін жаңартудың табыстылығы барлық жаңғырту үдерісінің негізгі факторларының бірі болып табылатынын» атап өтті [1].

Өскелең ұрпақтың әлеуметтік-экономикалық және рухани даму нәтижелері педагогтардың кәсіби деңгейіне, олардың үздіксіз білім алу және оқытудың жаңа жолдарын іздестіру қабілетіне де байланысты.

Білім беру – кез келген елдің ұлттық мәдениетінің жүйе құраушы бөліктерінің бірі екені бұрыннан белгілі. Бұл жағдайда Қазақстан да ерекшеленбейді. Біздің еліміздің еуропалық білім беру ортасына қосылу үдерісімен білім беру жүйесінің жалпы әлемдік, сондай-ақ өзінің жалпыұлттық басымдықтарының үйлесуі тиіс білім беру моделін іздестіру басталды.

Заманауи педагог бірқатар құзыреттіліктердің жоғары деңгейіне ие болуға міндетті:

- Арнайы біліктілік – жоғары деңгейде кәсіби қызметпен айналысуға және өзінің әрі қарай кәсіби дамуын жобалау қабілеті;
- Әлеуметтік құзыреттілік - бірлескен (ұжымдық, топтық) кәсіби қызметпен айналысу, басқару мамандығына қабылданған кәсіби қарым-қатынас тәсілдерін пайдалану және ынтымақтасу қабілеті;

– Білім беру құзыреттілігі – кәсіби білімді, іскерлікті және дағдыларды меңгеруге қызығушылық, білім беру қызметінде мақсат қою, білім беру қызметінде креативтілікті дамыту.

Білім беру сапасына алынған білімді нақты жағдайларда қолданудың қажеттілігі жатады. Бұл жағдайда жаңа білім беру технологияларын енгізу үлкен үлес болып табылады. Бұл қажеттілікпен ғана емес, белгілі бір әлеуметтік сауалға жауаппен де негізделген.

Педагогтарға озық педагогикалық технологиялар негізінде жаңартылған білім беру бағдарламаларын жүзеге асыру функциясы жүктелген, сонымен қатар, оларға өскелең ұрпақты болашақ өмірге дайындау және өмірде өзін табысты жүзеге асыруға, заманауи ойлау қабілеті бар адамды тәрбиелеу міндеті белгіленген.

Біздің қоғамның қазіргі даму кезеңінде, яғни ХХІ ғасырдың басында ақпараттық-коммуникациялық технологиялармен (АКТ) танысу, оларды нақты оқу үдерісі жағдайында игеру, қазіргі заманғы ақпараттық инфрақұрылым құру, жаңа мультимедиялық оқу өнімдерін шығару кезеңі аяқталады деп айтуға болады [2].

Әр түрлі авторлардың жоғарыда айтылған сипаттамаларына сүйене отырып, ақпараттық білім беру ортасы – бұл оқу үдерісіне және оның қатысушыларына бағытталған педагогикалық (оқу-әдістемелік), ұйымдастырушылық, ақпараттық, техникалық шарттардың жүйелендірілген жиынтығы деп қорытынды жасауға болады. Жоғарыда айтылғанды қорыта келе тақырыптын *өзектілігін* анықтаймыз.

Ұлттық бірыңғай тестілеуді өткізудің орындылығы мен объективтілігі туралы даулар енгізілген күннен бастап бүгінгі күнге дейін жалғасуда. Бұл жүйенің қарсыластары тестілер тек мектеп бағдарламасын жаттаудың формасы екеніне дәлелдер келтірді, олар ең алдымен білім беру сапасын ескеру қажет деп көрсеткен. ҰБТ қорғаушылары тестілеу жүйесі - бұл бүкіл әлем бойынша бітірушілердің емтиханының тұрақты және тиімді формасы, және Қазақстан әлемдік қауымдастықтың бір бөлігі ретінде алдыңғы қатарлы әлемдік стандарттарға сай болуы тиіс деген дәлелдер келтіреді.

Сонымен тест тапсырмаларын құрастырудағы басты талаптар:

1. Тест тапсырмаларының мақсаты
2. Ойдың қысқа әрі ұтымды берілуі
3. Жауаптар үшін орынның анық көрсетілуі (ерекшеленуі)
4. Технологиялық
5. Сыналушылар үшін нұсқаудың бірдейлігі
6. Жауаптарды бағалау ережесінің біркелкілігі
7. Тапсырма элементтерінің орналасу дұрыстығы
8. Тапсырма мазмұны мен түрлерінің нақтылығы

Кез келген еркін түрде ұсынылған оқыту нәтижесін оқыту мақсаты деп санайды. Оқыту *мақсатын* сауатты түрде анықтайтын әдіскерді және оқытушыны оның мынадай нұсқасы, яғни пайдаланылған ұғымдардың бір мәнді анықталуы. Сол ұғымдар арқылы берілген көріністер мен деректердің нақты немесе жанама түрде болса да өлшену мүмкіндігінің болуы, ал өлшеу нәтижелерінің белгілі бір түрде бағалануы жүзеге асырылғанда ғана қанағаттандыра алады. Мақсаттың мұндай түрде құрылуын диагностикалық деп атайды.

Қойылған мақсатқа жету және ғылыми болжамды дәлелдеу үшін келесі *міндеттерді* орындау керек:

1. Тест тапсырмалар арқылы оқушылардың білім дәрежесін тексерудің, оқытудың теориясы мен практикадағы орнын анықтау.
2. Математикадан тестік тапсырмалар бағдарламаларға сай құрылғандығын әдістемелік тұрғыдан қарастыру.

Зерттеу нысаны: орта мектепте математика пәнін оқыту үрдісі.

Зерттеу болжамы: егер орта мектепте математиканы оқыту барысында, жүйелік-құрылымдық тәсіл әрбір тақырып бойынша оқытудың бірнеше диагностикалық мақсатын, яғни тақырыпқа енгізілген ақпаратты оның мазмұны мен көлемі, құрылымы бойынша, меңгеру сапасы бойынша, білімнің ғылымилығы және жан-жақты құзреттілігі бойынша анықтау мақсатын жүзеге асыруды көздейді.

Тәжірибелік маңыздылығы: математиканы орта мектепте оқытуда тест тапсырмаларын құрастыру және оларды оқушыларды оқыту мен математикалық білімін дамыту мақсатында әдістемесі дайындалды.

Сонымен орта мектепте тестік тапсырмаларды оқыту мен дамыту мақсатында да жүйелі пайдалану әрбір оқушының математика пәні бойынша тиісті даярлық деңгейіне жетуіне жағдай қарастырайық [3]:

Бақылау сұрақтары:

1. Қандай есептерді теңдеулер құруға арналған есептер деп атайды?

2. Қозғалыс туралы есептерде қандай айнымалы шамалар қарастырылды?
3. Жұмыс және еңбек өнімділігі туралы есептерде қандай шамалар беріледі ?
4. Жұмыс орындалатын уақыт немен өлшенеді?
5. Орындалған барлық жұмыс қандай өлшемдермен анықталуы мүмкін?
6. Теңдеулер жүйесін шешудің қандай әдістерін білесің?
7. Теңдеулер жүйесінің қандай шешулері болуы мүмкін ?
8. Теңдеулер жүйесінің көп шешулерінің ішінен нақты шешулері қалай анықталады?

Оқу ақпаратының мазмұны бойынша анықталатын мақсатты көрсету үшін оны меңгерудің шартты бірліктеріне – оқу элементтеріне (немесе дидактикалық бірліктер жалпы орта білім берудің мемлекеттік стандарттарында осылай қабылданған) бөлу қажет:

Бақылау сұрақтары:

1. Интеграл астындағы $f(x)$ функциясына қандай талаптар қойылады?
2. Берілген аралықтағы $f(x)$ функциясының бастапқы бейнесі дегеніміз не?
3. Ньютон-Лейбниц формуласын есіңе түсіріп, оны жазып бер?
4. Интегралдаудың қарапайым ережелерін жаз?
5. Анықталмаған интегралдың келесі таблицалық интегралдары неге тең болады ?

a) $\int x^n dx,$	c) $\int a^x dx,$
b) $\int \frac{dx}{x}$	d) $\int \frac{dx}{x^2 + a^2}$

6. Анықталған интегралдың қандай геометриялық мағынасы бар?
7. $f(x)$ және $F(x)$ функцияларының арасында қандай теңдіктер жазуға болады?
8. Анықталған интегралдың анықтамасы оны есептеу үшін қолданылады, ал анықталған интегралдың нақты анықтамасы қалай оқылады?

Оқу элементі деп оқып-үйренуге жататын пәнді, үрдісті, құбылысты, ерекшелікті, байланысты (қатынасты), қолдану (пайдалану) тәсілін, әрекет әдісін атайды, мысалы математиканы оқытуда тест тапсырмаларын құрастыру.

Нәтижеге бағытталу оқу процесінде оқушыны бірінші орынға шығаруды талап етеді. Ал бұл ұстаным әрбір мұғалым оқушыларды белсенділендіретін оқу-оқыту әдістемелерін қолдануды міндеттейді, өйткені бүгінгі күні оқу процесі бұрынғыдай «үйрету», «оқыту», «беру» сынды етістіктерден құралмай, «ұйымдастыру», «жағдай жасау», «бағыт-бағдар беру» сияқты ұғымдардан тұрады. Оқу процесі оқушыға бағытталып, үйрену мен үйрету әрекеттері қоян-қолтық қарым-қатынастан тұруы керек. Бұл қарым-қатынас мұғалым мен оқушының арасында өтеді. Оқу мен оқыту, үйрену мен үйрету мұндай қарым-қатынаста біртұтас қалыпта болып, олардың нәтижесі мен маңызы да осындай қарым-қатынасқа тәуелді болады. Басқаша сөзбен айтқанда, бүгінгі күні білім беру жүйесінде мәселені тіпті келесідей төтесінен қоюға болады: «Үйрену мен үйрету тек өзара белсенді әрекеттерге негізделген қарым-қатынас арқылы жүзеге асырылады» және «Тек әрекеттесу арқылы ғана үйренуге/үйретуге болады» [4].

Қорыта келгенде, математиканы оқытуда тест тапсырмаларын құрастыру әдістемесі бүгінгі білім беру саласында оқыту үрдісін тестік тапсырмалардың көмегімен білім сапасын бағалауды қамтамасыз етудің объективтік қажеттілігі, оқыту теориясы мен практикасында білімді тестік әдіспен бағалау қажеттілік көрсетілген.

Оқушының логикалық ойлауын, жалпы жеке бас қабілеттерін дамытудың тетігі ретінде қолдануда тест тапсырмаларының орны ерекше.

Тест тапсырмалары тек бақылау ретінде емес, оқушыларды математикаға үйрету үшін де тиімді. Педагогикалық тест арқылы әр оқушының білім деңгейін нақты және тез анықтауға болады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Послание Президента Республики Казахстан - Лидера Нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Социально-экономическая модернизация - главный вектор развития Казахстана» (27 января 2012 года). http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31114251
2. Бабаев Д.Д., Смагулов Е.Ж., Хаймұлданов Е.С. Математиканы оқытуда ІТ технологияларды қолданудың әдістемелік ерекшеліктері. ВЕСТНИК Жетysуского государственного университета имени И.Жансугурова. Серия «Математика и естественно-технические науки». Стр.11-15. Талдықорған, 2018
3. Uulu, B.B., Smagulov, Y. Analysis of dynamics of high school graduates who participated in the unified national test

Kazakhstan// Mathematics Education - Volume 11, Issue 8, 2016, Pages 3176-3186.

4. SEITOVA Sabyrkul, SMAGULOV Yessengali, KHAIMULDANOV Yerlan, ADILBAEVA Ardak, TULYMSHAKOVA Gulnur, ABDYKARIMOVA Aizhan Vethodological requirements for the arrangement of independent work on neuro-linguistic prograving techniques for mathematical disciplines at oeriodico tche quimica www.periodico.tchequimica.com Vol. 15 N. 30. ISSN 1806-0374 (impresso), ISSN 1806-9827 (CD-ROM), ISSN 2179-0302 (meio eletronico), 2018 Porto Alegre. RS. Brasil, Pages 330-337.

Шадиева Н.Х.,
Еуразия гуманитарлық институты

Мағзумбекова А.К.,
Л.Гумилев атындағы ЕҰУ

Беласарова Ж.Т.
Абай атындағы ҚазҰПУ

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ШЕШЕН СӨЙЛЕУ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ӘДІСІ ЖӘНЕ ОНЫ ҚОЛДАНУ ЖОЛДАРЫ

Түйіндеме. Мақалада оқушылардың тіл мәдениетін көтеру деңгейі, тілін дамыту жолдары, сөзді орынды қолдануға, әдемі, шебер сөйлеуге арналған тапсырма түрлері, шешен сөйлеуге дағдыландыру әдістері берілген. Жаңартылған білім беру бағдарламасы бойынша қазақ тілі пәнінің негізгі мақсаты грамматикалық тақырыптарда емес, лексикалық тақырыптарда екені белгілі. Сондықтан мақалада лексикалық тақырыптар бойынша оқушының айтар ойын жүйелі жеткізе білуге дағдыландыратын, сөйлеу мәдениетін қалыптастыратын, кез келген жағдайда сөз тауып, оны орынды қолдануына жетелейтін тапсырмалар талданады. Шешендік тапсырмаларының оқушыға ойды жеткізуде әр сөздің атқарар қызметінің зор екендігіне көз жеткізетіндігі дәлелденеді.

Кілт сөздер: тіл мәдениеті, сөз саптау, мәтінді редакциялау, шешен сөйлеу мәдениетін қалыптастыру әдісі, шешендік тапсырма.

Резюме. В статье студенты узнают, как улучшить свои языковые навыки, как улучшить свой язык, как использовать слово, как использовать слово, как использовать умело говорящий. Общеизвестно, что основная цель казахского языка в обновленном учебном плане не в грамматике, а в лексических темах. Поэтому в статье анализируются лексические темы, которые приводят к способности учащихся систематически общаться, формировать речевую культуру, находить слово и использовать его в любой ситуации. Доказано, что задачей диссертации является донести до студента идею о великой функции каждого слова.

Ключевые слова: языковая культура, словообразование, редактирование текста, способ формирования речевой культуры, теоретическое задание.

Summary. In the article, students will learn how to improve their language skills, how to improve their language, how to use the word, how to use the word, how to use skillfully speaking. It is well-known that the main objective of the Kazakh language in the updated curriculum is not in grammar but in lexical themes. Therefore, the article analyzes the lexical themes that lead to the ability of students to communicate systematically, to form a speech culture, to find a word and to use it in any situation. It is proven that the task of the dissertation is to convey the idea of the great function of each word to the student.

Keywords: language culture, word formation, text editing, the way of formation of the speech culture, theoretical task.

Қазақ – табиғатынан сөзге шешен, тілі бай, шұрайлы, сөз қадірін білетін, құдіретін түсінетін халық. Ердің құнын екі ауыз сөзбен шешіп, аталы сөзге тоқтаған халық. Ұтымды, ұтқыр, қисынды сөз айтылмаған жағдайда даулы екі рулы елдің атысып, шабысып, тоз-тоз боп кететін жайлары тарихтан белгілі. Сол себепті сөз құдіретін, сөз өнерін дамытуға, сөздің күші мен құдіретін ортаға әсер, ықпалын арттыруға бүкіл халық болып, арғы замандардан бері атсалысқан. Қиыннан қиыстыра, төтеден төге сөйлейтін тапқыр да ақылды, бейнелі де бедерлі сөйлеу өнері халқымыздың саф өнері саналады. Осындай қазақ жұртының жаратылысынан сөз өнеріне бейім екені қазіргі ұрпағының бойынан алыстап бара жатқаны жанды қынжылтады.

Бүгінгі күні оқушылардың сөз саптауы көңіл аударарлық мәселе. Балалардың көпшілігінің тіл мәдениеті төменгі деңгейде. Олар өз ойларын дұрыс, түсінікті етіп жеткізе алмайды, басы артық бос сөздерді көп қолданып, ойын шашыратып сөйлейді. Кейбірі орысша сөздерді қосып, араластыра сөйлесе, бірі жаргонмен, диалектілермен сөйлегенді сән көреді. Бұл мәселе туралы көптеп айтылып та, жазылып та жатыр. Мысалы, педагогика ғылымының докторы Ж.Дәулетбекова «Оқушының жеке тұлға болып дамуы мен алған білімін іске асыруда сөйлеу тілін, әрекетін, сөйлеу мәдениетін, әдебін қалыптастыру қазақ тілін оқыту әдістемесінің қазіргі кездегі көкейтесті мәселелерінің бірі болып табылады», - дейді [1,25]. Сондықтан қазақ тілі мұғалімдерінің өзекті мәселелерінің бірі – оқушылардың тіл мәдениетін көтеру, сауатты сөйлей алатын, өз ойын айқын жеткізе алатын азамат тәрбиелеу. Сонымен қоса ұлттық шешендік сөйлеудің айла амалдарын, шешендік өнердің қыр-сырын, тапқырлықты, тақырыптық тәсілдерді қолдану бүгінгі ұрпақтың бойына сіңіру.

Ғалым А.Қыдыршаев: «Шешен сөйлеуде біз шығармашылықтың өзге түрлері сияқты табиғи деректер, іштей туа біткен қабілет бұл арада басты анықтаушы рөл атқармайтындығын мойындаймыз. Бұл арада ең бастысы – оқу мен өз бетімен білім көтеру, тілдік қарым-қатынастың заңдары мен

ережелерін жете меңгеру, шешеннің өзімен тынымсыз жұмыс жасауы, табиғи қабілетті дамыту мен аса қажетті жаңа қасиеттерге баулу, үздіксіз жаттығу» дей келе, қазақ тілі сабағында күнделікті шешен сөйлеу мәдениетін қалыптастыру әдісін қолданып отыруды ұсынады [2, 14]. Оқушылардың өзара қарым-қатынаста өзін еркін ұстап, кез келген ортада өз ойын еркін жеткізе алатын, белгілі бір ғылым саласынан білімі мен білігін көрсете алатын, өз ойы мен пікірін әсерлі, бейнелі айта білетін мәдениетті жеке тұлға қалыптастыруда шешен сөйлеу мәдениетін қалыптастыру әдісінің берері көп. Шешен сөйлеу мәдениетін қалыптастыру әдісі А.Қыдыршаевтың еңбегінде жан-жақты талданған. Ғалым осы әдіске сөздікпен жұмыс жасауды; мәтінді редакциялауды; тірек сөздер арқылы мәтін құрастыруды; тапсырылған тақырып бойынша сөз, баяндама дайындауды жатқызады. Сонымен қатар ғалым осы әдіске негізделген шешендік тапсырмаларды сабақта көп қолдануды ұсынады.

Оқушының айтар ойын жүйелі жеткізе білуге дағдыландыратын, сөйлеу мәдениетін қалыптастыратын, кез келген жағдайда сөз тауып, оны орынды қолдануына жетелейтін тапсырманың түрі шешендік тапсырма деп аталады. Ол оқушыға ойды жеткізуде әр сөздің атқарар қызметінің зор екендігіне көз жеткізеді. Сонымен қатар шешен, әдемі сөйлеуге үйретеді. Шешендікке айрықша тән қасиеттер — ойлап табу, орналастыру, сөзбен бейнелеу, есте сақтау, қысқа, нұсқа сөйлеу, тыңдарманы әр түрлі тәсілдермен сөзге ұйыту. Осыны оқушылар алдында мысалдар арқылы дәлелдеп отыру керек. Мысалы,

1-тапсырма:

Жақсыбектің бір келіні бар. Оның аты – Нұрила. Нұрила – ауылдағы ең мақтаулы келін. Оны еңкейген кәріден еңбектеген балаға дейін жақсы көреді. Қазақ халқының бар салты, әдет-ғұрпы бір бойынан табылғандай. Ол ауылға түскен жас келінге үлгі.

Бір қызығы, неге екені белгісіз, Нұрила ешқашан «жақсың деген сөзді айтпайды екен. Бірде ауылдағы ақ жасулықты апалар, бір-бір келіннің енелері, дүкеннен келе жатқан Нұриланьы сынамақшы болып келіседі. Жақындаған кезде Нұрила иіліп сәлем салады да:

- Армысыздар, апалар, - деді.

Апалар оны танымаған сыңай танытып:

- Бар бол, балам. Шырағым, кімнің келіні боласың?

-

- Е, қарағым, халің қалай?

-

- Балаларыңның денсаулығы жақсы ма?

-

- Үлкен балаң биыл мектепке барды. Сабағы қалай өзінің?

-

- Айтпақшы, сені өткен жұмада төркініне барып келді деп естіп едік. Әке-шешең, аға-бауырларыңның жағдайы қандай екен? – деген сұрақтарды бірінен соң бірі жаудырып кеп жіберді.

Апалар келін өзінің жауабында “жақсы” сөзінің бірде-бір рет ауызға алмағанына таңырқаған күйі қала берді.

а) Оқушы, Нұрила неге “жақсы” сөзін айта алмады?

ә) Апалардың сұрағына келін не деп жауап берді деп ойлайсың? (мәтіндегі көп нүктелердің орнына келіннің атынан апалардың сұрағына жауап жаз)

Бұл - лексикалық тақырыптардың ішіндегі табу сөздерге байланысты берілген тапсырма. Бұл тапсырма оқушының логикалық ойлау қабілетін дамытып, сөйлеу мәдениетін қалыптастырады.

Қазақтың салт-дәстүрі бойынша келін өзінің қайын ата, қайын ене, жалпы қайын жұртының есімдерін тіке атамаған. Мәтіндегі қарияның есімі Жақсыбек болғаннан соң, келіні Нұрила “жақсы” сөзін айтпайтыны хақ. Берілген мәтін мазмұны бойынша келіннің жауабында жақсы деген сөз бір де бір рет қолданылмағаны айтылады. Мұнда оқушы неліктен ол сөздің қолданылмағаны туралы ойлануы керек. Мәтінді қайта-қайта оқып шығып, бұл сұрақтың жауабын іздеп табады. Бұдан соң оқушы мәтіннің мазмұны бойынша апалардың сұрағына келіннің қалай жауап бергені туралы ойланyp, келіннің атынан жауап жазу керек.

Тіл байлығы – сөз байлығы. Ал сөз байлығы әр адамның лексикасындағы қолданылатын сөздердің санымен байланысты болғанымен, негізгі байлық – ой байлығы, сол сөздерді қиюластырып, әсем де әсерлі ой мұнарасын қалай білуде. Себебі сөзді көп біліп, бірақ оны орынды, ойлы, образды жұмсай алмасаң, одан не пайда? Ал сөзге көп мағына сыйғызып, әр сөздің мән-мазмұнын, стильдік бояуын деп

басып беру ойлау қабілетімен, оның шығармашылық сипатымен ұштасып жатады. Ал ой байлығына жету үшін тіл дамуының кешегісі мен бүгінгісін, лексикалық қабаттың баю, толығу жолдарын, тілде пайда болған жаңа құбылыстардың өміршендігін, бір сөзбен айтқанда, тілдің ішкі, сыртқы мүмкіншілігін жақсы меңгеріп, оған қамқорлықпен, жанашыр көзбен қадағалап отыру керек.

2-тапсырма: Өлең ұйқастыр. Тармақтың соңғы сөздері омонимдік мағынада жұмсалатын болсын.

Үлгі: *Дорбасына нанды салып алып,*

Мектебіне кетті біздің алып.

Жақсы баға алып келсе екен-ау,

Тек отырмай сабағына барып.

..... батыр,

..... батыр.

.....

..... татыр.

Бұл тапсырмада екі түрлі мақсат қойылған: бірі - оқушыны өлең құрастыруға, өз ойын бір шумақ өлең жолдары арқылы жеткізуге дағдыландыру, екіншісі – оқушыны омоним сөздердің мағынасын орынды пайдалана алуға қалыптастыру. Кез келген оқушы өлең жолдарын ұйқастыра бермейді. Оған дайын ұйқас жолдарын беріп, біртіндеп өлең құрастыруға үйретуге болады. Өлеңнің ұйқас жолдары ретінде омоним сөздерді алудың себебі бар: ол – омонимдер тақырыбын өткеннен кейін, сол бойынша оқушының меңгерген білімін тексеру. Бұл тапсырма шағын өлең құрастыруға қалыптасқан оқушылардың бірінің ақындық қабілеті ашылуына ықпал етеді.

Жоғарыда берілген тапсырмалар оқушының сөзді орынды қолданып, аз сөзбен көп мағына беруге дағдыландыруға арналған. Шешендік тапсырмалар оқушының тіл байлығын, өз ойын жеткізуде сөздерді таңдап ала білуін қамтамасыз етеді. Оқушылардың тіл мәдениетін тәрбиелегенде сөздің жеке тұрғандағы мағынасы да, оның басқа сөзбен тіркескенде ашылатын мағынасы да, сөйлем құрылысына кірген кезде танылатын мағынасы да, сөйленген жалпы мәтінде танылатын мағынасы да бойында тұратынын лексикалық талдаудың тереңдетілген түрлері арқылы танылатынын нақты мысалдармен көрсетіп, өзі тани алатын дәрежеге жеткізу керек.

3-тапсырма: Сөйлемдегі асты сызылған сөздермен синоним болатын тұрақты тіркестерді тауып, орнын ауыстырып жаз. Сөйлемдегі ойдың қалай түрленгенін айт.

а) Жиынға Бектастың әдемі бойжеткен қызы да келді. Кешкі тамақта айтылған әңгімені тыңдамадым. Бұл жөнінде ешкімге айтпады. Тату достар сыр шертуде.

—ә) Өзен жақтан ініммен

Келе жатсам бір күні,

Қалың шидің түбінен

Көріп қалдым кірпіні.

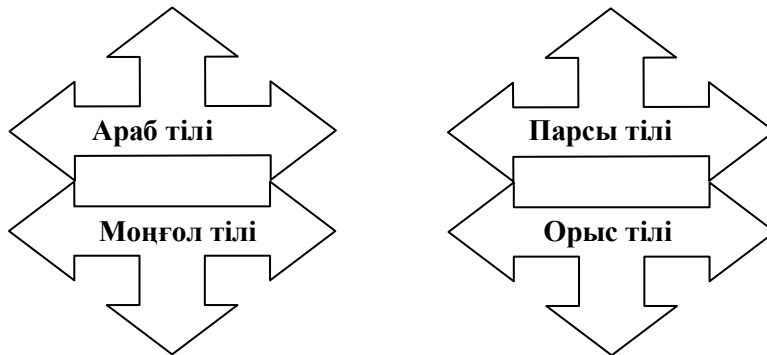
Бұл тапсырма оқушыны әдемі сөйлеуге, өз ойын бейнелі жеткізуге үйретеді. Мұнда оқушы, біріншіден, сөйлемді оқып шығады, ондағы асты сызылған сөздердің мағынасымен синоним бола алатын тұрақты сөз тіркестерді іздей бастайды. Өзара мағыналас тұрақты тіркестерді тауып, көрсетілген сөздермен орнын ауыстырып жазады. Мысалы, *Жиынға Бектастың ай десе аузы бар, күн десе көзі бар (әдемі) бойжеткен қызы да келді*, немесе *Жиынға Бектастың үріп ауызға салғандай бойжеткен қызы да келді*. Оқушы бұл сөйлемдерді жазып болғаннан кейін, сөйлемдегі ойдың қалай түрленіне назар аударуы қажет. *Әдемі* сөзімен берілген сөйлемде негізгі ой қыздың әдемілігінде емес, бойжеткеннің жиынға келуінде жатыр. Ал сөздің мағынасы тұрақты тіркестермен берілген сөйлемде негізгі ой жиынға келген қыздың ерекше сұлулығында жатыр. Оқушы ойдың түрленіп, бейнелі жеткізіліп тұрғанын байқайды. Мұндай тапсырмалар арқылы оқушы әдемі сөйлеу үшін, ойдың тыңдаушыға әсерлі берілуі үшін тұрақты сөз тіркестерін орынды қолданып отырған тиімді екендігіне назар аударады.

Оқушыларға лексикалық заңдар мен нормаларды оқыту арқылы тіл мәдениетінің талаптары да қоса үйретіледі. Бұл бағыттағы тәрбиелік жұмыстардың өзегі – тілдің жүйелік заңдылықтарынан тілдің функционалдық-коммуникативтік аясына қарай ойысады. Бұл проблема профессор Ф.Ш.Оразбаеваның кітабында кең талданған. Ғалым өз еңбегінде: «Тіл дегеніміз – қатысымдық қызмет атқаратын тілдік тұлғалардың материалдық жамылғыш арқылы мағыналық қасиетке ие болған таңбалар жүйесі» [3,90]. Қазіргі уақытта тілдің функционалдығы туралы ілімнің өзектілігін негізге ала отырып, оқушылардың тіл мәдениетін дамыту жұмыстары да сол арнамен ұйымдастырылады. Бірақ тілдің стилистикалық және

әдеби нормалық талаптары іргеден аулақ салынбайды, тек қана сөздің функционалдық қолданыстағы қызметінің бояуы алдыңғы қатарға шығарыла оқытылады.

Оқушылардың шешен сөйлеу мәдениетін қалыптастыру әдісінің бір тәсілі -сөздікпен жұмыс жасау. С.Рахметова бастауыш сыныптарда сөздікпен жұмыс жасаудың 4 бағытын көрсете отырып, былай дейді: “Сөздік - қоғамның, ұлттың даму деңгейін байқататын белгінің бірі. Сөздігі бай ұлттың рухани байлығы да жоғары болатындығы мәлім, өйткені ғылымы мен мәдениетінің дамуына қарай сөздік те дамиды. Ендеше оқушыларды мектептен бастап сөздікті пайдалана білуге үйретудің маңызы зор” [4, 26]. Сөздікпен жұмыс жасау арқылы оқушылар жаңа сөздерді үйренеді, олардың мағынасын түсінеді, сөздік қоры байиды. Мысалы, 1) Түсіндірме сөздікті пайдалана отырып, берілген сөздердің қай тілден енгенін анықта.

Базар, шыны, аймақ, кәмпит, ұстаз, ноян, шәйнек, бақыт, мәшине, дүние, ұлыс, тілмаш.

2) Диалектологиялық сөздік арқылы берілген сөздердің мағыналарын ажыратып, тиісті бағандарға топтап жаз.

Ақсан, ақсерке, балым боз, жұлма, қаллама, допта, етекене, қаттама, шир, үзбек, кеуіш, чыны май, доғаба, жемелек, бәтір, өскәт, телпек, аукіт, шәкәрап, шекер, шарқат, ілсек, чапаты, латта, мөрс.

Тағам	Киім-кешек	Мата	Сәндік бұйымдар

Келесі тапсырма оқушыларды арнайы берілген мәтінді редакциялау арқылы жіберілген қателерді түзетуге, ойды жеткізу шеберлігін дамытуға, белгілі бір проблемаларға өз көзқарасын дәлелдеуге, стилін қалыптастыруға, т.б. дағдыландырады. Мысалы, 1) берілген тұрақты тіркестерде қате жіберілген. Ойлан, тап. Дұрысын жаз.

Жерден алты қоян тапқандай _____
Ешкі аузынан шөп алмас _____
Екі аяғын екі етікке тығу _____
Тонның сыртқы бауындай _____
Жаңа жараның аузын ашу _____
Арасынан жіп өте алмайтын дос _____

Тірек сөздер арқылы мәтін құрастыру оқушылардың ойлауын арттырады, шығармашылық қабілеттерін дамытады, өз бетінше мәтін құрастыруға дағдыландырады. Мысалы, Тірек сөздерді пайдалана отырып “*Батыр – ел тірегі*” тақырыбында шағын шығарма жаз.

Тірек сөздер: *күшті, қарулы, мықты, әлді, қажырлы, қайратты; батыр, ер, қаһарман; тұлпар, сұңқар, арғымақ, сәйгүлік.*

Тапсырылған тақырып бойынша сөз, баяндама дайындау оқушылардың танымдық қызығушылығын арттырады, арнайы берілген тақырып төңірегінде ойтолғау арқылы ой-өрісін кеңейтеді. 5-сынып оқушыларының танымдық ой-өрісін кеңейту үшін шығарма жаздырудың маңызы зор. Мысалы, синоним сөздерді пайдаланып, “Бақытты балалық шақ” атты тақырыпта шағын шығарма жаз.

Шешен сөйлеу мәдениетін қалыптастыру әдісінің жүйелілігі арқылы берілетін тапсырмалардың өсіп отыруы оқушылардың лексика жөніндегі теориялық білімдерін жетілдіруге, оқушылардың әдемі, бейнелі сөйлеуіне септігін тигізеді

Ғалым А.С.Қыдыршаев: “Бүгінде тілдік қатынастың барлық түрлерін игерген жоғары мәдениетті адамдарды қоғамның қажетсінуі айқын аңғарылуда. Қайта оралған “тиімді коммуникацияның жағдайы мен формасы туралы” шешендіктану ғылымы қоғамдағы сөйлеу мәдениеті деңгейін көтеру мен мықты “шешен тұлғаларды” тәрбиелеу мәселесін шешу жолдарын ұсынуы тиіс”, - дейді [2, 54]. Шешендік өнерді үйретудің тиімділігі жөнінде Б.Қалимұқашева былай дейді: «Сөзді сөйлеу, тыңдай білу, сөздің тура мағынасын түсіне білу, сөздің шыққан тамырын тани білу, ыммен сөйлеп түсіну, айтылған сөздің астарында қалған сөздің мазмұны логикалық заңдылықтарды тану арылы шеше білу сияқты тамаша қасиеттер адамға тек шешендік өнердің табиғатын танып-білгенде, қағидаларын меңгеріп, әдіс-тәсілдердерін қалыптастырғанда ғана студенттің санасында берік орын алады» [5,87]. Шешен сөйлеу мәдениетін қалыптастыру әдісі арқылы әрбір оқушының берілген материал жөнінде ойлануына, ой елегінен өткізуіне ықпалын тигізеді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Дәулетбекова Ж. Жалпы білім беретін орта мектептерде қазақ тілінен сөз мәдениетін оқытудың ғылыми-әдістемелік негіздері. П.ғ.д. ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған дисс. Алматы: 2008.290 б.
2. Қыдыршаев А.С. Шешендіктану: теориясы және практикасы. Шешендік өнерді жаңадан бастап игеруші жас мамандарға және жоғары оқу орны студенттеріне арналған оқу құралы. – Орал: М. Өтемісов атындағы БҚМУ Редакциялық баспа орталығы, 2012. 230 б.
3. Оразбасва Ф.Ш. Тілдік қатынас: теориясы және әдістемесі, Алматы: РБК, 2000, 208 б.
4. Рахметова С. Бастауыш сыныптарда оқушылардың тілін ұстарту, Алматы, 1997, 141 б.
5. Қалимұқашева Б.А.Студенттерге шешендік өнерді үйрету әдістемесі (бастауыш оқыту педагогикасы мен әдістемесі факультеті негізінде), Канд. дисс., Алматы, 2000, 185 б.

Шадиева Н.Х.,
Еуразия гуманитарлық институты

Мағзумбекова А.К.,
Л.Гумилев атындағы ЕҰУ

Беласарова Ж.Т.
Абай атындағы ҚазҰПУ

ҚАЗАҚ ТІЛІН ҮЙРЕТУГЕ АРНАЛҒАН АЛҒАШҚЫ ОҚУЛЫҚТАРҒА ШОЛУ (1989-1995 жылдар)

Түйіндеме. Мақалада 80-жылдардың аяғы мен 90-жылдардың басында қазақ тілінің екінші тіл ретінде оқытыла басталуына байланысты шыққан оқулықтарға шолу жасалады. Авторлар алғашқы оқулықтардың жетістіктері мен кемшіліктеріне тоқталады. Оқулықтардағы тіл үйренуге байланысты берілген тілдік материалдарды жан-жақты талдайды. Сонымен қатар оқулықтардағы қазақ тілін үйретуге байланысты жаңаша сипатты әдіс-тәсілдерді атап көрсетеді. Сол кездегі қажеттілікті қамтамасыз ету мақсатында жазылған оқулықтарға талдау жасай отырып, бұл оқулықтардың қазақ тілін өзге тілді аудиторияда оқыту әдістемесінің қалыптасуына негіз болғандығын атап көрсетеді. Екінші тіл ретіндегі қазақ тілі оқулығындағы тапсырмаларға қойылатын талаптарды саралайды.

Кілт сөздер: оқулық, өзге тілді аудитория, қазақ тілі екінші тіл ретінде, коммуникативтік қарым-қатынас, сөйлеу әрекетінің түрлері, мәтін, тапсырма, кәсіби бағдар, терминдер, әдіс-тәсілдер.

Резюме. В статье представлен обзор учебников по освоению казахского языка как второго в конце 80-х - начале 90-х годов. Авторы ссылаются на достижения и недостатки первых учебников. Анализируются лингвистические материалы, связанные с изучением языка в учебниках. Она также отмечает новые подходы к преподаванию казахского языка в учебниках. Анализируя учебники, которые были разработаны для удовлетворения этих потребностей, он отмечает, что эти учебники служат основой для формирования методики преподавания казахского языка на другом языке. Анализируются требования к учебнику по казахскому языку как языку.

Ключевые слова: учебник, иная языковая аудитория, казахский язык как второй, коммуникативное общение, типы речи, текст, задание, профессиональная ориентация, термины, методы.

Summary. The article provides an overview of the textbooks on the start of the Kazakh language as a second language in the late 80's and early 90's. The authors refer to the achievements and shortcomings of the first textbooks. Analyzes the linguistic materials related to language learning in textbooks. She also notes novel approaches to teaching Kazakh language in textbooks. Analyzing the textbooks that were designed to meet those needs, he notes that these textbooks serve as the basis for the formation of the teaching methodology of the Kazakh language in another language. Analyzes the requirements for the Kazakh language textbook as a second language.

Keywords: textbook, other language audience, Kazakh as a second language, communicative communication, types of speech, text, task, vocational orientation, terms, methods.

Сексенінші жылдардың аяғынан бастап, қазақ тілі орта білім беретін орыс мектептерінде, арнаулы және жоғары оқу орындарының орыс бөлімдерінде оқытыла бастады. Осыған байланысты қазақ тілін өзге тілді аудиторияларда оқытуға арналған бағдарламалар мен оқулықтардың қажеттілігі туындады. Осы қажеттілікті қамтамасыз ету мақсатында қазақ тілін үйретуге арналған бағдарламалар, оқулықтар, түрлі әдістемелік құралдар, сөздіктер шыға бастады.

Осы мақсатта 80-жылдардың аяғында шыққан оқулықтардың бірі – 1989 жылы «Мектеп» баспасынан жарық көрген Н.Оралбаева, Х.Есенов, С.К.Хайруллиналардың «Қазақ тілін үйренеміз» атты оқулығы. Оқулық ғалым Н.Оралбаеваның 1987 жылы құрастырған қазақ тілін үйрену курсының бағдарламасына сәйкес әзірленген. 80 сағатқа есептелген 40 сабақтан тұрады. Әрбір сабақта грамматикалық, лексикалық минимумдар, оқу дағдыларын қалыптастыратын мәтіндер, ауызша, жазбаша тіл дамытуға арналған тапсырмалар, халық педагогикасының элементтері – мақал-мәтелдер, жаңылтпаштар, қазақ ақындарының өлеңдері, сөздіктер берілген. Жалпы айтқанда, сөйлеу әрекеттерінің түрлеріне – оқылым, жазылым, сөйлесімге байланысты тілдік материалдар мол қамтылған.

Сабақ құрылымы бес кезеңнен тұрады. Әр сабақта кесте арқылы фонетикалық, грамматикалық ережелер, содан кейін оларды меңгертуге байланысты тапсырмалар беріледі. «Оқимыз» айдарында авторлар мәтіннің мазмұнын түсінуге қиындық тудырмау үшін онда кездесетін жаңа сөздер мен сөз тіркестерінің орысша баламасын алдын-ала беріп отырады. Сабақтың бұл бөлімінде шағын мәтіндерді аудару, оны мазмұндау арқылы тіл үйренушілердің сөздік қорын молайту мақсаты қойылған. Ал сөйлеміз бөлімінде материалдар диалог түрінде беріліп, тыңдаушыларды сұрақты түсініп, оған дұрыс жауап бере білуге дағдыландырады. Төртінші «Жазамыз» кезеңінде жеке сөздер мен сөз тіркестерін

сауатты жаза білуге үйрететін сөздік диктанты және сөздерді байланыстыра білуді қалыптастыруға арналған өтілген материалдар бойынша диктант, мазмұндама, шығарма жазу сияқты жазба жұмыстарының бірнеше түрі берілген. Есте сақтау қабілетін дамыту мақсатында берілген «Жаттаймыз» кезеңі мақал-мәтелдер мен жұмбақтардан, өлеңдерден тұрады. Бұл тапсырмалар үйде орындалады. Орындалатын тапсырмалардың тіл үйренушілердің сөздік қорын молайтып, сөйлеу дағдыларын қалыптастыратыны сөзсіз.

Авторлар осындай жұмыс түрлері арқылы грамматикалық тұлғаларды коммуникативтік қарым-қатынас кезінде дұрыс қолдана білуге үйретуді мақсат еткен. Ғалым Ф.Оразбаева: «Бұл оқулықтың басқа кітаптарға қарағанда құндылығы мынада: мұнда әр сабақ сөйлесуге қатысты басты ерекшеліктерді: сөйлеу, тыңдау, жазуды қамти келіп, фонетикалық, лексикалық, грамматикалық материалдарды тұтас түрде үйретуге мүмкіндік береді. Сабақта алға қойылатын қағида қатысымдық мақсатты көздейді. Оқулықта берілген материалдар ұсынылған тапсырмалар және грамматикалық ережелер сөз бен сөзді дұрыс байланыстырып, сөйлеуге үйретуді мақсат етіп қояды. [1.31]» - деп бағаласа, әдіскер – ғалым З.С.Күзекова: «Алдыңғы оқулықтардан өзгешелігі – екінші тіл ретіндегі қазақ тілі оқулықтарына алғаш рет сөйлеу әрекетінің төрт түрін (оқылым, жазылым, тыңдалым, айтылым) алып келді. Екінші өзгешілігі – тіл үйренушінің байланысты сөйлеуін қалыптастыруға қатысты тапсырмалардың түрлерін (диктант, мазмұндама, шығарма), яғни алғаш рет байланысты сөйлеу синтаксисін ұсынды. Оқулықтағы диалог, рольдік ойындарды қазақ тілін өзгеге үйрету оқулықтарына келген жаңаша сипаттың бастамасы деп қарауымыз керек. Грамматиканы меңгертудің модальдік үлгісі де алғаш осы оқулықтан басталады. [2.29]» деп бағалайды.

Қазақ тілін екінші тіл ретінде үйретуге арналған оқулықтардың бірі – Х.Қожахметованың 1990 жылы «Жалын» баспасынан жарық көрген «40 уроков казахского языка» кітабы. Бұл кітапта берілген 40 сабақта грамматикалық ережелер, тіл дамытуға арналған мәтіндер, жаттығу жұмыстары мен тапсырмалар қамтылған. Сонымен бірге ауызша және жазбаша тіл дамытуға арналған қосымша материалдар мен бақылау жұмыстары да тіл үйренушілердің сөздік қорын молайтуға бағытталған. Берілген лексика-грамматикалық тапсырмалар өзара ұштастырылған. Бірақ кейбір мәтіндерде студенттердің тіл үйренуіне қиындық тудыратын құрмалас сөйлемдер көп кездеседі.

Қазақ тілін өз бетімен немесе оқытушы басшылығымен үйірмелер мен дәрісхана сабақтарында үйренушілерге арналған оқулықтардың бірі – Ш.Бектұрова мен А.Бектұровтың «Қазақ тілі» оқулығы. Оқулық кіріспе (13 сабақ) және негізгі (27 сабақ) курстардан тұрады. Кіріспе бөлімде дыбыстарды дұрыс айтуға жаттықтыру және жиі қолданылатын грамматикалық, лексикалық құрылымдармен таныстыру мақсаты көзделеді. Ал негізгі бөлімде күнделікті тұрмыс-тіршілікте қолданылатын сөздерді меңгертуге арналған оқу материалдары берілген. Кітапта лексикалық, грамматикалық тақырыптар ұштастырыла беріліп, тапсырмалар осы тақырыптарды меңгертуге бағытталады. Ғалым З.С.Күзекова бұл оқулықты «тілді меңгерту әдіс-амалдары молырақ қамтылған алғашқы оқулық.» [2.30] деп бағалайды.

Тілді өз бетімен үйренушілерге арналған құралдар қатарында баспадан екі рет жарық көрген Б.Құлмағанбетова мен Ж.Елемесованың «Қазақ тілін үйренушілерге көмек» атты оқулығы да бар. Үш бөлімнен (диалог, грамматика, оқу мәтіндері) тұратын бұл кітапта 106 сабақ берілген. Басқа оқу құралдарынан айырмашылығы – әр сабақтың мақсаты айқын көрсетіледі. Бірақ әр сабақта грамматикалық ережелер толық берілгенімен, оны практикалық жолмен меңгертуге арналған жаттығулар аз қамтылған. Ал мәтін мазмұнын түсініп оқуға, мазмұндауға, аударуға, мәтін бойынша сұрақтарға дұрыс жауап беруге дағдыландыратын ұлы адамдар өміріне арналған мәтіндер мол қамтылған.

Ал Қ.Молдабековтың «Говорим по-казахский» атты оқу құралында сөйлеу әрекетінің барлық түрлеріне байланысты тапсырмалар берілген. Басқа оқулықтардағы сияқты мұнда да фонетикалық кіріспе курсына жаттығулар арқылы төл дыбыстарды дұрыс айтуға дағдыландырады. Ал негізгі курста лексикалық, грамматикалық, коммуникативтік жаттығулар арқылы өз ойларын қазақша дұрыс айта білуге машықтандырады.

Бұдан кейін жарық көрген К.Сариеваның, Ә.Жүнісбековтың, Р.Абузяровтың оқулықтары басқа ұлт өкілдеріне қазақ тілін сапалы үйретудің ұтымды жолдарын ұсынып, жаңаша үйретуі көздегенін байқаймыз. Бұл 80-жылдардың аяғында тіліміз мемлекеттік дәреже алып, қазақ тілін өзге тілді дәрісханаларда оқыту мәселесі жаңадан қолға алына бастаған кезбен салыстырғанда, әдістemenің біршама қалыптасқанын көрсетеді.

Біз қазақ тілін өзге тілді аудиторияда оқытудың алғашқы жылдары, яғни 1989-1995 жылдары шыққан оқулықтарға шолу жасадық.

Ғалым Ф.Оразбаева өзінің «Тілдік қатынас негіздері» оқулығында басқа ұлт өкілдеріне қазақ тілін оқытуға байланысты осы кезде баспадан шыққан оқулықтар мен оқу құралдарына ортақ мынадай

кемшіліктерді атап көрсетеді:

1. Кітаптағы негізгі материалдар тілдік қатынас негіздерін қазақша сөйлеуді, түсінуді үйрену үшін емес, қазақ тілінің грамматикасын, жалпы ережелерді үйрету үшін бағытталады.

2. Белгілі бір лексикалық тақырып пен сөздік құрам төңірегінде топтасқан басты ортақ қағида жоқ. Сабақтың сөйлеу тілін үйретуге қатысты әр түрлі әдіс-тәсілдерді шоғырландыратын негізі, өзегі жоқ. Сондықтан берілген материалдар шашыраңқы, мақсат айқын емес.

3. Берілген сабақтарда бірізділік пен жүйелілік көрінбейді. Орындалатын тапсырмалар мен жаттығулар бір-бірімен байланыспайды. Сол себепті бір сабақта өтілген тақырыптар келесі сабақта ұмытылып қалады.

4. Тіл дамытуға, сөздік қорды байытуға арналған тапсырмалар аз. Ауызша жұмыстар мен жаттығуларда ескірген тәсілдер басым, ізденушілік жетіспейді.

5. Ауызекі сөйлеу үлгілерін үйрететін мәтіндерден гөрі жалпы оқуға аударуға қатысты ауызша сөйлеу үлгілері ұсынылып, олар түрленіп берілмей, сөздік арқылы жұмыспен шектеледі.

6. Қазақша сөйлеудің қарапайым түрлері беріліп, соған қатысты шағын лексикалық және грамматикалық материалдарға назар аударылып келеді.

7. Тілдік қатынасты игеруге қатысы шамалы грамматикалық материалдарға орын беріліп, күрделі категориялар мен тиімсіз ережелер толық айтылып, тілді үйренуге қиындық туғызады.

8. Бір еңбек барлық тілдік материалдарды толық қамтып қалуға тырысады, бөтен тілді үйретуге тән кезеңдік деңгейге бөлінген талаптар жоқтың қасы, пәнде бастапқы және жалғастырушы, толықтырушы арнаулы бөлімдер ескерілмейді, комплекстік оқыту жүйесіне, комплекстік еңбектерге көңіл аз аударылады. [1.34-35]

Әрине, ғалымның бұл пікірімен толық келісеміз. Алайда әдіскер, педагог А.Байтұрсынов «Аш адам астың бабы мен дәміне қарамайды. Қазақ оқуы жағынан ашығыб отырғанын топырлап мекеме алдын тоздырып, оқитын орын таба алмай жүрген қазақ балалары көрсетіп отыр. Сол ашығыб отырған қазаққа бабын-дәмін келтіріп, соңыра беретін асыңнан бабы, дәмі кем болса да әзір берген асың артық. Тамаққа қарны тойыңқырап қанағаттанған кезде талғайды [3.4]», - деп айтқандай, қазақ тілін екінші тіл ретінде оқыту ісі енді ғана қолға алына бастағанда, бірден «бабы – дәмі келіскен» жақсы оқулық жазу мүмкін емес. Әдістеменің оқытушының бірнеше жылдық тәжірибесі арқылы біртіндеп қалыптасатыны белгілі. Сол әдістеме, яғни оқыту әдістемесі оқулықта көрініс табуы тиіс. Әдістемесіз сабақ мүмкін емес. Әсіресе тілді оқытып үйретуге арналған оқулықтарды әдістемесіз мүлдем қабылдай алмайсыз. Ғалымдардың пікірінше де, оқулық дегеніміз – ғылыми, әдістемелік жүйе. Бірақ сол кездегі қажеттілікті қамтамасыз ету мақсатында жазылған бұл оқулықтардың қазақ тілін өзге тілді аудиторияда оқыту әдістемесінің қалыптасуына негіз болғандығы сөзсіз.

Жоғарыда аталған оқулықтарда тілдік материалдар ретінде отбасы, достары, қоршаған ортасы, қызметі, жұмыс орны, тұтынатын қызмет түрлері туралы, елтанымдық және ұлы адамдар өмірі туралы мәтіндер алынды. Бұл түсінікті де еді. Сол кездегі тіл үйренушілер қазақ тілінен мүлде бейхабар болды. Оқытушы үйренушінің деңгейіне байланысты тілді тұрмыстық қатынаста түсіне алатындай дәрежеде үйретуді мақсат етті.

Уақыт өте келе, жоғары оқу орнына қабылданған студенттер де, мемлекеттік қызметкерлер де тілді біршама дәрежеде меңгеріп, күнделікті тұрмыс тіршілікке қатысты сөздерді меңгеріп, сөйлесе алатындай дәрежеге жетті. Бұл жөнінде ғалым А.Алдашева: «Тілді үйренуге ынталы адамдардың сандық-сапалық көрсеткіші өзгерді. Орта білім беретін орыс тілді орта мектептерде қазақ тілінің дербес пән ретінде оқытылуы себепті жоғары оқу орындарына қабылданғандардың арасында мемлекеттік тілді бастапқы, орташа және біршама жоғары деңгейде білетін студенттердің саны басым. Мемлекеттік қызметшілердің де пайыздық көлемінде өзгеріс бар, бұған мекемелер мен ұйымдарда қазақ тілін оқыту курстарының үздіксіз, ұдайы жұмыс істеуі әсер етіп отыр», - деп жазады да, бұны «тілді үйрету әдістемесінің бағыт-бағдарының жаңа, күрделі арнаға қарай бет бұра бастауына ықпал жасап отырған экстралингвистикалық факторлардың бірі» деп санайды [4.3].

Осыған орай өзге тілді аудиторияларда қазақ тілін оқытуға арналған жаңа сипаттағы оқу бағдарламалары мен оқулықтар жасау мәселесі туындады. Жаңаша жаңғыртып оқыту оқулықтарды қайта қарап, жаңаша ойлау тұрғысынан жаңартулар мен толықтырулар енгізуді талап етті. Енді оқытушы-ғалымдар қазақ тілін басқа ұлттарға оқытудың жаңаша әдіс-тәсілдерін қарастырып, қалыптастыра бастады. Соның бірі – тілді кәсіби бағдарға қарай бейімдеп оқыту. Бұл жөнінде ғалым Қ.Қадашеваның «Өзге тілді дәрісханаларда қазақ тілін оқыту мәселесінде тілді меңгерудің толық нәтижеге жеткізілмеуінің себептерінің бірі - өзге тілді дәрісхананың кәсіби сұранысының ескерілмеуі. Сонымен қатар қазіргі жағдайда тілді үйреншілердің кәсіби біліктілігіне қатысты оқыту дәрістерін игеру қажеттігі байқалып отыр. Басқаша айтқанда, үйренуші алған білімін өзінің күнделікті кәсіби

қызметінде пайдалана алатындай дәрежеде болуға тиіс. [5.27]», -деген пікірінен де аңғаруға болады. Енді мамандық тіліне, яғни мамандыққа бейімдеп оқытуға арналған оқулықтар жарық көре бастады. Бұл оқулықтардың басты мақсаты – тіл үйренушілерге өзінің болашақ кәсіби қызметінде қолданылатын терминдер мен терминдік ұғымдарды меңгерту болды. Республика көлемінде осы бағытта алғаш рет оқулық жазған әдіскер ғалымдар З.С.Күзекова, Қ.Қадашева, А.Алдашева, Т.Аяпова, Ж.Адамбаева, Э.Сүлейменова, З.Ахметжановалар болды. Бұл оқулықтардың бағыты коммуникативтік білік-дағдыға негізделеді.

Алғашқы кезде «сөйлеу тілін күнделікті тұрмыс-тіршілік қатынасы дәрежесінде меңгере алмай жүргенде неге мұндай қадамға барамыз?» деушілер де болды. Студенттердің барлығына бірдей тілді осы бағытта меңгертуге олардың тілді меңгеру деңгейінің әртүрлі болуы кедергі келтіруде. Алайда ғалымдар мамандыққа бейімдеп оқытудың жоғары деңгейіндегі тіл үйренушілер үшін тиімді екенін жокқа шығармайды. Бұны Қ.Қадашеваның «Мамандық тіліне бейімдеп оқыту – тілді үйренушілердің қазақ тілін білу деңгейі біршама дәрежеде бар болған жағдайда, яғни жалғастырушы топта жүргізілгенде тиімді болып табылады. [5.28]» деген пікірінен де аңғаруға болады.

Расында, өз тәжірибемізден көріп жүргеніміздей студенттер өздерінің болашақ мамандығына қатысты сөздерді аса қызығушылықпен меңгереді. Біздің ойымызша, мамандыққа бейімдеп оқыту заңгер, экономика, халықаралық қатынастар мамандығында оқитын студенттермен тиімді. Әсіресе болашақ мамандықтары бойынша рөлдік ойындар, диалог, монолог құрастыру, ситуативтік тапсырмалар орындау олардың шығармашылық қабілетін оятып, маман ретінде өз пікірлері мен көзқарастарын білдіріп, ойларын жеткізе білуге дағдыландырады. Алайда тілді болашақ кәсібіне лайықтап үйретуде негізгі мақсаттан (сөйлеу тілін үйретуден) ауытқымай, болашақ мамандардың басым көпшілігіне қажеті жоқ терминдерді тереңдете оқытудан аулақ болып, үйретілген кәсіби сөздердің тіл үйренушінің алдағы өміріне қажет пе, пайдасы бар ма дегенді ескеруіміз керек.

Қазіргі таңда студенттердің шығармашылық қабілетін дамыту, оқуға деген ынтасын арттыра отырып, өз пікірін білдіруге үйрету, өзіндік көзқарасын қалыптастыру, тұлғаның психологиялық дамуына жағдай жасау, жан дүниесіне үңіле отырып, ашылмаған қабілеттерін ашу – оқытушы міндеттерінің жаңаша қыры болып отыр. Сондықтан оқытушы әр студенттің өзін-өзі дамытуына, өз мүддесі мен қызығушылығын, талап-тілегін қанағаттандыруына толық мүмкіндік туғыза білуі керек. Бұл дегеніміз білім мазмұны мен оны оқытудың әдіс-тәсілдерін қайта қарап, жаңарту арқылы жаңаша жұмыс жүргізуге жол ашу қажеттігін көрсетеді. Қазақ тілін екінші тіл ретінде оқытуға байланысты шыққан кейінгі кәсіби бағдарлы оқулықтарда тіл үйретудің осындай жаңаша әдіс тәсілдерінің көрініс таба бастағанын байқаймыз.

Қорыта айтсақ, оқулықтың басты сипаты – оқыта алуы, сөйлете алуы. Екінші тіл ретіндегі қазақ тілі оқулығындағы тапсырмалар, біздің ойымызша, төмендегідей талаптарды ескеруі тиіс.

1. Берілген тілдік материалдар қатынас негіздерін, қазақша сөйлеу тілін үйрену үшін бағытталуы керек.
2. Лексикалық, грамматикалық тапсырмалар өзара байланысты, яғни ұштастырыла берілуі керек.
3. Меңгерілетін сөздер мен сөз тіркестеріне байланысты жаттығулар мол беріліп, тіл үйренушінің оны саналы түрде меңгеруін қамтамасыз етуі тиіс.
4. Тапсырмалар байланыстыра сөйлеуге үйрететіндей және сөйлеу дағдысын қалыптастыратындай болуы керек.
5. Берілген тапсырмалар жүйелі, бірізді және өзге тілді үйретуге тән кезеңдік деңгейге сәйкес берілуі тиіс.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Оразбаева Ф.Ш. Тілдік қатынас: теориясы және әдістемесі, Алматы: РБК, 2000 ж.
2. З.С.Күзекова. «Екінші тіл ретіндегі қазақ тілі оқулығы теориясының лингвистикалық негіздері. – Алматы, ТОО «Издательство LEM», 2005 ж.
3. А.Байтұрсынов. «Новый букварь с рисунками». – Алматы, Қызылорда, 1928 ж.
4. А.М.Алдашева. «Мемлекеттік тілді оқыту: тәжірибе және бағыт-бағдарлар», – Алматы, 2005. №1.
5. Қ.Қадашева. «Жаңаша – жаңғыртып оқытудың ғылыми-әдістемелік негіздері». – Алматы, 2001 ж.

**ФИЛОЛОГИЯ ГЫЛЫМЫ – ФИЛОЛОГИЧЕСКАЯ НАУКА –
PHILOLOGICAL SCIENCE**

Уразымбетов Т.Е.

Мемлекеттік – құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы,
заң ғылымдарының магистрі
І.Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті
120868@inbox.ru

АРИСТОТЕЛЬ РИТОРИКАСЫНЫҢ НЕГІЗГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Андатпа. Ғылыми мақалада, Демосфеннің замандасы Аристотель Стагирит б.э.д 330 ж жазылған «Риторика өнері туралы» немесе «Риторика» трактаттарында классикалық грек өткір, шешен тілділігінің даму кезеңдері қысқаша қарастырылған.

Түйінді сөздер: Грекияның сөз шешендігі, антикалық шешендер, афиндік демократия, Аристотельдің «риторикасы», диалектика, силлогизм, энимема.

Аннотация. В статье рассмотрены, этапы развития классического греческого остроумия и красноречия написанные в трактатах 330 году д.н.э современником Демосфена Аристотелем Стагиритом.

Ключевые слова: Ораторство Греции, античные ораторы, афинская демократия, аристотелевская «риторика», диалектика, силлогизм и энимема.

Annotation. In the article, there was found that the stages of development of the classic sharp-speaking, Greek eloquence were written in treatises in 330 BC by a contemporary of Demosthenes Aristotle Stagirit.

Keywords: The oratory of Greece, ancient orators, Athenian democracy, Aristotelian "rhetoric", dialectics, syllogism and enieme.

Аристотельге дейінгі риториканың қысқаша тарихы.

IV ғасырдағы Грекияның сөз шешендігі.

IV ғасырда Грекия дүниеге ғанибет сөз шешендер шоғырын берді. Ауызша сөзді өсірудің басталуын салтанатты сөз шеберлері ретінде софисттер көркейтетін болғандықтан, олар осы өнерге өзгелерді де үйреткенді. Олар, кез келген адам сөзді, оның дұрыс айтылуына және материалды тиімді ұсынуға қатысты ережелерді біле алатындығы ақылы мектепті құрды. Афины қаласының, Эллада мәдени өмірінің орталығында, барлық әйгілі саяси қайраткерлер керемет сөз шешендері болған. Перикл сөзінде еркін сөйлеу; оның сөйлеген сөздері, дәлірек және бейнелеп салыстыру арқылы тыңдаушыларға үлкен әсер қалдырды. Оның сөзінде еркін сөйлеу; оның сөйлеген сөздері, дәлірек және бейнелеп салыстыру арқылы тыңдаушыларға үлкен әсер қалдырды. Сол заманның мемлекеттік қайраткері Перикл сөзді еркін сөйлеген; оның сөйлеген сөздері, дәлденген болған және бейнелеп салыстыру арқылы тыңдаушыларға үлкен әсер қалдырып отырған.

Сөйлеудің екі негізгі түрі бар – олар: саяси және соттық. Шешендік өнердің ең жоғарғы жетістігі ретінде саяси баяндамалар танылды, олардың ішінде ең маңыздысы – кеңесу сөздері, яғни, нақты әрекеттерді талап ететін нақты мәселелерді талқылауға арналған.

Дереккөздер, антикалық шешендермен, олардың мемлекетте қандай орын алатындығы және сөз сөйлеулерін тағайындау туралы мәселесін көтергендігін көрсетеді. Олардың көпшілігі саяси сөз сөйлегендерді тағайындау - жақсылық әкеледі, ал азамат ретінде сөйлеушінің міндеті - бұл туған қаланың пайдасына сөзді сыйлау деп болжам жасаған.

Талқыланып тақырыптар заманауи уақыттағы өзекті және көп кездесетін мәселелер болды: ішкі және сыртқы саясаттың негіздері, қалааралық қатынастардың қағидаттары, эллиндердің грекестерге деген қатынастары болған.

Аға буын ділмарлардың ішінде Антифон, Андокид және Горгий ең танымал болды.

Сол кездегі көрнекті шешен Исократ (436-338 жж.) танылған, оның антика заманындағы өмірбаяншылары оған тиесілі 60-қа жуық сөздерін санап көрсеткен, біздің заманымызға дейін солардың тек үштен біреуі ғана жеткен. Демосфенде (384-322 жж.), сондай-ақ, өзін көрнекті шешен ретінде есте қалдырды.

Өздерінің саяси көзқарастары бойынша шешен – тәуелсіздікпен байланысқан демократияны қолдайтындықпен жанасады.

Оның сөз сөйлеушілері зерттеушілерге демократиялық теорияның көптеген ережелерін құрауға мүмкіндік берді: яғни олардың мемлекетті, заңдарды, әлеуметтік қарым-қатынастарды соғыстарды түсінуіне мүмкіндік берген. Демосфеннің демократиялық жүйеге берілгендігі оның кемшіліктеріне сыни көзқарасты болдырмады.

Демосфен өздерінің құқықтары үшін күресуге келмейтін азаматтардың немқұрайдылығын, саяси апатияның өсуін, тез әрі батыл әрекет етуге қабілетсіздік пен қалауды, шексіз дискреттеу үрдісін, яғни Афины позициясын әлсіретіп, қолында икемделіп тұрған барлық азаматтардың немқұрайдылық-тарын күрт көрсетеді. Македонияда, Демосфеннің саяси серіктестері Гиперидт пен Лихург болды.

Гиперид (389-322 жж.), антикалық шешендердің ең мықтысының бірі ретінде, македонияға – қарсы соғысқа белсене қатысты. Ликург (390-325 жж.) сыртқы саясатқа ғана емес ішкі саясатқа да қызығушылық танытты, ол сондай-ақ Афины қаржысын да басқарған. Оның сөздерінің бірі ғана, біздің заманымызға жетті. Баяндамашы ретінде ол күшті, логикаға (яғни қисынға) және көндіру қабілетіне ие болды.

Демосфеннің қарсыластары арасында Македонияны жақтаушы Эсхин және Динархта болды. Эсхин (397-322 жж.), жан-жақты білімді адам ретінде, өткенде тек ғана дарынды шешен бола қоймай, сондай-ақ актер бола тұра, өзінің Демосфенмен әңгімелескендігімен де әйгілі. Динархе туралы (396 ж.), оған ең атақты шешендердің ондығы арасында орын берілді, басқалармен салыстырғанда, ол толық өмірбаяндық ақпараттарға ие емес. Македонияның жақтаушысы Демосфенге қарсы жала жауғандығы туралы да, белгілі болған [3].

Осы шешендердің екеуі де өздерін саяси емес, сот аренасында, даңқтаған. Лисии (459-380 жж.) - бұл афиндік демократияға көптеген қызметтерді ұсынған тегтеу болды. Кескіннің жарқындығы, заңдарды жақсы білу, таңқаларлықтай, Диониси Галикарнастың еске салғанына сәйкес, сөйлеудің талғампаздығы оның сынақтарында тұрақты жеңістерді қамтамасыз етті.

Ұзақ және жиі кездесетін сөйлеу тәжірибесі, жарқын және танымал шешендердің пайда болуы теориялық ойлар үшін іссіз өтіп кете алмады. IV-ші ғасырда Аристотельдің «Риторика» - ділмарлығына арналған, негізгі зерттеулері пайда болды. Мұнда, сендіру өнерін қызықты әрі терең талдауға мүмкіндік берілгендігі соншалық, керек десеңіз көптеген ғасырлар өткеннен кейін де, бүгінгі күні, насихаттау бойынша мамандар тек жаңа уақыттың жетістігі деп саналатын идеяларды табуда [1].

Аристотельдің «риторикасы».

Логикалық тұрғыдан риторика мәселелері Платонның шәкірті Аристотель тарапынан зерттелді, ол көптеген туындыларын осыған арнаған, солардың ішінде оның әйгілі «Риторикасын» бөліп қарау керек. Онда риторика әрбір пән бойынша сендірудің ықтимал жолдарын табуға көмектесетін оқыту ретінде анықталады. Бұл Аристотельдің пікіріне сәйкес кез-келген басқа өнердің міндеті емес, өйткені кез-келген ғылым өзінің саласына жататын нәрсені ғана үйретеді және оны дәлелдей алады. Риториканың жалпылық табиғаты, сендіру өнері ретінде, өзінің сипатында диалектикаға ұқсас.

«Риторика» белгілі бір дәрежеде Аристотельдің өзі және риторика бойынша басқа да ежелгі еңбектері арасында доғал тас ретінде кездеседі. Ең алдымен, аристотель трактаты, риторикалық санаттар жүйесі қалыптасқанға дейін ертерек әзірленген.

Аристотельдің негізін қалаушылар ретінде тек ғана Исократ мектебін атауға болады, сол мектептің бірден-бір өкілі ретінде Теодект саналған, ол кейінірек Платон академиясына тап болды. Риторика бойынша арнайы шығармалары жас аристотельдің лекциялық жазбалары арқылы өңделген Теодектке тиесілі. Бұл сақталмай қалған шығарма, ритор Анахименестің қазіргі кездегі танымал трактатымен қатар, көптеген құнды практикалық кеңестер мен нұсқаулармен қамтылған, бірақ теориялық мәні бойынша өте әлсіз болды [2].

Риторика бойынша алғашқы классикалық антикалық трактат Аристотель-дің шәкірті Феофрастқа тиесілі болды. Нақ осы шығарма барлық эллинистік теориялық құрылыстардың негізі болды.

Дегенмен, Феофрастың жұмысы ұстазының еңбегін көмескілегендіктен емес, керісінше ол жүйелі немесе толығымен болды.

Риторика бойынша бірде-бір антикалық шығарма, қаншалықты көп болса да және жүйелендірілсе де, сөйлеу сөздерінің түрлерін таңдаудың егжей-тегжейін талқыламады, риторикалық өнердің мәнін және оның тыңдаушыға әсерін түсіндіруге тырысқан ешкім болған жоқ [3].

Айтпақшы, Аристотельдің «риторикасы», дәйектілік пікір айтуы бойынша бірталай жағынан ұтыла отырып, мұндай ұғымға осындай түрдегі әрекет жасауды ұсынады. Риториканың ежелгі нұсқасына қатысты тұжырымдамасы қанағаттанарлықсыз екендігін атап өткіміз келеді. Риториканы біресе ділмарлық өнер, біресе стиль теориясы деп атайды. Жақын да мұқият қарастыру барысында, оның ережелері «безендірілген сөздерімен» сөйлеу қабілетімен байланысты еместігі белгілі болады [4].

Грек тілінде *rhe:tor* – шешен, ал *rhe:torhika* - риторика - дегенді білдіргеніне қарамастан, ежелгі антикалық риторика шешендік өнерге де, әсем сөйлейтін өнерге де жатпайды. Ең алдымен, «ритор» сөзінің екі мағынасы бар: сөйлеуші және ұстаздардың бірі ретінде (соңғысы Римде де «ритор» ретінде қалды, ал біріншісі «оратор» деген атпен қалды). Аристотельдің көзқарасын дұрыс түсіну үшін аналитика мен диалектика арасындағы айырмашылықты ескеру қажет. Ол үшін аналитика ресми логикаға ұқсас, дәлірек айтқанда, силлогистикалық ойбітімдерге.

Онда дұрыс силлогизмдерді құру әдістерін талдайды және осындай түрдегі ойбітімде пайда болатын қателіктерді ашады. Алайда, диалектикада, силлогистикалық емес тұжырымдарға қатысты жалпы мәселелер қарастырылады, атап айтқанда ұқсас және индуктивті қорыту арқылы ойлау.

Мұндай дәлелдердің қорытындылары тек ықтималдық немесе ықтимал сипатта болғандықтан, олар дәлелдемелер емес, пікірлерді ұсынады. Риторика аналитикадан және диалектикадан, ең алдымен, өзінің қолданылатын табиғатымен ерекшеленеді, өйткені ол адамдарға дау-дамайды, сөз сөйлеуді көпшілік алдында сөз сөйлеуде немесе соттық дауларда дәлелдеуге арналған.

Дегенмен, сендірудің ең негізгі күші ретіндегі дәлелдеу аналитикада зерттелгендіктен, Аристотель соңғысын риториканың теориялық негізі деп қарастырады. Рас, ауызша сөйлеуде кеңейтілген силлогизмдерді қолдану қиынға соқты, сондықтан олардың орнына қысқартылған силлогизмдер немесе энтимимдерге бет бұрады.

Диалектика сонымен қатар риториканың теориялық негізі ретінде де түседі, себебі индукция және ұқсастық сияқты ақыл-ойдың силлогистикалық емес нысандарын зерттейді. Тағы да, сөйлеудің қысқалығы үшін, индуктивті қорытуды қалыптастыратын істердің толық тізбесін емес, шешендер жиі мысалдарға жүгінеді. Осылайша, энтимимдер мен мысалдар - сөйлеу қабілетінің сенімділік логикасын шешендер құрастыратын негізгі жолдары болып табылады [5].

Енді дәлелдеу процесіне келетін болсақ онда «Риторика» авторы, бір жағынан біз ойлап таппайтын және оларды техникалық емес деп атайтын әдістер мен амалдарды, ал екінші жағынан, әдіспен өз құралдарымызды пайдалана отырып біз жасай алатын техникалық әдістерді ажыратады.

Бірінші типтегі дәлелдемелерге, олар бойынша дәлелді және ақылға қонымды дәлелдерге, негізделген барлық түрдегі фактілер, деректер, дәйектемелер және т.б. сілтемелер сүйенетіндігін көрсетеді.

Аристотельдің өзі куәгерлердің есептерін, жазбаша келісімшарттарын, анттарын және тіпті азаптау кезінде берілген куәліктерін ескереді.

Қазіргі логикада олар көбінесе сілтемелер, дәлелдемелер негізі және көбінесе дәйектер немесе болжамдар деп аталады.

Түсінбеуден аулақ болу үшін біз келешекте болжамдар мен дәйектерді талдауды ғана емес, сондай-ақ осы дәйектерден қорытынды жасау туралы талқылауды қамтитын тұтас үдерістерді де түсінеміз.

Аристотель дәйектер, яғни оның терминологиясында сендірудің техникалық емес тәсілдері, олардан алынған тұжырымдармен байланысты, дәл осы әдістерді нақты дәлелдеудің техникалық құралдарына жатқызады.

Логикалық нәтиже шығарудың ең кең таралған нысандары болып, онда логикалық қажеттілікпен қорытынды сілтемелер дәйек ретінде көрсетілетін. дедуктивті ойбітімдер саналады.

Аристотель өзі ең жиі кездесетін силлогистикалық тұжырымдарды немесе қысқаша айтқанда силлогизмдерді зерттеді. Олар «Аналитикада» егжей-тегжейлі зерттеледі. Сонымен қатар, ол сондай-ақ диалектикалық деп атаған және дәлелдермен қарама-қайшылықты, ықтималдық, ақылға шақырады.

«Топиктегі» дәлелдер біздің ойымызша, ойбітімдер тек шынайы және алғашқы (ережелерден) құралатын болса ғана, яғни, өзге де алғашқы және шынайы ілімдерден өздерінің бастамасын алатын (ережелерден) деп ойлаймыз.

Диалектикалық ойбітім – дегеніміз, бұл ақылға қонымдылықтардан құралатындық (ережелер).

Айта кету керек, бұл, ең алдымен, не болып жатқанын ғана емес, және кейбіреулермен анықталғандай, не болмаса ғана емес, бірақ сондай-ақ басқаша болуы мүмкін екендік. Бұл анықтамада ықтималдықтың қазіргі жиілігін түсіндіруге ұқсастық бар. Осылайша, Аристотельдің пікірінше, кез-келген сөздің, пікірталаста позицияның, сөйлеудің сенімділігі негізінен ақиқатқа негізделген немесе, кем дегенде, бізді сендіру құралдарымен емес, техникалық емес деп атайтын дәйектер, нәтижелер, жорамалдардың дәлелділігін, ол техникалық емес, біздің қолымыздан жаратылмаған сенім құралы, деп атайды.

Екіншіден, ол сондай-ақ сол әдістерге немесе логикалық ережелерге байланысты, олардың көмегімен қорытындылар қолда бар дәлелдерден немесе дәлірек қорытындылардан алынады.

Қорытынды туралы тек дедуктивті, дәлелді қорытындылар ғана айтылады. Делуктивті емес ой-пікірлерде, әсіресе индуктивтілікте, «басшылық» терминіне шектеу қою қажет.

Дегенмен, дедуктивтік және индуктивті тұжырымдардың нақты және кеңінен қолданылуы сөйлеуді өте күрделі етеді, Аристотель риторикада неғұрлым икемді және әлсіз нұсқаларын, атап айтқанда, силлогизмдердің орнына – энтимеманың ал индукциялардың орнына мысалдарды пайдалануға кеңес береді. Жоғарыда айтылғандай, энтимема қысқартылған силлогизмді білдіреді, онда бір немесе басқа жай жоқ, бірақ ол оңай түсіндіріледі және қажет болған жағдайда оңай қалпына келтірілуі мүмкін. Шынайы пікірде адамдар әрдайым мұны дәл осылай істейді, сондықтан Аристотель риторикаға да дәл солай келуді ұсынады. Сол сияқты, қарапайым сөзде, әдеттегі мысалға сілтеме жасау жеткілікті, индуктивті қорытуға әкелуі мүмкін. Сондықтан да индукцияның басшылық деп аталуы бекер есмес болар. Аристотель өзінің негізгі жұмысында риторика бойынша негізгі түсініктер мен логика мен диалектика әдістерінің, бір жағынан, және риторика арасындағы айқын айырмашылықты жүргізеді.

Ал нақты түрде дәлелдеу немесе солай көрінетін тәсілдерге келетін болсақ, *онда ол жазады*, диалектикада қалай басшылық силлогизм болады және силлогизм және силлогизм болып көрінетіндік, мұнда дәл осы жерде де бар, өйткені мысал - бұл басшылық тектес энтимема – яғни силлогизм, силлогизм болып көрінетін энтимема – ол сол сияқты болып көрінетін силлогизм болмақ.

«Мен риторикалық силлогизмді энтимема деп, ал мысалды риторикалық басшылық деп атаймын: өйткені шешендердің барлығы да өздерінің болжамдарын, немесе мысалдар келтіре, немесе энтимема құра отырып, және бұлардан басқа ешқандай да дәлеледемелер тәсілдерімен қолданбайды».

«Риторика» авторы энтимема аралығындағы екі түрге ерекше назар аударады: диалектикалық және риторикалық, онда бір жағынан сілтемелер жалпы, әмбебап сипатта, ал екінші жағынан, жеке сипаттағы энтимема орналасқан. Біріншісін сипаттау үшін Аристотель жоғарғы немесе ортақ орын ұғымдарды қолданады. «Оларда», - деп жазады ол, - біз ортақ орындарда, шындықты біле сөйлейміз. Жеке сипаттағы энтимемада сілтеме ретінде құбылыстардың жекелеген түрлерімен және нақты оқиғалармен байланысты талқылау қызмет қылады.

Дегенмен соңғысының санасы ерекше, арнайы ғылымдарды жақсы түсінуге ықпал етеді, дей отыра, оларға сөз шындығын немесе оған негізделген силлогизмдерді білу, біріншіден жалпылық пен нақтылық арасындағы байланысты анықтауға, екіншіден, оларды жалпыға ортақ сендіру құралы ретінде шебер қолдануға мүмкіншілік береді.

Бұл, сократ-платондық мағынадағы осы терминге философиялық және диалектикалық әдістен гөрі, қисынға сүйенетін, Аристотель риторикасы концепциясының жалпы тұрғыдағы осындай түсінігі.

Платонға қарағанда, диалектика Аристотель үшін барлық силлогисти-калық пікір талас нысандарының саралануы болып табылады, анықтап айтқанда аналогия және индукциялар үшін. Сөз сөйлеудің көбісі адамдардың эмоционалдық табиғаты сипатына немесе Аристотель айтқандай, олардың сөз үшін құмарлықтарына байланысты [6].

Сөзге құмарлықтың әсерінен адамдардың сенімдері пайда болады немесе жоғалады, сондайлар мен бірге олардың әртүрлі мәселелер бойынша шешімдерін өзгерту, ашулану кезіндегі рахат пен наразылық, жанашырлық, қорқыныш және т.б. сезімдері тығыз байланысты.

Дегенмен нақты құмарлықтар жиі адамдардың мінез-құлқына айтарлықтай әсер ететін болғандықтан, Аристотель барлық өзінің «Риторика» бөлімінің екінші бөлігін әртүрлі құмарлықтарды мұқият зерттеуге және, ең бастысы, өз мақсатына жету үшін шешен оны қалай қолдануға тиіс екендігіне арнайды. Олардың стилі сөйлеудің эмоционалдық жағымен тығыз байланысты. Айтылған сөз таң қалдырарлықтай болу үшін, ол сезімге толы болуы, сипатқа сәулелі және шындыққа сай келуі керек.

Сондықтан да *ғұлама грек* жеккөрушілік пен қаһарын тудыратын нәрселер туралы келесідей кеңес береді, «Ашулы сөзді ашуланған тілде сөйлеу, мақтан тұтатын нәрселер туралы таңырқаумен, ал көнушілік пен жанашырлық туралы болса, көнгендік тілімен» - сөйлеу қажет дейді. Өзге сөзбен айтқанда, істердің шынайы күйі тиісті сөйлеу стилін талап етеді [7].

Қорытындылай келе Аристотель жазбаларында қоғамдық пікірдің дәлелдік, эмоционалдық, психологиялық және стилистикалық жеткіліктілігі негізделген барлық маңызды қағидаттар көрсетілген.

Аристотельдің «риторикасы», шешендік өнердің ең маңызды мәселелерінің түбегейлі және жүйелі зерттеулерін, жекше айтқанда дәйектілікпен байланыстыларын өзінде көрсетеді деп толықтай сеніммен айтуға болады.

Нақ осы негізде антикалық әлемде аристотельдік дәстүр қалыптасты, оның платондықтан айырмашылығы, ол форумда, халықтық жиналыста, сот отырысында және т.б. жерлердегі шығып сөз сөйлеуі болмасын, ауырлық орталығын диалогтан қоғамдық сөзге аударады.

Осыған байланысты дәйектің амалдары мен әдістері едәуір кеңейтіліп, сондай-ақ олармен бірге риторика мүмкіндіктері де байытылды.

Сондықтан да Аристотельді, екі жарым жылдан астам уақыттан бері қоғамдық сөйлеу өнерін үйретудің үлгісі ретінде қабылданған классикалық деп аталатын риторикалық жүйенің негізін қалаушы, деп айтуға болады.

Сонымен қатар,

Аристотель идеялары, дәйектілік теориясының қазіргі заманғы үрдістерінің бірі ретінде пайда болуы үшін, және оның тектігі болып бельгия философы Х саналатын, негіз болып қызмет қылады.

Перельман бұны «Жаңа риторика» - деп атаған.

Бұл Аристотельдің риторикасы бірінші кезекте сендірудің логикалық қағидаттарына бағдарланғанын көрсетеді, бұл оның берік, сенімді негіздерін беріп және дәлелдеме үдерісінде үйлесім мен келісімді қамтамасыз етті [7].

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Античные риторика. М., 1978. Античные теории языка и стиля. СПб., 1996.
2. Аристотель. Соч. в 4 — х т. М., 1976.
3. Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. М., 1979.
4. Лосев А. Ф. История античной эстетики. Аристотель и поздняя классика. М., 1976.
5. Аристотель. Риторика. Кн. III // Аверинцев С.С. риторика и истоки европейской литературной традиции. М., 1996.
6. Аристотель и античная литература. М., 1978.
7. Брынская О.П. систематизация основных понятий риторики, данных в трактате Аристотеля «Риторика». М., 1987.

Какжанова Ф.А.
к.ф.н., профессор
ҚарГУ
fazira11@mail.ru

ПЛАН СОДЕРЖАНИЯ КАТЕГОРИИ ВИДА АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА И ЕГО СОПОСТАВЛЕНИЕ С ПЛАНом СОДЕРЖАНИЯ КАЗАХСКОГО ВИДА

Түйін. Бұл мақала ағылшын тілінің түрлену (вид) категориясы, оның мазмұн жоспары, олардың мәселелері және қазақ түрлену категориясымен салғастырмалы түрде талқылау нәтижесі туралы. Ағылшын тілінің мазмұн жоспары бойынша түрлену категориясының бірнеше түрлері бар, олар: Continuous – созылыққы, Perfect – біткен, Perfect - Continuous – созылыққы-біткен, Indefinite – белгісіз түрленуі. Қазірдің өзінде ағылшын тілінің *түрлену* категориясы кейбір грамматикалық оқулықтарда *шақ* деп беріледі. Жалпы ұғымның аттары мазмұн жоспарының квинтэссенциясы болғандықтан, оның ішкі мазмұнын ашуға тиісті. Кейбір ағылшын түрлену категориясының аттары мазмұн жоспарын ашпайды. Мазмұн жоспары бойынша қазақ түрлену категориясы мен ағылшын түрлену категориясы бірдей.

Тірек сөздер: түрлену категориясы, мазмұн жоспары, созылыққы түрлену, біткен іс түрленуі.

Резюме. Эта статья посвящена категории аспекта в английском языке, ее плану содержания, проблемам, а также представлены результаты сопоставительного анализа планов содержаний английского и казахского языков. Согласно плану содержания категории вида английского языка, английский язык имеет несколько видов. Они: Continuous – продолжительный, Perfect – завершённый, Perfect -Continuous – продолжительно – завершённый, Indefinite – неопределённый. Все эти категории аспекта в некоторых учебниках представлены как время вместо аспекта. Название понятия – это квинтэссенция содержания данного понятия, с этой точки зрения некоторые из этих названий не соответствуют их содержаниям.

Ключевые слова: категория вида, план содержания, продолжительный вид, совершенный вид, продолжительно завершённый.

Resume. This article is devoted to English *aspect* category, its plan of content, its problematic questions and the results of comparative analyses of the English aspect with Kazakh aspect category. According to the plan of content it has several aspects. They are Continuous, Perfect, Perfect - Continuous, and Indefinite. These aspects are given as tense instead of aspects in some grammar text -books in the English language. Name of a notion as the quintessence of its plan of content, reveals its content. Some names of English aspects do not reveal their contents. According to the plans of contents Kazakh and English aspects are the same.

Keywords: aspect category, plan of content, continuous, perfect, perfect – continuous.

Введение

Определение концепта аспекта с помощью значения категории *времени* не увенчалась успехом. Те «признакообразующие» компоненты содержания понятия аспекта, что аспект как действие «протекает во времени», или «распределяется по времени» [1], не являются аргументом в пользу дискретности значения глагола, так как в данной дефиниции категория времени определяет категория вида, то есть один концепт определяется другим концептом, это равносильно тому, что яблоко определяется грушей, когда они совершенно разные концепты.

Каждый концепт имеет план содержания и план выражения. По плану содержания категории вида в славянских языках имеются два вида: «предельность» и «непредельность», которые являются основными видами и не раскрывают то разнообразие, заложенное в значение данного понятия. Эта разновидность не ограничивается двумя представленными действиями, так как человек проявляет множество разнообразных видов действия в этой жизни.

Основная часть

Отличительной особенностью концепта *действия* является то, что одно действие может иметь множество сценариев внутреннего развития. И это является *планом содержания* категории аспекта. План содержания требует выход на поверхностную структуру с помощью плана выражения. Это может быть действие-процесс (*am writing – жазып жатырмын*), действие-результат (*have written – жазып болдым*), действие-факт (*write-жа пишу вообще*), действие затяжного характера (*have been writing – пишу долго*), действие с определенным результатом и дальнейшим развитием (*have been writing for 3 hours- 3 сагаттан бері жазып жатырмын*) и другие. Если перечисленные выше вариаций действия глагола *write (писать)* содержит четыре разновидности одного действия, и каждый вид действия имеет свое средство передачи (*am writing – пишу; have written – написал; write – пишу вообще; have been writing – пишу долго*) в английском языке, то каждая из вариаций может претендовать на самостоятельный вид, так как каждый имеет план содержания и план выражения.

План *содержания* категории аспекта состоит из множества разновидностей внутреннего развития одного действия и каждый из них представляет разновидность целого действия «*write*» и имеет план выражения на поверхностной структуре в формате единого континуума выражения. Можно ли в таком случае утверждать, что английский язык не имеет вида вообще или имеет всего два вида, если здесь представлены четыре плана содержания и четыре плана выражения?

Если существуют два вида действия в плане содержания, то должны быть всего два плана выражения аспекта, то есть две семантико-синтаксические конструкции для выражения данных предельных и неопредельных действий. Но, как видим из примеров выше, здесь представлены четыре плана содержания и четыре плана выражения, несмотря на то, что многие лингвисты англистики считают, что английский язык тоже имеет всего два вида: предельность и неопредельность как в традиционной аспектологии.

Такие понятия, как «предельность» и «неопредельность» больше подошли бы для определения физических явлений, нежели лингвистических. Роль языка в передаче понятия заключается только в определении плана выражения, каждый язык выражает данное явление в зависимости от синергетики организации своего языка.

Много работ в традиционной аспектологии было посвящено именно раскрытию семантики аспекта: предельность и неопредельность. Анализ содержания данных работ отличается однородностью в понимании природы этих двух аспектов многими лингвистами и сами термины меняются как «предельность или совершенность» или «не предельность или несовершенство».

Предельность действия в традиционной аспектологии тождествен временной границе действия, а неопредельность отсутствием или не достигшем этот временной предел действия. По определению В.В.Виноградова, несовершенный вид выражает «не стесненный мыслью о пределе процесс, в целом является основным, нейтральным» [3].

По утверждению Б. Комри, перфект является представлением ситуации как единого целого, без спецификации отдельных составляющих её фаз, тогда как имперфект, главным образом, фокусирует внимание на внутренней структуре ситуации [4].

По мнению А.Б. Ильиша, английский язык имеет два аспекта:

- 1) common (perfectness);
- 2) continuous (non-perfectness) [5].

Д. Бибер считает, что существуют два аспекта перфектный и прогрессивный. Глаголы, не маркированные аспектом, являются простым аспектом [6]. Автор предпринял попытку вырваться из круга инерционного мнения о том, что существуют всего два аспекта, и представил третий, простой аспект. Однако он посчитал, что последний является составной частью маркированных аспектов.

С.Аттардо изучает поведение глагола в ситуации, считая, что именно в ней раскрывается суть аспекта, и предлагает следующие ситуации:

- 1) «фаза» с тремя наполнителями: начало, конец и продолжение;
- 2) «продолжительность» с двумя наполнителями: моментальность и продолжительность;
- 3) «повторность», или «частотность», с двумя наполнителями с числовыми показателями количества повторения событий, и «множественное» повторение;
- 4) «стремление к законченности» – законченность или недостаток этого в ситуации: либо да, либо нет [7].

Мы считаем, что во -первых, *предельность действия* в контексте данной работы – это действие достигает своего пика развития благодаря своей *внутренней энергии*, а не с помощью категории времени наступает данный предел. *Не предельность действия* является действием в процессе, не достигшего своего пика развития [8].

Считаем, что английский язык имеет четыре вида, так как имеет четыре плана содержания. Они: Indefinite, Continuous, Perfect Continuous, Perfect, но в учебниках грамматики английского языка все еще их по инерции называют временами.

По мнению большинства авторов, Continuous (продолженный) аспект выражает длительное действие как само название. По определению Г.Н. Воронцовой, он специальный, **демонстрирующий**, длительный аспект [9]. Такого же мнения придерживается и И.П. Иванова, но считая, что Continuous аспект является **видовременным**, поскольку его временное значение осложнено значением вида [10].

Название Continuous (продолженного) аспекта не соответствуют своему значению, например, I am reading – Я читаю, am выражает, что действие происходит сейчас, в этом предложении нет эффекта продолжительности, или например, I shall be reading at 5 o'clock tomorrow – Я завтра в 5 часов буду писать, shall be reading указывает точку действия в 5 часов. Поэтому считаем, что это не продолжительный, а процессуальный вид, выражающий точку процесса.

Perfect (Result) аспект. Принадлежность группы Perfect к аспекту была всегда предметом спора в советской англистике. Б.А. Ильиш приписывает особый видовой характер перфекту настоящего времени. Он считает, что «форма настоящего перфектного представляет наиболее ясный случай видовой функции перфекта: эта форма результативного вида» [5].

Г.Н. Воронцова рассматривает Present Perfect, как видовой, и определяет его значение как трансмиссивного аспекта [9]. По определению М.Я. Блоха, перфект по своему содержанию занимает промежуточное положение между *видом* и *временем*. Он предлагает обозначить Perfect аспект категорией ретроспективной согласованности (retrospective coordination) [11].

По мнению А.И. Смирницкого, многие лингвисты считают, что Perfect тесно связан с категориями вида и времени, и отнесение его к одной из этих категорий имеет множество сторонников. По его определению Perfect не относится ни к той, ни к другой категории, а представляет собой особую категорию **временной отнесенности**. **Временная отнесенность**, по словам автора, образуется противопоставлением двух категориальных форм: «перфекта, являющегося формой опосредованной, сложной временной отнесенности», и неперфекта, представляющего собой форму «неопосредованной, простой временной отнесенности» [12]

По его мнению, «специфическое затруднение вызывает здесь определение смыслового отличия настоящего времени перфекта от обычного (неперфектного) прошедшего. В самом деле, ведь настоящее время перфекта обозначает всё-таки (хоть оно называется настоящим) осуществление процесса в прошлом, так как значение перфектности и есть значение предшествования, то есть относительного прошедшего, так как в настоящем времени перфекта имеется в виду предшествование не какому-либо моменту в будущем или в прошлом, а именно настоящему времени»/ там же/.

Само название 'временная отнесенность' говорит о том, что действие будет рассматриваться с точки зрения категории времени, а не внутреннего развития самого действия. Если категория «временной отнесенности» рассматривает действие Perfect с точки зрения «предшествования и непередшествования», то эта категория «временная отнесенность» по *содержанию* выражает категорию таксиса, а по *названию* – категорию времени. В таком случае формат содержания категории «**временной отнесенности**» опять прямо и косвенно возвращается к категории времени.

Мы считаем, что Perfect — это вид, выражающий результат действия.

Perfect Continuous Aspect (Protracted) имеет гибридное значение, так как состоит из некоторых свойств значения аспектов конститuentов Perfect и Continuous, но как самостоятельный аспект он выражает действие затяжного характера. Утверждать, что при создании аспекта Perfect-Continuous, его компоненты Perfect аспект и Continuous аспект нивелировали свои значения до нуля было бы неправильным, но то, что они сохранили свои значения полностью, тоже не соответствует истине. Создав единый Perfect Continuous аспект, основные значения его конститuentов (результат Perfect аспекта и процесс Continuous аспекта) частично видоизменились. От Perfect аспект к Perfect Continuous переходит не полная, а частичная исчерпанность действия, а от Continuous берет процесс, но затяжного характера действия, имеющий определенный результат. Анализы работ приводит к выводу, что это самостоятельный вид, выражающий затяжное действие.

Очень много споров вокруг Indefinite как о виде. По определению И.П. Ивановой, «формы разряда Indefinite чисто *временные*, стержневые, вокруг них группируются формы трех остальных видовременных разрядов – длительного, перфектного и перфектно-длительного, и, по отношению к основному разряду, они являются способами детализации действия. В зависимости от видового характера глагола в этих временных разрядах доминируют то временные, то видовые характеристики действия» [10].

Трудно согласиться с тем, что в английском языке одни те же глаголы могут быть только «аспектуально-временным» (is writing – Continuous) или только «временным» (writes – Indefinite). Такого

рода высказывания, что значение глагола в одних случаях является аспектом, а в других случаях – временем, всегда существовали в англистике (Воронцова, 1960; Иванова, 1981), хотя все категориальные значения глагола присутствуют одновременно и проявляют свои значения одновременно в едином континууме. Если каждая категория глагола имела бы возможность функционировать самостоятельно, то есть имела бы самостоятельную форму выражения, то тогда можно было бы понять такой избирательный подход в выражении категориальных значений глагола, что в одних случаях проявляются одни категориальные значения, а в других случаях – другие. Но находясь в едином континууме выражения, такая избирательность одних значений глагола и пренебрежение других невозможно в принципе.

Например:

I write (Indefinite).

Слово «**write**» выражает все шесть значений категорий глагола:

- 1 аспект: факт;
- 2 залог: действительный;
- 3 время: настоящее;
- 4 наклонение: изъявительное наклонение;
- 5 лицо: первое;
- 6 число: единственное.

I am writing (Continuous)

am writing одновременно выражает шесть значений:

- 1 аспект: процесс;
- 2 залог: действительный;
- 3 время: настоящее;
- 4 наклонение: изъявительное наклонение;
- 5 лицо: первое;
- 6 число: единственное.

Можем ли говорить о том, что в первом примере *write* выражено только значение категории «времени», а *am writing* определяет только аспектуальную форму, когда они оба выражают одновременно все шесть значений категории глагола, то есть вид, время, залог, наклонение, лицо, число.

Если каждое категориальное значение не имел самостоятельный план выражения, то в одних предложениях единый континуум выражал бы только аспект, а в других – время, не соответствует истине.

С. Аттардо считает, что настоящее время Indefinite – это обычный (привычный) аспект /7/. Привычный аспект, по словам С. Аттардо, – это повторяющееся действие. Мы считаем, что план содержания Indefinite aspect – это факт-действия.

Если сравнить план содержания категории вида казахского и английского языков, то можно заметить, что они имеют одинаковый план содержания.

Казахский результативный вид по плану содержания выражает законченное действие. Действие в своем развитии доходит до логического конца (то есть исчерпает себя) и переходит на совершенно новую ступень своего развития, становится совершенным (үйді салып болды – дом построен). Действие-результат охватывает полностью законченные действия

Казахский процессуальный вид по плану содержания выражает действие в самом протекании, не достигшее своего предела. Процесс-действие – это основной этап развития действия, необходимое движение для завершения действия, для перехода на новую ступень.

Казахский затажнй вид по плану содержания выражает действие начатое, но в силу определенных обстоятельств не законченное и с перспективой и бывает без перспективы развития в будущем.

Казахский фиктивный вид по плану содержания выражает систематическое, последовательное повторение действий, чередующиеся последовательные действия и другие' [8].

Заключение

- действие имеет внутреннее структурирование и это структурное деление составляет план содержания действия;

-каждое действие по внутреннему сценарию действия может быть процессуальным, результативным, затажнй и другим;

- казахский и английский языки имеют одинаковый план содержания вида;

- совпадение планов содержаний категории вида в этих языках - это закономерность развития самого действия, она одинакова для всех, здесь не существуют национальность и национальные языки, это объективное явление.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. – М., УРСС, –2001. – С. 105.
2. Какжанова Ф.А. Проблемы категории аспекта и её типология в английском языке: Моногр.,- Караганда: Изд-во КарГУ, 2010.- 164 с.
- Kakzhanova F.A. Views On Grammar. Fast Pencil, USA. - 2013 – p.67-81.
3. Виноградов В.В. Русский язык. - М.; Л., 1947. - С. 492-505.
4. Comrie B.Aspect. – Cambridge, 1976. – P.16-52
5. Ильиш Б.А. Строй современного английского языка: Учебник по курсу теоретической грамматики для студентов фак. иностр. яз. - 2-е изд.- Л.: Просвещение, 1965. - С. 46.
6. Biber D. Grammar of spoken and written English. Longman: 2002. P. 156.
7. WWW: [http:// www.ericboldan.com / linguistics. htm](http://www.ericboldan.com/linguistics.htm) (English aspect).
8. Какжанова Ф.А. Категории вида в казахском языке и ее подвиды. моногр. – -Караганда: Изд-во КарГУ, 2015. – 217 с.
9. Воронцова Г.Н. Перфект в современном английском языке стр.33-36.
10. Иванова И.П. Вид и время в современном английском языке. - Л., 1961.- 52-54 с.
11. Блох М.Я. Теоретическая грамматика английского языка. - М., 2000. - С.165–166.
12. Смирницкий А.И. Морфология английского языка. Москва, 1959. –С.197-328.

Smagulova A.,
candidate of Philological Sciences,
professor of Diplomatic Translations Chair
faculty of International Relations
al-Farabi Kazakh National University
Almaty, Kazakhstan
E-mail: smagulova.aigerm@kaznu.kz

Matkerimova R.,
master of Economic Sciences
Diplomatic Translations Chair
faculty of International Relations
al-Farabi Kazakh National University
Almaty, Kazakhstan
E-mail: raushan.matkerimova@kaznu.kz

Kotiyeva L.
candidate of Philological Sciences,
associate professor of Diplomatic Translations Chair
faculty of International Relations
al-Farabi Kazakh National University
Almaty, Kazakhstan

THE MAIN CRITERIA FOR THE TRANSFER OF OIL AND GAS TERMINOLOGY

The modern level of development of science and technology is characterized by an enormous amount of information. Even a popular presentation of the latest scientific and technological achievements requires a modern man to have a fairly large amount of terminological vocabulary. Therefore, the study of individual subsections in terminology is being given more and more attention at present.

The oil industry is a rapidly developing the branch of the economy. Providing transportation with fuel is an urgent problem for many countries. Drilling is one of the most important branches of the oil and gas production industry, on the level of development of which oil extraction depends to a large extent, especially in hard-to-reach areas of the globe. In the latest achievements of Kazakhstan's oil and gas industry and the formation of appropriate infrastructure in the region, the successful development of the oil and gas resources of the Caspian Basin of Western Kazakhstan largely depends on the operational use of domestic and foreign achievements by scientists, engineers, economists, oil workers in such areas as well drilling, oil production, the construction of oil pipelines, etc.

Terminology as a special branch in the structure of terminology has applied not been fully formed to date. The subject of applied terminology is the comparison of individual terms and their collections related to a certain area of knowledge or activity. In addition, the dependence of the term on terminology and the thermo-system makes it possible to reveal regularities when comparing the content and formal structure of terms belonging to one national language, but belonging to different sets.

The basic principles criteria of translation of oil and gas industry is described in this article. In view of the proposed principles of selection was made a brief glossary of the minimum dictionary «Petroleum Engineering». The dictionary includes the terminological vocabulary and some lexical items related to general academic vocabulary.

Keywords: Lexography, term, terminology, oil and gas industry and applied terminology.

Смагулова А.,
филология ғылымдарының кандидаты,
дипломатиялық аударма кафедрасының доценті
Халықаралық Қатынастар факультеті
әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Алматы қ., Қазақстан
e-mail: smagulova.aigerm@kaznu.kz

Маткеримова Р.,
экономика ғылымдарының магистрі
дипломатиялық аударма кафедрасының аға оқытушысы
Халықаралық Қатынастар факультеті
әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Алматы қ., Қазақстан
E-mail: raushan.matkerimova@kaznu.kz

Котиева Л.

филология ғылымдарының кандидаты,
дипломатиялық аударма кафедрасының доценті
Халықаралық Қатынастар факультеті
әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Алматы қ., Қазақстан

МҰНАЙ-ГАЗ ТЕРМИНОЛОГИЯСЫН АУДАРУДЫҢ НЕГІЗГІ ӨЛШЕМДЕРІ

Қазіргі заманғы ғылым мен техниканың даму деңгейі ауқымды көп. Тіпті танымал баяндау, ең жаңа ғылыми-техникалық жетістіктерді қазіргі заманғы адамның білім жеткілікті үлкен санын терминологиялық лексикасыу талап етеді. Сондықтан зерделеу жекелеген бөлімшелерінің қазіргі уақытта терминологияға мәселесіне көбірек көңіл бөлінеді.

Мұнай өнеркәсібі - бұл қарқынды дамып келе жатқан экономиканың саласы. Көлік жанғыштың қамтамасыз ету көптеген елдерде маңызды болып табылады. Бұрғылау - мұнай-газ өндіру өнеркәсібін бір маңызды саласы, даму деңгейін, оның айқындаушы дәрежесіне байланысты мұнай өндіру, әсіресе, жол қатынасы қиын аудандарда. Соңғы жетістіктердің аясында Қазақстанның мұнай-газ өнеркәсібінің қалыптасуы және тиісті инфрақұрылымды, өңірдегі табысты игеру мұнай және газ байлығын каспий маңызы Батыс Қазақстанның көбіне жедел пайдалану ғалымдар, инженерлер, экономистер, мұнайшылармен отандық және шетелдік жетістіктерді салаларда ұңғымаларды бұрғылау, мұнай өңдеу, мұнай құбырларын салу және т.б.

Қолданбалы терминоведение ерекше саласы құрылымында терминоведения осы уақытқа дейін толық қалыптаспады. Қолданбалы терминоведения болып табылатын салыстыру жекелеген терминдер мен олардың шоғырларын, білімнің белгілі бір саласына жататын қызмет. Сонымен қатар, тәуелділік терминнің терминология, термосистемы анықтауға заңдылықтары салыстыруға кезінде мазмұндық және формальды құрылымын терминдер жататын бір ұлттық тілге емес, кіретін әр түрлі тілдер жиынтығы.

Осы мақалада мұнай-газ саласына байланысты лексикалық материалдардың терминологиялық аударың критерии берілген. Ұсынылған қағидалардан «Мұнай-газ» лексика сөздік-минимумы есепке алынып, құрастырылды.

Түйін сөздер: Лексография, термин, терминология, мұнай-газ саласы және қолданбалы терминология.

Смагулова А.,

кандидат филологических наук,
доцент кафедры Дипломатического Перевода
факультет Международных Отношений
Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
г. Алматы, Казахстан,
E-mail: smagulova.aigerm@kaznu.kz

Маткеримова Р.,

магистр экономических наук,
ст. преподаватель кафедры Дипломатического Перевода
факультет Международных Отношений
Казахский национальный университет имени аль-Фараби
г. Алматы, Казахстан,
e-mail: raushan.matkerimova@kaznu.kz

Котиева Л.

кандидат филологических наук,
доцент кафедры дипломатического перевода
факультета международных отношений
Казахского национального университета имени аль-Фараби
г. Алматы, Казахстан

ОСНОВНЫЕ КРИТЕРИИ ПЕРЕВОДА НЕФТЕГАЗОВОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

В настоящее время проблема технического перевода является актуальной, в связи с возрастающими объемами переводов и возникающими при переводе трудностями. Характерными особенностями технических текстов является его информативность (содержательность), логичность (строгая последовательность, четкая связь между основной идеей и деталями), точность и объективность, ясность и понятность. С точки зрения словарного состава основная особенность текста заключается в насыщенности специальной терминологией, характерной для данной отрасли знания. В рамках этой части уточнен понятийный аппарат по таким категориям, как термин, перевод в нефтегазовой отрасли. На этой основе с учетом анализа действующего рынка перевода обоснована необходимость перехода от разработки теоретических мероприятий к комплексной программе развития и повышения качества перевода в нефтегазовой отрасли. Один и тот же термин может выражать разные понятия. Термин *“valve”* обозначает – *электронную лампу, кран в теплотехнике, клапан в мостостроении, приобретение, гидравлике*, *“storage”* – *запоминающее устройство, память*, а в других сферах активно функционирует как *склад, хранитель, накопитель, аккумулярование*. Технический термин *“frame”* обозначает: *раму в любом устройстве, станину в станках, каркас в строительстве, кадр в кино и телевидении*. Следовательно, термин, функционируя в различных сферах, может оказываться многозначным.

Ключевые слова: Лексикография, термин, терминология, нефтегазовая отрасль и прикладная терминология.

Introduction

In connection with the expansion of economic ties of the Republic of Kazakhstan with foreign countries, there are renewals of technologies and changes in various industries. One such branch is the petrochemical industry. Materials on the latest developments and research conducted in this field by both foreign and domestic researchers are published in foreign languages. In this connection, it becomes necessary to study and analyze new terminology for a qualitative translation.

The oil and gas industry has confidently taken the position of the flagship of the economy of our country. As the President of the Republic of Kazakhstan, Nursultan Nazarbayev, "oil has become not just an important branch of domestic industry, but also a symbol of the independent status of the state, a hope for a better future."

At present, the problem of technical translation is topical, due to the increasing volumes of translations and difficulties encountered in translation.

Typical features of technical texts are its informativeness (meaningfulness), logicity (strict sequence, clear connection between the main idea and details), accuracy and objectivity, clarity and clarity.

From the point of view of the vocabulary, the main feature of the text is the saturation with special terminology, characteristic of this branch of knowledge. Within the framework of this part, the conceptual apparatus for such categories as the term, translation in the oil and gas industry has been clarified.

On the other hand, the oil and gas industry of the Republic of Kazakhstan on quantitative and qualitative indicators is quite attractive for foreign investors. In connection with which there is a need for highly qualified technical translators. At the same time, for the further preservation of the qualification level of Kazakhstani specialists, a solution to the problems of special secondary and higher education is necessary.

On this basis, taking into account the analysis of the current transfer market, the necessity of moving from development of theoretical measures to a comprehensive development program and improving the quality of translation in the oil and gas industry is substantiated.

The term is understood as an emotionally neutral word (word combination) that conveys the name of the exact concept, referring to the field of science and technology. [1., 15]. The term is characterized by the presence of a definition (definition) of the accuracy of semantics, independence, stylistic neutrality (lack of expression), and the ease of functioning in various word forms and the ability to combine with the language environment. [2., 20].

The same term can express different concepts. Term *“valve”* means – (*электронную лампу, кран в теплотехнике, клапан в мостостроении, приобретение, гидравлике*), *“storage”* – (*запоминающее устройство, память*, in other sphere as *склад, хранитель, накопитель, аккумулярование*). Technical terms *“frame”* means: (*раму в любом устройстве, станину в станках, каркас в строительстве, кадр в кино и телевидении*).

Hence, the term, functioning in various spheres, can prove to be multivalve. In the English oil and gas terminology there are more terms consisting of several components.

Multicomponent terms can be phrases in which the semantic connection between the components of an expression by adjacency:

1. **Petroleum bitumen** - нефтяной битум - мұнай битумы
2. **Selective exploration** - выборочное исследование - тандап зерттеу

The second largest group of terms is general-literary English words, used in a special meaning for such words are, for example:

1. **jacket** - куртка- кожных

2. **jar** - кувшин - конденсатор

3. **to load** - нагружать - заряжать

In terms of structure, all terms can be classified as follows:

Simple terms –

1. **Well** - скважина - құдық

2. **Derrick** - буровая вышка - бұрғылау мұнарасы

Complex terms - formed by compounding

1. **Draw works** - буровая лебедка - бұрғы шығару

2. **Bag house** - рукавной фильтр - бұрғылау жеңі

A special group consists of affixes - terms, which in turn are divided into the following subgroups:

1. **Descent** - спуск, снижение - томендету

2. **To decompress** - уменьшение давления - қысымның төмендеуі

3. **Deceleration** – замедление - баяулану

Словосочетания, компоненты которых оформлены грамматически (с помощью предлога или наличия окончания)

1. **Connect in parallel** - соединять параллельно- параллель түрде қосу

2. **Base of crude oil** - основание нефти химическая основа нефти - химиялық мұнайдың түбірі

3. **Connect in series** - соединять последовательно - кезекпен қосу

4. **Beat of pointer** - колебание стрелки (измерительный прибор) - өлшеуіш құрылғысы

The first type includes terms - word combinations, where both components are the glories of a special dictionary, ie. Each of them has its own meaning, for example:

1. **Brake** – тормоз - тежеуіш

2. **Brake gear** - тормозное оборудование - тежеуіш құралдары

3. **Brake strap** - тормозная лента - тежеуіш қайыс

The second includes terms - word combinations, in which, as a rule, one of the components is a technical term, and the second refers to words of common vocabulary. This way of forming petrochemical terms is more productive.

1. **Back coupling** – обратная связь – артқы байланыс

2. **Air accumulator** - резервуар сжатого воздуха – жиылған ауаның сақталуы

3. **Variable cap actor** - переменный конденсатор – үзіліс конденсаторы

4. **Mother substance** - исходное вещество (из которого образовалась нефть) – шығатын зат (сол жерден мұнай шығарылады)

The first component, as can be seen from the examples, is used in the usual sense.

The second component can be a term used in several fields of science, for example:

1. **Air supply**- подача воздуха (нефть) - ауа жіберу

2. **Gas supply** - подача газа (нефть) - газ жіберу

3. **Water supply** - водоснабжение (гидравлика) - су жіберу

Terms of the third type are terminologically indivisible and the connection between the components is closer, for example:

1. **drill rag** - станок буровой бұрғылау режимы

2. **drill rod** - штанга буровая бұрғылау станогі

3. **drill hose** – рукав буровой бұрғылау жеңі

Specific properties of the term - word combinations of the third type is its idiomatic, for example:

1. **Stiff leg** - (несгибаемая нога) - жесткая опора - тірек

2. **Elephant trunk** - (хобот слона) - всасывающий шланг - соратын шланг

3. **Christmas tree** - (рождественская ёлка) - фонтанная арматура - фонтан арматурасы

4. **Wildcat well** – (колодец дикой кошки) - разведочная скважина - барлау ұңғымасы

5. **Pig receiver** – (приемник свиней) - станция приема поршней - піспекті қабылдау станциясы

6. **Moon pool** – (лунный бассейн) - буровая шахта - бұрғылау шахтасы

7. **Killing of well** – (убийство колодца) - глушение скважины - ұңғыманы бастыру

8. **Feed worm** – (кормить червя) - винтовой шпиндель - бұрандалы айналдыру

9. **Maiden field** – (девичье поле) - неразработанное месторождение - әлі өндіріле бастамаған кен орын

10. **Bear cat** – (медведь кошка) -предохранительный пояс - сактандырғыш белбеуі
11. **Bull bit** – (бычья сверло) -долотчатый бур - кашау салынған бұрғы
12. **Male elbow** – (мужской локоть) - входящее колено - кіріс иіні
13. **Female face** – (женское лицо) - фланец с уступом - фланец кемері
14. **Burn the midnight oil** - (работать по ночам, засиживать допоздна) - жечь полуночную нефть (топливо) мұнай жағу
15. **Pour oil on trouble** - (уладить ссору, конфликт, сделать что либо чтобы усмирить враждующих людей) - лить нефть на проблемную воду мұнай
16. **Banana oil** - (банановая нефть), -1/ чушь, наглая лесть 2/ смекалка (масло)
17. **Span gas** – (газовая пядь) - калибровочный газ
18. **Run out of gas** - (сбежать от газа) - закончился газ (бензин) таусылған жанармай
19. **Horse head** – (голова лошади) - головка балансира на станке качалки
20. **Dogs leg severity** - (собака тяжести ног) - интенсивность набора угла траектория скважины

In the field of vocabulary, this is primarily the use of scientific and technical terminology and the so-called special vocabulary. The term is usually understood as a word or group of words) having within a given industry or specialization a specific and single meaning that excludes any possibility of another, different from the understanding or interpretation provided by the author.

So, for example, the following words and groups of words are terms:

1. **crust** - земная кора
2. **means** - средство, средства каражат
3. **a rig** - буровая установка
4. **water bodies** – водоём су айданы
5. **exploratory hole (well)**- разведочно-эксплуатационная
6. **wild cat well** – скважина құдық
7. **producing (development) well** - продуктивная скважина
8. **technical hole** - промышленная скважина - құдық
9. **exploitation** - эксплуатация, разработка пайдалану
10. **to introduce** - вводить, внедрять енгізу
11. **breakdown** - авария, поломка сыну
12. **slurry** - жидкий шлам сулы шлам

From the examples given, it can be seen that the term can be single-word and consist of a keyword, or be a terminological group, one or more, left definitions, and one or more right or prepositional definitions specifying or modifying the meaning of the term.

In general, the structural diagram of the term can be represented as:

$ЛО_n < - - - ЛО_2 < - ЛО < - КС - > ПО$

The number of left definitions attached to the core of the term in the course of its development can reach 10-12, but with the increase in the number of attached left definitions, the term becomes cumbersome and begins to show a tendency to turn into a contraction.

The process of building a complex term can be presented in the following form:

system – система жүйесі;

control system – система управления жүйесі ;

well control system – система управления скважиной жүйесі;

fly – by – wire well control system – электродистанционная система управления скважиной жүйесі,
ЭДСУС;

digital fly - by – wire well control system – цифровая электродистанционная система управления
скважиной, цифровая жүйесі ЭДСУС;

The process of further development of a complex term reflects the stages of the subsequent development or modification of a particular airborne system, unit or technological process of their manufacture.

Translation of a complex terminology group is a series of logically conditioned operations performed in the following sequence:

1. Identification of the terminology group, consisting in identifying the keyword and defining the boundaries on the left and right, i.e. the extreme left (last specifying) definition and the extreme right (prepositional) definition.

2. Translation of the keyword as the primary meaningful element of the group. When translating, the key word changes from the English-speaking extreme right position to the left or extreme left position, characteristic of the structure of the Russian terminology groups.
3. Translation of the keyword together with the first clarifying, i.e. the closest to the base word by the left definition (LO1). If the basic word for the group is the broad term "system" (see above), then for a joint translation, it is necessary to put the question "What kind of system?" The answer is "Management System".
4. Translation of the clarified value of the keyword together with the second clarifying left definition (LO2). To do this, the question is raised, "Management system than?" The answer is "Well Control System".
5. Translating twice the clarified value of the keyword together with the third refinement definition (LO3), etc.

Thus, the translation of the English terminology group is carried out in the order of its construction, i.e. from right to left. The translation of the simple terms that make up the group should be adequate and correspond to the values accepted by industry specialists. The transliteration translation of certain terms (for example, laser - laser) in the examples considered above is a rare exception in the practice of technical translation. In grammar courses, an extensive group of words and terms, called "false friends of an interpreter" (such as contribution, data, decade, instance, simulation, etc.) are considered, transliteration translation of which leads to gross distortions of meaning.

The noted lexico -grammatical features of technical translation have a direct effect on the communicative character, which should be reproduced in the translation. Identification of the language specificity of a particular type of speech is made within the framework of a special translation theory to determine the impact of this specificity on the process of translating materials of this type. The degree of such impact depends not only on the lexical and grammatical features of the original, but also on the relationship with similar phenomena in the target language. The course and result of the translation process is largely determined by what common distinctive features of language have similar types of materials in the source and translated languages. The conducted research allowed to determine our position on the theoretical aspects of the concept of the text on oil and gas, to identify the main terminological groups regarding the oil and gas industry.

Translation of literature on oil and gas is a sphere of translation activity in which professional performance of work is possible only by highly qualified technical specialists who are well acquainted with the subject area and its specific terminology, sufficiently proficient in a foreign language and (without departing from the essence and style of the original) in language of translation. And here there is a perennial first problem: the search for good translators, because the practice of implementing major translation projects shows that at best among the hundreds of "techies" who are convinced of their ability to translate, it is possible to find on average only two specialists who are really capable of doing it professionally.

REFERENCES:

1. Akhmanova O.C. (1974) The theory of language teaching and problem learning. M.-5c. 36-47.
2. Alexeyeva L.M. (2000) Thermoforming as a science creator // Terminology. - M: Moscow lyceum, Russian philological dictionary.
3. Alexeyeva V.A. (1989) Science and technical information and translation -M. High school 270 p.
4. Antipov GA, Donskix OA, Markovina II. (1989) The phenomenon of the coping of the texture.
5. Boldyrev N.N. (1999) Conceptual Structure and Linguistics. Materials of International Conference on May 12-14, Tambov, 1999. P.62-69.
6. Fedorov A.V. (1953) Introduction to the theory of translation problems in the theory of M., p-247.
7. Aitbaev, Bazovaya Kazakh terminology - Almaty: Aris, 2000. - 114 p.
8. Do not eat. Lexicology of the Kazakh terminology. - Almaty: Nauka, 1998. - 280 pp.
9. Latyshev L.K. (1981)-Course translation (Equivalence translation and development) M., 247 countries.
10. Leychik V.M. (1998). Applications and philosophical foundations of thermoculture. — M., — 258 p.
11. Lotte D. (1994) Consolidation of Technical Terminology // History of the Otocentric Terminology. Classical terminology: essay, gestomatology. -M., P-66.
12. Lotte D. (1994). Ordering of technical terminology // Russian terminology terminology. Classical terminology: essay and tutor. — M., — p.77.
13. Vinogradov V.V. (1987) Russian language M., p.17 Retseka Ya.I. Technics technical translation Moscow, page 29-204.
14. Yartseva V.N. (1977) // Scientific and technical revolution and language development P. 28-36.

Сүйеркүл Б.М.,
ф.ғ.д., бас ғылыми қызметкер
А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты
Алматы, Қазақстан
akbotakoz@mail.ru

Талғатқызы Г.
1-курс магистранты
6М021300 – Лингвистика мамандығы
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Алматы, Қазақстан
gulalyzhan@mail.ru

ҚАЗАҚ ДИАСПОРАСЫНДАҒЫ ЫРЫМ-ТЫЙЫМДАРДЫ ЛИНГВОПРАГМАТИКАЛЫҚ ТАЛДАУ (Ж.СӘМИТҰЛЫНЫҢ «ҚАҒАРЛЫ АЛТАЙ» ТРИЛОГИЯСЫ БОЙЫНША)

Түйіндеме: Бұл мақалада қазақ диаспорасындағы ырым-тыйымдардың лингвопрагматикалық ерекшелігі қарастырылады. Қазақ халқының рухани және мәдени өміріндегі ырым-тыйымдардың атқарар рөлі жан-жақты сипатталған.

Тірек сөздер: Қазақ диаспорасы, лингвопрагматика, ырым, тыйым т.б.

Аннотация: В данной статье рассматриваются лингвопрагматические особенности суеверий в казахской диаспоре. Во-первых, это не только духовная и культурная жизнь казахского народа, но и его роль в духовной и культурной жизни.

Ключевые слова: Казахская диаспора, лингвопрагматика, суеверие, запрет и др.

Abstract: This article discusses the linguistic and pragmatic features of superstitions in the Kazakh Diaspora. First, it is not only the spiritual and cultural life of the Kazakh people, but also its role in the spiritual and cultural life.

Keywords: Kazakh Diaspora, linguo-pragmatics, superstition, prohibition, etc.

Алтай тау сілемдерінің бір беті Қазақстанның аумағына қараса, екінші бөлігі Қытай елінде жатыр. Ертеде көшіп-қонып жүрген ата-бабаларымыз Жетісуды жайлап, Алтайды қыстап жүргені белгілі. Шегаралық бөлініске түскенде Қытай елінің аумағына кірген. Алтайдың арғы жағы бір қатар қазақтардың тұрақты мекені болып қалды. Алайда тағдыр жазуымен тарихи Отанынан шеттеп қалған, біздің қандастарымыз, ата-бабалары туып-өскен қасиетті атамекенін ұмытқан емес. Оның дәлелі – талай замана көшімен тарих жүгін арқалаған қасиетті ана тіліміз бен дәстүрімізді ұмытпай сақтап келгені.

Қазақтар негізінен Алтай, Іле, Тарбағатай аймақтары кіретін автономиялық облыста, сондай-ақ ҚХР ШҰАР Мори-Қазақ, Баркөл-Қазақ аудандарында, Ганьсу өлкесінің Ақсай-Қазақ автономиялық ауданында және аз мөлшерде Бейжіңде (Пекинде) тұрады [1,53 б].

Бүгінде аталмыш этникалық топтарды бұқаралық ақпарат құралдарын да, ғылыми әдебиетте қазақ диаспорасы деп атау көптеп кездеседі.

Қазақ диаспорасы – Қазақстан Республикасынан шет аймақтарда тұратын қазақтар. Қазақ диаспорасы сыртқы шекараларды кесіп өтіп, әуелі Қазақстаннан Қытайға, Орта Азия мемлекеттеріне, Ауғанстан мен Иранға, одан әрі бүкіл дүние жүзіне тараған [2,732]

Қазақстанмен іргелес шет жұртта қалың шоғыр күйінде қалған және шалғай аймақтарда шашырап жүрген Қазақ диаспорасының жалпы саны 5,4 млн деп есептеледі (1997) [3, 226 б].

Тәуелсіздік алған жылдардан кейін Қытайда қалған қазақтардың тілі зерттеле бастады. Ж.Болатов, Б.Бафин, Қ.Ғабитхан, С.Мұстафаұлы т.б. лингвист ғалымдардың бастамасымен, қытайдағы қазақтар тілінің, грамматикалық, лексикалық, фразеологиялық ерекшеліктері талдаған монографиялар, мақалалар, диссертациялық жұмыстар жазылды. Шалғайда жүрген отандастарымыздың қаламынан туған, ана тілімізде жарық көрген көркем мұраларды зерттеудің өзектілігі, әлі күнге дейін маңызын жоғалтпады. Соның бірі де, бірегейі, қарымды қаламгер Жақсылық Сәмиттің «Қаһарлы Алтай» трилогиясы.

«Қаһарлы Алтай» трилогиясы алғаш 2010 жылы басылып шықты. Бұнда жазушы этникалық қазақ диаспорасының өз жерінде (Алтай аймағы) көрген қысымын еш бүкпесіз, ашық жазған. Ұрпақ амандығы үшін, жан тыныштықтығы үшін көшіп-қонып жүрген қазақтардың жай-күйі суреттеледі. Шығармада диалекті сөздер, кірме сөздер, пассив қолданысқа түсіп ұмытыла бастаған көне сөздер, атадан бұзылмай жеткен дәстүр-салтымыз бен ырым-тыйымдарға қатысты қолданыстар көптеп

кездеседі. Соның ішінде Алтай жұртында сақталған ырымдар мен тыйымдардың прагмалингвистикалық ерекшеліктеріне тоқталмақпыз.

Прагмалингвистика жазушы өз ойын оқырманға қалай жеткізеді, қатынас құралдарын қалай қолданады деген мәселелер қарастырылады. Ал прагматиканы жан-жақты зерттеген З.Ш.Ерназар «тілдің прагматикалық аспектісі сөйлеуші не тыңдаушының айтылған, естіген нәрсені түсіну, ұғынуымен де байланысты. Интерпретация, түсіну ұғымдары тілдік таңбаның қолданылуымен, яғни оның прагматикалық аспектісімен байланысты дискурс, пресуппозиция, жасырын мән, астарлама сияқты жаңа мәселелердің шешілуіне әкеледі» дейді [4, 58 б]. Автордың ырым-тыйымдарды шығармада қолдануы, оқырманға дұрыс жеткізе білуі, ұйқасты мысалдар келтіруі сияқты аспектілерге назар аударылады.

Ырымдар мен тыйымдар қазақ халқының өміріндегі негізгі тәрбие құралы іспетті. Әрбір айтылған тыйым мен жасалған ырымдардың мағынасы, тәрбиелік мәні мен дала білімінің үлкен заңдылықтары бар. Ырым мен тыйымның психологиялық – ғылыми мағынасы да орасан. Адамдардың зиянды іс-әрекеттерден тартынуын, қарым-қатынасты реттестіруде, денсаулық, тазалық, тәртіп сақтау сияқты әдеп-мәселелерін балаларына нақты мысалмен жеткізу үшін жұмсалып, сақталып қалған дәстүрге айналған дағды.

Шығарма екі жолаушының Көнекбайдың үйіне қонақ болып түскенінен басталады. Осы тұста Көнекбай қазақтың құдайы қонаққа деген ілтипатын көрсетеді. Болдырып, шаршап келген қонақтардың аттарына соңғы тұқымдыққа деп сақтап отырған сұлысын ұсынады. Жолда жүрген жолаушы мүсәпір дегенді ескеріп, сый-құрметін көрсетеді. Әрине, ақкөңілдік, аңғалдықпен қоса аздап мақтанқұмарлығы да бар Көнекбайдың бұл әрекетінен қазақтың қонақты сыйлаудағы лингво-мәдени елтанымдық ерекшелігі де аңғарылады.

Туынды да бір үйдің екі азаматын жау қолына ұстатып жіберген жігіт жайлы баяндалады: «Үйдің қазан-аяқ жағында қайқыбас сүйек төсек болушы еді. Тәйжі (тәйжі – әкім дәрежесіндегі мансап атауы – авт.) ұсталып кеткеннен кейін санамен сарғайып, қармақтай боп жүдеп кеткен ақ бәйбіше Сақиып осы төсекте күтімде отыратын». Осында жазушы «тәйжі» деген монғол тіліндегі лауазымдық атауды аудармасыз түпнұсқа күйінде қолданған. Себебі, көшпелі екі халыққа ортақ болып кеткен сөздерді қалдырып, жергілікті ерекшелікті көрсеткісі келгендей. «Сасқалақтаған Сарноғай қайтерін білмей қалбаңдап ұмтылып кеп, соны барып құшақтай алды. Ойламаған жерден албаты біреу құтырына ұштыртып кеп бас салғанда Сақиып та шошып кетті.... «Апа қасықтай қанымды кеше көріңіз», - деді төсек астынан қалтырай жалбарынып. Садаған кетейін, апа, құдай үшін» деп жалбарынғанда ақ кемпір Сарноғайды қуып келген ұлына: «Неменеге алқынып келіп тұрсыңдар? Батыр болсаңдар далада қайда қалғансыңдар? Соқтықпаңдар, бұрынғы күнәсі болса, құдай алдында өзі тартады. Сарноғайға сусын бер», - дейді келініне бұйырып [4,58 б]. Отағасы мен ұлын ұстатып жіберген опасызға жақсылық жасаған кемпірдің әрекеті таң қаларлық. Бұл тұста Асан Қайғының «Еділ бол да, Жайық бол» жырында:

Ердің құны болса да,
Алдыңа келіп қалған соң,
Қол қусырып барған соң,
Аса кеш те қоя бер,

Бұрынғыны қуама.... [5, 18 б] деген жолдарын еске түсіру дәл осындай атадан жалғасқан дала заңы мен дәстүрін көрсетіп тұр. Сарноғайды өлімнен арашалап алғаны аздай, ордалы үйінен құр шығартпай сусын ұсынуы – қазақтың ежелгі салтын көрсететін жайт.

Осы кезде қызы келіннің алдын орап барып, «Бұл кәпірге сүт емес, су да артық. Су емес, у ішсін, тілеуің кесілгір, жарымағыр неме» деп шелектен қара су береді. Бұны жақтыртпаған кемпір: «О несі ары, қайдағы ырымды бастап қара су берген» дейді тыжырынып [4, 62 б]. Қария ордалы үйде қылмыскер болса да қара су бергенге намыстанып отыр. Бұрындары ата-бабаларымыз «қуыс үйден құр шықпа» деп, алғаш үйге келген адамға дәм татқызбай, баланы, жас келінді үйден құр қол шығармайтын болған. Қолға ұстатар ештеңе болмаса, жағасына, жеңіне түйме қадап жіберіп отырған.

Қазақта «Қанға – қан, жанға – жан» деген сөз бар. Дала заңында әрбір адамның, тіпті дене мүшесінің құны болады. Адам қаза болғанда артындағы ағайын-туыстары ақысын талап етеді. «Жанға-жан» десе, айыпты ауылдың адамдары кішкентай бала берген, я өлтірген адаммен жекпе-жекке шығарып, жеңіліп қаза тапқанына сұрау болмаған. Сондай көріністің бірі «Алдыңғы атыста Баймолда оққа ұшып, оның қайғысына шыдамаған інісі Беси түйеге бастырған Кенжебекті өлтіріп, қанын ішіп жіберіпті» [4, 78 б] делінеді. «Қан ішу» – басын жұтты, өлтірді деген мағынаны береді. Ал, ауыспалы мағынада қинады, азаптады сүліктей сорды дейді. Мысалы, «Бұл бишараның қанын іштің. Жанына неге құмарттың» [7] .

Бата беру — адал ниет, жақсы тілек білдірудің ұлттық дәстүрі. «Дастарқан басында, түрлі жиын-тойларда, т.б. адам өмірінде кездесер ірілі-ұсақты қуаныштар кезінде той, қуаныш иесіне арнап қол

жайып, бата береді. Бұл – сондай-ақ, қиын сапар, алыс жолға аттанған азаматына ақ жол тілейтін халқымыздың ежелден келе жатқан, кең таралған дәстүрлерінің бірі. Бата беретіндер, негізінен, көпті көрген ақсақалдар, кемеңгер де дуалы ауызды билер болып келеді. Бата қысылғанда — қуат, қиналғанда—медет беріп, әрбір іс-әрекетіңе даңғыл жол ашып, бәле-жаладан қорғайды деп есептелген. Көзі тіріге бата берілген, ал әруақтарға дұға оқылып, құран бағышталған. [7, 95 б]. Батасыз, тілексіз өмір болмайды. “Батаменен ер көгереді, жаңбырменен жер көгереді” деп халқымыз текке айтпаған. Батаның да қисыны, айтылатын, айтылмайтын жері болады, қуаныш пен тойдың ретіне қарай, соған лайық бата тілегі болады. “Баталы құл арымас” деп халқымыз текке айтпаған. Қазақ қандай да бір істі бастамас бұрын малын сойып, батасын жасайды. Шығармада халық соғысуға нық бекініп, аттанғалы отырғанда Көкенбайдың: «Ендігі береке-тілеуіміз үшін бір мал алдырып қойған едім. Далаға шығып соның батасын алайық» [4, 80 б] деген үзінді бар. Бата берілген әрбір дүние адал, берекелі болады деп сенген. Халқымызда жасалатын әрбір ғұрып, әр ырым-тыйымның өз реті, жөн-жорағысы, ережесі бар. Бата алу үшін құрбандыққа шалынатын малды сойылар алдын басын оңға, құбылаға қаратып, «Аллаһу акбар» деп кеңірдектен бауыздайды. Батаны тек тойларда ғана емес, жаназа шығарған кезде де береді [7, 96 б]. Ал мұсылман дінінде соғысқа аттанып бара жатқан тірі әскердіде көзі тірісінде де жаназасын шығатын ырым бар, бұл ырымды жаугершілік заманда біздің халқымыз да ұзақ жылдар бойы қолданып келіпті. Ол бәрі өлім құшады деп емес, алдымен Алладан аманшылық сұрайды. «Бірақ соғыс болады екен, өлім-жітімсіз болмайтыны сөзсіз. Қаза соғысқа бармаған адам үшін де қарыс жерде жүруі мүмкін. Сол үшін алдын ала сақтық ретінде мұсылмандық парызымызды өтеп, шарифат заңы бойынша тірідей кебін киіп, жаназа шығару ырымын істемекпіз» деп молдадан алдымен түсіндіруін сосын жаназасын шығаруды сұрайды. «Бұл шарифат заңы, құдай жолы, бұрынғы-соңғы әулие-әнбиелерден қалған бір санат. Сонау баяғыдан, Мұхаммед пайғамбардан қалған бір жосын. Ғазіреті Ғалайыссалам сол заманда яһудилермен соғысқа аттанар алдында, жорық жасар қарсаңда барлық сахабаларын сапқа тұрғызып, жаназасын шығарып, кебінін кигізіп аттандырған» деп түсіндіріп [4, 92 б], жаназасын шығарғалы тұрған тірілер молданың берген үлкен ақ бұлын (мата) шетінен жыртып алып, келесіге беріп мойындарына байлап тұрады. Жаназа тірі кісіге оқылып тұрған кезде де әйелдер қауымы жоқтау айтып қоштаса береді. Жоқтау зарлы, қасіретті болады. Жоқтауды айта білмеу үлкен ұят, «тапсырдым құдайға, асылым», «жалғызым, құлыным» деген шерлі дауыстар меңіреу даланы күңіренітіп жібереді. Ақтық рет бақұлдасып, ақтық рет сүйісіп қалады. «Ақтық» сөзін қазақтар бірнеше ауыспалы мағынада қолданған, ең көне нұсқасы «аза малы» деген сөзге мейлінше сәйкес келеді. «Аза малы» қайтыс болған жақын туған жанашырға немесе би, төрелерге беретін мал. Екінші нұсқасы «ақтық дем» жан тапсыратын адамның ең соңғы демі, тынысы. Үшінші нұсқасы ақтық қою – қазақтың дәстүрлі өлік жөнелту, аза тұту салтында орын алатын рәсім – мата түрінде үлестірілетін кәде (оны жыртыс деп те атайды). Дүниеден озған адамның жылдық асын берген кезде өлікке арнап сойған аттың басын бөлшектемей, сындырмай бүтіндей асып үлкен табакпен тартқан кезде, сүйектің үстіне «ақтық» деп аталатын мата қояды. Оны аят оқыған адамға береді. Бұл ғұрып әсіресе, Алтай қазақтарында кең таралған – ерекшелік.

Шығармада суреттелген келесі ырым қасам беру деп аталады. «Қасам» араб тілінде серт, ант деген мағынадан туындаған. Қасам етудің ерекшелігі Жаратушы атын және иманы атынан ант береді. Кейбір ауызша деректерде жылқы терісінің астында болатын безден алынған сұйықты ішкізген дейді. Жалған кепілдік жасап, ондай қасамды ішкен адам, Жаратқанның қаһарына ұшырап өліп кетеді немесе ұрпағы бақытсыздыққа душар болады деп есептеген [3]. Қасам беру ырымының жасалуын өзінше жөн-жоралғылары болады екен. Мұнда: «ер басына күн туса етікпенен су кешер деген. «Енді бізге су емес қан кешетін бір кез келіп тұр. Осындай сын сағаттың алдында бұрынғының жосыны негізінде, ата-бабамыз, батыр әулиелеріміздің жолы бойынша қазір анттасу салтын бастаймыз. Бұрынғы өткен әулие-әнбиелердің аруағына сыйынып, көкқасқаның қанына қолымызды батырамыз. Бұл кімде-кім ел намысын аттап, қара басының қамын ойлап, қатын, баласының жайын күйіттеп немесе басқа да алуан түрлі себеп-сылтаулармен осы сертті бұзатын болса, оны дәл осындай қызыл қан жапсын деген ант,- [4, 85 б] деп жез легендегі қанға сұқ саусағын батырып маңдайына тигізді. Қасам берушілер бәрі осы үрдісті жалғастырып бәрі маңдайына қызыл нүкте жасап шығады. «Өлімнен ұят күшті» деген сөздің салмағын терең түсінетін қазаққа сертті бұзғаннан, жау қолынан қаза тапқан әлдеқайда абыройлы іс. Қасам ішудің бір белгісі соғысқа алып шығатын туларын биіктен желбіретіп, халықтың рухын көтеру. Желбіреген ту – жеңістің, бостандықтың символы.

Қорыта айтқанда, дәстүрін дәріптеп, салтын сақтаған атам қазақ ырым-тыйымдары арқылы тәрбие берген, сондықтан оларды халқымыздың ұлттық болмысынан бөле-жара қарауға болмайды.

Ырымдар мен тыйымдар тарихпен бірге бізге жеткен тәрбиенің үлкен мұрасы. Ал этникалық қазақтардың тілінде сол байырғы сөйлеу тіліміздің элементтері көптеп сақталған. Шетелдік қандастарымыздың еңбегі – тарихымыздан тамыр алып, дініміз бен салт-дәстүрімізден сыр шертетін ұлттық тілдік бірліктерімізді жадынан шығармай, үнемі қолданыста жүріп жаңғыртуымен ерекшеленеді.

Шығармада бұдан да бөлек тілдік бірліктер, диалектілік және көнерген атаулар бар. Дәстүріміздің ұмыт бола бастаған тұстары да кездеседі. Ал біздің оқырман қауымға ұсынып отырған ырым-тыйым қазақ халқының ұлттық ділі мен мәдениетін танытады. «Қаһарлы Алтай» трилогиясы – зұлмат заман мен адам тағдырын қатар көрсетіп суреттелген тың шығарма.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Үдербаев А.Ж., Жөнкешов Б.С. «Қытайдағы қазақтар тілі бойынша зерттеулердің негізгі бағыттары // тілтаным. 2015.
2. Қазақ әдеби тілінің сөздігі, 15 томдық 8-том Алматы, 2011.
3. «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия . 1998 жыл.
4. Сәмитұлы Ж. «Қаһарлы Алтай» 1 кітап. Алматы, 2010.
5. Ерназарова З. «Сөйлеу тілі синтаксисінің прагматлингвистикалық аспектісі» Алматы, 2001.
6. Бес ғасыр жырлайды 1 кітап.
7. Қазақ әдеби тілінің сөздігі. 15 томдық 8-том Алматы 2011.

**ӨНЕРТАНУ ҒЫЛЫМЫ – ИСКУССТВОВЕДЧЕСКАЯ НАУКА –
ART SCIENCE**

Нұржан А.Д.,
магистрант,
«Алматы» университеті

Крыкбаева С.М.
өнертану кандидаты, қауым. профессор м.а.
ҚазМемҚызПУ
Алматы қ., Қазақстан

ХАЛЫҚТЫҚ ОЮ-ӨРНЕКТЕРДІҢ АБСТРАКТЫЛЫ ДАМУЫНЫҢ ЗЕРТТЕЛУ НЕГІЗІ

Аннотация. Бұл мақалада ою-өрнектердің даму эволюциясының абстракциялану мәні сипатталады. Халықтық ою - өрнектерін зерттеу негізінде дүниетанымды көркем шығармашылық жұмыстарды дамытудың теориялық мәнін түсінуге болады. Сонда ғана, әр өрнектің дәуірі, алғашқы немесе кейінгі нұсқалары өздігінен мазмұны айқындалады.

Түйін сөздер: ою-өрнек, абстракция, құндылық, дүниетаным, руханилық, қиял.

Аннотация. В данной статье описывается абстракция эволюции орнаментальных узоров. Основываясь на изучении народного орнамента, можно понять теоретическую значимость развития мировоззрения художественного творчества. Только тогда эпоха каждого орнамента, первой или более поздних версий, будет самостоятельно определять содержание

Ключевые слова: орнамент, абстракция, ценность, мировоззрение, духовность, воображение.

Summary. This article describes the abstraction of the evolution of ornamental patterns. Based on the study of folk ornament, one can understand the theoretical significance of the development of the worldview of artistic creativity. Only then the epoch of each ornament, the first or later versions, will independently determine the content.

Keywords: ornament, abstraction, value, worldview, spirituality, imagination.

«Ою-өрнек» сөйлемдегі «ою» сөзінің түбірі - «ой» қиялдағы тапқырлықты, жасампаздықты бейнелесе, енді бір жақтан ой - ойып түсіру, кесіп, қырнап, батырып түсіру сынды әр екі түбірдің қай - қайсысы да зат есім болып, адамдардың ақыл - парасаты мен еңбек жемісі арқылы заттарға оюды ойып түсіруді меңзейді. Ендеше халықтың еңбек жемісінен туындаған, тарихы әріде жатқан ою - өрнек туралы сөз қозғау - шынында күрделі тақырып. Өйткені дәл осы өнеріміз халықтың тұтас тарихына, тұрмысы мен этнографиясына сіңіп, ең жоғары көркемөнер деңгейінде сомдалған әмбебап ғылым болмақ.

Әрине, бүгінгі күнде бүкіл дүние елдері мұрағаттарын қадірлеп, «қолдарында барын сақа сайлап» халықаралық бекзаттық мұралар қатарына бәсекемен ұсынып жатқанда, осындай қомақты да құнды өнерімізді еш жасқанып, жабырқамай - ақ мақтанышпен біз де неге ұсынбасқа?

Ендеше ең әуелі осы өнерімізді басқаларға биіктен көрсете алуымыз қажет. Ол үшін осы өнердің тегін айқындап, мазмұны мен идеясын шынайы дәлелдеп, жоғары ғылыми қағидамен ұрпақтарымызға, басқаларға таныта алуымыз біздің азаматтық борышымыз болмақ.

Осы мақсатқа жету үшін ең әуелі бұл өнердің негізі болған үлгілердің түбірін анықтап, әрбір үлгі жайында ел аузындағы нанымдар мен сенімдерге қатысты аңыздарды сараптап, одан соң жиналған әрбір үлгінің ұлтымыздың ділі, діні және наным - сенімімен, жол - жоралғыларымен қатысты екенін тұрақтандырып, бұларды мазмұнына қарай бірнеше топқа бөлу керек. Сонда ғана халық ою - өрнектерін зерттеу негізінде дүниетанымын көркемдік шығармашылық жұмыстар дамытудың теориялық мәні түсінуге болады. Сонда ғана, әр өрнектің дәуірі, алғашқы немесе кейінгі нұсқалары өздіктерінен - ақ мен мұндалап айқын болды.

Егерде бұрын ою - өрнек үлгілерінің санын қырық - елуден асыра алмасак, бүгінде оның саны үш жүзден астам өрнек үлгілері белгілі.

Алғашқы кезде өнертанушылар халық ою - өрнектерін зерттеу негізінде ою - өрнектердің алғашқы нұсқалары археологиялық қазбалардан шыққан деректермен дәлелдесе, қазіргі кезде халықтың аңыздар мен мифологиялардан және «аналық», «аталық» дәуірлерден бері келе жатқан жартастасызбаларынан (петроглифтерден) тұрмыстағы бейнелерінен тартып анықтап, олардың әрбірінің жол - жосындық қағидаға қандай деңгейде көтерілгеніне барынша ғылыми, жүйелі анықтама берілуде.

Зерттеуші Ж. Байахметұлы өз ойын: «...Әсіресе үлгілерді топқа бөлгендіктен бұдан бұрынғы бір үлгіден сансыздаған өрнектер туындатып «ою-өрнек деген осы» дейтін көзқарасқа қатып - сенбей, өз кітабыма үш жүзден астам ою - өрнек үлгілерін енгізіп, әрбір үлгісінен «құбылту» өнері мен шебердің

бір үлгі арқылы неше мыңдаған өрнек тудыруына арна әзірленді, әсіресе әр үлгінің маңыз-мақсатын оқырманға ұғынықты түсіндіріп, ендігі жерде өрнектерді байыту ғана емес, әрбір үлгіні «кімге», «неге» беру (ұсыну) керектігі жөнінде жүйе қалыптастырып, тәртіп орнатуға тиістілігі жайында ғылыми дәлелдемелер құрастырдым» дейді [1].

Осы ғылыми дәлелдемелерде, автор, жинап-теріп зерттеуде де бір үлгінің ішінде айтылымы бір болғанымен, пішімі әр басқа, айтылымы бар болса да, үлгі нұсқасы жоқ, кей үлгілер нұсқасы айтылымы екі басқа болып кезіккендері де көп деп тұжырым жасайды. Оның ойынша ою - өрнек - бүкіл адамзаттың ортақ мәдениеті. Ол - адамның туғаннан - өлгенге дейінгі аралықтағы эстетикалық көңіл күйдің кілті. Ою - өрнек қажеттілік заңдылығы мен сұлулық, эстетикалық заңдылыққа тең рөл ойнауда, қорытып айтқанда адамдардың рухани өмірдегі қажеттілігінен туындаған.

Адамдардың жаратылыстық дүниені түсінудегі таным деңгейінің бірлігі мен санадағы ұқсастықтан туындаған. Әйтсе де адамдар дүниедегі барлық материалды ою - өрнекке көшіре бермейді. Табиғаттық үлгілерді реттеп, тұрмыс тіршілігіне тығыз байланысты болған, өздеріне рухани күш бағыштайтын тылсым, құпия, күрделі нәрселерді өз ою-өрнегіне қондырып отырған. Адамдардың танымы мен талғамы ұқсамағандықтан, әрбір халықтың да өз шаруашылық, тіршілігінің ерекшелігі мен өзгешелігіне қарай, ойлау тәсілінің, эстетикалық талғамының алуан түрлілігімен ою - өрнек үлгілерін қабылдауы басқа халықтардан өзгеше де көркем, мол болды. Тіпті «қазақтар ою - өрнек әлемінде жасап жатқандай» дейтін пікірден тұтас адамзат өркениетін байытудың негізін қалап отырғанын аңғарамыз.

Адамдар алғаш заттың, құбылыстың жеке - дара өзіндік қасиетін ерекшелігін танып, оны өз тіршіліктеріне істете білген зооморфизмдік идеядан, яғни адамдарда жануарларда кездесетін қасиеттердің болуы, сондықтанда құдайларды жануарлар бейнесінде образдау идеясынан, бірте - бірте дүние заттар мен құбылыстардың өз - ара байланысты қасиетін танып жету мен антропоморфизмдік (адамдар образын жансыз заттарға, табиғат күшіне, абстракциялық түсініктерге көшіру идеясы) идеяны қалыптастырды. Әрине бұл идея адамдардың өз бойындағы қасиеттерін хайуанаттар мен өсімдіктерге табиғаттың әр алуан құбылыстарына теліп, сипаттаған зооморфизмдік идеяның көшірмесінен көшіріліп алынды.

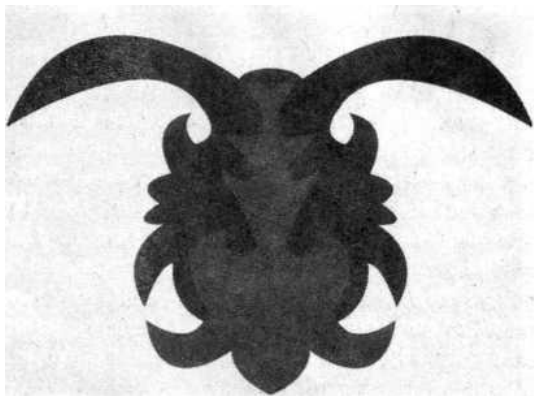
Зооморфизмдік - біздің алғашқы кездегі имек, қиқы-шойқы өрнектеріміздің басталуы. Мысалы, қошқардың мүйізіне қара оюды, таутекенің мүйізіне қарап қайқы оюды сезе білсек, антропофаизмдік ойлау әдісі бұлардың ішкі қасиетін қошқар мүйізге арқар, бұғы мүйіздерін қосып күрделендіру арқылы, күрделі үлгілерді жарата алды.

Алайда жалаң мүйіздердің сыртқы пішімінен ғана үлгі алмастан, олардың ішкі ерекшелігіне қарай да образын, қасиетін арттыр тәсілін қолдана білді. Мысалы, қошқар мүйізінің қару болатындығын, оны тұқым жалғастыратын қасиетін үлкен нанымға айналдырды. Міне, осыдан және бір қадам дамыған адамдар идеясы, мынау ауа, топырақ, су, от және аспан әлеміндегі ай, күн, жұлдыз, бұл т.б. заттардың адамдардың өсіп - өнуіне тікелей әсер ететіндігін, адамдар мен дүниедегі құбылыстар немесе хайуан өсімдік және табиғаттың әр алуан құбылыстарын бір - біріне шатастыр мифологиялық мотивтерге із салып бүгінгі алуан түрлі ою - өрнектің тың үлгілерін жарата білгенін байқаймыз.

Ежелгі адамдар төнірегіндегі жұмбақ заттар, сырына барып болмаға киелі құбылыстар мен тағы да тылсым аң - құстардың тұлға, бітімдерінде «табиғаттан тысқары күш, қабілеті бар» деп, оларға сиынатын алғашқы мифологиялық фетишизм идеясы қалыптастырған қиялдық нанымнан біртіндеп діни нанымға ауысып жоғарыдағы қасиеттерге ие заттар мен құбылыстарды, өз тіршіліктерінің бір бөлігі деудей төтемизмдік идея мен уақыт өте ұлттық салт - сана әдет - ғұрыпқа айналдырып, ұлттық эстетиканың биігіне көтерді, осы пікіріміздің дәлелі қазіргі ұлтымызға тән қолөнерімізге жаппай сіңіскенінен білуге болады, осы өнерлеріміздің бірегейі ою - өрнектерімізден мұңдалап тұрғанын байқаймыз [2, 62 б.].

Ою - өрнек туралы сөз қозғар болсақ, әуелі адамдардың ойлау тәсілін ауызға алуға болады.

Біріншіден, ою - өрнек - адамдардың ең алғашқы тіл қатынасының негізі. Өйткені адамдар ең алғаш таяғының ұшымен бір нүкте шұқып немесе сызса, белгі не уақыт болды. Кейін келе таяқ немесе талдарға кертпек салу арқылы күн, ай, жылдардың жылжитын белгісін анықтады (1 а, ә сурет).

Сурет 1.а) а) Сын тастағы ою-өрнек «Білге қазан ескерткішінен»

Сол белгі арқылы «сенікі», «менікі» деген жекеменшіктік таңбалар басталды немесе адамдар ойлаған мақсатына жетті. Міне, бұлар еңбектену арқылы туындаған таңбалар еді. Хайуанның бас формасындағы бетмаска «мүйіз», «садақ», «жебе» өрнектерінің әуелгі нұсқасына жатады.

Сол белгілер - ойлау жүйені арттыру арқылы пішінді әріптерді, цифрларды қалыптастырды. Әуелі бір таяқ (I) оған бір таяқты қосып (II) қойса, «қос пышақ», «қыпшақ» белгісін барлыққа келтірсе, бір таяққа енді бір таяқты тиістіре қосу арқылы (V) «бес» яғни «ашамай», оған бір таяқты қосса (VI) алты, (VII) жеті, айқастырып қойса (X) он немесе «айқыш» таңба сияқты цифрлар, таңбалар жаратты. Ендеше жазудың да тегін анықтауға себепші тағы осы оюлар дей аламыз

Екіншіден, Сол таяқтың ұшы тиген жер (•) нүктеден көп нүктелер жұлдыз (*) бейнесі барлыққа келсе, таяқшаларды jю арқылы () жарты ай, жарым жылдарды белгі етіп, ақыры осы белгілер дами түсіп, әсемдеу бейнесіне көтерілді. Мысалы, күнді (•) бейнелесе (©) қораланған күн бейнесі, міне мұндай белгінің төркіні күнге табынудан келсе, (^) ай пішімі болып уақыттың өтуімен, қошқар мүйіз (оо х) «айшық» оюының тегі шыққан. Міне бұған тағы бір дәлел тарихта ғұндардың қораланған күнды он екі сала етіп белгілеуі [3, 55-56 бб.].

Осылайша тіліміз - еңбектен, қарым - қатынастан бастау алса, жазу - таңбадан, ал таңба - меншіктенуден бастау алды. Міне, бұлардан біз сөз етіп отырған өрнектердің эстетикалық өреге көтерілгенін білсек, уақыт өте адамдар миының төңірегіндегі құбылыстарды көріп - білу арқылы толысуы мен осы өрнектердің дамуы барлыққа келді, бұл дамуға ендігі жерде адамдардың әрбір дәуірдегі наным - сенімі мен нақ идеясы, еңбек нысаны – бәрі - бәрі тікелей бір - біріне әсер етуден мифологиялық, эстетикалық образды бейнелеу өнері қалыптасты.

Бұған мысал: қазақ халқының ою - өрнектерінің өзінің шаруашылығы болған төрт түлік малға қатысты, яғни төрт түлік малдың қасиетіне қарай «қошқар мүйіз», «төбел мүйіз», «арқар мүйіз» сияқты түрлері болса, аспан әлемінің әсеріне қарай зоропорттық негізде ай, күн, жұлдыз, бұлттарға қарай ою - өрнектер жасалуы. Үшінші бір жағы: экологиялық ортадағы түрлі өсімдік, аң, құс, хайуандардың қасиетіне қарай табиғатты бейнелеген үлгілер келгенін байқаймыз [4, 46-47 бб.].

Ою-өрнектердің алғашқы нұсқаларын археологиялық анықтамалардан іздеуден гөрі жартаc суреттерінен іздегеніміз түсінікті де анық көрінеді. Археологиялық қазбалардағы қыш ыдыс, басқа да заттарға түсірілген ою - өрнектер негізінен ою - өрнектердің дамып, тұрмысқа қолданған кезеңіне жатады. Ал жартаc суреттеріндегі ою-өрнектер ою-өрнектердің алғашқы кездерінің кезеңінің белгісі болған аң, құс, ағаш бейнелері мен ондағы көшпенді халықтың тіршілік өмірі, батырлық бейнелері ою-өрнектердің алғашқы нұсқаларына жатады.

Мысалы, жартаc суреттеріндегі күн бейнелі адамдар ою-өрнектегі «күн бейнесі» өрнегіне немесе «ғұмыр ағаш» үлгісінің қайталануы болса, жартаcтардағы табының, үйірін жыртқыштардан қорғаған аталық малдар ою-өрнектегі түрлі «мүйіз» оюларының негізін қалады. Жартаcтағы садақ тартқан, жыртқыштармен алысқан батырлардың тұлғасы өрнектеріміздегі «тұлға» оюының негізін қалағанын байқаймыз. Біз бұлардан ою-өрнектердің ең әуелі адамдардың өз еңбегін, еңбек нәтижесін, өмір сүру өзгерістерін жартаcтарға әйгілеп түсіре жүріп, сол шынайылықтың уақыттың ілгерілеп, адамдар санасының дамуымен ою-өрнектерге айналғанын байқаймыз және ою-өрнектердің алғашқы нұсқаларын жартаcтардан аңғарамыз

Қазақ ою-өрнектерінің өн бойында әлемнің бейнесі ретіндегі оның бейнелік тұрақты нақыштары, құрылымдық жүйесі мен мағыналық тілі оның семиотикалық заңдылықтары мен рәміздік белгі жүйесінің үш деңгейінде қолдануға болады.

Біріншісі - семантикалық деңгейі – колөнер бұйымдары мен ою-өрнек нақыштарының тұрақты көрінісінде (таңбалық, сызықтық, ырғақтық сипаты мен бояу түсі) берілетін мән-мағынасы, астарлы ой

желісі. Ондағы бейнелік тұрақты қасиеттер о дүние, бұ дүниемен байланысын ғарышпен, кеңістік пен уақытқа кеңістігіндегі бағдар ретіндегі, уақыт аралығындағы тұрақты немесе қозғалыстағы көрінісі қарастырылады.

Екіншісі – синтактикалық деңгейі - қолөнер мен ою-өрнектегі бейнелі тұрақты нақыштарының сыртқы және ішкі дүниемен байланыс заңдылықтары қарастырылады. Бұлар композицияның біртұтастығына енетін жеке элементтердің рәміздік белгісін өзара қатынасынан туындатын белгі ақпарат. Үшіншісі - прагматикалық деңгей – ою өрнек белгі жүйелерінің мән-мағынасының адамға қызмет етуі. Осыған байланысты тұрмыста пайдаланылатын қолөнер түрі зергерлік өнер сәндік қызмет атқаруымен бірге, біріншіден, бойтұмар ретіндегі сақтандырушы киелілік қасиетке ие, екіншіден, оның адамдар арасында бір-біріне ниет білдіретін қатынас, ізгілік, сәлемдеме, жөн-жоралғы, сый-сияпат, хабар қызметін атқарады.

Қазақтың дәстүрлі өнерінің табиғи нышандары тас дәуірінен бастап, сақ дәуірін, ерте және кейінгі көшпелі кезеңдерді басынан өткеріп қана қоймай, сонымен бірге ол - синкретті сипатқа ие, діни-мифологиялық дүниетаныммен, халықтың өмір салтымен, ауыз әдебиетімен біте қайнасқан өнер болды. Сондықтан біз «ғасырлар бойы қазақтың дәстүрлі өнерін сұрыптап, мәдени әлеуметтік ортада шындалған тұрақты бейнелі нақыштарын қалаптастыруда, біріншіден, оның сақталуы, екіншіден, одан әрі жалғасуы, даму заңдылықтарына, бейненің ұлттық нақыштарының табиғатын» ұғу, түсіну, меңгеру игеру мәселелеріне көңіл бөлеміз [5, 78 б.].

Ою-өрнек өзіндік біртұтас әлем бейнесі. Ертеде ата-бабаларымыз элементтер арқылы ойлады деп қарастырсақ, олар бүгінгі күнге жетпей жоғалып кеткен болар еді. Өйткені, дүниені тек элементтер арқылы қарастырып, жеке элементтермен ойлау мүмкін емес. Біз ою-өрнекті тұтас ойлау арқылы, дүниені тұтас қабылдаудан пайда болған біртұтас жүйе деп айтамыз, тұтастықта қабылдау нәтижесінен ою өрнектің нышандық белгісі қалыптасты. Ою-өрнек пен таңбалар тұтас қабылдаудан, түйсіндеуден пайда болған белгі.

Көне сақ-скиф заманынан бастау алған «Скиф-сақ стилі» атанған көшпелілер өнері заманында ою-өрнектің кең қанат жаюына үлкен әсер етті. «Скиф-сақ стилінің» өнерінің оюға арналған стилизациялы-абстрактылы түрі өркендеді. Қазақтың сәндік-қолданбалы өнерінің арғы тегі – сақ мәдениетінің негізгі арқауы болған «Скиф-сақ стилінің» өнері әшекейлі өнердің жоғарғы шегіне жетіп, белгілі бір таңбаның мағыналық ақпаратты белгілерін білдіреді. «Скиф-сақ стилінің» бұл белгілері өзге мәдениетте жоғаланымен, тарихи сабақтастықпен қазақ мәдениетінде өшпес ізін қалдырды. Исламның бейнелеуге тыйым салуынан соң қазақ өнерінде бұл стильдің жұрнақтары – «тұйық ою», «қошқар мүйіз», «жылан бас», «тұйе табан», тағы басқа үлкен символдық мәнге ие болып дамыды.

Ғалымдардың пайымдауынша, ою-өрнектің пайда болуының бірнеше себебі бар. Ғасырлар бойы адамзат баласы әсемдікке, сұлулыққа ұмтылды, олар халықтың бейнелеу, сұлулықты қабылдау мәдениетінің жоғары және ұлттық қолтаңбасымен сабақтасып жатады. Қай халықтың мәдениетіне қарастырсақ та, сол халықтың әсемдік талғамына, дүниетанымына, эстетикалық ұстанымына сәйкес бір өнер түрінде дамып отырған. Осы тұрғыдан қазақ халқының тұрмыс тіршілігінде ою-өрнектің қатыспайтын саласы жоқ.

Халықтық ою-өрнек өнерінің белгілі бір төлтума ерекшелігі сол елдің бейнелеу, әсемдікті қабылдау мәдениетінің басты белгілерімен, ұлттық қолтаңбамен тікелей сабақтасып жатыр.

Қазақтың ою-өрнегі - еліміздің төл шежіресі. Ою-өрнек өнерінің тарихи даму жолын бір жүйеге келтіруде бірқатар ғалымдардың атап айтқанындай, «Ою-өрнек – ырғақты өнер нышандарының тұтасуынан туған дүние» [6].

Бүгінгі таңда ою-өрнек өнерінің маңыздылығы арта түсуде. Ендігі міндет - ұлттық дүниетаным ерекшелігін танытатын ою-өрнек өнерін заман талабына сай жетілдіріп рухани көркемдік мұра ретінде пайдалана білу керек.

Дүниетанымдық түсінік пен мифоэтикалық танымда ою-өрнектің алғашқы мағынасының біртұтастығы жатқандығы сөзсіз. Уақыт өте келе ою-өрнектің алғашқы мағынасы ұмыт болып, әлеуметтік жағдайлармен тікелей байланысты мағынасы ғана жетугі мүмкін.

Ою-өрнектер тек әдемілік ғана емес, терең мәнге, танымға ие. Халқымыз өмірдегітүйген ойларын әдемі шеберлікпен ағастыра білген. қазақ халқы тарихында ою-өрнектер қолөнердің биік көрсеткіші болып табылады.

Қазіргі таңда біздің пікірімізше, қазақ қолөнерін жан-жақты этнографиялық тұрғыда зерттеудің маңызы өте зор. Қазақ қолөнері жалпы көне мұралардың даму жолындағы мәдениеттің негізгі бір саласы. Бүгінгі күн талабы ұлттық мәдениетті зерттеу, танып білу, ұлттық өолөнердің бір саласы ою-өрнекті жан-жақты зерттеу болашақ жастардың ісі.

Елбасымыз Н.Ә. Назарбаев «Тарих толқынында» атты кітабында: «Біздің бәріміздің де мақтаныш етуімізге тұрарлық мол мұрамыз бар. Өйткені ата-бабаларымыз адамзат тарихында өшпес із

қалдырып кеткен. Еуразия құрлығындағы халықтардың тағдырына орасан зор күшті әсер еткен. Ұлы дала ерекше рух пен дүниетанымды қалыптастырды.», – деп жазады [7].

Ендеше, даланың ерекше рухы, салт-санасы мен құндылықтары, қазақтың өмірлік философиясы айшықталған осынау қазақтың қол өнеріндегі ою-өрнек мыңдаған жылдық тарихы бар, мәдениетіміздің асыл қазынасы десек қателеспейміз. Қазіргі таңда өз дербестігін, еркіндігін алған тәуелсіз Қазақстан Республикасының төл өнерінің өркен жайып дамуы үшін үлгі алатын тұстары жетерлік.

Қорытындылай келсек, көне шеберлер ою-өрнектерді жасау тәсілінде оны көз мөлшермен қиып, ою-өрнекті тең үйлесімділікте жасай білген. Ұлттық ою-өрнектің ырғақ заңдылықтары, құрылымы бүгінгі күнге дейін ғалымдардың назарынан тыс қалып отыр, өйткені өнертанушылардың оюлар саласына жүргізген ғылым зерттеулерінде өрнектің пайда болуы мен символикасы бізге әліде терең жұмбақ болсада, қолөнер саласында ою-өрнек негізгі роль атқарады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Байахметұлы Ж. Ою- адамзаттың алғашқы тілі // Ана тілі. 16-22 мамыр. 2019 ж.
2. Қондыбай С. Арғы қазақ мифологиясы. Бірінші кітап. – Алматы: Дайк-Пресс, 2014. – 62 б.
3. Малаев А.К. Орнамент как феномен культуры: семиотический и семантический анализ. //диссертация на соискание ученой степени доктора философских наук. Алматы, 2008.- С. 55-56.
4. Қасиманов С. Қазақ халқының қолөнері. -Алматы: Қазақстан, 1995. – 46-47 бб.
5. Krykbaeva S.M. Semantic meaning of traditional women's clothing./ monograph. Almaty. 2017. – 78 p.
6. Акимешева Ж.Ә. Ою-өрнек атауларының уәждемесі және таңбалық табиғаты: Алматы:- 2004. Афтореферат.
7. Назарбаев Н.Ә. «Тарих толқынында». Алматы: Атамұра. 2003. - 288 б.

Шарипова Д.С.,
кандидат искусствоведения,
зав. отделом изобразительного искусства
Институт литературы и искусства им. М.О.Ауэзова КН МОН РК
dilyarazam@mail.ru

Кенджакулова А.Б.
PhD докторант
Казахская национальная академия искусств имени Т.К.Жургенова
научный сотрудник
Институт литературы и искусства им.М.О.Ауэзова КН МОН РК

НАСЛЕДИЕ ЗВЕРИНОГО СТИЛЯ В ТВОРЧЕСТВЕ ЕВГЕНИЯ СИДОРКИНА

Түйін: Мақалада Қазақстан графикасының Ұлы даланың символдарымен өзара байланысы қарастырылады. Негізгі мәселе қазақ фольклорын безендірудің ерекше бейнелі құрылымын қалыптастыру қажеттілігінен туындайды. Е. М. Сидоркиннің шығармашылығын талдау барысында, қазақ халқының мәдени мұрасын пайдалануға экспрессивті-метафорикалық көзқараспен байланысты, кітап графикасындағы аң стилін пайдалану жолдары, ежелгі артефактілердің көркемдік, сонымен қатар рухани негіздерінің терең сезінген бейнесі анықталды.

Кілт сөздер: графика, аң стилі, иллюстрация, фольклор, ою-өрнекті.

Аннотация: В статье рассматривается проблематика взаимодействия графики Казахстана с наследием Великой степи. Основным становится вопрос о специфических особенностях формирования образной структуры иллюстрирования казахского фольклора. На основе анализа творчества Е.М.Сидоркина выявлены пути использования звериного стиля в книжной графике, экспрессивно-метафорический подход к использованию культурного наследия казахского народа, глубоко прочувствованное отражение не только художественных, но и духовных основ древних артефактов.

Ключевые слова: графика, звериный стиль, иллюстрация, фольклор орнаментальность.

Summary. The article deals with the problems of interaction of graphic arts of Kazakhstan with the symbols of the great steppe. The main issue is the specific features of the formation of the image-bearing structure of book illustration of Kazakh folklore. Based on the analysis of the work of E.M.Sidorkin revealed ways of use of the heritage of animal style in the book drawing related to expressive and metaphorical approach to the use of cultural heritage of the Kazakh people, deeply felt reflection of not only artistic, but also spiritual foundations of ancient artifacts.

Keywords: graphic arts, animal style, illustration, folklore, ornamentation.

Искусство евразийских степей признается как самобытный художественный феномен, как ярчайшее отражение самосознания создавшего его народа. В своей программной статье «Семь граней Великой степи» первый Президент страны Нурсултан Назарбаев подчеркнул необходимость глубокого осознания таких феноменов «художественного своеобразия и богатства духовного содержания», как звериный стиль [Назарбаев Н.А., 2018].

Это требует от исследователей не только глубокого анализа главных памятников, скрупулезного исследования основной проблематики, стилистических закономерностей, но и его интерпретации как стратегии культурной памяти в творчестве мастеров изобразительного искусства Казахстана.

Образцом преломление древнего наследия Великой степи в изобразительном искусстве стало творчество знаменитого графика Казахстана Е.М.Сидоркина (1930-1982). Еще в своих ранних работах, в иллюстрациях к «Казахскому эпосу» (Казгослитиздат, 1958) мастер показал себя как книжный график, для которого чрезвычайно важна декоративная составляющая иллюстрации. Культурное наследие в иллюстрировании фольклора служило автору квинтэссенцией народного духа.

Сам Сидоркин отмечал, что «в иллюстрациях к «Эпосу» старался передать праздничное, приподнятое состояние, какое должны были испытывать слушатели этих легенд (ведь приезд певца в аул всегда был праздником), в цвете ориентировался на народные вышивки – аппликации, кошмы и т.д. – отсюда плоскостность, крупные формы, лаконизм. Кроме того, элемент монументальности, наверное, необходим в эпосе» [Чегодаев А., 1962, с.195]. Орнамент, таким образом, предопределил и структуру, и колорит композиций. Также отметим, что узоры боевых одежд батыров и украшений женских героинь выписаны с огромной любовью и пониманием тонкостей мастерства народных мастеров. Отношение к декоративному искусству, как к отражению мощной фольклорной стихии, останется у автора и тогда, когда источников вдохновения станут не только казахские ремесла, а артефакты сакского времени, искусство звериного стиля.

Е.Сидоркин, который приехал в Казахстан уже состоявшимся художником, нашел в тюркском эпосе универсальный ключ к постижению внутренней сути казахской культуры. За отдельными

проявлениями национального духа он увидел общее пространство архаического мифа, единое для всех, и потому воспринял и отразил его как родное и близкое.

В иллюстрациях к изданному в 1981 году в издательстве «Жалын» (серия «Дорогое наследие») эпосе «Алпамыс батыр» график решает сразу множество задач. Первая – это своего рода пропаганда звериного стиля как части национального наследия, когда те или иные фрагменты, цитатно помещаются в книгу в нетронutom виде. Во-вторых, автор идет по пути стилизации звериного стиля и создания на его основе нового орнамента. Наконец, наиболее сложный, – подчинение трактовки мизансцен, персонажей ритмам и композиции звериного орнамента.

Первый тип активно использовался в иллюстрациях к казахским сказкам, в заставках и буквицах.

У Сидоркина в «Алпамыс батыре» орнаментом насыщается каждая страница книги. График с редким постоянством и настойчивостью выкладывает орнаментальные детали блях, нашивок, конского снаряжения звериного стиля на каждый лист.

Стилизованные изображения бронзовых фигурок козлов, оленей, верблюдов кошачьих, которыми декорировали бляхи, пряжки, кинжалы, чеканы, ножи, подвески, зеркала, наверхи, штандарты, налобники, вместе с казахским орнаментом помещаются в центр белого поля шмуцтитуллов, а также в виньетке переплета и в украшениях уголков страницы. В форзаце и нахзаце отдельные золоченые пластинки с животными образуют своего рода драгоценный пояс.

Строго отработанные приемы помогли мастеру использовать предметы, заимствованные из искусства давних эпох, придумать на их основе новые орнаменты, приспособивая их к плоскости книжной страницы. Крохотная деталь сакского искусства смело включается в огромное поле оборотных листов полосных иллюстраций и разворотов. Для графика здесь важны даже не законы книжного искусства, а введение читателя в магический мир архаики. Сидоркину удалось добраться до исконной почвы, на которой вырос казахский эпос. Он нашел и показал те фантастические прообразы, которые до сих пор питают самобытный национальный гений. К примеру, стилизованная часть налобника в виде барана, получая подкрепление в орнаментальных деталях на соседней странице текста, выставлена с гордостью археолога, обретшего редкий музейный экземпляр, и в то же время неразрывно связана с событиями в книге.

В сценах битв Сидоркин использует прием перекручивания туловищ в сакских композициях. Это дает возможность автору разнообразить ритмический строй композиции, добиться того, что в заданной книжной странице пространстве возникало ощущение бесконечного боя несметных войск, которое предписывалось эпосом. Масштабность достигается тем, что пространство благодаря усложненным позам становится неоднородным, воронкообразным, что усиливало его рецепцию как не имеющего границ.

Наконец, акцентирование в сакском искусстве определенной детали – удлинение рогов оленя или клюва хищной птицы – тоже преломляется Сидоркиным в вытянутых ликах и кистях рук.

Графические формы становятся близки бронзовым выколоткам скифов, вызывая впечатление того, что графическая плоскость у Е. Сидоркина – не совсем плоскость, что в ней живет ощущение объема, предметности, сделанной вещи.

В листе «Алпамыс батыр» фигуры теснят и ограничивают свободное пространство. Изображение знаменитого скакуна батыра, Шубара, венчает лист и задает величавое обрамление героя. Эту работу можно отнести к разряду монументальных вещей Е.Сидоркина. Не следуя цифрам и размерам, а подчиняясь сокрушительной убедительности и силе созданных образов. Гибкие изгибы сбури, легкий наклон головы, орнаментальные спирали конской гривы, гравировка доспехов делает саму поверхность динамичной и трепетной. Всадники у номадов мыслятся неотделимыми от своих коней. Алпамыс батыр буквально вписан в конскую фигуру, образуя вместе с ней единое тело. Не случайно, скифы воспринимались греками именно в виде кентавров.

Формальный анализ графических работ показывает, насколько важны принципы орнаментики в построении композиций. Полосные иллюстрации и развороты, отданные под изображения событий эпоса, тоже решаются в орнаментальном ключе. Любое изображение вписано в строго заданное поле. Сопоставление витальной силы изображений и четкой границы, их замыкающей создает особое напряжение листу. Изображение Алпамыса и его коня Шубара решены в той же манере, как в скифо-сибирском стиле воплощались свернувшиеся в кольцо хищники, например, пантера из Эрмитажа с приоткрытым ртом, с мордой, которая соприкасается с хвостом. Замкнутая форма, нераздельность скакуна и героя, отражают и важную для каждого кочевника связь с конем. Этот же принцип слитности фигур как отражение общности чувств мы наблюдаем в иллюстрациях, изображающих мать Аналык с маленьким Алпамысом на руках, а также горюющих Карлыгаш и Жадигера. Сидоркин изображает эти группы подобно скульптурным изваяниям, вписанным в единый каменный блок.

Сидоркин смог всмотреться в прошлое многократно усиленным, напряженно вглядывающимся глазом. Потому мир его графических фантазий выглядит столь убедительно и претендует на объективность. В какой-то мере зритель уже использует этот «готовый» сидоркинский образ, миф о прошлом нашего народа.

В этот же период появляется великолепная серия работ книжного графика Александры Сахаровской – иллюстрации к бурятскому эпосу «Гэсэр» (1960-1962). А.Сахаровская и Е.Сидоркин учились в одни и те же годы в ЛИЖСА (Академии Художеств, Санкт Петербург) и одновременно подошли к новому рубежу истолкования фольклора. Главным для них стало понимание, что описательность для эпоса губительна, ибо она снижает его извечный запал; что нужно строить особое книжное пространство, в котором предметность соседствует с фантастическим. Отринув повествовательную традицию, они обратили взгляд на истоки: Сахаровская – на бурятскую буддийскую живопись, Сидоркин – на наследие звериного стиля.

Археологический подход в интерпретации фольклора не только не иссушил живую струю фольклора, но и впрыснул в нее новую кровь. Экспрессия и сплетенность сидоркинских композиций, вдохновленных звериным стилем, внесли то, что так давно было утеряно в рисункам к таким изданиям, – ощущение магии, тайны, восхождение к мифологическим корням народной сказки и эпоса.

Включение звериного орнамента в книгу имело давнюю историю. Уже в кельтских манускриптах произошел сложный синтез англосаксонского звериного стиля и христианской миниатюры. Конечно, же, Сидоркин знал и понимал возможности использования тех или иных архаических орнаментальных форм.

Наследие звериного стиля как результат «абстрактной познающей мысли, попытку отойти от конкретной реальности, данной в ощущении, к символическому образу бытия» [Лелеков Л.А., 1976, с.265] стало средоточием Сидоркина формальных поисков.

Таким образом, орнаментальность скифо-сибирского искусства стала для Сидоркина средством ухода от реалистической иллюстрации к новому формообразованию для адекватной передачи эпоса. Каноничные изображения животных в сакском стиле и такое же повторение обликов героев в разных иллюстрациях соответствовали эпическим формулам и повторениям; сложные композиционные ходы и сцепленность фигур – метафорам и эпитетам эпоса.

Но если древний мастер сам жил внутри структурированного по законам мифа космоса, то для современного художника это во многом игра, формотворчество, в котором преобладает отстраненность и анализ. Столь естественно разместившиеся внутри воображаемых сакских украшений персонажи эпоса, даже обретая под резцом Сидоркина плоть и кровь, не преодолевают условности знака, узора.

Неразрывная связь с народной искусством, уходящим в глубокую древность и смыкающимся там с мировой архаикой, и индивидуальное острое чувство формы Сидоркина породило особый орнаментально-гротескный стиль иллюстрирования.

Евгений Сидоркин развил эту гротескную струю в изображении фольклорных произведений. Его иллюстрации к казахским сказкам изобилуют «вкусными» образами жадных ханов и сметливых обманщиков. Однако оставаться в рамках романтической реалистической струи ему не позволил как художнический темперамент, так и запросы времени. Перспективной попыткой нащупать новые формальные ходы для интерпретации фольклора стали его иллюстрации к киргизским сказкам (1968). В них соединились обыгранные им меткие юмористические образы линогравюр с композициями автолитографий, которые поражают своим ковровым характером, боязнью пустого пространства, изысканными деформациями, свойственными искусству саков. Сочная и живая графическая речь рассказчика совмещена в этом сборнике с исканиями новой графической, близкой скульптуре форме, передающей древний дух сказаний.

Обладая цепким взглядом, умея передать тончайшие нюансы настроений и срежиссировать на листе бумаги любую жизненную ситуацию Е.Сидоркин, обращаясь к эпосу, ставил себе другие цели. Хотя в некоторых листах продолжает чувствоваться сидоркинский вкус к передаче занятой житейской сценки. К примеру, как точно он посадил Кобланды на коня в сцене прощания, как ясно передал характер героя, акцентируя его осанку.

Однако в линогравюрах второго тома в отличие от гуашей первого, в которых он создал серию портретов героев эпоса – Кобланды, Баян-Слу, Камбар батыра, Айман, Шолпан, Толегена, Кыз Жибек – его все меньше и меньше привлекает событийная канва. Г.А. Сарыкулова, первый исследователь творчества мастера, отмечала другой подход к подаче темы эпоса: «если вначале его интересовали индивидуальные личности-образы <...> сейчас он обращается к основе, сути эпоса» [Сарыкулова Г.А., 1967, с.64].

Развитие национальных школ на рубеже 1950-60-х годов побуждало огромный интерес к традиционной компоненте. Обращение к эпосу, его изобразительные интерпретации позволяли

нащупать верный ориентир в поисках национального своеобразия художественных школ советской империи.

Кроме того, общее героико-монументализирующее направление начала 60-х годов, неразрывность индивидуального и общественного статуса героев произведений искусства, их волевой, несокрушимый напор в преобразовании природы были созвучны повествованиям о богатырях-защитниках родной земли.

В контексте исканий и духовного климата эпохи Е.Сидоркин выразил свое понимание идеального национального континуума. Образная структура эпоса, полнота и масштаб творческого созидательного начала оказались созвучны размаху его графического таланта.

Нужно помнить, что Е.Сидоркин – график, и тяга к обобщениям заложена уже в самой природе его творчества. На смену рассказу, описанию приходит передача общего состояния наэлектризованного страстями и борьбой архаического мира. Он иллюстрирует общие места эпоса, традиционные мотивы – схватки, поединки, отъезд героя – создавая знаковые формулы самых отвлеченных понятий и инстинктов.

Сегодня, когда наши художники больше интересуются этнографическими изысканиями и демонстрируют тягу к внимательной, но подчас излишней передаче особенностей одеяний, окружающих героя предметов, этот сидоркинский формальный подход выглядит чистым абстракционизмом.

Наряду с синтезирующими законами искусства графики, здесь прослеживается и обращение к ассоциативному мифопоэтическому мышлению, свертывание многообразного бытия в единый предмет. Е. Сидоркин являет нам не жизнеописания конкретных батыров. Он обращается к более древним мифологическим пластам, создает художественную космогонию.

Изображения, помещенные в центр белого листа, ничем не обрамлены и выглядят выхваченными фрагментами бесконечной пустоты творящейся природы. График стремительно чертит линии стрел и копий, ставит жирные запятые на месте конских грив и хвостов, распластывает коней, нарушая всякие законы перспективных сокращений, закручивает в сложные параболы фигуры воинов, – и все это для того, чтобы наиболее точно передать коллизию воли, стихию борьбы, безудержного движения.

Штрихи воспринимаются силовыми линиями мощного энергетического потока, первопричинного взрыва. Гипертрофия эмоций отвечает фантастической гиперболизации, царящей в эпосе. Художник ощущал себя творцом, умиротворяющим хаос. Он тонко чувствовал архитектуру листа, умел крепко сковать разные части, передать нервный ритм, пульсацию мировой энергии. В его листах «острый авторский почерк, имеющий прямое отношение к стилистике, интонации и к ритму текста, а не только к обстановке и обстоятельствам повествования» [Герчук, 2014, с.23] заменяет подробное изображение.

Для него, к примеру, образ Жалмауыз-Кемпир восходит к культу матери-покровительницы. Герой казахской сказки находился в полной ее власти: она решала, продолжит ли он путь дальше, или, должен умереть. Момент этой неотвратимой встречи и запечатлен в работе из серии «Казахский эпос» Е.Сидоркина (1961), посвященной сказке «Дотан батыр». Из пустоты белоснежного листа возникают контрастно-черные фигуры персонажей, притягивающиеся к центру, как к точке соединения бесчисленных миров. Их бесконечное движение передается через незатихающий круговой ритм округлых очертаний казана и бубна, согбенных спин и арки, образованной крыльями птицы. Сидоркину не нужны спецэффекты и нагнетание ужаса. Только единый ритм и крепкая наполненная, как скульптура, форма, которая пронизана одним потоком чувств, в которой эмоциональна каждая поза, каждый абрис..

Е.Сидоркин смог передать в своих произведениях метаморфизм мифа. Он не стремился реконструировать историю, показав музейные экспонаты, а хотел уловить живое дыхание культурно-исторической традиции, интерпретируя ее в метафорическом ключе. Как книжный график он продемонстрировал взаимосвязь духовных и конкретных явлений мира, взаимопереход сущностей и сумел вовлечь зрителя в свое обостренно-чувственное восприятие жара борьбы, сухого воздуха и несметных туч пыли, окутывающих всадников.

Для Е.Сидоркина новация в иллюстрации, прорыв, разрушение старых форм и принципов книжной графики явилось решающим шагом в его графической карьере. Его усилия вторили исканиям поэтов и литераторов, стремившихся обрести особый путь, свой национальный стиль.

Огромная эмоциональная волна, захлестнувшая творцов в 1960-ые годы, которая с позиций сегодняшнего дня кажется неструктурированным движением, принесла свои плоды, хотя подчас чувства и общие рассуждения об искусстве превысили конкретные результаты творческой деятельности. Однако этот культурный фон, который создавался тонко чувствующими, открытыми

людьми, важен для понимания атмосферы времени и характера мастеров: «вы почувствуете острое, подвижное, вечно возбужденное состояние поэта, это его непрерывное выламывание из повседневности – риск тореро, который сиротеет без быка, – в самой парадоксальности душевного склада О. Сулейменова есть своя поэтичность» [Аннинский Л., 2004, с. 336].

Выламывание из повседневности, «вечно возбужденное состояние» мы ощущаем и в исторических иллюстрациях Е.Сидоркина, столь далеких от актуальных проблем того времени. Добродушный юмор сменяется отстраненностью, пышный в деталях сказ – аскетизмом. Работы, с одной стороны, производят впечатление искусной, со вкусом сделанной стилизации, в которой явно обнажен прием – отсылка к «экспрессионизму» древних, с другой – все здесь подчинено мощному чувственному накалу, с которым переживается каждый момент бытия.

Создание целостной картины развития культуры народа Казахстана невозможно без выявления базовых основ, на которых зиждется национальная школа изобразительного искусства. Одной из таких основ стало искусство Великой степи, от которого отталкивались выдающиеся мастера живописи, скульптуры и графики. Рассмотренный в данной статье пласт культурного наследия, абстрагирующая экспрессионистическая манера как результат творческого переосмысления звериного стиля стали значимыми ориентирами динамики творчества Евгения Сидоркина и фундаментом общих для поколения второй половины XX века поисков самоидентичности. Обращение к звериному стилю позволило мастеру приблизиться к пониманию национального духа фольклорных произведений, подойти к новому типу формообразования в книжной графике Казахстана, благодаря которому она приобрела свой неповторимый самобытный облик.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

- 1 Аннинский Л. Пройдя сквозь дебри... Олжас Сулейменов и его «Глиняная книга» // Сулейменов О. Собр. соч.: в 7 т. Т. 2. Алматы: Атамура, 2004. – 344 с.
- 2 Герчук Ю. Искусство печатной книги в России XVI–XXI веков. М.: Коло, 2014. – 511 с.
- 3 Лелеков Л.А. Наследие звериного стиля в искусстве средневековья и Древней руси // Скифо-сарматский звериный стиль в искусстве народов Евразии. – М.: Наука, 1976. – С.258-270.
- 4 Назарбаев Н.А. Семь граней Великой степи. Режим доступа:
URL: <http://www.akorda.kz/ru/events/statya-glavy-gosudarstva-sem-granei-velikoi-stepi>
- 5 Сарыкулова Г.А. Графика Казахстана. Алма-Ата: Наука, 1967. – 168 с.
- 6 Цит. по: Чегодаев А. Иллюстрации Е.Сидоркина // Искусство книги. – 1960. – №3. – М., 1962. – С.94-98.

**ФИЗИЧЕСКАЯ НАУКА – ФИЗИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМ – PHYSICAL
SCIENCE**

Кабылбеков К.А.,
член корр. КазНАЕН, канд. физ. мат наук, доцент каф. физики
ЮКГУ им. М.Ауэзова

Абдрахманова Х.К.,
канд. хим. наук, доцент каф. физики
ЮКГПУ
khadi_kab@mail.ru

Кеделбаев Б.Ш.,
докт. техн. наук., профессор кафедры микробиологии
ЮКГУ им. М.Ауэзова
b.sh.kedelbaev@mail.ru

Исаев Е.Б.
канд. техн. наук, доцент, зав. каф. биологии
ЮКГУ им. М.Ауэзова
erzhanisaev@mail.ru

КОМПЬЮТЕРНОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ КОЛЕБАТЕЛЬНЫХ СИСТЕМ

Түйін. Тербелмелі жүйелерді компьютерлік моделдеу үшін Matlab жүйесі таңдалған. Айнымалы ток көзіне қосылған RLC тербелмелі контурда орын алатын электромагниттік құбылыстарды есептеу және визуализациялау нәтижелері, бағдарламалық кодтарсыз, ұсынылады. Мәселенің қойылуы туралы мәлімет, тербелмелі контурдың физикалық және математикалық моделдері және ток күшінің, резистор мен индуктивті катушкадағы кернеудің уақытқа тәуелділік графиктері көрсетілген. Контурдағы ток пен резистордағы кернеу тербелістері бірдей фазада, ал индуктивті катушкада, кернеу қарама-қарсы фазада тербелетінін байқаймыз. Келтірілген модел контур параметрлерін өзгерту арқылы тәжірибелер жүргізуге мүмкіншілік береді.

Жоғарыда айтылғандармен қатар, серіппелі маятниктерге бекітілген денелер жүйесінің үйкеліссіз, көлденең жазық бойында ауытқуы кіші тербелісінің физикалық және математикалық моделдері қарастырылған. Серіппелердің қаттылығы 2, 4 және 8, яғни қаттылық айырмашылықтары екі есе болған жағдайлардағы денелер қозғалыстарының нәтижелері графиктерде көрсетілген. Денелердің массалар қатынастры тербеліс сипатын аса өзгерпейтіні, ал тербеліс сипатын негізінде өзгертетін серіппелер қаттылығы болытынын байқалады. Барлық қарастырылған жағдайда ауыр дененің тербеліс амплитудасы жеңіл денеге салыстырғанда кем болады. Келтірілген модел жүйе параметрлерін өзгерту арқылы тәжірибелер жүргізуге мүмкіншілік береді.

Кілттік сөздер. Компьютерлік модельдеу, тербелмелі контур, резистор, индуктивтілік, конденсатор, тербеліс фазасы, байланысқан серіппелі маятниктер, серіппе қаттылығы, амплитуда.

Резюме. Для компьютерного моделирования колебательных систем выбрана система Matlab. Без приведения программных кодов, предложены результаты расчета и визуализации электромагнитных явлений происходящих в колебательном контуре RLC подключенного к источнику переменного тока. Приведены постановка задачи, физическая и математическая модели колебательного контура и графики зависимостей силы тока, напряжения на катушке и падения напряжения на резисторе от времени, из которых видно, что колебания тока в контуре и напряжения на резисторе происходят в одинаковой фазе, а напряжение на катушке индуктивности в противофазе. Модель позволяет проводить эксперименты меняя параметры контура.

Наряду с вышеописанным приведены постановка задачи, физическая и математическая модели системы тел связанных пружинными маятниками, которые совершают малые колебания в горизонтальной плоскости без трения. Приведены результаты моделирования движения грузов, когда жесткости пружин отличаются друг от друга в два раза при жесткости первой пружины имеет значение 2, вторая – 4, а третья – 8. Показано, что изменение соотношений масс тел существенно не влияет на характер их колебаний. Основную роль на характер колебаний тел оказывает, очевидно, коэффициенты жесткости пружин. Во всех рассмотренных случаях амплитуда колебания более тяжелого тела меньше по сравнению с легким телом. Программа позволяет проводить эксперименты при всевозможных параметрах системы.

Ключевые слова. Компьютерное моделирование, колебательный контур, резистор, катушка индуктивности, конденсатор, фаза колебания, связанные пружинные маятники, жесткость пружин, амплитуда колебания.

Summary. For computer simulation of oscillatory systems chosen system Matlab. Without reduction of the program codes, the results of the calculation and visualization of electromagnetic phenomena occurring in the oscillatory circuit of the RLC connected to the alternating current source are proposed.

The statement of the problem, the physical and mathematical model of the oscillating circuit and the graphs of the current, voltage across the coil and voltage drop across the resistor versus time are shown, from which it can be seen that the current oscillations in the circuit and the voltage across the resistor occur in the same phase, and the voltage across the inductor in antiphase. The model allows to carry out experiments by changing the parameters of the circuit. Along with the above, the formulation of the problem, the physical and mathematical models of the system of bodies connected by spring pendulums, which make small oscillations in the horizontal plane without friction, are given. The results of modeling the movement of goods, when the stiffness of the springs differ from each other in two times when the stiffness of the first spring is 2, the second - 4, and the third - 8. It is shown that a change in the mass ratios of bodies does not significantly affect the nature of their oscillations. The main role on the nature of the oscillations of the bodies has, obviously, the stiffness coefficients of the springs. In all the cases considered, the amplitude of the oscillations of a heavier body is smaller compared with the light body. The program allows you to conduct experiments with various parameters of the system.

Keywords. Computer simulation, oscillating circuit, resistor, inductor, capacitor, phase oscillations, coupled spring pendulums, spring stiffness, oscillation amplitude.

Для компьютерного моделирования колебательных систем нами выбрана система Matlab [1]-[7].

Система Matlab, прошедшая многолетний путь развития от узко специализированного матричного программного модуля, используемого только на больших ЭВМ, до универсальной интегрированной СКМ, ориентированной на массовые персональные компьютеры класса IBM PC и Macintosh и рабочие станции UNIX и имеющей мощные средства диалога, графики и *комплексной визуализации*. Matlab представляет собой хорошо апробированную и надежную СКМ, рассчитанную на решение самого широкого круга математических задач с представлением данных в универсальной (но не навязываемой пользователям) матричной форме,

Система Matlab вобрала в себя не только передовой опыт развития и компьютерной реализации численных методов, накопленный за последние три десятилетия, но и весь опыт становления математики за всю историю человечества. Около миллиона легально зарегистрированных пользователей уже применяют эту систему. Ее охотно используют в своих научных проектах ведущие университеты и научные центры мира. Популярности системы способствует ее мощное расширение Simulink, предоставляющее удобные и простые средства, в том числе визуальное объектно-ориентированное программирование, для моделирования линейных и нелинейных динамических систем, а также множество других пакетов расширения системы.

Matlab (Matrix Laboratory – матричная лаборатория) – мощное средство автоматизации математических расчетов, отличающееся, прежде всего, широким применением матричных операций. Одна из основных задач системы Matlab – предоставление языка программирования, ориентированного на технические и математические расчеты, способного превзойти возможности традиционных языков программирования как по скорости вычислений, так и по адаптации к решению самых разнообразных задач.

Немаловажно, что с системой Matlab могут интегрироваться такие популярные системы как Mathcad, Maple и Mathematica. Средство последних версий Matlab Notebook позволяет готовить документы в текстовом процессоре Word со вставками в виде результатов вычислений Matlab, представленных в численном, табличном или графическом виде, что позволяет создавать «живые» электронные книги. Таким образом, система Matlab может стать отличным помощником в научных исследованиях.

К сожалению, численные расчеты, выполняемые студентами, зачастую производятся с помощью калькулятора, то есть практически вручную. Современная вычислительная техника если и используется, то часто лишь для окончательного оформления работы. В то же время, студент должен не только уметь решать те или иные задачи физики, но и делать это по возможности современными методами, то есть, применяя персональный компьютер.

Применение компьютерных технологий позволяет:

индивидуализировать и дифференцировать процесс обучения; осуществлять контроль с диагностикой ошибок и с обратной связью; осуществлять самоконтроль и самокоррекцию учебной деятельности; высвободить учебное время за счет выполнения компьютером трудоемких рутинных вычислительных работ; визуализировать учебную информацию; моделировать и имитировать изучаемые процессы или явления; проводить лабораторные работы в условиях имитации на компьютере реального опыта или эксперимента; развивать наглядно-образное, теоретическое мышления; усилить мотивацию обучения (например, за счет изобразительных средств программы или вкрапления игровых ситуаций); формировать культуру познавательной деятельности и др.

В ЮКГУ им. М.Ауэзова компьютерная техника в процессе обучения физике используется в следующих видах работ: статистическая обработка результатов лабораторного эксперимента и построение эскизов графиков изучаемых зависимостей; демонстрация и изучение процессов, которые по

различным причинам невозможно наблюдать реально; применение систем компьютерной математики (работа со специально подготовленными документами в процессе изучения теоретической физики). Применение Matlab на занятиях по физике: позволяет моделировать и исследовать различные физические процессы; экономит время при проведении практических занятий; способствует более глубокому пониманию явлений; повышает интерес к изучению физики; развивает самостоятельность студентов.

В ранних наших работах [8-27] были показаны возможности системы при моделировании и визуализации физических процессов по разделам механики, молекулярной физики, электромагнетизма и квантовой физики. Нами накоплен обширный материал применения системы Matlab для расчета и визуализации физических процессов, которые публиковались в престижных зарубежных журналах и Известия НАН РК, серия геология и технические науки, индексируемые в базах Scopus, серия физико-математическая [19-26], издана монография [27] на английском языке, получены около 20 свидетельств госрегистрации интеллектуальной собственности (программы для ЭВМ).

В настоящем сообщении приводятся примеры использования системы Matlab для компьютерного моделирования колебательных систем.

1. Компьютерное моделирование процессов, происходящих в колебательном контуре

Формулировка задачи.

Колебательный контур состоит из катушки индуктивности, конденсатора, резистора и источника. Рассмотрим процессы, происходящие в контуре.

Физическая модель.

Рассмотрим модель последовательного колебательного контура со сосредоточенными параметрами (Рис.1). Резистор имеет только активное сопротивление, катушка-индуктивное, конденсатор-емкостное. Источник генерирует синусоидальную ЭДС, Внутреннее сопротивление источника пренебрежимо мало по сравнению с сопротивлением цепи. Контур не излучает.

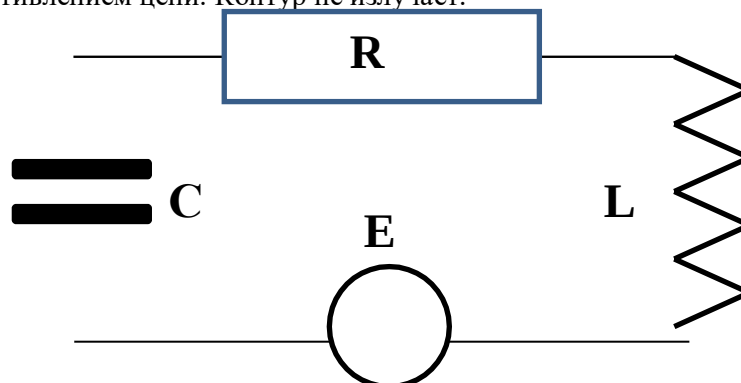

Рис.1. Схема колебательного контура

Параметры моделирования.

Емкость конденсатора, индуктивность катушки, сопротивление резистора, амплитуда и частота ЭДС источника.

Математическая модель.

В соответствии с правилами Кирхгофа алгебраическая сумма падений напряжения на всех элементах контура равна ЭДС источника. Поэтому математическая модель колебательного контура имеет вид:

$$L \frac{dI}{dt} + RI + \frac{1}{C} \int I dt = E,$$

$$L \frac{dI}{dt} + RI + \frac{1}{C} \int I dt = E_0 \cos \omega t,$$

где R -активное сопротивление резистора, в Ом,

L –индуктивность катушки, в Гн,

C - емкость конденсатора, в Ф,

I - ток в контуре, в А,

$E = E_0 \cos \omega t$ – ЭДС источника, как функция времени изменяется с частотой ω и амплитудным значением E_0 .

Без приведения программных кодов моделирования приводим результаты моделирования (рис.2).

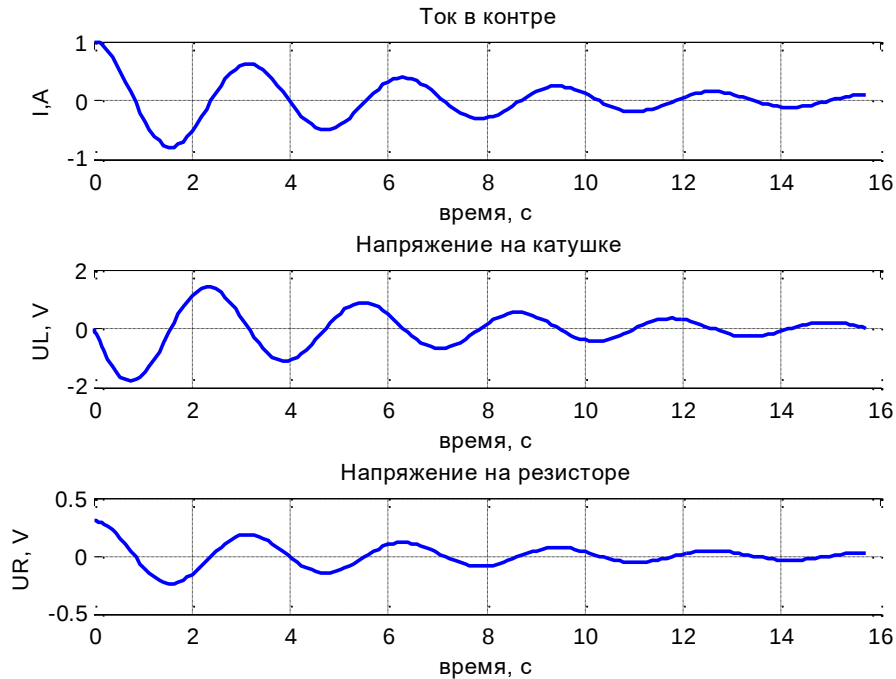

Рисунок 2. Графики зависимостей силы тока, напряжения на катушке и падения напряжения на резисторе от времени

При наличии сопротивления резистора $R=0.3$ Ом колебания являются затухающими, что связано с поглощением энергии резистором. Фазы колебаний тока в цепи и падения напряжения на резисторе совпадают, а колебание напряжения на индуктивности происходит в противофазе по отношению к току в цепи.

Задания для самостоятельной работы:

1. Задайте значение сопротивления резистора $R=0$. Получите графики и сделайте вывод о влиянии сопротивления резистора на характер колебаний.
2. Увеличьте сопротивление резистора и сделайте вывод о степени затухания в зависимости от величины активного сопротивления.
3. Увеличьте величину индуктивности контура в 4 раза. Как изменилась частота колебаний? Аналогично проведите исследования с емкостью.
4. Задайте сопротивление резистора больше критического $R_c = 2\sqrt{L/C}$ и наблюдайте превращение затухающего процесса в апериодический.
5. Включите источник ($E_0 > 0$). Наблюдайте переходные процессы в контуре. Постепенно увеличивая время эксперимента t_{max} , попробуйте получить установившиеся колебания.
6. Постепенно приближайте частоту ω изменения ЭДС источника к собственной частоте контура $\omega_0 = 1/\sqrt{LC}$. Наблюдайте увеличение амплитуды колебаний (резонанс). Сопоставьте значение ЭДС источника и значение амплитуды напряжения на катушке.
7. Постройте график напряжения на конденсаторе. Для этого внесите дополнения в код программы. Напряжение на конденсаторе определяется выражением $U_c = \frac{1}{C} \int Idt$.
8. Постройте график энергии магнитного поля, создаваемого током катушки $W_m = \frac{1}{2} LI^2$. Сопоставьте частоту изменений энергии магнитного поля и напряжения на катушке.

2. Компьютерное моделирование движения тела со связанными пружинными маятниками

Постановка задачи. Нашей задачей является создание программы на Matlab, позволяющей исследовать движение системы грузов, соединённых между собой пружинами. Мы ограничимся только двумя простейшими случаями – это колебания с двумя и тремя степенями свободы. Компьютерная демонстрация позволяет моделировать идеальную систему без диссипации энергии, легко менять параметры системы.

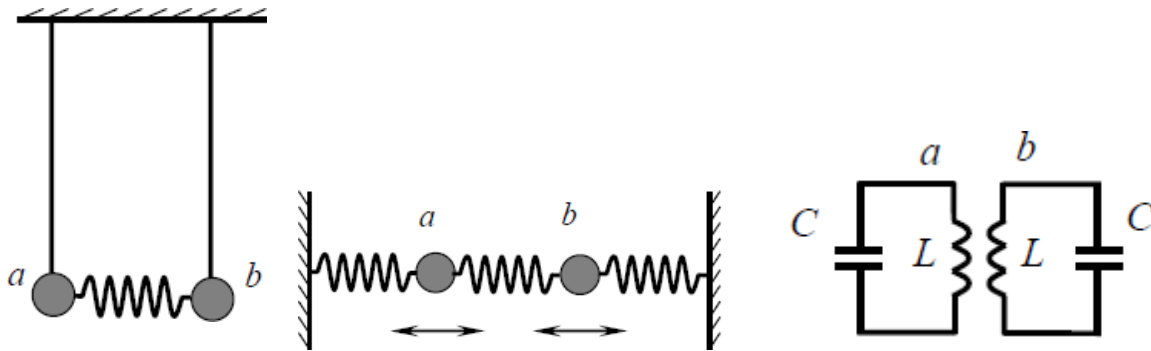

Рисунок 3. Примеры связанных колебательных систем

Физическая модель.

Начнем рассмотрение с колебательной системы на рис. 4. Получим уравнения движения грузов.

Обозначим массу первого груза m_1 , а второго – m_2 , жесткости пружин равны k_1 , k_2 и k_3

соответственно. Смещение левого груза из положения равновесия обозначим x_1 , а второго – x_2 (рис. 4).

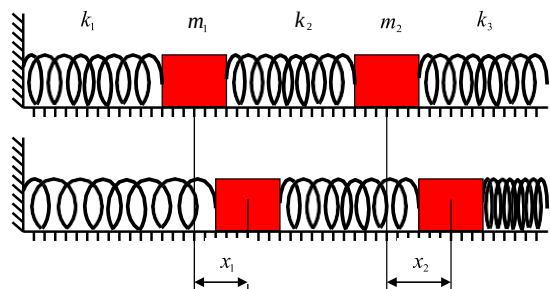

Рисунок 4. Колебания двух связанных осцилляторов

Математическая модель. Мы считаем, что пружины подчиняются закону Гука, поэтому запишем уравнения движения данных тел:

$$m_1 \ddot{x}_1 = -k_1 x_1 - k_2 (x_1 - x_2),$$

$$m_2 \ddot{x}_2 = -k_3 x_2 - k_2 (x_2 - x_1).$$

Так как мы знаем, по каким законам двигаются грузы, мы можем написать код программы, которая может вычислить положение грузов в определённый момент времени. В этом случае использована функция системы Matlab под названием ode45.

Для численного решения системы дифференциального уравнения создаем m-файл под названием syst1.m

Листинг m-файла

```
function dy=syst1(t,x)
```

```
global a b c d T Y
```

```
dy = zeros(4,1);
```

```
dy(1)=x(3);
```

```
dy(2)=x(4);
```

```
dy(3)=-a*x(1)-b*(x(1)-x(2));
```

```
dy(4)=-c*x(2)-d*(x(2)-x(1));
```

где $a = \omega_1^2 = \frac{k_1}{m_1}$, $b = \omega_2^2 = \frac{k_2}{m_1}$, $c = \omega_3^2 = \frac{k_3}{m_2}$, $d = \omega_4^2 = \frac{k_2}{m_2}$. Результаты расчетов представим в виде

графиков движения грузов, причём мы реализовали вывод графиков обоих грузов на одной координатной оси.

Приведём результаты моделирования движения грузов, когда жёсткости пружин отличаются друг от друга в два раза. Для примера возьмём случай, когда масса второго груза в 20 раз больше массы первого. Жёсткость первой пружины имеет значение 2, вторая – 4, а третья – 8.

Результат представлен на рис.5.

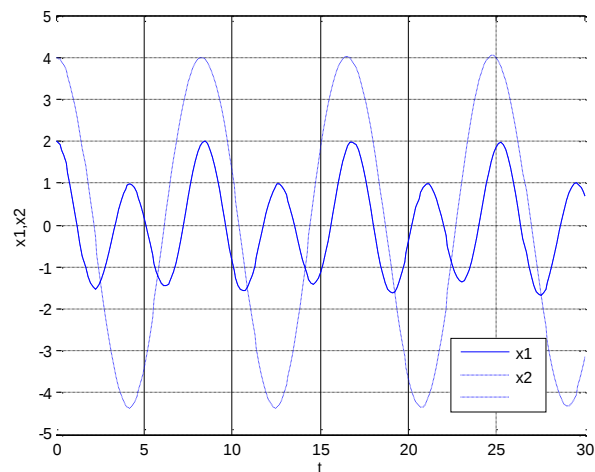

Рисунок 3. Колебания грузов, когда жёсткости пружин отличаются друг от друга в два раза

Изменим параметры масс $m_2=40*m_1$ при прежних значениях коэффициентов жесткости пружин. Результат представлен на рис.5.

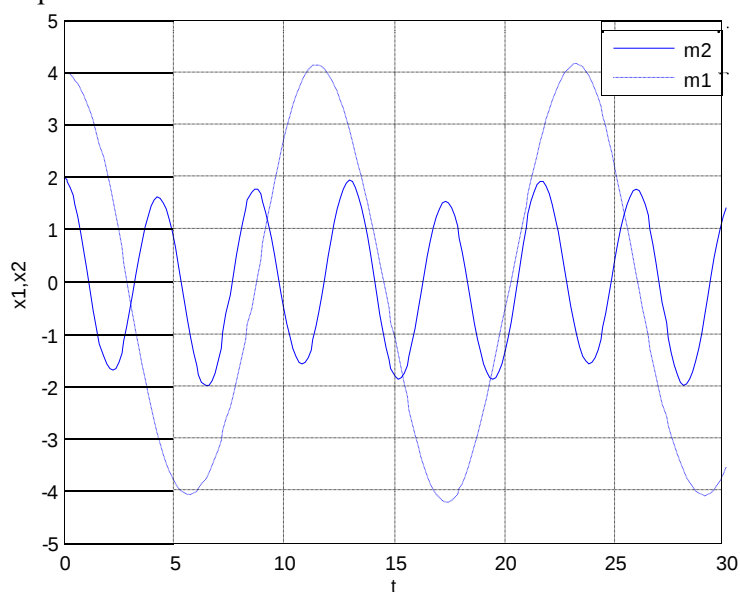

Рисунок 5. Колебания грузов, когда $m_2=40*m_1$, жёсткости пружин остаются прежними. Результаты рис.4 и 5 свидетельствуют о том, что изменение соотношений масс m_2 и m_1 существенно не влияет на характер их колебаний. Основную роль на характер колебаний тел оказывает, очевидно, коэффициенты жесткости пружин. Во всех рассмотренных случаях амплитуда колебания более тяжелого тела меньше по сравнению с легким телом.

Программа позволяет проводить экспериментов при всевозможных параметрах системы.

Задания для самостоятельной работы:

1. Изменить коэффициенты жесткости при прежних соотношения масс, получить графики колебаний тел.
2. Изменить соотношения масс при прежних коэффициентах жесткости пружин.
3. Изменить начальные координаты тел и повторить пункты 1 и 2.

Заключение

Приведены постановка задачи, физическая и математическая модели системы тел связанных пружинными маятниками. Система совершает малые колебания в горизонтальной плоскости без трения. Приведены результаты моделирования движения грузов, когда жёсткости пружин отличаются друг от друга в два раза при жёсткости первой пружины имеет значение 2, вторая – 4, а третья – 8.

Показано, что изменение соотношений масс тел существенно не влияет на характер их колебаний. Основную роль на характер колебаний тел оказывает, очевидно, коэффициенты жесткости пружин. Во всех рассмотренных случаях амплитуда колебания более тяжелого тела меньше по сравнению с легким телом. Программа позволяет проводить эксперименты при всевозможных параметрах системы.

Программа позволяет проводить компьютерные эксперименты при различных параметрах системы. Даны задания для самостоятельной работы. Результаты экспериментов используются в механике и компьютерном моделировании физических процессов.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

- [1]. Поршнев С.В. Компьютерное моделирование физических процессов в пакете MATLAB. – М.: Горячая Линия-Телеком, 2003.-592 стр.
- [2]. Коткин Г.А., Черкасский В.С. Компьютерное моделирование физических процессов с использованием MATLAB: Учебное пособие./Новосибирск ун-т.
- [3]. Лурье М. С., Лурье О. М. Применение программы MATLAB в изучении курса электротехники. Для студентов всех специальностей и форм обучения. Красноярск: СибГТУ, 2006.- 208 с.
- [4]. Потемкин В. Система инженерных и научных расчетов MATLAB 5.x (в 2 томах). Москва: Диалог-МИФИ, 1999.- 366 с.
- [5]. Аверьянов Г.П., Будкин В.А., Дмитриева В.В. Автоматизация проектирования. Часть 1. Решение задач электрофизики в системе Matlab. Компьютерный практикум: Учебное пособие / - М.:НИЯУ "МИФИ", 2010. - 112 с.
- [6]. Дьяконов В. MATLAB. Полный самоучитель. - М: DMK Пресс, 2012. - 768 с.
- [7]. Рындин Э. А., Лысенко И. Е. Решение задач математической физики в Matlab. - Таганрог: ТРТУ. 2005. - 62 с.
- [8]. Kabyzbekov K.A., Abdrakhmanova Kh.K., Abekova J., Abdraimov R.T., Ualikhanova B.S. Calculation and visualization of a system-an electron in a deep square potential well, with use of the software package of MATLAB. Proceeding of the III International Scientific and Practical Conference «Topical researches of the World Science» (June 28, 2017,Dubai, UAE). №7(23). Vol.I, July 2017, pp 7-13.
- [9]. Kabyzbekov K., Saidullaeva N., Spabekova R., Omashova G, Tagaev N., Bitemirova A., Berdieva M. Model of a blank form for computer laboratory work on research of the speed selector. Journal of Theoretical and Applied Information Technology15th July 2017. Vol.95. No 13 P 2999-3009, с 2005 – ongoing JATIT & LLS. Indexada en Scopus.
- [10]. Kabyzbekov K.A., Omashova G.,Spabekova R., Saidullaeva N., Saidakhmetov P., Junusbekova S. Management and organization of computer laboratory work in physics education. Espacios. Vol. 38 (Nº 45) Año 2017. Pág. 35. Indexada en Scopus.
- [11]. Kabyzbekov K., Omashova G, Spabekova R, Saidullaeva N, Saidakhmetov P. Junusbtikova S Management and organization of computer laboratory work in physics education. Espacios. Vol. 38 (Nº 45) Año 2017. Pág. 35. Indexada en Scopus, Google Schollar.
- [12]. Кабылбеков К.А., Аширбаев Х.А., Арысбаева А.С., Джумагалиева А.М. Модель бланка организации компьютерной лабораторной работы при исследовании физических явлений. Современные наукоемкие технологии, №4, Москва, 2015, С 40-43.
- [13]. Кабылбеков К.А. Мадияров Н.К., Саидакметов П.А. Самостоятельное конструирование исследовательских заданий компьютерных лабораторных работ по термодинамике. Труды IX Международной научн-методической конференции. Преподавание естественных наук (биологии, физики, химии) математики и информатики. Томск-2016, С 93-99.
- [14]. Kabyzbekov K.A, Omashova G. Sh, Spabekova R.S, Saidakhmetov P.A, Serikbaeva G.S, Aktureeva G. Organization of computer laboratory works on study the turn-on and turn-off current of the power supply by using MATLAB software package. Proceedings of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Series of Physics and Mathematics, Almaty, No. 3, 2017, P139-146. (doi.org/10.32014/2018.2518-1726).
- [15]. Kabyzbekov K.A, Omashova G. Sh, Spabekova R.S, Saidakhmetov P.A, Serikbaeva G.S , Aktureeva G. Organization of computer labs for the study of velocity and height distribution of molecules from the Earth's surface by using MATLAB software package. Herald of RK NAS, Almaty, No. 3, 2017, P 111-119. (doi.org/10.32014/2018.2518-1467).
- [16]. Kabyzbekov K.A, Ashirbayev H.A, Abdrakhmanova Kh.K, Dzhumagalieva A.I., Kydyrbekova J.B. Organization of laboratory work on study of electric and magnetic fields by using MATLAB software package. Proceedings of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Series of Physics and Mathematics, Almaty, No. 3, (313), 2017, P 206-212. (doi.org/10.32014/2018.2518-1726).
- [17]. Kabyzbekov K. A., Spabekova R. S., Omashova G.Sh., Abzhapparov A.A., Polatbek A, Serkebayeva S. G. The use of the software package MATLAB for solving problems on bifurcated electrical circuits. Herald of NAS RK, Almaty 2017, No. 4, P 101-108. (doi.org/10.32014/2018.2518-1467).
- [18]. Kabyzbekov K. A., Ashirbaev H. A., Abdrakhmanova Kh.K., Dzhumagalieva A. I., Kadyrbekova J. B. Organization of the performance of the laboratory work "Modeling the electric field of a system consisting of a dielectric square and a long charged conductor" by using MATLAB software package. Proceedings of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Series of Physics and Mathematics, Almaty 2017, No. 4, P 252-259. (doi.org/10.32014/2018.2518-1726).
- [19]. Kabyzbekov K. A., Abdrakhmanova Kh.K., Ermakhanov M.N., Urmashiev B.A., Jatkanbayev E.T. Calculation and visualization of a body motion in a gravitational field. N E W S of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan. Series of geology and technical sciences. Volume 4, Number 430 (2018), P 87-98. (doi.org/10.32014/2018.2518-170X.28).
- [20]. Kabyzbekov K. A., Abdrakhmanova Kh.K., Omashova G.Sh., Lakhanova K.M., Abekova Zh.A. Organization of computer laboratory work "Calculation and visualization of small forced oscillations" N E W S of the National Academy

of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Series of geology and technical sciences. Volume 4, Number 430 (2018), P 145-155. (doi.org/10.32014/2018.2518-170X.28).

[21]. Kabyzbekov K. A., Abdrakhmanova Kh.K., Omashova G.Sh., Kedelbaev B., Abekova Zh.A. Calculation and visualization of electric field of a space –charged sphere. NEWS of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan. Series of geology and technical sciences. Volume 5, Number 431 (2018), P 201 – 209. (doi: 10.32014/2018.2518-170X.26).

[22]. Kabyzbekov K. A., Abdrakhmanova Kh. K., Saidakhmetov P. A., Sultanbek T. S., B. Sh. Kedelbaev B. Sh.. Calculation and visualization of isotopes separation process using MATLAB program. NEWS of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan. Series of geology and technical sciences. Volume 5, Number 431 (2018), P 218 – 225. (doi: 10.32014/2018.2518-170X.28).

[23]. Kabyzbekov K. A., Abdrakhmanova Kh.K., Saidakhmetov P.A., Musaev J.M., Issayev Ye.B., Ashirbaev Kh.A. Calculation and visualization of a body motion under the gravity force and the opposing drag. NEWS of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan Series of geology and technical sciences. Volume 6, Number 432 (2018), P 85– 95. (doi: 10.32014/2018.2518-170X.38).

[24]. Kabyzbekov K. A., Abdrakhmanova Kh.K., Saidakhmetov P.A., Kedelbaev B.Sh., Abdaimov R. T., Ualikhanova B.S. Calculation and visualization of the field of a coaxial cable carrying steady current. NEWS of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan Series of geology and technical sciences. Volume 6, Number 432 (2018), P 55 – 65. (doi: 10.32014/2018.2518-170X.35).

[25]. Kabyzbekov K. A., A.D.Dasibekov, Abdrakhmanova Kh.K., Saidakhmetov P.A., Issayev E.B., Urmashev B.A. Calculation and visualization of oscillating systems. NEWS of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan Series of geology and technical sciences. Volume 6, Number 432 (2018), P 110 – 120. (doi: 10.32014/2018.2518-170X.41).

[26]. Kenzhekhan Kabyzbekov, Khadisha Abdrakhmanova, Gaukhar Omashova, Pulat Saidakhmetov, Turlan Sultanbek, Nurzhamal Dausheyeva. A Laboratory on visualization of Electrostatic and Magnetic Fields. Acta Polytechnica Hungarica Vol. 15, No. 7, 2018, P 49-70.

(DOI: 10.12700/APH.15.7.2018.7.3).

[27]. Kabyzbekov K.A., Omashova G.Sh. Application of MATLAB for calculations and visualization of physical phenomena. Monograph.-Shymkent: M.Auezov South-Kazakhstan State University, 2017.-268 p.

Кабылбеков К.А.,
член корр. КазНАЕН, канд. физ. мат. наук, доцент каф. физики
ЮКГУ им. М.Ауэзова

Абдрахманова Х.К.,
канд. хим. наук, доцент каф. физики
ЮКГПУ
khadi_kab@mail.ru

Исаев Е.Б.,
канд. техн. наук, доцент, зав. каф. биологии
ЮКГУ им. М.Ауэзова
erzhanisaev@mail.ru

Кеделбаев Б.Ш.
докт. техн. наук., профессор кафедры микробиологии
ЮКГУ им. М.Ауэзова
b.sh.kedelbaev@mail.ru

КОМПЬЮТЕРНОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ ЭЛЕКТРИЧЕСКОГО ПОЛЯ СИСТЕМЫ ЗАЯДОВ

Түйін. Электр және магнит өрістерін компьютерлік моделдеу үшін біз Matlab жүйесін таңдадық. Есептеу мен бейнелеудің бағдарламасы құрастырылған, бірақ біртекті сызықтық тығыздықпен аттас және аттас емес зарядталған өткізгіштердің электр өрістерін бейнелеудің нәтижелері ұсынылған. Нәтижелер эквипотенциал сызықтардың көрінісі ретінде үшөшемді және екі өлшемді кеңістікте көрсетілген.

Кілттік сөздер. Компьютерлік моделдеу, электр өрісі, біртекті зарядталған өткізгіштер жүйесі, эквипотенциал сызықтар.

Резюме. Для компьютерного моделирования электрического и магнитного поля выбрана система Matlab. Составлены программа моделирования, но представлены только результаты расчета и визуализации электрического поля, одноименно и разноименно, равномерно заряженных проводников с одинаковой линейной плотностью. Результаты представлены в виде картин эквипотенциальных линий в трехмерном и двухмерном пространстве.

Ключевые слова. Компьютерное моделирование, электрическое поле, система равномерно заряженных проводников, эквипотенциальные линии.

Summary. For computer simulation of electric and magnetic fields, the Matlab system is selected. A simulation program has been compiled, but only the results of calculation and visualization of the electric field, of the same name and opposite, of uniformly charged conductors with the same linear density are presented. The results are presented in the form of patterns of equipotential lines in three-dimensional and two-dimensional space.

Keywords. Computer simulation, electric field, system of uniformly charged conductors, equipotential lines.

Для компьютерного моделирования, расчета и визуализации электрического и магнитного полей нами выбрана система Matlab [1]-[7].

Система Matlab, прошедшая многолетний путь развития от узко специализированного матричного программного модуля, используемого только на больших ЭВМ, до универсальной интегрированной СКМ, ориентированной на массовые персональные компьютеры класса IBM PC и Macintosh и рабочие станции UNIX и имеющей мощные средства диалога, графики и комплексной визуализации. Matlab представляет собой хорошо апробированную и надежную СКМ, рассчитанную на решение самого широкого круга математических задач с представлением данных в универсальной (но не навязываемой пользователям) матричной форме, предложенной фирмой Math Works, Inc.

Система Matlab вобрала в себя не только передовой опыт развития и компьютерной реализации численных методов, накопленный за последние три десятилетия, но и весь опыт становления математики за всю историю человечества. Около миллиона легально зарегистрированных пользователей уже применяют эту систему. Ее охотно используют в своих научных проектах ведущие университеты и научные центры мира. Популярности системы способствует ее мощное расширение Simulink, предоставляющее удобные и простые средства, в том числе визуальное объектно-

ориентированное программирование, для моделирования линейных и нелинейных динамических систем, а также множество других пакетов расширения системы.

Matlab (Matrix Laboratory – матричная лаборатория) – мощное средство автоматизации математических расчетов, отличающееся, прежде всего, широким применением матричных операций. Одна из основных задач системы Matlab – предоставление языка программирования, ориентированного на технические и математические расчеты, способного превзойти возможности традиционных языков программирования как по скорости вычислений, так и по адаптации к решению самых разнообразных задач.

Немаловажно, что с системой Matlab могут интегрироваться такие популярные системы как Mathcad, Maple и Mathematica. Средство последних версий Matlab Notebook позволяет готовить документы в текстовом процессоре Word со вставками в виде результатов вычислений Matlab, представленных в численном, табличном или графическом виде, что позволяет создавать «живые» электронные книги. Таким образом, система Matlab может стать отличным помощником в научных исследованиях.

К сожалению, численные расчеты, выполняемые студентами, зачастую производятся с помощью калькулятора, то есть практически вручную. Современная вычислительная техника если и используется, то часто лишь для окончательного оформления работы. В то же время, студент должен не только уметь решать те или иные задачи физики, но и делать это по возможности современными методами, то есть, применяя персональный компьютер.

Применение компьютерных технологий позволяет:

индивидуализировать и дифференцировать процесс обучения; осуществлять контроль с диагностикой ошибок и с обратной связью; осуществлять самоконтроль и самокоррекцию учебной деятельности; высвободить учебное время за счет выполнения компьютером трудоемких рутинных вычислительных работ;

визуализировать учебную информацию; моделировать и имитировать изучаемые процессы или явления; проводить лабораторные работы в условиях имитации на компьютере реального опыта или эксперимента; развивать наглядно-образное, теоретическое мышления; усилить мотивацию обучения (например, за счет изобразительных средств программы или вкрапления игровых ситуаций); формировать культуру познавательной деятельности и др.

В ЮКГУ им. М.Ауэзова компьютерная техника в процессе обучения физике используется в следующих видах работ: статистическая обработка результатов лабораторного эксперимента и построение эскизов графиков изучаемых зависимостей; демонстрация и изучение процессов, которые по различным причинам невозможно наблюдать реально; применение систем компьютерной математики (работа со специально подготовленными документами в процессе изучения теоретической физики).

Применение Matlab на занятиях по физике: позволяет моделировать и исследовать различные физические процессы; экономит время при проведении практических занятий; способствует более глубокому пониманию явлений; повышает интерес к изучению физики; развивает самостоятельность студентов.

В ранних наших работах [8-27] были показаны возможности системы при моделировании и визуализации физических процессов по разделам механики, молекулярной физики, электромагнетизма и квантовой физики.

В настоящем сообщении приводятся примеры использования системы Matlab для моделирования электрического поля системы одноименно и разноименно, равномерно заряженных проводников.

1. Моделирование электрического поля системы одноименно заряженных проводников

Постановка задачи. Провести расчет и визуализацию линий эквипотенциальных поверхностей электростатического поля двух одноименно равномерно заряженных проводников с одинаковой линейной плотностью в системе Matlab.

Пусть в однородном диэлектрике находятся две параллельные бесконечно длинные тонкие проводники, равномерно и одноименно заряженные с одинаковой линейной плотностью заряда $+\tau$ и $+\tau$ (рис. 1). Изобразим на рисунке следы этих осей в плоскости поперечного сечения

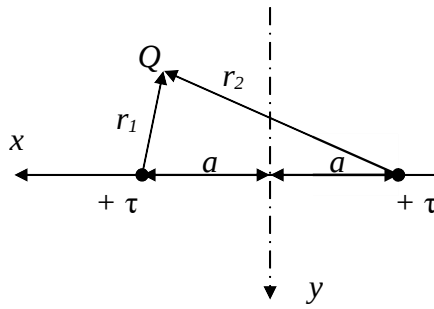

Рисунок 1. Схема для вычисления потенциала системы

Не приводя програмные коды представляем картины их полей.

На рисунке 2 прелставлен картины эквипотенциальных линий электрического поля одоименно заряженных проводников

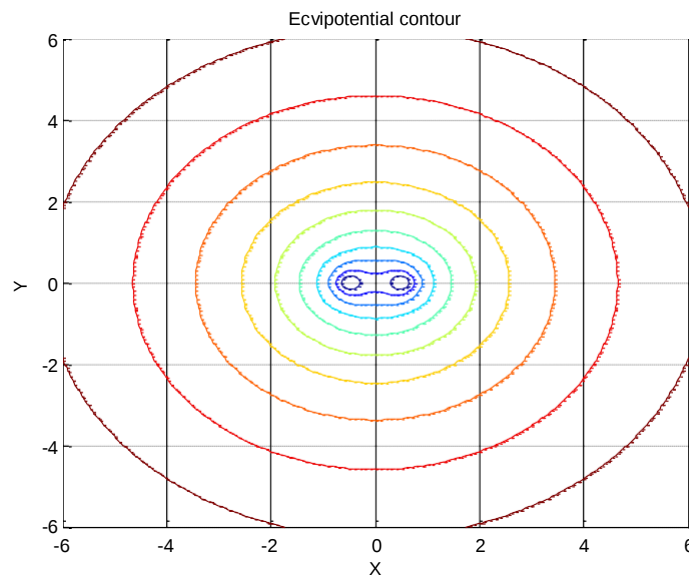

Рисунок 2. Эквипотенциальные линии электростатического поля двух одноименно заряженных проводников

Из рисунка видно, что по мере удаления от центра густота эквипотенциальных линий уменьшается, что свидетельствует уменьшению значения напряженности поля.

2. Поле двух разноименно заряженных длинных проводников

Постановка задачи. Провести расчет и визуализацию линий эквипотенциальных поверхностей электростатического поля двух разноименно заряженных длинных проводников с одинаковой линейной плотностью в системе Matlab.

Результат визуализации представлен на рисунках 3 и 4.

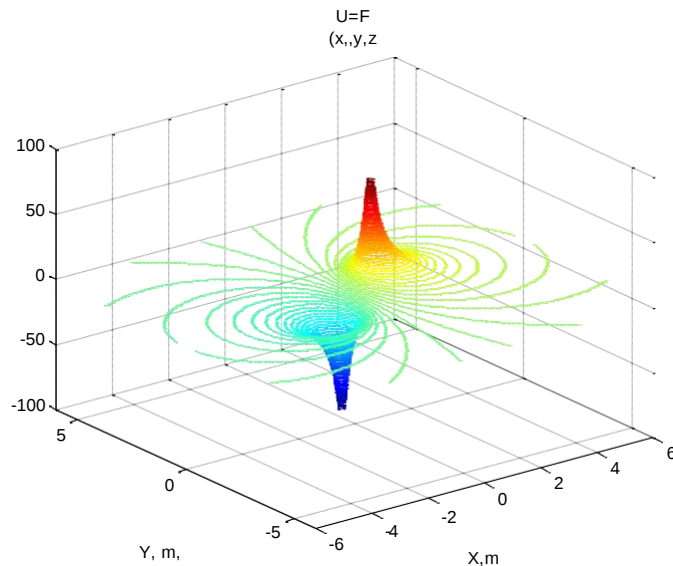

Рисунок 3. Результат визуализации поля двух разноименно заряженных проводников в трехмерном пространстве

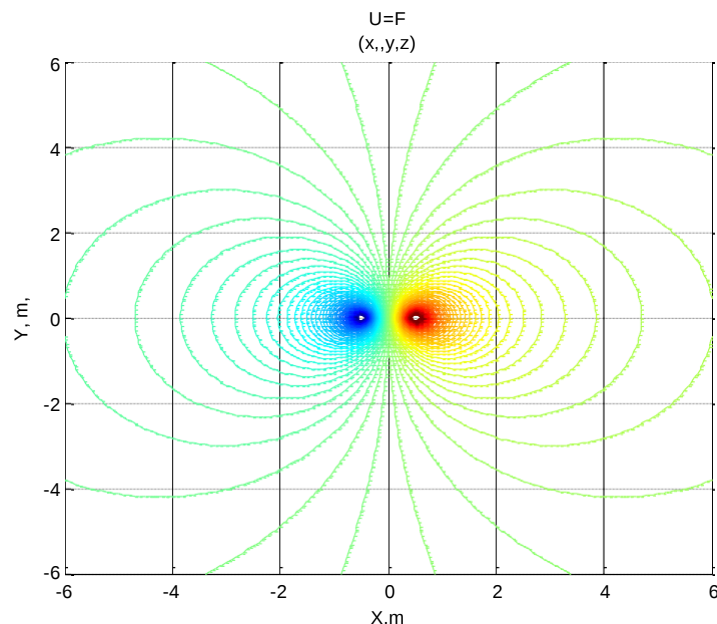

Рисунок 4. Результат визуализации поля двух длинных разноименно заряженных проводников в проекции на плоскость ху

Заключение

Предложены, без приведения программных кодов расчета и визуализации электрического поля равномерно, одноименно и разноименно заряженных проводников с одинаковой линейной плотностью. Результаты представлены в виде картин эквипотенциальных линий в трехмерном и двумерном пространстве.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

- [1]. Поршнев С.В. Компьютерное моделирование физических процессов в пакете MATLAB. – М.: Горячая Линия-Телеком, 2003.-592 стр.
- [2]. Коткин Г.А., Черкасский В.С. омапьютерное моделирование физических процессов с использованием MATLAB: Учебное пособие./Новосибирск ун-т.
- [3]. Лурье М. С., Лурье О. М. Применение программы MATLAB в изучении курса электротехники. Для студентов всех специальностей и форм обучения. Красноярск: СибГТУ, 2006.- 208 с.
- [4]. Потемкин В. Система инженерных и научных расчетов MATLAB 5.x (в 2 томах). Москва: Диалог-МИФИ, 1999.- 366 с.
- [5]. Аверьянов Г.П., Будкин В.А., Дмитриева В.В. Автоматизация проектирования. Часть 1. Решение зада

[6]. Дьяконов В. MATLAB. Полный самоучитель. - М: ДМК Пресс, 2012. - 768 с.

[7]. Рындин Э. А., Лысенко И. Е. Решение задач математической физики в Matlab. - Таганрог: ТРТУ. 2005. - 62 с.

[8]. Kabyzbekov K.A., Abdrakhmanova Kh.K., Abekova J., Abdraimov R.T., Ualikhanova B.S. Calculation and visualization of a system-an electron in a deep square potential well, with use of the software package of MATLAB. Proceeding of the III International Scientific and Practical Conference «Topical researches of the World Science» (June 28, 2017, Dubai, UAE). №7(23). Vol.I, July 2017, pp 7-13.

[9]. Kabyzbekov K., Saidullaeva N., Spabekova R., Omashova G, Tagaev N., Bitemirova A., Berdieva M. Model of a blank form for computer laboratory work on research of the speed selector. Journal of Theoretical and Applied Information Technology 15th July 2017. Vol.95. No 13 P 2999-3009, с 2005 – ongoing JATIT & LLS. Indexada en Scopus.

[10]. Kabyzbekov K.A., Omashova G., Spabekova R., Saidullaeva N., Saidakhmetov P., Junusbekova S. Management and organization of computer laboratory work in physics education. Espacios. Vol. 38 (Nº 45) Año 2017. Pág. 35. Indexada en Scopus.

[11]. Kabyzbekov K., Omashova G, Spabekova R, Saidullaeva N, Saidakhmetov P. Junusbtikova S Management and organization of computer laboratory work in physics education. Espacios. Vol. 38 (Nº 45) Año 2017. Pág. 35. Indexada en Scopus, Google Scholar.

[12]. Кабылбеков К.А., Аширбаев Х.А., Арысбаева А.С., Джумагалиева А.М. Модель бланка организации компьютерной лабораторной работы при исследовании физических явлений. Современные наукоемкие технологии, №4, Москва, 2015, С 40-43.

[13]. Кабылбеков К.А. Мадияров Н.К., Саидахметов П.А. Самостоятельное конструирование исследовательских заданий компьютерных лабораторных работ по термодинамике. Труды IX Международной научн-методической конференции. Преподавание естественных наук (биологии, физики, химии) математики и информатики. Томск-2016, С 93-99.

[14]. Kabyzbekov K.A, Omashova G. Sh, Spabekova R.S, Saidakhmetov P.A, Serikbaeva G.S, Aktureeva G. Organization of computer laboratory works on study the turn-on and turn-off current of the power supply by using MATLAB software package. Proceedings of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Series of Physics and Mathematics, Almaty, No. 3, 2017, P139-146. (doi.org/10.32014/2018.2518-1726).

[15]. Kabyzbekov K.A, Omashova G. Sh, Spabekova R.S, Saidakhmetov P.A, Serikbaeva G.S , Aktureeva G. Organization of computer labs for the study of velocity and height distribution of molecules from the Earth's surface by using MATLAB software package. Herald of RK NAS, Almaty, No. 3, 2017, P 111-119. (doi.org/10.32014/2018.2518-1467).

[16]. Kabyzbekov K.A, Ashirbayev H.A, Abdrakhmanova Kh.K, Dzhumagalieva A.I., Kadyrbekova J.B. Organization of laboratory work on study of electric and magnetic fields by using MATLAB software package. Proceedings of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Series of Physics and Mathematics, Almaty, No. 3, (313), 2017, P 206-212. (doi.org/10.32014/2018.2518-1726).

[17]. Kabyzbekov K. A., Spabekova R. S., Omashova G.Sh., Abzhapparov A.A., Polatbek A, Serkebayeva S. G. The use of the software package MATLAB for solving problems on bifurcated electrical circuits. Herald of NAS RK, Almaty 2017, No. 4, P 101-108. (doi.org/10.32014/2018.2518-1467).

[18]. Kabyzbekov K. A., Ashirbaev H. A., Abdrakhmanova Kh.K., Dzhumagalieva A. I., Kadyrbekova J. B. Organization of the performance of the laboratory work "Modeling the electric field of a system consisting of a dielectric square and a long charged conductor" by using MATLAB software package. Proceedings of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Series of Physics and Mathematics, Almaty 2017, No. 4, P 252-259. (doi.org/10.32014/2018.2518-1726).

[19]. Kabyzbekov K. A., Abdrakhmanova Kh.K., Ermakhanov M.N., Urmashev B.A., Jatkanbayev E.T. Calculation and visualization of a body motion in a gravitational field. N E W S of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan. Series of geology and technical sciences. Volume 4, Number 430 (2018), P 87-98. (doi.org/10.32014/2018.2518-170X.28).

[20]. Kabyzbekov K. A., Abdrakhmanova Kh.K., Omashova G.Sh., Lakhanova K.M., Abekova Zh.A. Organization of computer laboratory work "Calculation and visualization of small forced oscillations" N E W S of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Series of geology and technical sciences. Volume 4, Number 430 (2018), P 145-155. (doi.org/10.32014/2018.2518-170X.28).

[21]. Kabyzbekov K. A., Abdrakhmanova Kh.K., Omashova G.Sh., Kedelbaev B., Abekova Zh.A. Calculation and visualization of electric field of a space –charged sphere. NEWS of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan. Series of geology and technical sciences. Volume 5, Number 431 (2018), P 201 – 209. (doi: 10.32014/2018.2518-170X.26).

[22]. Kabyzbekov K. A., Abdrakhmanova Kh. K., Saidakhmetov P. A., Sultanbek T. S., B. Sh. Kedelbaev B. Sh.. Calculation and visualization of isotopes separation process using MATLAB program. N E W S of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan. Series of geology and technical sciences. Volume 5, Number 431 (2018), P 218 – 225. (doi: 10.32014/2018.2518-170X.28).

[23]. Kabyzbekov K. A., Abdrakhmanova Kh.K., Saidakhmetov P.A., Musaev J.M., Issayev Ye.B., Ashirbaev Kh.A. Calculation and visualization of a body motion under the gravity force and the opposing drag. NEWS of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan Series of geology and technical sciences. Volume 6, Number 432 (2018), P 85– 95. (doi: 10.32014/2018.2518-170X.38).

[24]. Kabyzbekov K. A., Abdrakhmanova Kh.K., Saidakhmetov P.A., Kedelbaev B.Sh., Abdraimov R. T., Ualikhanova B.S. Calculation and visualization of the field coaxial of the a coaxial cable carrying steady current. NEWS of the National

Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan Series of geology and technical sciences. Volume 6, Number 432 (2018), P 55 – 65. (doi: 10.32014/2018.2518-170X.35).

[25]. Kabyrbekov K. A., A.D.Dasibekov, Abdrakhmanova Kh.K., Saidakhmetov P.A., Issayev E.B., Urmashev B.A. Calculation and vizualization of occillationg systems. NEWS of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan Series of geology and technical sciences. Volume 6, Number 432 (2018), P 110 – 120. (doi: 10.32014/2018.2518-170X.41).

[26]. Kenzhekhan Kabyrbekov, Khadisha Abdrakhmanova, Gaukhar Omashova, Pulat Saidakhmetov, Turlan Sultanbek, Nurzhamal Dausheyeva. A Laboratory on visualization of Electrostatic and Magnetic Fields. Acta Polytechnica Hungarica Vol. 15, No. 7, 2018, P 49-70. (DOI: 10.12700/APH.15.7.2018.7.3).

[27]. Kabyrbekov K.A.. Omashova G.Sh. Application of MATLAB for calculations and visualization of physical phenomena. Monograph.-Shymkent: M.Auezov South-Kazakhstan State University, 2017.-268 p.

ПІКІР – РЕЦЕНЗИЯ – REVIEW

Мауленов Г.С.

доктор юридических наук, профессор
Рецензия на учебник «Криминология», подготовленный доктором
юридических наук, профессором Алаухановым Е.О.

В 2013 году в юридической науке нашей республики произошло знаменательное и историческое событие – в г. Санкт-Петербурге (Российская Федерация) в издательстве «Юридический центр Пресс» был издан учебник «Криминология» (38 п.л., 608 стр.) известного казахтанского ученого-криминолога, доктора юридических наук, профессора, члена Союза писателей и журналистов Республики Казахстан Есбергена Оразулы Алауханова. Учебник стал очередным шагом, ранее им издавалась в России монография, тема: «Криминологические проблемы предупреждения корыстно-насильственных преступлений» (2005 год). Рецензентами учебника выступили выдающиеся ученые в области уголовного права и криминологии – доктор юридических наук, профессор О.Н. Ведерникова (судья Верховного суда Российской Федерации) и доктор юридических наук, профессор К.Р. Абдрасулова (заведующая кафедрой криминологии Ташкентского юридического института).

По устоявшейся традиции структура учебника представлена в двух частях: Общая и Особенная. В содержание Общей части учебника включены: предмет, система, методология криминологии, история ее становления и развития, преступность и ее основные характеристики, причины преступности, личность преступника, организация и методика изучения преступности, прогнозирование и предупреждение преступности, понятие и общая характеристика виктимологии, как одного из направлений криминологии (девять глав).

В Особенную часть учебника вошли шестнадцать глав, рассматривающих криминологическую характеристику отдельных видов и групп преступлений, в т.ч. организованная, коррупционная, женская, воинская, корыстно-насильственная, экономическая, пенитенциарная, неосторожная и др., отдельная глава рассматривает международное сотрудничество в области борьбы с преступностью, особенности организации сотрудничества стран СНГ в борьбе с преступностью.

Следует особо отметить, что наш коллега проявил авторский и порой оригинальный подход к решению некоторых проблем криминологии, изложенные в настоящем учебнике. Так, например, затрагивая проблему причинности в криминологии автор, на наш взгляд, справедливо отмечает, что она является общеправовой проблемой и студенты должны ее освоить не по учебнику криминологии, а по специальной литературе.

Совершенно справедливы высказывания автора и о том, что каждый ученый видит проблему преступности и преступника соответственно своей специальности и создает «свою» теорию о ней, ее причинах и людях, совершивших преступления.

Исследуя развитие криминологии в СССР, в т.ч. и в Казахстане, профессор А.О. Алауханов подчеркивает, насколько труден и непрост был путь развития и признания криминологии, как науки – от полного непризнания, отвержения, объявления лже наукой до признания в качестве теоретической основы, как для законодательства, так и для практики борьбы с преступностью.

При раскрытии криминологической характеристики преступлений автором приводятся статистические данные по республике о состоянии, структуре, динамике различных преступлений, конкретные практические рекомендации по их предупреждению.

Кроме того, свое логическое отражение в учебнике профессора Е.О. Алауханова нашли труды, как зарубежных, так и отечественных ученых и экспертов, среди них, Н.М. Абдиров, Н.А. Агыбаев, У.С. Джекебаев, С.Х. Жадбаев, Е.И. Каиржанов, И.И. Рогов, Г.Р. Рустомова, Н.Н. Турецкий и др.

Безусловно, отдельные положения научного труда, на наш взгляд, порой наталкивают специалистов на проблемы творческой дискуссии, в частности, соотношение социального и биологического в личности преступника; социально-психологический механизм совершения конкретных преступлений;

роль конкретной жизненной ситуации в совершении преступления; понятие и классификация виктимности.

Но, как нам представляется, актуальность затронутых автором сложных криминологических вопросов является ярким достоинством самостоятельности профессора Е.О. Алауханова, как ученого, как автора более чем 20 монографий и учебников в области криминологии.

Особо выделим то обстоятельство, что рецензируемая работа автором посвящена его учителям и наставникам—доктору юридических наук, профессору, академику АЕН РК, Заслуженному деятелю науки и техники РК Елегену Изтлеуовичу Каиржанову и доктору юридических наук, профессору Юлдашу Мустафаевичу Каракетову.

В целом, учебник дает глубокие теоретические знания и пропагандирует криминологические знания. В целом, труд написан по-настоящему творчески, является фундаментальным и привносит значительный вклад в уголовно-правовую и криминологическую науку современного Казахстана.

Издание учебника профессора Е.О. Алауханова «Криминология», в большой степени, выдвигает авторитет казахстанской криминологии на международный уровень и станет всеобщим признанием заслуг многих поколений казахстанских криминологов, сложившихся за последние тридцать лет.

Следует только приветствовать выход Е.О. Алауханова на международную арену и пожелать ему в год его 55-летия со дня рождения продолжить неустанную работу по пропаганде криминологических знаний в нашей стране, не забывая слова знаменитого поэта «...И вечный бой, покой нам только снится!».

Не случайно в предисловии к учебнику наши уважаемые коллеги – российские ученые – доктора юридических наук, профессора З.С. Зарипов и С.Я. Лебедев отмечают, что учебник отличается логической завершенностью идеи, новизной взглядов и перспективой дальнейшего исследования.

Безусловно, изданный учебник, подготовленный профессором Е.О. Алаухановым для студентов и магистрантов (докторантов), преподавателей юридических факультетов, специалистов в области уголовного и пенитенциарного права, криминологии, а также всех заинтересованных лиц найдет широкое применение среди ученых и практиков.

Агыбаев А.Н.
доктор юридических наук,
профессор КазНУ им. аль-Фараби,
заслуженный деятель Казахстана

ФУНДАМЕНТАЛЬНЫЙ ТРУД ПО КРИМИНОЛОГИИ

Недавно в Санкт-Петербурге издательством «Юридический центр-Пресс» издан учебник доктора юридических наук, профессора Е.О. Алауханова «Криминология» с объемом 42 п.л. Работа посвящена 20-летию независимости Республики Казахстан. Преступность и причины, ее порождающие всегда явились объектом пристального внимания человечества, которое постоянно ищет пути и средства эффективной борьбы с этим социальным явлением. На этой стезе особая надежда возлагалась на государство. Однако со временем стало понятно, что государство самостоятельно не в состоянии решить все возникающие сложные проблемы, что ведущая роль принадлежит обществу и его гражданским институтам. В своем выступлении на заседании Совета Безопасности Республики Казахстан 18 июня 1993 года Президент страны Н.А. Назарбаев отмечал, что «нужно ... поднять на борьбу с преступностью трудовые коллективы, широкую общественность, весь народ, средства массовой информации. Такой опыт у нас был накоплен». Люди разных профессий во все времена задумывались над истоками преступности, над тем,

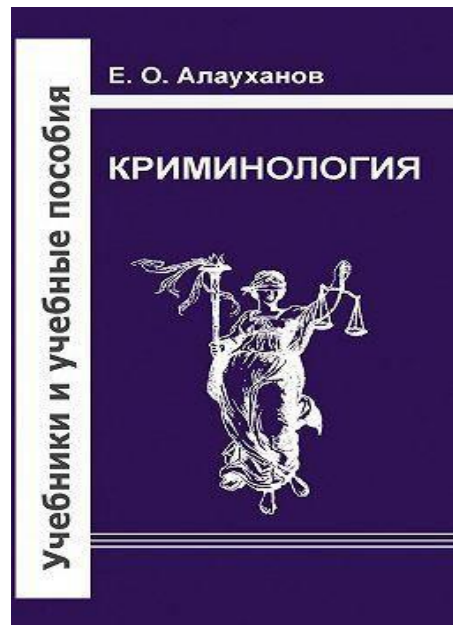
какие внутренние или внешние силы заставляют человека нарушать уголовно-правовые запреты, даже под угрозой наказания. Естественно, что все они осмысливали вопросы преступности в контексте своего времени и его требований, на том уровне знания, который они застали или которого достигли собственными усилиями. Как известно, непременным условием успешной борьбы с преступностью является понимание ее детерминантов. Криминология – это наука о борьбе с преступностью, ее детерминантов, которая должна опираться на современные реальности и возможности предупреждения преступлений.

Автор учебника, известный ученый, много работавший в области уголовного права и криминологии, в своем труде постарался изложить разные взгляды и позиции, но при обязательном условии, что они важны, даже необходимы для понимания того, что такое преступность как с ней бороться.

В учебнике на базе современных подходов к структуре и содержанию криминологий рассматриваются предмет, система, методология и история криминологии, задачи и перспективы ее развития. Анализ преступности, личности преступников, причин и условий преступлений дается как в общем плане, так и применительно к конкретным видам преступлений.

С тех же позиций рассматривается проблема предупреждения преступности. Специально исследованы определенные виды преступности: преступления против здоровья человека, корыстно-насильственная, организованная, коррупционная, экономическая, рецидивная, женская, пенитенциарная, воинская преступность, преступность террористического характера, преступный оборот наркотиков, международное сотрудничество в области борьбы с преступностью.

Учебник отличает оригинальный подход автора к решению некоторых проблем криминологии, в ней приводятся статистические данные и привлекается огромное количество научных и литературных источников. Книга написана доступным, образным языком и рекомендована для студентов, магистрантов, преподавателей юридических вузов и специалистов в области криминологий, а также для работников суда, прокуратуры и других правоохранительных органов, интересующихся проблемами предупреждения преступности. Настоящий учебник является фундаментальным трудом в области криминологии.

ПЕРСОНАЛИИ В ПРОЦЕССЕ ТЮРКОЛОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

Рецензируемая монография (ТЮРКОЛОГИЯ: ИСТОРИЯ ВСЕМИРНОЙ ТЮРКОЛОГИИ. – Коллективная монография / Под ред. Ш.И. Ибраева, К.И. Келимбетова. – Алматы: Раритет, 2016. – 448с.) представляет собой обобщение результатов исследований крупных ученых многих стран: западной Европы, Евразии, Америки, охватывающих с периода зарождения тюркологии как науки до наших дней. Работа состоит из предисловия, обращения к читателям, введения, четырех глав («История тюркологии в странах Европы и США», «История российской тюркологии», «История тюркологии в Азербайджане, Казахстане, Кыргызстане, Турции и Узбекистане», «История тюркологии в Китае, Монголии и Японии»), заключения и именного указателя. Кроме того, данная монография подверглась обстоятельной экспертизе известными учеными-тюркологами: А.В. Дыбо, Д.Д. Васильев (Москва), П. Циме (Берлин). Г. Янковский (Познань) и Е. Аугали (Пекин).

В монографии впервые проведена попытка дать исчерпывающую сводку сведений по описанию истории тюркологии как интегративной науки, вобравшей в себя историю, этнографию, лингвистику, литературу, фольклор тюркских народов, представленная для современного читателя в диахронно-синхронном аспекте. Страноведческое описание тюркологической науки проведено по известным персоналиям ученых в энциклопедическом ключе. Такой подход позволил авторам монографии подвести обобщающие выводы по тем или иным достижениям тюркологической науки определенной эпохи.

Первая глава («История тюркологии в странах Европы и США») состоит из двух параграфов: «Лингвистические и литературоведческие взгляды тюркологов в Европе и США»; «Историко-этнографические, археологические разыскания тюркологов Европы и США» (авторы: Д.М. Насилов, К. Райхл, Д.Б. Аманжолова), в которой помещены энциклопедические статьи, посвященных выдающимся ученым, в трудах которых освещаются в большей степени культурно-этнографические аспекты тюркологии, но в меньшей степени узко лингвистическая проблематика. Эти исследования в начальный период были посвящены жизни и истории Османской империи, а также описанию османского языка. Более подробно, например, в *первом параграфе* даны статьи о творчестве Вильгельма Томсена (дешифровка древнетюркского рунического письма), Николаса Витсена (во второй половине 17 века жил в Москве, где стал изучать тюркские этносы доселе неизвестных западной Европе, описанные им в книге «Северная и Восточная Тартария»), Готфрида Лейбница (поступил на русскую службу и был сподвижником Петра 1, именно он составил особую программу по изучению тюркских языков России). Пространная статья о деятельности ссыльного шведского офицера Ф. И. Страленберга, который изучал сибирские языки тюркских народов. В этом параграфе помещены краткие экскурсы о историко-лингвистическом наследии В.В. Радлова, А.-М. фон Габен, Герхарда Дёрфера, Питера Циме и ряд других ученых тюркологов Европы и США. *Второй параграф* посвящен историко-этнографическим, археологическим исследованиям тюркологов Европы и США. В этом параграфе утверждается мысль, что в трудах ученых Европы и США получили развитие историко-этнографические исследования, в которых не получило должного обобщения теоретические исследования по тюркологии. Ученые изучали жизнь, быт, нравы, язык тюркских народов Евразии. Так, С. Герберштейн в книге «Московия» описал, используя метод итинерарии, жизнедеятельность тюркских народов с географическим описанием вмещающего и кормящего ландшафта того или иного тюркского этноса. Ученые Германии пытались дать сведения о государственном устройстве тюркских народов, описывали их историю, этнографию, собирали образцы фольклора и изучали их языки. Среди них можно выделить следующих ученых: Герард Миллер, Карл Фукс, В.В. Радлов и некоторых других. Особое место в этом параграфе занимают статьи о деятельности Хара Даван Эренджи, который оставил заметный след в изучении евразийства, а в книге «Чингисхан как полководец и его наследие...» (Белград, 1929) описал историко-этнографические особенности тюркских народов. Здесь же мы обнаруживаем справки энциклопедического характера о творчестве Эдуарда Паркера, Ахмеда Заки Валиди, Готхольда Вайлем, Альфонса Допша, Людмилы Ханиш, Рене Груссе и других не менее ярких представителей ученых Европы. Кроме того, особое место отведено современным ученым Европы, которые совместно с казахстанскими учеными работали над научным проектом «Взаимодействие тюркских языков и культур в постсоветском Казахстане» (И.А. Невская, Клаус Шениг, С.Ж. Тажибаева, Н.Г. Шаймердинова).

Вторая глава («История российской тюркологии») состоит из следующих параграфов: «Основные научные направления российской тюркологии»; «Казанская тюркологическая школа» (авторы: Д.М. Насилов, Н.Ж. Шаймерденова, Д.Б. Аманжолова).

Первый параграф состоит из следующих рубрик: *«Лингвистические и литературоведческие взгляды тюркологов России»; «История изучения памятников древнетюркской письменности»; «Историко-этнографические разыскания российских ученых-тюркологов».*

Во вводных замечаниях первой рубрики авторы раскрывают дефиниции терминов «научная парадигма» и «языкознание» применительно к тюркологии. Далее излагается особая заслуга В.В. Радлова, его учеников и последователей. В энциклопедическом ключе даются статьи о деятельности А.Н. Самойловича, М.А. Казембека, О.Н. Бётменгга, П.М. Мелиоранского. Особое место отведено советским тюркологам: В.А. Богородицкому, Г.Шарфу, Е.Д. Поливанову, Н.И. Ашмарину, С.Е. Малову, Н.А. Баскакову, Н.К. Дмитриеву, А.Н. Кононову, В.М. Насилову, Э.Р. Тенишеву, А.М. Щербаку и другим известным ученым.

Российские тюркологи провели работу по изучению древнетюркских памятников письменности, изучали говоры и диалекты тюркских языков, были изданы научные грамматики, словари. Главным достижением советских тюркологов, отмечают авторы, стало использование сравнительно-исторического метода по созданию сравнительной фонетики, морфологии, синтаксиса тюркских языков. Отмечается особая заслуга советских тюркологов по созданию алфавитов для бесписьменных языков, написание учебников и учебных пособий, словарей и методических рекомендаций по изучению современных тюркских языков. Далее читатель знакомится с кратким экскурсом о деятельности А.Н. Самойловича, Е.Д. Поливанова, Н.К. Дмитриева, связанном с развитием радловской традиции по изучению разных уровней тюркских языков. Далее повествуется о творческой деятельности А.Н. Кононова, который выделил перспективы для тюркологии: изучение фонетики и грамматики современных тюркских языков; лексикографии и лексикологии; диалектографии и диалектологии; истории формирования тюркских национальных языков; изучение и издание памятников тюркской письменности; развитие алтайской теории и ряд других задач перед тюркологией.

В середине этого параграфа включено небольшое литературоведческое отступление, связанное с творчеством В.М. Жирмунского, который оставил заметный след по изучению истории русской и западной литератур, сравнительного литературоведения, поэтике и ряд других крупных трудов автора. Авторы считают, что главная задача, которую выдвинул В.М. Жирмунский – это роль в сравнительно-историческом изучении фольклора принадлежит историко-типологическому подходу при исследовании материалов, например, эпоса тюркских народов. Им были изданы труды: «Введение в изучение эпоса «Манас» (1948, 1961), «Сказание об Алпамыше и богатырская сказка» (1960), «Огузский героический эпос и «Книга Коркута» (1962) и ряд других работ ученого.

Далее авторы описывают, как в области лингвистики применялся сравнительно-исторический метод в работах А.М. Щербака, Б.А. Серебренникова и Н.З. Гаджиевой. Особое место отведено московской школе, которую возглавил Э.Р. Тенишев. Авторы отмечают заслуги Э.В. Севортяна по созданию многотомного «Этимологического словаря тюркских языков».

Постсоветский период определяется с 1992 года, когда советский комитет тюркологов был преобразован в национальный комитет тюркологов РФ при АН, который позднее стал именоваться – Российский комитет тюркологов, который возглавил Э.Р. Тенишев. Авторы считают, что в это время произошло переструктурирование устаревшей научной парадигмы, которое было связано с появлением новых подходов и изменением в научных взглядах, связанных с тенденциями мировой лингвистики в целом. Это было связано с изучением прагматики текста, появление новых направлений в области семасиологии (когнитивной лингвистики, методов лингвокультурологии и этнолингвистики, синергетики) и некоторых других новаций в области теоретической лингвистики.

Завершается рубрика изложением заслуг современных ученых: это труды, изданные Б.И. Татаринцевым, Н.Н. Широковой, А.А. Чеченовым, В.И. Рассадным, А.В. Дыбо, О.А. Мудраком, Л.Ю. Тугушевой, И.В. Кормушиным и другими учеными России. Современные российские ученые выдвигают задачи по сохранению, развитию и совершенствованию общего научного пространства по изучению тюркских языков, их истории, возрождению журнала «Российская тюркология», и восстановление общего информационного пространства с учеными и научными центрами постсоветских республик.

Во второй рубрике излагаются проблемы *изучения памятников древнетюркской письменности: орхоно-енисейские* тексты. Здесь предлагается вниманию читателей краткий очерк о деятельности В.В. Радлова, изданный им «Грамматический очерк языка рунических памятников письменности» (1897). Авторы отмечают, что В.В. Радлов выдвинул положение о наддиалектном статусе языка литературного текста. Это положение получило дальнейшее развитие учениками и последователями В.В. Радлова – А.Н. Самойловичем, С.Е. Маловым, А.Н. Кононовым и другими тюркологами. Далее рубрика завершается описанием нового этапа изучения письменных памятников, связанных с трудами Э.Р. Тенишева и его учеников и сподвижников. В энциклопедическом ключе представлены очерки о

творчестве С.Г. Кляшторного, Н.К. Дмитриева, А.Н. Кононова, Н.А. Баскакова, Э.Р. Тенишева и других известных ученых.

В третьей рубрике подвергается анализу *историко-этнографические и археологические исследования* российских ученых. Действительно, 19 век явился веком этнографического описания тюркских народов, связанных с проблемой этногенетических реконструкций и проблемой межкультурных контактов тюркских этносов. Далее, авторы определяют значение работ В.В. Радлова, В.В. Бартольда, П.М. Мелиоранского, в которых накоплен материал для реконструкции истории и культуры тюркских народов.

В первой половине 20 века российскими историками велись археологические работы, результаты, полученные во время полевых работ позволило, например, С.Е. Малову издать книги, посвященные тюркской письменности. Здесь же, авторы обращают свое внимание на исследование ученых языка памятников письменности. Результатами археологических экспедиций стали публикации Ч. Джумагулова, И. Батманова, А. Куна, И.Л. Кызласова, С.Г. Кляшторного, Д.Д. Васильева и некоторых других. Уделяется внимание о приобщение к полевым работам некоторых турецких ученых, например, известного ученого Стамбульского университета О. Сертка (1985), который исследовал эпитафии в бассейне Енисея. В 2012-2014гг. Д.Д. Васильев занимался исследованием руноподобных надписей Горного Алтая и издал книгу в Астане «Древнетюркская эпиграфика Горного Алтая». В 2012 году Л.Н. Тыбыкова, И.А. Невская, М. Эрдал издали «Каталог древнетюркских рунических памятников Горного Алтая». Еще раньше результаты исследования и описания периферийных памятников древнетюркской письменности (одиночные надписи) были проведены А.Н. Кононовым, А.М. Щербаком и И.В. Кормушиным. И.Л. Кызласовым. И.В. Кормушин и С.Г. Кляшторный проводили тематическое, палеографическое и историческое исследование енисейских, семиреченских и восточно-европейских руноподобных текстов.

Итак, если подытожить исследования российских ученых, то можно выдвинуть тезис, что у тюркских народов отсутствует статичность культуругенеза, хотя Карл Ясперс и Арнольд Тойнби и иже с ними ошибочно считали, что эти этносы, во-первых, являются не историческими народами, и во-вторых, находятся в состоянии аморфного застывшего положения, то есть они не обладают перспективами развития ни в области эволюции государственного устройства, ни в области развития культуры. Наоборот, была подтверждена идея о соотнесенности кочевой (полукочевой) и оседлой цивилизационных форм эволюции (появление городов в раннем Средневековье вдоль шелкового тракта). В этом плане особую ценность представляют труды В.В. Бартольда, которые не утратили своей актуальности и в 21 веке. Однако остается до сих пор не разрешенной одна существенная проблема – это объективное освещение социального и политического устройства ранних кочевых государств тюркских народов. Решение этой проблемы можно отнести всецело к конъюнктурным пристрастиям того или иного ученого. Об этом более отчетливо высказывался в свое время известный ученый Г.А. Федоров-Давыдов.

Далее, в анализируемой рубрике помещена специальная статья о творчестве В.В. Радлова с реминисценциями его учеников и сподвижников.

В этой главе помещен специальный параграф, который посвящен истории Казанской тюркологической школы (автор Х.Ю. Миннегулов). Здесь в сжатой форме даны сведения о становлении Казанской школы: исследование фольклора, просветительская деятельность татарских ученых, начиная с 13 века до настоящего времени. Автор считает, что именно татарские ученые сыграли первостепенную роль становления российской ориенталистики, начиная с 17 века (Юсуф Касимов), а также связано с деятельностью ученых Казанского университета (Карл Фукс, Н. Лобачевский, Ибрагим Хальфин, братья Казембеки, И. Березин, Мухаммадгали Махмудов и некоторые другие). Далее, в параграфе описывается в энциклопедическом ключе творческая деятельность ярких представителей этой школы: М. Иванова, Шигабердин Марджани, Каюма Насыри, Исмаила Гаспринского, Н. Ильминского, Н. Катанова, Ризаэддина Фахреддина, Е.Е. Малова и С.Е. Малова и др.

Яркими представителями татарской литературы 19-20вв. были Г. Халит, И. Нуруллин, Г. Тукай. Систематизация и исследование татарской литературы занимались такие известные ученые, как М.Х. Гайнуллин, Н. Юзеев, Х. Усманов, М. Бакиров, Х. Миннегулов и ряд других ученых. За последнее десятилетие были опубликованы произведения многих авторов татарской литературы: Кул Гали, Г. Тукай, Г. Исхаки, Г. Ибрагимов. Я бы отметил внимание читателей и на творчество профессора Ф.Г. Галимуллина, которое связано изучением литературной жизни в 1920-30-х гг. Прослеживается процесс освоения творческого метода, соответствующего диктатуре пролетариата, проявивший себя в этих условиях. Также освещается творческая атмосфера в конце двадцатого и в начале нового века, то есть после исчезновения строгой регламентации относительно творческого метода. Рассматриваются некоторые вопросы диалога литератур современной эпохи на рубеже 20-21 веков. Кроме того, уделяется внимание и отдельным наиболее ярким представителям когорты видных классиков таких, как Г.Тукай,

Г.Исхаки, М.Гафури, М.Джалиль и др. («Татарская литература: взгляд сквозь столетия» монография - Казань: РИЦ «Школа», 2016. - 294 с.; «Писательское слово на рубеже эпох» / Ф.Г.Галимуллин. – Казань: Казан ун-т, 2014. – 228 с.)).

Анализируемый параграф завершается кратким этюдом по фольклористике. Изучению татарского фольклора приложили усилия следующие ученые: Н. Исанбет, издавший трехтомный труд «Татарские пословицы», ученые сектора фольклора ИЯЛИ издали 13-томный свод татарского фольклора, в котором представлены все жанры татарского фольклора.

Теперь, что касается изучения татарского языка, то в этой отрасли филологической науки отмечены исследования в области лексикографии, морфологии, синтаксиса, фонетики, лексики татарского языка Д. Тумашевой, М. Закиева, Г. Саттарова, Ф. Сафиуллиной, Ф. Хисамовой и других.

Археологические исследования проводились в Сарае, Астрахани, Саратове, Болгаре, Казани, Биляре и в ряде других мест Татарстана. Результатом археологических разысканий стали труды Н. Воробьева, Н. Калинина, А. Халикова. Р. Фахрутдинова, М. Усманова и других ученых. В этом параграфе автор отмечает специальные этнографические исследования Н. Воробьева, Н. Халикова, С.В. Сусловой и Р.Г. Мухамедовой. Особо отмечено в параграфе издание Татарской энциклопедии, которая стало знаковым событием в духовной жизни татарского народа.

Третья глава («История тюркологии в Азербайджане, Казахстане, Кыргызстане, Турции и Узбекистане» - авторы: Рамиз Аскер, Ж.К. Туймебаев, Ш.И. Ибраев, К.Н. Келимбетов, К.Р. Кеменгер).

В первом параграфе («Тюркология в Азербайджане») освещается история становления и развитие тюркологии. Особое место отводится деятельности Мирзе Казембеку (1802-1870), творчество которого было посвящено литературоведению, лингвистике, истории, религии и географии. Он получил широкую известность в Европе. Развитие тюркологии как науки получило в Азербайджане с 20-х годов 20 века. В это время появились первые грамматики тюркского языка. Так, в 1924 году грамматика Исмаила Хикмета и Абдуллы Шаика, в 1929 году Бекира Чобан-заде и Фархада Ага-заде. Подробно излагается материалы первого Всесоюзного тюркологического съезда, проведенного с 26.02 по 05.03. 1926 года в Баку. На этом форуме решались многие актуальные вопросы тюркологии, но более важным, как считает автор, были вопросы, связанные с орфографией, терминологией и алфавита. По этим вопросам были заслушаны доклады Л.В. Щербы, Г. Ибрагимова, Б. Чобан-заде и других ученых. По проблеме алфавита были заслушаны доклады многих известных ученых, среди них было и выступление Ахмета Байтурсынова. Итак, за резолюцию Коркмасова (внедрение латинского алфавита) проголосовали 101 делегат, за резолюцию Шарафа (сохранение и внедрение арабского алфавита) – семь делегатов. И только русские ученые воздержались от голосования. Далее в энциклопедическом ключе даны статьи о деятельности следующих ученых: Аловсат Абдуллаев, Фирудин Агасиооглу, Агамуса Ахундов, Тофик Гаджиев, Мухтар Гусейн-заде, Абдулазал Демирчи-заде, Селим Джафаров, Фархад Зейналов, Афад Курбанов, Газанфар Кязимов, Абулфаз Раджабли, Юсиф Сеидов и Мамедага Ширалиев. В настоящее время тюркологические исследования ведутся в институтах языкознания, литературы, востоковедения, фольклора НАНА. Кроме того, ученые Азербайджана занимаются рунологией и дивановедением (Б. Чобан-заде, А. Шукюрлу, А. Магеррамов, А. Раджабли и др.).

Второй параграф посвящен *тюркологии Казахстана*, в первой рубрике которого дана краткая сводка сведений о состоянии тюркологии в республике. Особо отмечается заслуги Палласта, Г.Ю. Клаппорта, Н.И. Ильминского, М. Терентьева, П.М. Мелиоранского, В.В. Катаринского, И. Лавтева, Н. Сазонова, Г.И. Спасского, А.И. Левшина. В раннем Средневековье появились города вдоль шелкового тракта, именно в этих населенных пунктах в 19 веке появляются первые научные центры, организованные с просветительской целью. Яркими представителями этих центров были Шокан Уалиханов, Ибрай Алтынсарин и Абай Кунанбаев. О деятельности Ш. Уалиханова отведена специальная статья в этом параграфе. В энциклопедическом ключе даны статьи о деятельности Г.Н. Потанина и В.В. Радлова. Вторая рубрика посвящена *лингвистическим исследованиям* казахстанских ученых, начало этому направлению было заложено исследованиями Ахмета Байтурсынова. Далее дана сводка о крупных ученых-лингвистах: Халел Досмухамедов, Кудайберген Жубанов, Сарсен Аманжолов, Смет Кенесбаев, Гайниден Мусабаев, Ныгмет Сауранбаев, Губайдолла Айдаров, Маулен Балакаев, Абдуали Кайдар, Шора Сарыбаев, Рабига Сыздыкова, Абжан Курышжанов, Алтай Аманжолов, Ожас Сулейменов.

Вторая половина XX века связана исследованиями языка древних памятников письменности Средневековья, определялись их роль в истории становления отдельных тюркских языков. Прежде всего, это исследования А. Нурмаханова, М. Томанова, К. Омиралиева, С. Исаева, Б. Абилкасымова, А. Искакова, Н. Оралбаева, А. Есенкулова, А. Ахметова. В 80-е и 90-е годы были связаны с именами Б. Сагындыкова, А. Жунисбекова, Ж. Туймебаева, Е. Кажыбекова, Ж. Манкеевой, А. Каиржанова и др. Конец XX и начало XXI века связаны исследованиями Н. Шаймердиновой, Р. Аваковой, М. Ескеевой, Г.

Сагидолда, Ш. Жалмаханова и др. В трудах этих ученых исследуются язык памятников древнетюркской письменности, лексика, фразеология рунических памятников письменности А. Каиржановым, фонетика, лексика и морфология древнетюркского языка, экспериментальная фонетика казахского языка в сопоставительном аспекте А. Жунисбековым, языковая картина мира древних тюрков Н. Шаймердиновой, проблемы словообразования тюркских языков и ряд других проблем языка.

Особо выделены научные заслуги А. Кайдара, М. Хамраева, Э. Сулейменовой, А. Алдашевой. Так, А. Кайдар и М. Оразов написали в 1985 году учебник «Введение в тюркологию», а М. Хамраев в 1964 году издал книгу «Основы тюркского стихосложения», которые по сей день не утратили своей актуальности. В 2013 году под редакцией Н. Шаймердиновой и А. Каиржанова издан учебник «Введение в тюркологию» на русском и казахском языках, где рассматриваются современные проблемы тюркологии. По проблемам современной казахской терминологии изданы ряд работ Ш. Курманбайулы, которые сыграли роль в формировании различных терминосистем экономики и юриспруденции в РК.

В третьей рубрике освещаются *исследования ученых-литературоведов и фольклористов*. Во вводных замечаниях авторы указывают, что в советское время изучение литературы ограничивалось творчеством Абая Кунанбаева, Ибрая Алтынсарина и Шокана Уалиханова, когда как древнетюркская литература была фактически под запретом. Поэтому в 40-50-х годах XX века появились несколько статей, посвященных корневым истокам казахской литературы – письменным памятникам раннего и позднего Средневековья. И только во второй половине XX века известный ученый Бейсенбай Кенжебаев сумел предложить новую периодизацию истории казахской литературы, взяв за отправную точку древнейшие памятники тюркской письменности. Труды Б. Кенжебаева («О древней литературе» (1969), «Проблемы истории казахской литературы» (1974)) оказали влияние для появления новых работ по истории казахской литературы. Так, Хангали Суюншалиев подверг изучению жанровую специфику письменных памятников средневековой эпохи и показал ее преемственность с современной литературой. Следующим ученым является Мырзатай Жолдасбеков, который еще в 1969 году исследовал литературное наследие древнетюркского периода. Кроме того, он сумел связать древнейший период тюркской литературы с современной казахской литературой. В 2006 году им был издан в соавторстве с К. Сарткожаулы «Атлас орхонских памятников» на казахском и русском языках. Появление такого атласа стало значительным явлением тюркологической науки. В нем были учтены современные достижения науки в области реконструкции текстов памятников письменности и читателю были представлены рунические тексты и их транскрипты с переводом на казахский и русский языки. В атласе представлены цветные фотоснимки памятников, схемы, археологические сведения, план обнаружения памятников. Другой крупной работой стала книга «Западный тюркский каганат: атлас» (2013) под редакцией М. Жолдасбекова и А. Досымбаевой. Впервые в тюркологии были объединены иллюстрированные сведения о Западном тюркском каганате, представлены научно-исторические сведения, книга снабжена фотографиями, схемами и картами этого государства VI – VIII вв. Кроме того, в книгу вошли исследования известных тюркологов: П. Голден (США), Т. Осава (Япония), А. Ташагыл (Турция), Д. Баяр (Монголия), С. Баталов, С. Яценко, В. Кубарев, Г. Кубарев (Россия), Б. Тотев (Болгария), А. Комар (Украина), Г. Бабаяров (Узбекистан), К. Табалдиев (Кыргызстан), З. Самашев, В. Новожилов, Н. Базылхан (Казахстан). Итак, в атласе широко представлены сведения о социальном, государственном и племенном устройстве, о традициях и обычаях, верованиях, хозяйстве каганата.

Далее представлен очерк о творчестве известного ученого Немате Келимбетове (1937-2010) и в энциклопедическом ключе даны сведения о деятельности Мухтара Ауэзова, Алкея Маргулана, Ауелбека Конаратбаева, Сеите Каскабасове и Едигея Турсынове.

Развитию современной фольклористики послужили фундаментальные труды Ш. Ибраева («Поэтика огузского героического эпоса. – Алматы: Гылым, 1997»; «Поэтика тюркского эпоса и типология. – Астана: Сарыарка, 2012»), Б. Абилкасымова («Телконыр. – Алматы, 1993») и Б. Азыбаевой («Казахский дастанный эпос. – Алматы, 1998»).

В четвертой рубрике представлены исследования ученых *по историко-этнографической* проблематике казахстанской тюркологии. Во вводных замечаниях авторы указывают, что проблемы единой тюркской истории не стали предметом специального исследования. Предметом изучения тюркской истории явилось исследование этнографии отдельных тюркских этносов, и велись археологические разработки, связанных с конкретным тюркским народом. Сложилось впечатление, что общую историю тюрков ограничили определенными временными рамками, например, рассматривали только до XV века. Казахские историки изучали общественно-политическую организацию тюрков, их хозяйственно-экономическую структуру и подвергалась изучению организация государственного строя. Так, алашские деятели пытались создать программу для выхода тюркских народов за рамки кочевого строя и выработать пути построения независимой государственности. Об этом свидетельствуют исторические работы Алихана Бокейхана, Н. Торекулова, М. Тынышбаева, К. Кеменгулова, Алкея Маргулана, Кемела Акишева, Болата Кумекова, М. Акынжанова, А. Сейдембека, К.

Салгара, К. Сарткожаулы и др. Эти и другие проблемы истории тюрков обсуждались на конференциях, съездах и форумах. Большой вклад в исследовании тюркской истории вносят ученые ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Международная тюркская академия. Так, в рамках этой академии, начиная с 2010 года, были опубликованы более 40 работ на казахском, турецком, русском, английском языках. Это работы А.В. Дыбо, Д.М. Насилова, М.З. Закиева, Д.Д. Васильева, В.Я. Бутанаева, Ж. Туймебаева и др. Ежегодно академия издает на восьми языках периодические издания, например, альманах «Тюркский мир» и «Антология», журнал «Алтаистика и тюркология». Кроме того, академия ежегодно проводит международные научно-практические конференции с привлечением известных зарубежных и отечественных ученых.

Рецензируемая третья глава отличается от всех остальных глав тем, что в ней помещен специальный параграф, посвященный *тюркской дипломатии средних веков* (автор К.Н. Келимбетов). Действительно, экскурс в историю казахской дипломатии показывает, что ее истоки мы обнаруживаем в эпохе Средневековья, к периоду образования Казахского ханства. Однако предтеча этой дипломатии обнаруживается в письменных источниках X-XII вв. Квинтэссенцией тюркской дипломатии являются слова Юсуфа Баласагуни: «*В после редкий дар воплощен должен быть*», то есть послом может быть лучший из лучших людей, так как «*разумным и знающим он должен быть*». И владеть хорошими знаниями, и языками, быть оратором, мудрым человеком. Итак, дастан Юсуфа Баласагуни является ценным источником и для современной дипломатии.

Следующая рубрика («*Тюркология в Кыргызстане*») состоит из двух подразделов – «*История литературоведческой мысли и фольклора в трудах тюркологов*» и «*Историко-этнографические разыскания ученых в области тюркологии*» (авторы: А.А. Акматалиев, Н.К. Исаева). Авторы утверждают, что начало развития тюркологии в республике началось в начале XX века и в энциклопедическом ключе представлены очерки о творчестве ученых: Мифтанов Каюм (1892-1948), Тыныстанов Касым (1901-1938), Рахматуллин Калим (1903-1946), Юнусалиев Болот (1913-1970), Мусаев Самар (1924-2010), Кыдырбаева Раиса (род. В 1930), Абдылдаев Эсеналы (1932-2003) и Сарыпбеков Райкул (1941-2004). Именно эти ученые занимались исследованием эпоса «Манас», собирали фольклор и изучали стиль и художественное своеобразие произведений фольклора, а также лингвистическими штудиями кыргызского языка. Вторая подразделка посвящена историко-этнографическим исследованиям истории кыргызского языка, обычаев и традиций народа в целом. Отдельно дана пространная статья о творчестве И.Б. Молдобаева (1942-2005), являющимся крупным ученым в области истории и этнографии народа.

Четвертая рубрика третьей главы посвящена *тюркологии Турции* (авторы: Мехмет Куталмыш, Абдулвакап Кара, Р.Ж. Ашимов). Необходимо отметить нам, что именно в XIX веке начинается движение за поддержку изучения тюркской истории и языка, связанное, прежде всего, с модернистским течением в Османской империи ТАНЗИМАТ (хайерии), которое буквально означает «благотельные реформы». Эта реформа проводилась, начиная с 1839 года и была доведена до начала 70-х годов XIX века, во время правления султана Махмута II. Советники султана, а это, прежде всего, Мустафа Решид-паша, взяли за основу британскую систему управления государством. Именно в это время начался процесс преобразования всей экономики империи, и этот процесс затронул, в первую очередь, гуманитарные области – открывались газеты, светские школы и вузы, где начали готовить национальные кадры. До этой реформы Османская империя все технические новшества покупала из Западной Европы и перед страной стояла первостепенная задача сократить разрыв в экономике и сохранить в целостности империю, преобразовав ее, копируя британскую систему управления страной. Так, Мустафа Решид-паша стал ярким поборником европейской цивилизации, он, преодолевая сопротивление местных феодалов и священнослужителей – «защитников старины», проводил реформы в области просвещения. А для этого нужно было исследовать историю страны, откуда «мы пришли и куда идем», и подвергнуть изучению турецкого языка и главное, создать совершенно новую светскую литературу. Так, постепенно появляется интерес ко всему европейскому – изучаются и переводятся светская литература и начинается процесс изучения собственной культуры и «очищение» турецкого языка. Кроме того, политика открытости страны позволила европейским ученым изучать турецкую культуру и язык. Так, издается в Лондоне в 1832 году «Грамматика турецкого языка» Артура Дэвидса, в которой в занимательной форме наряду с языком даются сведения об истории и литературе турок. В 1896 году выходит в свет в Париже книга Леона Каона «Введение в историю Азии, турки и монголы». Эти издания сыграли свою роль по формированию самосознания народа (Зия Гокалп). В становлении турецкой тюркологии как науки сыграли труды европейских ученых, некоторые из них непосредственно побывали на территории Высокой Порты. Это А. Вамбери, Ю. Клаппорт, В. Томсен, П. Пельо, А. Стейн и др. Так, первым турецким тюркологом стал Ахмет Уефик-паша, издавший книгу о тюрках и провел исследование турецкого языка. Особое место в тюркологии Турции занимает Мустафа Желаледдин-паша, который применил европейскую методологию в своей книге «Древние и современные турки».

Позже в этом русле трудился и Сулейман-паша, написавший книгу «Мировая история» (1877). После того, как были открыты орхоно-енисейские памятники письменности, появляются публикации их в Турции. Так, Нежип Асым бей публикует эти тексты в Стамбуле в 1924 году. С этого времени начинается изучение рунических текстов Орхона и Енисея. Это труды Хусейна Оркуна, Ахмета Жафероглу, Османа Недима Туна, Мухаррема Ергина, Талата Текина и др. Возникает сравнительно-историческое исследование тюркского языка, это труды Ахмета Митхата Апенди (1822), издаются двуязычные словари и справочники, например, словарь чагатайского языка Мехметом Садыком в 1896 году. В 1895 году Нежип Асым издает книгу об урало-алтайских языках. Писатели и поэты эпохи Танзимат стали в своих произведениях употреблять собственно тюркские слова, заменяя парсизмы и арабизмы. Подобный «новый стиль» проявляется в творчестве Ибрахима Шинаси, Зия-паша и Намыка Кемела. С 1862 года выходит в свет газета «Тасвири Ефкар». После образования Турецкой республики в 1923 году появляются институты по изучению турецкой истории и культуры. Так, первым таким учреждением стал Институт туркият в составе Стамбульского университета. Итак, тюркология как наука развивается в Турции уже в течение двух столетий. В монографии приводится список современных ученых-тюркологов, внесших весомый вклад в развитие тюркологии и их труды известны за пределами Турции. Хочу отметить некоторых из них – Осман Фикри Серткай как разностороннего видного ученого-тюрколога, принимавшего участие в полевых работах по исследованию рунических текстов на Енисее.

И наконец, пятая рубрика третьего параграфа посвящена *истории тюркологии Узбекистана* (автор: Н.А. Рахманов). На территории нынешнего Узбекистана еще в древнейшую эпоху в долине Мавераннахра обитали иранские и тюркские племена, а позднее во времена империи Тамерлана – сарты и кыпчаки. Тюркские диалекты стали предметом исследования многих ученых. И первым среди них был Алишер Навои, который в своем сочинении «Суждение о двух языках» (1499) писал, что тюркский язык не уступает по своей красоте персидскому. Кроме того, он пытался разработать впервые генеалогическую классификацию языков. Последователи Алишера Навои в XVI-XVIII вв. стали Тали Хирави (XVI в.), Фазуллехан в Индии (XVII в.), Мухамед Риза (XVIII в.) и др. По истории чагатайского языка занимался крупный ученый Абдурауф Фитрат, который считал его кодифицированным и классическим языком. Далее автор приводит пространный очерк о деятельности Абулгазы Бахадурхана (XVIII в.), сравнивая его научные взгляды с идеями Алишера Навои.

В настоящее время в узбекских вузах начали изучать и преподавать древнетюркский язык и историю узбекского языка. Для этой цели ученые составили учебники и учебные пособия. Далее в энциклопедическом ключе даны статьи о деятельности крупных ученых: Г. Абдурахманов, Б. Абдушукуров, Х. Дабабоев, Н. Рахманов, А. Рустамов, А. Фитрат, и др.

В четвертой главе («*История тюркологии в Китае, Монголии, Японии*») освещаются тюркологические изыскания ученых Китая, Монголии и Японии (авторы: Д. Масимханулы, Ху Чжэнхуа).

Китай. Действительно, никто не будет спорить, что в летописных сводах Поднебесной империи фиксировались многие данные о тюркоязычных народах, которые обозначались термином «ХУ» («варвар»). Однако нужно помнить и другую историю взаимоотношения кочевых народов с Поднебесной империей, – главным императивом китайской власти по отношению к тюркским народам выражалась формулой: «*Гнать кочевых и убивать волков*». Императорская власть всегда требовала от тюркских народов – *прекратите кочевать, оседайте на своих землях, входите в лоно буддизма и говорите только по-китайски*. Еще Л.Н. Гумилев предупреждал некоторых наивных историков, что нельзя в полной мере доверять некоторым историческим сведениям, зафиксированным в их летописях. Необходимо все эти сведения подвергать верификации. Поэтому я в этой рецензии хочу привести некоторые исторические свидетельства, которые показывают нам, что было время, когда Поднебесная империя пыталась использовать «мягкую силу», и тем самым сблизиться с некоторыми тюркскими народами Западного и Восточного Туркестана. Этот край китайские богдыханы обозначали в древности «*западный край четырех инспекций*», чтобы автохтонное население подвергнуть аккультурации.

События происходили до 704 года нашей эры, когда Танская империя пыталась управлять западнотюркскими племенами руками ставленников из каганского рода Ашина. В 640-657 гг. Западный тюркский каганат раздирали межплеменная рознь и династийная междоусобица. Это привело к вторжению в Семиречье войск Танской империи. Танцы пытались управлять завоеванным краем, опираясь на своих верных ставленников из каганского рода Ашина. Однако непрекращающаяся борьба тюрков против китайской экспансии и их ставленников Ашина привела к возвышению тюркшей и установлению в 704 году их политической гегемонии в Западном крае. Кстати, для простого китайца империя Тан в цветовом восприятии представлялась пестрой, тогда как Ранняя Цинь – белой, а Хань

красной. Голубой с золотой главой Бори на штандартах символизировал империю тюрков, черный – Тибет, желтый – империю Вэй. Эту пестроту империи Тан можно объяснить тем, что 618-ый год стал переломной датой не только для Поднебесной, но и для всей Центральной Азии. Полководец, администратор и политик Ли Ши-минь решил не просто завоевать страны с разными культурами, но сроднить эти культуры, заменив длительным и постоянным общением исконное противостояние цивилизованного Китая кочевым варварам. Если до 618 года культурные контакты проходили стихийно, то с этого года их начали поощрять сознательно. Начался процесс аккультурации: множество китайцев осело в тюркских кочевьях и городах и сумело породниться со своими гостеприимными хозяевами. В тюркскую речь начали проникать китайские слова. Некоторые тюркские войны становились под знамена полководца Ли Юаня. Их принимали на службу, не задаваясь праздным вопросом: кто они, китайцы или тюрки? Происходил процесс метисации и так множился народ табгач. В Китае рос интерес ко всему тюркскому. Составлялись двуязычные словари. Тюркская музыка стала модной, одежда кочевников, их нравы и обычаи стали импонировать китайской знати. Итак, Танская империя претендовала на мировое господство. Это определило ее дальнейшую политику, ее небывалый расцвет и кровавый закат. Объединение Поднебесной империи и Великой степи имело свою оборотную сторону: не совпадали динамические стереотипы поведения народов, то есть были различными фазы этногенеза. Танские императоры хотели опереться на всех, а в критический момент, когда в 751 году у города Атлаха они потерпели поражение от арабских войск Зияда ибн Салиха, потому что в тылу танцев восстали карлуки. Танцы вынуждены были отступить, и потеряли Восточный Туркестан.

В этом параграфе авторы описывают китайские издания 15 века эпохи Минь и Цинь, в это время начали изучать языки западного региона. После падения династии Цинь китайские ученые начинают изучать древнетюркские и уйгурские памятники письменности (Хуан Чжунчин, Лэ Цзяо, Хань Жулин и др.). В 30-е годы XX века публикует свои труды Ибрагим Мути по уйгурскому языку. Далее в энциклопедическом ключе представлены статьи о творчестве Фэн Чэнзюна, Су Бэй Хайя, Бурхана Шахиди и др. В 70-е годы XX века издаются двуязычные словари С. Наймана, Н. Абикенулы. В 80-е годы XX века Лин Гань издает ряд работ, посвященных орхонским памятникам письменности и ряд трудов по культуре и языку тюркских народов.

Теперь, что касается *тюркологической науки Японии и Монголии*.

Япония. Изучение тюркской истории, культуры и языка в Японии проходило в три этапа: первый этап (1910-1940гг) связан с именами крупных ученых этого периода: Ширатори Куракичи, Ишихама Жунтаро, Оногауа Хидеми и др. Они подвергли изучению тюркскую культуру и языки, опирались только на китайские источники. Второй этап (1940-1970 гг.) связан с изысканиями Мануда Хисао, Эгами Намио, Эноки Кадзуо и др. учеными. В этот период изучалась история, культура и языки тюркских народов Центральной Азии. Третий этап (1970 – по настоящее время) связан с именами Нагасауа Казуточи, Икеда Он, Мано Ейдзи и др. Основным предметом исследования современных тюркологов Японии – это изучение древнетюркского и современных тюркских языков. Авторы особо выделяют заслуги Отани Козюи и ряд других ученых.

Монголия. На территории Монголии совместно с учеными других стран в основном проводились археологические разыскания (Н. Сэр-Оджав, Л. Йисл, Э. Триярский. С.Г. Кляшторный, И.В. Кормушин, К. Сарткожаулы и др.). Авторы выделяют труды М. Шинэхуу, Л. Болд, Д. Баяр и др. Все они посвящены изучению тюркской эпиграфики. Кроме того, отмечается заслуги Б. Базылхана, который занимался исследованием языка орхоно-енисейских памятников письменности.

Подытоживая выводы, хочу обратить внимание читателей, что авторы рецензируемой монографии указывают и о перспективах исследования тюркологии как комплексной науки: тюркология «(...) *требует постановки на повестку дня новых вопросов и поиска решений теоретико-методических особенностей, объекта и параметров исследования [настоящей науки]*» [1,с.5]. Кстати, монография вышла в свет в 2016 году, и за это время, в течение трех лет были опубликованы ряд новых работ: монографии, учебники и различные статьи, например, в наукометрических изданиях зарубежья, в которых освещаются новые проблемы тюркологии, например, новый подход по исследованию проблемы автохтонного происхождения рунического письма, и новое осмысление некоторых основополагающих философских проблем, связанных, например, с проникновением различных сакральных систем на территорию Западного и Восточного Туркестана в эпоху раннего Средневековья. Новое осмысление искусствоведческих, мировоззренческих аспектов тюркского суперэтноса и исследования, например, некоторых особенностей культуры тюркских народов или, например, формирования древнейших знаковых систем (петроглиф-пиктограмма > логограмма > тамга > знак алфавита (руна)) первобытной эпохи, появившихся в доисторическое время, когда при помощи первознаков пратюрки могли передать ту или иную информацию друг другу [2].

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Тюркология. История всемирной тюркологии: коллективная монография / Под ред. Ш.И. Ибраева, К.Н. Келимбетова. – Алматы: Раритет, 2016. – С.5.
2. Шаймердинова Н.Г. Репрезентация в языке древнетюркской картины мира: учебное пособие. – Астана, 2009. Kairzhanov A. Palaeoturcica: Sign and semantics. Myth and culture: монография. - Kiev: Burago Publishing House, 2017. – 180 p. Kairzhanov A. Sümer logogramları ve farklı kökenli Türk işaretleri // Наука и жизнь Казахстана №2/2 (45) 2017. - Астана, 2017.- С.79-82. Каиржанов А.К. Сравнительно-историческая фонетика, морфология, синтаксис тюркских языков: учебник. – Астана: ЕНУ, 2017. – 294с. Каиржанов А.К. Млечный путь Евразии. – Астана, 2004. – 280с. Каиржанов А.К. Palaeoturcica: Исследование в области фразеологии памятников древнетюркской рунической письменности VII-IX вв. – Акмола: Гылым, 1996. – 195с. Каиржанов А.К. Palaeoturcica: Знак и семантика. Миф и культура. – Ростов-на-Дону: Альтаир, 2018. – 240с. Каиржанов А.К. Palaeoturcica: Манихейство. Буддизм. Христианство. Очерки по языковедению. Критика. Переводы. – Ростов-на-Дону: Альтаир, 2018. – 208с. Смагина Е.Б. Манихейство: по ранним источникам. – Москва, 2011. – 519с. Каиржанов А.К. Palaeoturcica: Манихейство. Буддизм. Христианство. Очерки по языковедению. Критика. Переводы. – Москва: Горячая линия-Телеком, 2019. – 210с. Kairzhanov A. The Ancient Turkic Book of Reasoning and Revelations «İrq bitig» of X Century // Utopia y Praxis Latinoamericana. – Vol.23, n.82, of 2018, pp.100-109. doi 10,5281. ISSN 1315-5216/ISSN-e 2477-9555 (в соавторстве). Kairzhanov A. Hypotheses about the Origin of the Turkic Runic Alphabet // Analele universității din Craiova, seria științe filologice lingvistică, Anul XL, Nr. (40) 1-2, Romania, 2018. – PP.59-76. Doi 0,193. ISSN 1224-5712 (в соавторстве).

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТ - СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ – INFORMATION ABOUT AUTHORS

- Абдиров Н.М.** – кандидат юридических наук, прокурор Туркестанской области, государственный советник юстиции 3-го класса
- Абдрахманова Х.К.** - канд. хим. наук, доцент каф. физики, ЮКГПУ
- Абдрашев Р.М.** - профессор кафедры Социально-гуманитарных наук, доктор юридических наук, Университет Международного Бизнеса
- Абитиярова А.А.** - к.ф.н., Международный гуманитарно-технический университет
- Агыбаев А.Н.** - доктор юридических наук, профессор КазНУ им.аль-Фараби, заслуженный деятель Казахстана
- Ахмет Ғ.Б.** - Азаматтық-құқықтық пәндер кафедрасының оқытушысы, заң ғылымдарының магистрі, І.Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті
- Базарбек Б.** - преподаватель кафедры педагогического образования и менеджмента, Восточно-Казахстанский государственный университет имени С.Аманжолова
- Bataeva F.A** - associate professor of foreign languages and translation studies department Muryzakhmetov Kokshetau University
- Бекбасарова Т.Ж.** - старший преподаватель кафедры Социально-гуманитарных наук, Университет Международного Бизнеса
- Беласарова Ж.Т.** - Абай атындағы ҚазҰПУ
- Gurbanova A.A.** - candidate of Pedagogical Sciences, senior lecturer of the Department of Philology, Mardan Saparbayev Institute
- Есполова Г.К.** - докторант PhD 1 курса, специальность «Педагогика и методика начального обучения», Жетысуский государственный университет им. И. Жансугурова
- Жуматаева Е.** - д.п.н, профессор, Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова
- Завалко Н.А.** -д.п.н., профессор, кафедра педагогического образования и менеджмента, Восточно-Казахстанский государственный университет имени С. Аманжолова
- Исаев Е.Б.** - канд. техн. наук, доцент, зав. каф. биологии, ЮКГУ им. М.Ауэзова
- Кабылбеков К.А.** - член корр. КазНАЕН, канд. физ. мат наук, доцент каф. физики, ЮКГУ им. М.Ауэзова
- Кадыркулов А.Ж.** - Таразский государственный университет им.М.Х. Дулати
- Каиржанов А.** - доктор филол наук, профессор
- Какжанова Ф.А.** - к.ф.н., профессор, ҚарГУ
- Кеделбаев Б.Ш.** – докт. техн. наук., профессор кафедры микробиологии, ЮКГУ им. М.Ауэзова
- Кенджакулова А.Б.** - PhD докторант, Казахская национальная академия искусств имени Т.К.Жургенова, Научный сотрудник, Институт литературы и искусства им.М.О.Ауэзова КН МОН РК
- Кодекова Г.Б.** - докторант 3-го курса, Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова
- Кожабекова Р.Т.** - к.ф.н., Международный гуманитарно-технический университет
- Козыбаева Г.Б.** - докторант 1 года обучения, капитан полиции, Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан
- Koshkenbayeva M. M.** - ICT teacher, Nazarbayev Intellectual School of Physics and Mathematics
- Kotiyeva L.** - candidate of Philological Sciences, associate professor of Diplomatic Translations Chair, faculty of International Relations, al-Farabi Kazakh National University
- Крыкбаева С.М.** - өнертану кандидаты, қауым. профессор м.а., ҚазМемҚызПУ
- Куатова А.Ш.** - старший преподаватель кафедры Социально-гуманитарных наук, Университет Международного Бизнеса
- Kupeshova A.Zh.** – trainer, Pedagogical Excellence Center
- Kurmanayeva D.K.** - doctor of Philosophy (PhD), associate professor at the Foreign Languages Department, L.N. Gumilyov Eurasian National University
- Kurmanayeva G.K.** - doctor of Philosophy (PhD), senior lecturer at the Foreign Languages Department
- Khaimuldanov Ye.** - doctoral student, Zhetysu state University after I. Zhansugurov
- Құранбек Ж.А.** - докторант, Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясы
- Мағзұмбекова А.К.** - Л.Гумилев атындағы ЕҰУ
- Makazhanova Zh.M.** – teacher, College of Humanities after M. Zhumabayev, post-graduate student. Omsk state pedagogical University
- Макшиева Г.Қ.** - С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан мемлекеттік университеті
- Matkerimova R.** - master of Economic Sciences, Diplomatic Translations Chair, faculty of International

Relations, al-Farabi Kazakh National University

Мауленов Г.С. - доктор юридических наук, профессор

Mendigaliyeva G. - Zhetysu state University after I. Zhansugurov

Nazarova G.Zh. - candidate of Pedagogical Sciences, senior lecturer of the Department of Philology, Mardan Saparbayev Institute

Нурекешов Т.К. – докторант, Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті

Нұрғали С. - Абай атындағы ҚазҰПУ

Нұржан А.Д. - магистрант, «Алматы» университеті

Радченко Н.Н. - к.п.н., доцент кафедры педагогического образования и менеджмента, Восточно-Казахстанский государственный университет имени С. Аманжолова

Ровнякова И.В. - к.п.н., доцент кафедры педагогического образования и менеджмента, Восточно-Казахстанский государственный университет имени С.Аманжолова

Сагинбеков К.С. - Таразский государственный университет им.М.Х. Дулати

Сатылғанов Е.Т. - М.Х. Дулати атындағы Тараз мемлекеттік университеті

Сахариева С.Г. - к.п.н., доцент кафедры педагогического образования и менеджмента, Восточно-Казахстанский государственный университет имени С.Аманжолова

Sengerbekova B.A. - English teacher, Nazarbayev Intellectual School of Physics and Mathematics

Smagulova A. - candidate of Philological Sciences, professor of Diplomatic Translations Chair, faculty of International Relations, al-Farabi Kazakh National University

Smagulov Ye. - doctor of Pedagogical Sciences, professor, Zhetysu state University after I. Zhansugurov

Стеблецова И.С. - к.п.н., доцент кафедры педагогического образования и менеджмента, Восточно-Казахстанский государственный университет имени С. Аманжолова

Сүйеркүл Б.М. - ф.ғ.д., бас ғылыми қызметкер, А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты

Сыдыкова З.Е. - к.п.н., Международный гуманитарно-технический университет

Талғатқызы Г. - 1-курс магистранты, 6M021300 – Лингвистика мамандығы, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Tleubekova L. A. - Phd student, IKTU

Уразымбетов Т.Е. - Мемлекеттік –құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, заң ғылымдарының магистрі, І.Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті

Усейнов М.И. - Таразский государственный университет им.М.Х. Дулати

Шадиева Н.Х. - Еуразия гуманитарлық институты

Шарипова Д.С. - кандидат искусствоведения, зав. отделом изобразительного искусства, Институт литературы и искусства им. М.О.Ауэзова КН МОН РК

**«ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ»
«НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА»
«SCIENCE AND LIFE OF KAZAKHSTAN»**

Халықаралық ғылыми журналы (Мемлекеттік тіркеу: №9875-Ж 09.02.2009 ж.
Халықаралық тіркеу: ISSN 2073 – 333X, Париж, наурыз)
Қайта тіркеу №17579-Ж 06.03.2019
2009 жылдан бастап басылым ай сайын шығады.

Международный научный журнал
(Гос. регистрация: №9875-Ж 09.02.2009,
Международная регистрация: ISSN 2073 – 333X, Париж, март 2009 г.)
Перерегистрация №17579-Ж 06.03.2019
Периодичность издания ежемесячно.

Ғылыми еңбектің негізгі нәтижелерін жариялау үшін Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі білім және ғылым саласындағы бақылау Комитетінің 2012 жылғы 10 шілдедегі №1082 бұйрығымен ғылыми баспалар тізіміне енгізілген.

Журнал индексті ғылыми дәйексөздер қатарына қосылады және ҚР БҒМ Білім және ғылым саласындағы бақылау жөніндегі комитет ұсынған **заңтану, филология, педагогика, өнертану** ғылымдары бойынша басылымдар тізіміне кіреді.

Автор мәліметтің нақтылығына, ресми құжаттардың сілтемелері мен басқа да деректердің дұрыстығына жауапты. Редакцияға келген материалдар кері қайтарылмайды.

Мақалада отандық (Қазақстандық) авторлардың еңбектерін міндетті түрде қолдану керек. Сонымен қатар «Қазақстанның ғылым мен өмірі» журналының алдыңғы сандарында жарияланған авторлардың мақалаларына сілтеме жасауға кеңес беріледі.

Автор мақала жазу барысында өз еңбектеріне сілтемені азырақ жасап, басқа маңызды ғалымдардың еңбектеріне сілтеме жасағаны жөн.

Журналға мақаланы қазақ, орыс, ағылшын, неміс, француз, қытай, түрік, араб және ТМД халықтары тілдерінде жазуға болады.

Приказом Комитета по контролю в сфере образования и науки МОН РК от «10» июля 2012 года №1082 рекомендован для научных публикаций.

Журнал включен в индекс научного цитирования (ИНЦ) и в список изданий, рекомендованных Комитетом по контролю в сфере образования и науки МОН РК по специальностям: **юриспруденция, филология, педагогика, искусствоведение.**

Ответственность за достоверность фактов и сведений, содержащихся в публикациях, несут авторы. Материалы редакцией не возвращаются.

В статье необходимо использовать труды отечественных (Казахстанских) авторов. При этом рекомендуется содержать ссылки на статьи авторов, опубликованных в предыдущих номерах международного журнала «Наука и жизнь Казахстана».

Самоцитирование в статье при написании автором научной работы допускается в наименьшем количестве. Рекомендуется обратить внимание на значимые научные труды ученых мира.

Статьи журнала принимаются на казахском, русском, английском, немецком, французском, китайском, турецком, арабском языках и могут быть написаны на языках народов СНГ.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ
Халықаралық ғылыми журнал
№8/3 2019 жыл

Бас редактор:
«Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері», з.ғ.д., профессор Е.О. Алауханов

Басуға 5.09.2019 ж. қол қойылды. Пішімі 84х108 1/8. Офсетті қағаз.
Сандық басылыс. Көлемі 40,75 б.т. Таралымы 1000 дана. Тапсырыс №5669

Редакция мекенжайы: Алматы қаласы, Алмалы ауданы, Абылай хан даңғылы 113 үй
web-site: www.nauka-zan.kz, e-mail: nauka-zan@mail.ru